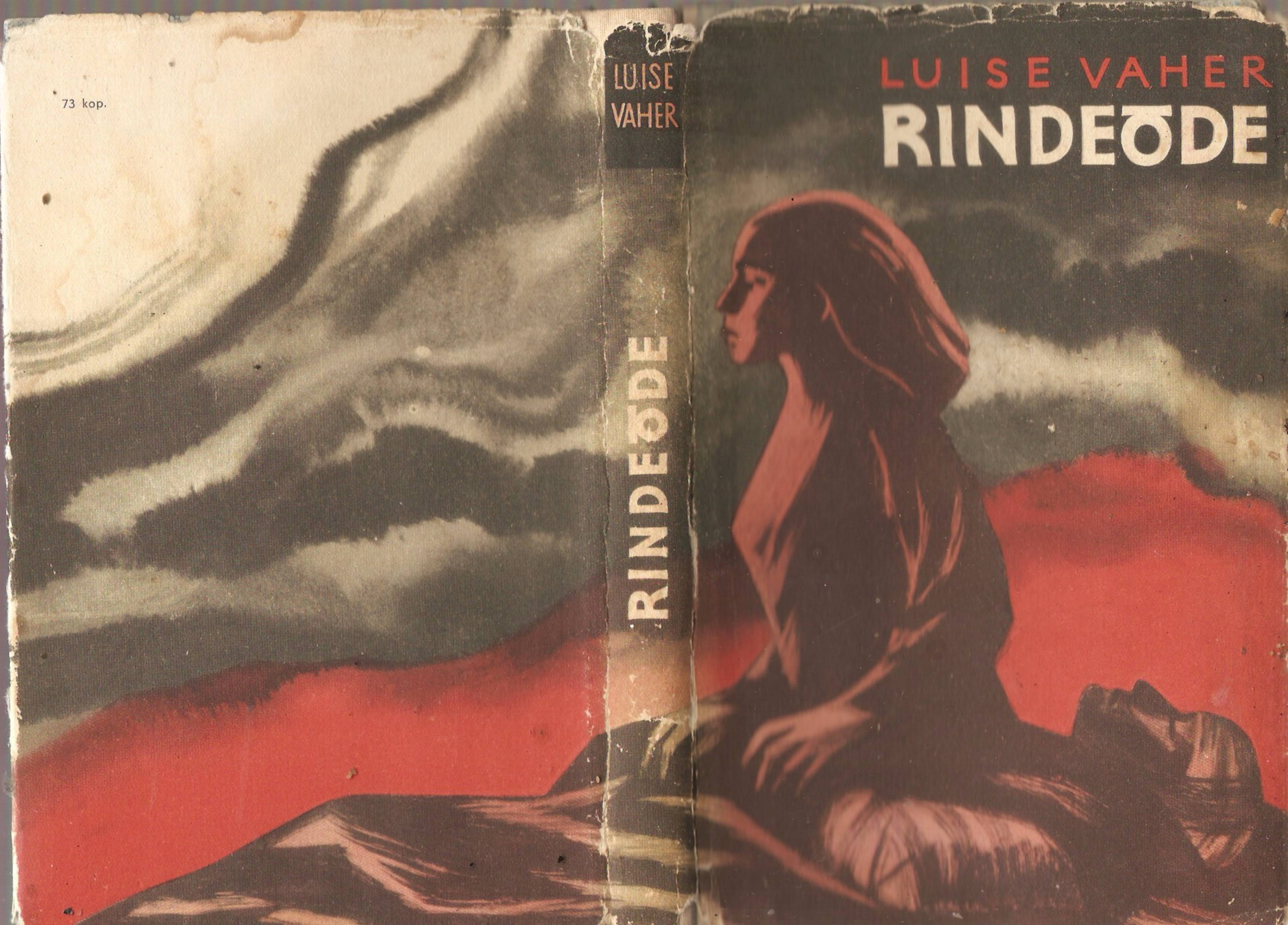

73 kop.

LUISE
VAHER

LUISE VAHER
RINDEÕDE

RINDEÕDE

«Rindeõe» tegevustik hargneb Suure Isamaasõja taustal, ajal, mil inimiseloomud paistsid kõige paremini silma. Jutt pole niivõrd sõjasündmustest kui elulahingutest, kodumaa-armastusest, emaarmastusest, enesearmastusest. Ning armastusest, mis kasvab südame külge, teeb sauna suureks ja musta leiva magusaks. Kuid ega need täiuslikud tunded nii varnast võtta olegi, eriti neil, kes küll saada tahavad, aga on vae- sed või kitsid vastu andma.

«...Katri lutsis väsinult arbuusilõiku ja ohkas sügavalt:

«Milleks elujõudu veel?»

«Aga kuidas siis selleta? Sind ootab sinu töö!»

«Mind ootab töö?» küsis Katri uskumatult ja peaaegu et trotsiga.

...
Ta oli nüüd puupaljas, nii- sugune, nagu Malle ta Jõgiste põlluserval ilmale tõi. Kõik Katri asjad, kõik tema kleidid ja kingad ja palitud olid tuhana kusagile niidule hajunud, sinna- samasse, kuhu jäi ühishaud Valdekuga. Katri silmitses valget särki, mis kattis tema keha, vaatas katelokki, millega Olesja kandis talle süüa-juua. Siis ta sulges silmad ja oli jällegi kor- raks kodumail, Toomemäe all kullerkuppude sees. Jah, ta tah- tis kõigest väest kord koju ta- gasi jõuda...»

E
V 07

Kaas ja ümbrispaber
LYDIA VALLIMAE-MARGILT

LUISE VAHER

RINDEÕDE

1965

«EESTI RAAMAT» • TALLINN

KODUTANUMAD

1

Oo vastu kahekümne esimest juunit tuhande üheksasaja neljakümne esimesel aastal vilksas üle Eestimaa lämbe helinaga. Oi, kuidas kukkusid Hargula valla Suraküla suure laane kõivistikkudes käod! Kogu ümborus lausa rōkkas vaikuse vaheta ühest kuugahtusest teise. Pöörisepuhvis rukkipõllud lõhnasid ja pajud lõhnasid ja kasevaik laotas laiali oma hõngu. Punane loojangulōke ei kustunudki taavarannalt, vaid sujus tõusmesse nagu õnneennustus. Piimane mets kasvatas juurt ja oksa, et kui lehemineku ajad tulevad, ja tulemata nad ei jää, siis jõuab mūhiseda ning painduda, tüvelt kangutamisest pole aga juttugi.

Talud suikusid udus, ridamisi kõrgel Toomemäe pervel. Esimene oli Jōgiste, teine Toome, kolmas Risti ja pisut kaugemal, päris metsatuka varjus edvistas Taaniel Tuvikese Helenurme nagu vanapiigast pruut üleni hōbepaju loori all. Tuvikesed ju ei olnudki läbinisti talupoja seisusest, vaid antvärgid: Taaniel pidas piimaühingu raamatuid ning parkis nahku, tema Ellat aga kiskusid kino ning sehvtivõimalused linnaelule. Nüüd oligi Ellal haigemajas, sealsamas, kus Jōgiste talu Matsi ja Malle teine tütar Katri halastajaõena töötas, kindel pesupesemise koht.

Pööriöö ei ole pikk. Eha suudles koitu. Üle kahe nad manitsesid ilma ja inimesi puhtalt elama.

Toome memm ärkas selle laupäeva puhtepalangu aegu veel väsinumalt, kui oli enne pikaliheitmist. Alles koidu eel sõba silmale saanud, tikkus nüüd roidumus luid-konte kammitsas hoidma. Memm lükkas aknad pärani ja silmitses õueaeda, kus kaste jootis iga õilmekest.

Lige muruhein kleepus jahedalt paljastele põidadele, kui memm üle õue kaevu poole tatsas. Ta keha võbises varbaist abaluudeni ja tagasi ka, mitu-mitu korda. Memm pumpas vett kamalusse ja laapas üle silmnäo. Ta peletas und. Hommikused talitused nõudsid tegemist. Suraküla oli järsku rahvast tühjaks jäänud ja memm ise nelja talu kohta ainuke hingeline, nagu raudvara. Oma ämma, Maailmasõjas kadunuks jäänud mehe ema, kes juba palju aastaid halvatu, poolpime ning järjest kahaneva meelemõistusega, ta enam ei arvestanud. Memmel paluti piirirahvaste lehmad ka sõõrutada. Lüps on niisugune talutöö, mida ei saa homseks lükata.

Külm kaevuvesi virgutas silma selgemaks. Memm tunnistas tombulisi pilvi, mis looklesid nagu hüübunud verrega ülepritsitult taevakaarel. Metsaladvad näisid nutuvines. Ta ei saanud aru, kas udu hakkab üles või alla minema. Vist küll seisis päris paigal ja pidas alles aru, millist päeva inimestele kuulutada. Linnulaulu ja sirtsude saagimist memme kõrvad sel hommikul vastu ei võtnud. Millal õieti inimene neid hääli, mis päevast päeva üht ja sama viisi lasevad, tähele panebki?

Ta võttis aiateibast lüpsiku ja alustas Jõgiste laudaga. See oli kiviviske kaugusel tema talu omast, kapsa-aedki kõrvuti. Jõgiste Matsi ja Malle rõduga elumaja sarnanes Risti häärberiga. Uksel aga rippus paraku suur tabalukk. Keset muru vedeles harali aistega van-ker.

Nõnda kui memm roika laudaukse eest tõmbas, võttis kanakari selle nagu märguandeks ja lendas robinal õrtelt, kukk kõige ees. Kass Triinu, kel olid pojad, nühkis memmele sääripidi tere hommikust. Pinki võttes ja Puniku alla kükitades laskis memm hea peatäie tönni. Ta ei tahtnud nutta, aga silmavesi nõrgus põski mööda alla. Memm ei olnud ikupilline naine. Ometi tegi see maksavärvi aoaeg tema südame nii sandiks kui sandiks. Puniku piima kassikaussi kallates ja vasikale jootes seisis memme silmad märjad. Ta mõtles kõigest ja ei millestki. Kui ta kopolis vikatiga kahele Malle kesikule ninaesist toksis, ilmus järsku Risti rukkipõllu vahele inimene. Toome memm pööras ruttu ümber ja

sülitas üle õla. Ta arvas, et tema segane pea võtab heaks ka kummitusi välja mõelda. Olgu see hommik nii peletislik kui tahes, aga kuradile memm siiski kodukülla korteripaika ja hingemaad ei anna. Päike ka kerks juba üles nagu jõudu täis juuretis, pilvepoolikuid rebu värvi kollates. Memm seisis nagu hiid, ühes käes vikat ja teine käsi puusas, valmis taplema, kui peaks vajalikuks osutuma.

Tulija tõttas ja teretas. Näis, et otsib hingelist ja inimest. See oli Risti Haameri poeg Heldur, keda koolitati maast-madalast Tartu linnas. Oma maakonna koolid temale ei passinud.

«Päris puhas?» osutas Risti noorhärri hädiselt üle terve küla.

«Üksnes sinu omad viidi,» vastas memm kähku.

«Aga Jõgisted?» nõudis Heldur sõnasaba lahti laskmata.

«Vakad? Sagritsad?» jätkas ta ja memm ei saanud mahti vastata. Vakad ja Sagritsad olid Risti uusmaasaajad.

Risti Haamerid lähetati nädalapäevad tagasi vabariigist kaugemale — sundasumisele. Nad ju ootasid nõukogude korra langemist, levitasid külas kumu ja sepiitsesid salaniite, ühesõnaga — olid oma saatuse auga välja teeninud. Enne nõukogude korda hoidis Risti Haamer tervet valda lõa otsas. Tema kui rehepeksugarnituuride omanik ja laenu-hoiu ühisuse esimees lõikas igalt Suraküla talult matti. Kuidas võisidki Haamerid leppida, et kraanid neile kinni keerati! Seal, kuhu nad viidi, on neil ehk kergem vana vägevust unustada ja korralikuks tööinimeseks saada, mõtles memm.

Aga tol ööl tuldi ootamatult Jõgistele ja käsutati Matsi-Malle kimpse-kompse kokku panema. Memm tõttas naabreid kaitsma, teda ähvardati selle eest. Ta jooksis vallamajja Ilmarit linnast appi kutsuma, aga memme ei lastud telefonitoru lõhnalegi. Telegrammi ka

ei võetud vastu. Hobusekont oli valges vahus, kui ta lõpuks linna jõudis. Siis selgus, et oli juhtunud viga ning kõiges oli süüdi — veranda. Ristil oli klaasakendega rõdu ja Jõgistel samuti. Mats ja Malle said õigeks, aga õhku jäi sellest loost mingi kõhedus. Memm oli kommunisti emana küllalt sageli valge terrori jälitamist kannatanud ja ohtu helpinud. Ta ei mõelnudki oma maa härrasrahvast haletsedes taga nutta, kuid liigne agarus niisugustes asjades ei mahtunud tema hinge.

«Jõgisted teevad luhas heina,» vastas memm Heldurile pisut tigidalt. «Sagritsad-Vakad läksid vist sugulasi küllastama. Ega igas talus veel vikatit välgutata... jagu aega külaskäike teha.» Sealjuures tundis memm, et ta valetab. Talutööd taandas praegu kõrvalisele tähtsusele miski muu. Tuul lõõtsutas piki tanumat. Heldur tammus jalalt jalale. Memm jõudis märgata, kuidas noorhärja käed värisesid. Silmapilk muutus sandiks.

«Kas Liispet ka koju tuli?» küsis memm juttu jätkates. Risti Heldur sõbrutses Matsi ja Malle vanema tütreaga, kes oli Tartus kontoritööl. Vanemad tal Liispetiga paari minna ei lubanud, vaid ähvardasid päranduseta jätta.

«Ta tuleb õhtuse rongiga,» vastas Heldur.

«Mine nüüd koju ja hoia oma silm järelejäänud varal peal,» sõnas memm külma verd tagasi saades. Kestemärjas heinas seismine jahutas tema südant. Mõte virgus ja selg sirgus. Aeg oli tormine ja tormid mühavad ning murravad.

Memm ootas, et Heldur poetab mõne siunamise sõna. Aga poiss seisis nagu sikk purde ees. Ta toetas koguni tuharad tuge otsivalt Jõgiste umbaiatarasse.

Hea tüki vaikimise järel jätkas Heldur sama juttu: «Mäelo-tädi saatis mulle niisuguse kirja, et... Oma isa ja ema saatust ma aimasin. Tädi aga kirjutas, nagu oleks terve Suraküla...»

«Kuula sa tema juttul!»

«Ei kuulagi,» naeratas Heldur.

Memm ütles: «Tuvike juba võtab teilt matti. Tema on talu hooldaja.»

«Seda võib arvata. Aga vara kuulub võõrandamisele,» sõnas Heldur väsinud häälega, nagu poleks tal talust, majast ega karjastki mitte mõhku kahju. Heldur õppis täheteadust. Muidugi — kuidas emanda poeg maa peale passibki! Ta ei osanud hobustki vankri ette rakedada. Kimmel aina aeti talle treppi. Aga nelja kihutada armastas Heldur küll. Kaaslaseks valis ta üksnes Jõgiste Liispeti. Juuksetukk seisis poisil alati keksili püsti ja ohjad pingul, kui hobune Toome akna alt mööda traavis ja Jõgiste rõdu ees peatus.

«Kodus peaks teil söögipoolist veel leiduma,» arvas memm jällegi vaikust tõrjudes. «Võr tulge meile! Ma annan piima-leiba.» Varematel aegadel poleks ta tahtnud ega tihanud Heldurile eales niiviisi ütelda, aga nüüd libisesid sõnad suust veel enne, kui nende liiga lahkett tähendust taipaski. Tal oli niisugune süda, mis hädalisele kaasa tundis.

«Isu ei ole!»

«Sööma ikka peab!»

«Küllap vist!» naeratas Heldur ja lisas: «Ma tahaksin Ilmariga kõnelda!»

«Ei ole ju kodus,» tumenes memme pilk.

Ta teadis, et Heldur süüdistab tema poega.

«Kas laupäeviti ei tule?» küsis Risti noorhärja.

«Kes teda teab. Alati mitte. Sa mine linna tema juurde!»

Heldur raputas pead.

«Ei maksa karta, Ilmaril pole paha süda,» kaitses memm ägedalt.

«Kas ma seda ütlesin? Aga ma pean teadma, mis saab nüüd minust. Olen olnud aasta aega nõukogude asutuse juhataja. Mina käisin Tartumaalt väljasaadetule otsust ette lugemas ja teeleminekut teatamas. Ilmari ema, ütle, kuidas ma nüüd edasi elan?»

«Sina?» küsis memm Heldurit pika pilguga tunnistades. Seda, kuidas edasi elada, peab igaüks ise teadma. Üks inimene võib teist toetada, aga keegi ei suuda elulõpuni teisele karkudeks olla. Omad jalad on inimese esimeseks tunnuseks. Ja seejärel tulevad arvesse pea ning süda.

Sellest, kuidas Heldur võileivakäärude hammustas ja januselt piima rüüpas, taipas memm, et naabri noorhärja kõht pidi marjast lööma. Risti emand kiitles alati küla peal, kuidas tema poeg on peenike valija, kellele pooled talutoidud korda ei lähe ja teisigi kõigest mokaotsaga mekkivat. Mis aga puutus lauakommetesse, siis valge lina, kahed taldrikud ja noad-kahvlid pidid Heldurile niisama vajalikud olema kui harilikule rahvale sool supi sees. Emand muidugi suurustas. Kes teda ei teadnud! Ta oli neid inimesi, kes sääse härjaks ja härja sääseks tegi, ning sealjuures nõudis, et usutaks ka. «Minu poeg» ees ja «minu poeg» taga. «Minu poeg ostis kahesajakroonise ülikonna.» — «Minu poja uus palitu maksis terve selle kuu piimaraha.» — «Jõgisted arvavad, et Heldur võtab Liispeti, aga mina ei tea midagi!» — «Kes võib ära arvata, kus see preili kasvab, kelle kätt ükskord minu poeg palub.»

Aga nüüd istus emanda «minu poeg» Toome köögis riidekolkimise pakul, käsi laual, mida kärbsemaidad olid terve nädala oma tahtmist mööda ja memme vahelesegamiseta mustanud. Suurevõitu, vana Haameri moodi suu käis usinalt käärude vahet.

Toast kuuldus kinnise rinna vaevaline kõhatuse. Oma kaheksakümne üheksa eluaasta ja saja häda kohta olid ämmal kõrvad, mis iga krõbina kinni püüdsid. Tema säng asus kapi taga soemüüri ääres. Et tal puhtusepidamisega lood enam head polnud ja memm viimasel nädalal ka vajalikul määral põetada ei jõudnud, viskus köökigi raskete haigete tavalist lehka. Memm ei pannud seda miskiks, sest inimlik häda ei ole häbiasi. Ta välis rõõska koort liuda, poetas sinna leivasisu ja raputas suhkruga üle ämmale hommikupudiks. Niisuguse sööma sai vananimene veel oma hambutu suuga isukalt kõhtu.

«Anu!» kuuldus toast kutse.

«Ja-jah,» vastas memm.

«Kes seal on?» nõuti kapi tagant.

Heldur küsis, keda Toome vanaema nii kangesti ootab.

Memm heitis käega, et kuulda nüüd varadusest väetist. Tal juba väikese lapse aru. «Oma poega. Ilmari isa,» lisas ta süngenedes.

«Aga see ju... jäi sõjas teadmata kadunuks...» kohmetus Risti noorhärja.

«Tema ikka ootab!» alandas memm häält, et ämm ei kuuleks.

«Nii kaua?» küsis Heldur kohmakalt.

«Kui päev päeva kõrval lamada ja oma jõuga üle läve astuda ei suuda, tulevad igaühele lapsikud mõtted. Ega need pikad elupäevad olegi nii rõõmurikkad kui kõnelakse.»

«Kummaline...» venitas Heldur lakke vahtides.

Memme pilk käis ka korra ülespidi. Siis aga taipas ta, et Heldur imetles ämma ja mitte valgeks lubjatud laetalasid. Ohe pääses rinnust. Memmel polnud jõudu valu varjata. Ta lausus:

«Emade mure. Seesama üks laps tal oli. Ilmarist ei saanud ka koduhoidjat. Olgu ta noor või vana, aga inimese mõtted ripuvad ikka mingi usu või lootuse küljes. Ammake loodab poja tagasitulekut.»

«Nii pikka aega?»

Memm jättis vastuse võlgu. Mis ikka noore inimesega, ja pealegi veel Risti emanda võsuga, selliseid asju arutada, või mida teadis ta mehike ema murest, kes ootab sõjaväljalt koju ainukest poega!

Heldur aga muutus memme meelest kummalisemaks kui ämm, kelle mõttes mõlkus üksnes sõdur Arnu.

«Kui kaua emadel lapsed meeles püsivad?» küsis ta ja jätkas virila näoilmega:

«Ilmari ema! Ma olen viimasel ajal mõelnud, et Ilmaril on tõepoolest elu ettenägemise võime. Temal on täheteadus rinnas.»

«A'ad oma lori,» keelas tõsinenud memm. Kaheldes, kas Risti noorhärja ei tulnud järsku mingi kasusaamise eesmärgiga Ilmarit kiitma, soovis ta Helduri lahkumist.

Truubi taga ragises ämma voodi. Memm aga segas veel teelusikaga, et koor hästi leivaivasse imenduks. Kärbseparv tikkus tihkelt liuaservale ja noolis memme värske piima lõhnalist käeselga. Ei häbi ega sündsuse raasugi.

«Anu!» hõikas ämm jälle kähedalt.

«Kannata nüüd veel kübeke aega,» rahustas memm.

«Anu...»

«Mis sa nüüd sedasi, ema!» tõreles memm tasakesi üle ukse. «Lase pudil valmis saada.»

Uue hüüatuse ajal taipasid köögisolijad, et kapi tagant kutsuti Arnut ja mitte Anu.

«Näed nüüd seda vana inimese aru...» ohkas memm ja selgitas kannatlikult tagatuppa: «Arnut ei ole. Köögis istub Risti Heldur. Ei ole Arnut, noh... Rong tuli täna ära. Sellega ei tulnud. Ole nüüd õhtuni rahulik. Vahest jõuab hilisema sõiduga.» Ta rahustas ja pettis ämma nagu rumalat ja kiuslikku last.

«Ta ootab kakskümmend aastat?» küsis Heldur.

«Sügisel saab kakskümmend seitse,» parandas memm.

«Nii vana olen mina praegu.»

«Ilmar käib kahekümne kaheksandat. Ta oli aastane, kui isa sõtta võeti.»

«Aga minu isa kõneles alati, et mobilisatsioonist oli siis võimalik kavaluse ning rahaga kõrvale hoida.»

«Kus kõik seda said? Kes siis sõdinud oleks? Ega keisrid ja kindralid isekeskis tõmba! Soldatid on ikka need, kes ees peavad minema.»

4

Toast kostis mütsatus.

«Mis ta seal nüüd!» kiirustas memm.

Ta ootas, et Heldur märkaks ära minna. Memm ei tahtnud, et võõrad silmad näeksid tema ämma kehva olukorda. Aidata nagunii ei saa ja haletsemine ei võta valu ega vaeva kopika eestki vähemaks.

Heldur ei mõelnudki lahkuda, vaid võttis koguni paberrossikarbi. Ta nagu pidas mõlema käega kinni inimese seltsist ja otsis ning otsis jutuainet.

«Kas siin tohib?» küsis Heldur memmelt suitsetamise luba.

«Mida? Ah suitsu teha? Miks seda siis ei või?»

«Haige pärast. Kas see talle hea on?»

«Ta ju teises toas ja pole kuulnud, et suitsuhais

kedagi tapaks. Iseasi, kui just hommikust õhtuni seda pinutagust tossutatakse, nagu minu kadunud äi kogu elupäevad. Sai silmad lahti, nii nosu ees. Justkui lapsel lutt. Ämm oli temagagi harjunud.»

Voodi krigises ja ragises. Memme meeled tõmmati pinevile nagu traat. Ta võttis söögiliua ja läks tuppa, aga kohkus lävelt tagasi. Ämm oli enese süngist maha veeretanud, kardina eest rebinud ja vinnas keha terve käega ukse poole. Suu tegi viltuseid liigutusi. Tema peas näis olevat mõte, mida keel ei jõudnud nii ruttu kui tahtis sõnadeks seada. Ta noogutas Helduri poole ja pigistas mõõtmatu rõõmuga:

«Arnu tuli!»

«Mis sa nüüd!» Nutumaik imbus memme suhu. Ase oli pahupidi, voodikott ämma elutuul jalgadel. «Kus sul see Arnu tuleb?»

Heldur ligines uksele.

«Arnu!» näitas Toome ämm sõrmega ja lausus mitu korda järjest sedasama nime, kuni hääli jäi väsinult vaiksemaks. Aga tervel käel jätkus imelikku jõudu. See sirutus teretust oodates ettepoole. Ahtakese, kuiveatanud vanainimese nägu naeris.

«See on ju Risti Heldur!» kordas memm peaaegu karjades.

Ämm aga ei võtnud õiendust miskiks ja ajas sedasama üht sõna:

«Arnu-u-u!»

Kui memm kergeks kuivanud ämma süngi tagasi tõstis, kuuldusid tema käte all imelikud ja üleliia tugevad hingetõmbed. Tundus, nagu tahaks vanainimene hästi palju õhku sisse hingata. Suu tegi sedasama üht liigutust ja hüüdis nüüd juba täiesti tummalt, sissepoole, nagu südamele ligemale:

«Arnuu, Arnuu.»

Memm palus ja pahandas vaikse sõnaga, endal süda kõhe. Jäägu ema ometi vakka. Küll see Arnu jõuab ikka ka — kas täna õhtul või homme hommikul, või homme õhtul. Küll ta kord jõuab. Ega siis inimene maa pealt kao! Ei kao!

Ämm jäigi vaiksemaks ja vaiksemaks ning laskis endaga kõik toimetused toimetada. Kümne aastaga olid

nii põdeja kui põetaja küll ja küll vatti saanud ja teineteisega ka torisenud. Memm märkas, kuidas haige suu kiskus küll aplalt ja ammuli õhku sisse, aga sinna see jäi. Tagasi ei tulnud sutsugi. Nihutanud ämma istuli, võttis memm kapilt käeulatusest nuuskpiiritusepudeli ja hoidis seda tema nina all. Saaks ometi aevastama! Siis oleks suurem häda jälle sedapuhku seljataga.

Heldur seisis nagu tardunult piida najal, käedki ripakil. Pabeross oli sõrmede vahelt põrandariidele kukkunud. Tuline ots hõõgus ja põletas juba auku. Alles siis, kui kärsahaisu üles kerkis, märkas Heldur koni maast kropsata ja kingatallaga tule immitsemist lämmatada.

«Kui kutsuks tohtri?» küsis Heldur. Ta astus ligemale, üsna süngipäitsisse, ja vahtis teraselt, üksisilmi vanainimese kustunud, kaameks muutuvat nägu, nagu oleks hirmus vajalik seda meelde jätta. Heldur hoidis mõlema peoga süngipäitsi kroonist kinni. Ta nägu näis piinatud ja lotakil. Ära minna aga ei suutnud noorisand miski hinna eest. Ta kartis oma kodutanumat, mille ta juba lapsest saadik Liispetti armastades reetis.

Tuppa sigis surmavaikus. Kilk saagis lõuka all. Väljas haukusid koerad, vist Risti omad. Tuuleõhk sakutas kardinaserava. Pilv oli päikese ette sõitnud. Varjud visklesid õuel. Kaevukook venis pikaks nagu kure nokk.

«Sai eluvaevast valla!» ohkas memm ämma silmi kinni vajutades.

Heldur küsis tasa:

«Kas ei tundu, nagu naerataks ta?»

Tõepoolest, ämma huulenurkade korts oli ülespidi paigale tardunud. Memm seisatas ja vaatles ning noogutas pead.

Kui memm nägi, et Heldur võttis kööginurgast kannipuud ja panged, ei küsinud ta, mis poiss teha mõtleb. See ju paistis palja silmaga. Heldur tahtis teda aidata.

«Sa määrid uued riided! Oota! Ma vaatatan sulle midagi vanemat selga.» Ta tõmbas kapisähtli valla. Seal paistsid ämma suririided. Memm tõstis need lauale ja otsis sinised, külarätsepa õmmeldud kaltsad ning triibulisest kretongist, kinnise kaelusega päevasärgi. «Need

legin Ilmarile, kui ta vangis istus. Ühe suve trööpas teisi siin Äärman. Siis, kui tal Tallinnas elada ei lubatud.»

«Hermann Äss?» küsis Heldur rõivaid vahetades.

«Tema neh! Sa teda ikka tunned?»

«Miks mitte?» naeratas Heldur imeliku lapselikkusega. «Maakonnakomitee esimene sekretär. Ilmar on teine.»

Memm imestas jälle, et Heldur teadis enam kui tema ise. Omad poisid olid mõlemad, nii Ilmar kui see Äärman. Aga kumb neist esimene või teine, sellele ei mõistnud ta mõeldagi. Riiki nad kukutasid ja memm nägi mõlemaga häda ning valutas südantki peaaegu ühtviisi mõlema pärast. Tol suvel kaitses memm Äärmani koguni vanemate karmuse eest. Äärmani mamma ja tädi tulid Toomele ja peaaegu et täismehest poissi vembraga korralikuks riigialamaks õpetama. Ilmari ema oli siis noile sulgkübaratega prouadele suu sisse ütelnud, et lastel on oma tee ja ette seista ei maksa, sest tulu sellest nagunii ei tule. Ise oli ta tol korral hoopis vastupidist soovinud ja südame põhjast tahtnud, et poisid ometi politsei, kohtute ja valitsusega vägi-kaika vedamise järele jätaksid. Ta ei suutnud Ilmari ja Äärmani ettevõtet tookord veel uskuda. Nüüd aga oli Toome ema oma silmaga näinud, kuidas kodanlik riik kukkus. Nüüd ta uskus ka ise uut, paremat elu.

«Ilmar ja Hermann tegid mulle tol suvel Jõgiste suurel tanumakivil istudes selgeks, et maa peab kuuluma ainuüksi sellele, kes seda harib,» jutustas Heldur. «Sellepärast ma ei võtnudki möödunud sügisel maad, nagu isa soovis ja ema peale käis. Meie Liispetiga maale tagasi ei tule...»

«Miks te siis Liispetiga maad harida ei taha? Ise talulapsed!»

«Taevas on toredam...»

«Kirikuõpetajaks hakkad?»

«Ma ei usu jumalat...» naeratas Heldur.

Kuigi naabrilaps, oli Heldur elus esimest korda Toome tares. Kasvuaastail keelasid isa ja ema valjult tal Ilmari pool käimise. Nad kollitasid poega kommunismiga, mida pidid külas levitama Toome Tuksi kir-

budki. Tuks, kurivärk, käis tööpoolest tihti Risti jorjeni-
peenral jalga tõstmas. Tund oli nüüd kurb, aeg segane,
aga Heldur nautis mingit ebamäära vabanemise kergust.
Kogu elu oli ta pidanud igal sammul vanematega arvestama.
Millegipärast kiskusid tema ja isa-ema tahtmised alati eri suunda.
Teadmata miks püüdis Heldur vist sellepärast Toomel olekut pikendada.

«Mida sa siis usud?» küsis memm.

«Armastust!» Vaikunud hetke, lisas Heldur: «Kas pole imelik, et Ilmari vanaema pidas mind oma kadunud pojaks?»

5

Noore hommiku aegu läks memm suurde laande ämma lautsi ehteks kuuski otsima. Ilm helkis mis hirmus. Pilvealused tikkusid õige varakult suitsuseks tõmbuma. Risti talu tõrvaahjude lähedal põndakul sattus memm õige veidrale leiule: ühe suurema samblapahmaka alt ilmus nähtavale nõõridega puntrasse mähitud maailmatu suur siidriidepalakas. Memm seisis ja sihtis hullu asja mitu minutit, tonksis teist kummikinga ninaga ega sõandanud esialgu näpugagi puudutada. Siis aga, natuke aru pidanud, viskas ta kuused õlale, haaras kummalise leiu kaenlasse ja rühkis ettepoole lookas koju.

Risti õuest hüüatas Heldur memme eemalt silmates: «See on langevari! Kust sa selle said?»

Kõnelust kuuldes väljus Risti karjaköögist Helduri tädi — Mäelo-proua. Oma laiade puusade, kõrge rinna ja mustade kulmukaartega paistis Risti emanda peenike õde kõike muud kui peenike. Seelikugi oli teine vöö vahele torganud. Pringid sääremarjad punetasid päikesest. Mäelo-emand kraamis sugulastest järelejäänud asju kokku. Memme vaatas ta poole silmaga ja pealt-näha kiretult.

«Oli teie langile samblasse käkitud,» seletas memm.

«Vene värk,» tähendas emand Mäelo.

«Ei ole,» vaidles Heldur erutudes. «Saksa langevari. Ma olen neid varem ka näinud...»

«Sina ei tea,» pahandas Mäelo-proua õepojaga. Ta kõneles rämeda, madala häälega, hingas täisrinnaga ja oli harjunud oma sõnu peale jätma. Maakonna endise rahamehe naisena kandis ta just nüüd, kui mees arre-
teeritud ja abielu lahutatud, seda mõjukust kapaga kaasas, et igal tarvilikul juhul kindla käega kallata. Sale Mäelo rääkis alati napilt, mokaotsast. Suu seisis tal kõneldes ja vaikides põlglikult kipras. Kogu proua Mäelo olemine kätkes jõudu ja sitkust.

Heldur aga seletas oma Saksamaal käiku. Tal pidi koguni keegi tuttav olema, kes langevarjuspordiga tegeleb.

Nii nad vaidlema jäidki.

Memm tiris langevarju koju ja viskas aidalävele.

Peiesõnade saatmine nõudis aega ja surus muu tagaplaanile. Vallamajja Ilmarile helistama minnes tahtis memm ka oma leiust kõnelda.

Kui keskjaam talle ühenduse andis, vastas torust äge ja rabe Hermann Ässa hääle:

«Ma kuulen teid!»

«Mina kõnelen!» teatas memm reipalt.

«Keda te soovite?»

«Ilmarit.»

«Teate ka, kellega räägite?»

«Sinuga!»

«Kuhu te üldse helistada tahtsite?»

«Parteisse,» vastas memm häält tõstes. Viisakuseta kõne muutis ta alati kurjaks.

«Rääkige, palun!» käsutas Äss.

«Kus ma siis saan, kui sa kõrva karjud!» tõreles memm ja noomis: «Lased nagu õhvake kiiniga. Kutsu mulle Ilmar! Kui teda pole, ütle edasi, et vanaema suri. Tulgu ilmtingimata veel täna ja nii ruttu kui vähegi võimalik koju!»

«Palun helistage õigel numbril!»

Telefon klõpsatati kinni.

Nutumaik tuli memmele suhu.

«Oh sa päris peletis!»

Memm ei saanud aru, mis kõrvenõgest Äärman manges. Ja ta ei olnud ka kindel, kas Ilmar saab sõna või mitte. Pikemalt aega raiskamata küsis ta keskjaamast

haigemaja numbri ja palus Jõgiste Katri telefoni juurde kutsuda.

«Memm, sina?» hõikas Katri kohe nii armsasti, et pisar veeres memme laugele.

«Meie ämmakene sai vaevast valla!» ütles memm.

Katri lubas teate Ilmarile edasi anda. Ta oli hea nagu alati.

Kodus tabas memme õel üllatus. Langevari oli kadunud. Kui ta Ristile pärima läks, kas nad võõraid inimesi Toome õues märkasid, sai Sale väga pahaseks:

«Kas arvate, et mina peaksin teie maja valvama! Aga teie võite ju süü minu peale ajada. Nüüd on see moes. Oh, Eestimaa — mis on su lastest saamas! Noh, minge, minge kaebama! Laske mind kinni panna! Võim on ju teie käes!»

«Ma tahtsin lihtsalt küsida, kas panite meie õuel võõraid tähele? Riidel jalgu ei ole. Ise ära minna ei saanud!» kähvatas memm järsult. Sale ees ei küürutanud ta ka rasketel aegadel.

«Võib-olla käis siin see Jõgiste Katri. Tema... Sellel on ju nüüd auto,» nähvas emand Mäelo kihvtiselt.

«Ei käinud!» segas Heldur vahele. «Katri küll ei käinud!»

«Katri on linnas,» ütles Toome ema.

«Katri kodus ei käinud!» kinnitas Heldur. «Katri! on täna pulmapäev.»

«Kellega jälle?» muigas Sale Mäelo mitmemõtteliselt, mossitas magushapult suud ja tuletas meelde Jõgiste noorema tütre kombelagedust.

Memm keeras kannalt ringi. Aga jalad vaid lohisesid kottade raskuse kammitsas. Või Katri pulmapäev? Ja tema rumal lootis, et Katri ja Ilmar ära lepivad. Keegi ei teadnud, kuidas memm just Katrit miniaks soovis. Ilmar peletis ei mõistnud emale sedagi rõõmu valmistada. Et midagi Katri ja Ilmari vahel olnud oli, selle peale võis memm suure suuga sibulat hammutada. Ta tunnetas ümbrust ja elu südamega ja süda kõneleb ikka kõige õiglasema tõe keelt.

«Või Katri pulmapäev!» pomises memm nagu uut leina kandes.

• ÕNNETÄNAVAD

1

Linnahaigla valveruum oli pimestavalt valge ja joodilõhnaline.

Katri süütas sigareti ja imes ahnelt suitsu.

Ta oli sel hommikupoolikul kummalises meeleolus. Täide oli läinud üks suur soov, mida ta nii väga ei soovinudki. Kell kümme registreeriti Katri Jõgiste Valdek Leiu seaduslikuks naiseks. Abielunaiseks, maakonna täitevkomitee esimehe abikaasaks. Oma mees ja kena kodu, pealegi võid mehe positsiooniga ivake uhkeldadagi. See ju oli õnn — või ei olnudki?

Armastus armastuseks! Seda kibelevat tundmust oli Katri rohkem kui kord kogenud ja alati pahupidi pööratud hingega pettunud. «Ma ei ole enam romantiline plika, vaid praktiline naine. Sarved on mul ka maha joostud. Ja meie abielus on isegi armastus. Valdek ju jumaldab mind. No, millist kinki võib üks minusugune elult veel nõuda? Aitäh sulle, saatusejumalanna! Ole terve andmast!»

Katri sündis ja kasvas ühiskonnas, kus küll kõneldi maailmatu ilusasti sugupoolte võrdõiguslikkusest, aga naise pärisosaks peeti ikkagi mehe magatamist. Ka lapsed olid täishällide propagandast hoolimata moest minemas.

Ema Mallelt päris Katri välise kauniduse, isa Matsilt jonnakuse. Kõik muu andis lai maailm, kuhu Katri ämbliku visadusega trügis. Kuid alati oli keegi tema võrgud puruks rebinud. Katrit koolitati vekslivõlgadega. Ode Liispet lahkus rahapuudusel kolmandast keskkooli klassist. Isa maksis pangalaenude protsente nagu koolnud hobust, kuni juunirevolutsioon mullu suvel Mäelo panga natsionaliseeris ja Mats Jõgiste

vekslid korstnasse kirjutas. Küll oli see üks võidukas päev. Ja teine omamoodi rõõmus ja meelietav oli tänane. Kuni Toome memme telefonikõneni.

«Meie ämmakene sai vaevast valla...» kumisesid sõnad Katri kõrvus.

Noh, tõepoolest, «vaevast valla saamine», mõtles Katri kurku tikkuvat tükki alla neelates.

Päike lõõskas. Kandilise sihverplaadiga valveruumi seinakell tiktakitas väärrika kindlusega. Aknatagused sirelid joonistasid ruutudele säbrulisi varjumustreid. Need muutusid iga hetk. Võrdlemisi tugev läänetuul sakutas ilupõõsaid. Nii ruumid kui ka Katri vormiriietus lõhnasid kloroformist ja eestist. Katri valgetes kingades väikesed jalad tonksisid sälu paigalpusimatusega linoleumi. Ta hoidis telefoni ka veel siis pihus, kui memme hääli oli jutu lõpetanud. Katri ei märganud toru hargile tagasi riputada. Silmad pilkusid, udemekestega ülahuul pondus rahutult ettepoole. Nõnda seistes näis Katri löögivalmis ja hammustav. «Leidis ka aja! Pidi ta just täna...» pomises ta omaette, rahu-tusepuna põskedel, nagu oleks Toome Ilmari vanaema surmal ka temale mingi tähendus olnud. Kõrvus kumises: «Surmalaps on inimene...» See oli ju ämma laul, mida nad Ilmariga lapsepõlveaastail järele ahvida armastasid. Nüüd, mil Katri oli haigemajas sadu sünde ja sadu surmasilmapilke näinud, oma käega läuge kinni vajutanud, said need laulusõnad nagu veelgi ebameeldivama tähenduse. «Surmast keegi ei pääse. Sellepärast peab tark inimene elult kõik, mis vähegi saadaval, välja tingima. Paluda ei maksa. Muudkui võta ja võimalikult mõlema käega!» mõtles Katri. «Ja kui ise annad, siis pea alati silmas protsente, mida panus peab tagasi tooma.»

«Miks ma lubasin Ilmarile helistada!» siunas ta end mõttes.

Ilmariga oli alanud Katri naiseelu ja tal polnud kahju, et see algas nii, nagu just algas. Katri ei teadnud, kas ta oli seitsme aasta eest tol suveööl, kui nad Ilmariga Toome rukkis taevatähti imetlesid ja need lõpuks ka maa peale tõid, teda armastanud või mitte. Kõik selgus hiljem. Siis aga oli ka just jaanieelne aeg.

Olid valged, helisevad ööd. Oli Katri kaheksateistkümnenda eluaasta. Kui rukis sai hakkidesse, viidi Ilmar vangi. Masindamise ajal tuli kohtuotsus. Tervenisti kaks aastat sunnitööd. Katri oli nii hirmul, et öösiti kadus uni. Ema ja isa võtsid murest omamoodi osa. Nad trümmisid: «Olgu lollused peast visatud! Kommunist mõni perekonna tugi! Kui vanatüdruk tahad jääda, siis nuta ja oota! Kes ütleb, et vangist eluga tagasi tullaksegi? On seda enne nähtud!» Kodanliku valitsuse türmidest lasti vabaks üksnes neid poliitilisi vange, kes olid tervise kaotanud. Paljud surid trellide taga. Kõneldi, nagu tahaks valitsus poliitilistelt vangidelt erilise dieediga võhma välja kurnata. Nii see oligi. Aga kust võis Katri siis teada, et vangid võivad valitsusest tugevamaks osutada?! Ilmar sööstis vabanedes koguni ülepeakaela Hispaania kodusõtta. Ka Valdek istus poliitika tegemise pärast vangis. Näis, nagu oleks Katri hoopis teda oodanud. Nõnda armastas Valdek nüüd naljatadagi.

Möödunud suvel püüdis Katri Ilmarit tagasi võita, aga asjata. Vahel tundus talle, et igatsus Ilmari järele tema tapab.

Oli veel keegi, kellele Katri tänasel päeval tahtmatult mõtles. Doktor Mureli advokaadist poeg Raul, Katri teine luhtajooksunud unistus. Kuid tema tunded Rauli vastu olid üsna ammu jahtunud.

Puhuti näis Katrile, nagu oleks ta tõepoolest need aastad just Valdek Leiust oodanud. Ja samas välgatas peas, et Leiusega abiellumine tuli Ilmari kiuste. Katri aimas, et Ilmar jättis tema maha Rauliga ringiajamise pärast. Katri arvates oli lollus nõuda kahekümnenda sajandi neljakümnendate aastate naiselt mingit voo-rusevööd. Aga Ilmar vist nõudis! Issand ja inglid ja õnn temaga! Katri muigas riivatult ning sealjuures kattus tema roosajumeline, päevitanud nägu taas punakate laikudega, mis tulid palgele siis, kui mõtted seepool ei klappinud ja mässasid.

Katri elas juba möödunud sügisest saadik Valdekuga peaaegu koos. Vahekord, mida Valdek nimetas suureks armastuseks, algas juba suvekuudel, ja just Ilmar oli see, kes neid teineteisele tutvustas. Kui kummaline!

Katri kõpsutas jalgu, mossitas huuli ja tõrjus vastakaid mõtteid eemale. Ta vaatas korraks tänavale, kust parajasti möödus sõdurite autokolonn. Haigla koridoris tõugati ratastega kandraami. Kedagi viidi operatsioonitoast palatisse. Tualettpeeglil, mis rippus telefoniaparaadi kõrval, lendlesid rünkpilvede varjud. See osa taevast, mis pärani aknast paistis, oli nagu tormieelseid pritsmeid täis külvatud.

Siis haaras Katri telefonitoru, keeras vânta, sai Ilmari ja teatas, mis oli vaja teatada.

2

Kui vanemõde Katri maja teisele korrusele tagasi jõudis, lõkerdati sünnitusosakonna õdedetoas naerda. Heitnud vaikuserikkujaile noomiva pilgu, tahtis ta oma töönurka tõtata ja poolelijäänud kirjatööd jätkata. Eelmine öö oli neil õnnistuslik olnud. Üks voodi oli asetatud koguni rõdule, kuna palat jäi emadele kitsaks. Pesu lõppes otsa, särke ja mähkmeid ei jätkunud. Katril oligi pooleli rohtude ja varustuse nõudelehtede täitmine.

«Tagasi tuli! Tagasi tuli!» hüüti Katrile sosinal.

«Mis teha?» küsiti läbisegi.

«Kutsuge doktor Murel!» soovitas Katri.

«Teda ei ole majas!»

«Siis minge ise ja kõnelge temaga!»

«Ei julge! Naer kipub peale!» vabandasid noored ja elavaloomulised õed. Suurem osa neist oli aasta jooksul kerge vaevaga tööle saanud ning sellest, nimelt just sellest tingituna avaldus nende käitumises üks joon, mis Katril puudus — vastuvaidlemine. Lõpetanud kolmekümne kaheksandal aastal õdedekooli, otsis Katri palju pettumusi ja meelekibedust üle elades töökohta. Ta oli mitme arsti teenistuses, ühe jaoskonna ämma-emand juures, haigekassa abiõde. Haiglasse saaminegi läks üle noatera. Kandidaate oli tol korral kümmekond, paljud Katrist suurema praktikaga. Ta nõustus kõigega närusema palgaga ja võeti. Seepärast ei meeldinudki Katrile, et noored, verihalljad õed temaga nagu võrd-

sega lobisesid. Hambaid vastamisi surudes, ülahuule udemetes pilkav värin, sähvas ta üle öla:

«Mis tähendab — ei julge! Õppige end valitsema! Seda läheb haigemajas kõige enam vaja.»

Keeras siis ringi ja läks ise esikusse.

Vastuvõtutoas ebales suure kasvuga naine, valgesse rätikusse seotud kõmpsuke rinnale surutud. Segasel, kustunud ilmel ootas ta, et keegi tuleks temaga kõnelda. See oli linnas tuntud Juuda-Mari, Maailmasõja-aegse tsepoliinipommi tagajärjel mehe, lapse ja soo kaotanud invaliid. Juuda-Mari murdis yalikuta iga tööd, elas omaette ega teinud naabritele häda. Aeg-ajalt langes ta aga vaimupimedusse. Nende hoogude ajal ostis Mari titeriideid. Või kui ette juhtus, korjas ta need kokku võõrastelt pesunööridelt. Ja siis ilmus ta arstide ootetuppa. Kord olid purjus noorsaksad, nende hulgas Väino Mäelo, saatnud Juuda-Mari kombilusvalvesse — kollast passi nõutama. Harilikult õiendas Mariga doktor Murel, heites samuti invaliidi kulul nukrat nalja. Vana Murel kuulatas Marit, patsutas lahkesti õlale ja lausus alati: «Vara oled tulnud. Mine tagasi! Ei ole veel õige aeg. Oota mõni kuu. Siis tule uuesti.» Ja Mari läkski, kohtlaselt õnnelik, üle näo särades. Minnes laulis ta alati poole häälega: «Kas ema südant tunnend sa...»

«Mul nüüd see aeg,» pomises Mari.

«Ei ole!»

«Kutsuge tohter!» trampis ta jalga. Mari ei respektinud noori õdesid. «Või tema teab! Ise tita!»

Katri haaras kähku patsiendil randmest. Ta vajutas oma sõrmed tema soonise, tedretähtedest kirendava käsivarre lihasesse, püüdes haigele väevõimuga oma tahet peale suruda.

«Mina olen praegu tohtri eest!»

Juuda-Mari vahtis viltuse pilguga ja raputas siis pead.

«Sa mõni tohter! Seelik seljas.» Selles linnas ei olnud lõepoolest ühtegi naisarsti.

«Seelik ei loe! Kui sa mind ei kuula, siis võib juhtuda, et su laps kaob ära! Seda sa ju ei taha?»

«Ei...» inises Mari tumeda rahuusega.

«Jaa-jaa!» ligines Katri endast poole kogukama naise

hingeõhule. Ta märkas kitsastel, marraskil huultel vahtu. Haige silmad punetasid verd täis valgunult.

«Sa lähed praegu kohe koju! Haigemajas ei tohi vaielda. Ma ise saadan su trepist alla.»

Katri saatis Mari haigemaja väravaist välja ja sadakond sammu linna poolegi. Tagasi tulles silmas ta aknal noorte õdede uudishimutsevaid kahupäid.

«Mis te talle ütlesite?» nõudsid ametiõed õhinal.

«Mis rohtu te talle andsite?» pärisid nad, sest Katri vaikis.

«Ütlesin, et hatad ei saa saamagi lapsi!» salvas Katri küsijatele nina pihta.

Keegi ei pidanud Juuda-Marit hataks. Õed said aru, kuhu vanemõde sihtis. Läbi toa käis rahulolematu kihin. Mitmel noorel õel oli peigmeeste pidamise komme. Peamiselt puudutas näkse aga riidelaohoidjat, Tuvikese Taanieli ja Ella tõmmu jumega tütart Margaretat. Naerunäljane Margareta toppis nina kõikjale, ta jahtis igalt poolt kõmu. Nüüdki oli ta Juuda-Mari tulekul töö sinna paika heitnud ja sünnitusosakonna ukse taha hiilinud.

«Kellega te siin riidlete?» küsiti ootamatult Katrit.

See oli peaarsti hääl.

Doktor Kogan tuli ja kitlihõlmad lehvisid.

Abe Kogan oli mullu sügisel Mureli asemel haigla juhatajaks saanud.

Tüsenev, suure ninaga, lāngus õlgadega, ronkmustad juuksed padamütsi alt paistmas, lohistas doktor Kogan käies jalgu. Pika kasvu tõttu jäi temast mulje, nagu vaataks ta üle teiste peade. Kuni eelmise suveni ei aimanud keegi terves linnas ja kogu Eestimaalgi, et doktor Koganil võiks olla midagi ühist kommunistidega. Teda tunti imeliku mehena ja kutsuti hulluks juudiks. Kogan sõi sealihaga. Mida rasvasem, seda meelepärasem talle. Tuntud olid ka Kogani vitamiini-preparaadid, kibuvitsamarjadest kodusel teel keedetud siirup, «loomulike ravimite» otsimise hasart, sallimatus kemoterapeutiliste preparaatide suhtes. Erialalt neurokirurg, ei saanud ta omal ajal juudi rahvuse tõttu ülikoolis kohta. Selsamal ajal sattus Kogan ka sugu-seltsiga vastuollu, nõnda et lihane ema lahkus ta majast. Kogan elas eesti naisega, sai temalt poja, adop-

teeris lapse, aga kuni viimase ajani oli nende abielu registreerimata. Oma perekonda hoidis Kogan pööraselt. Ja tema Aili (kutsutud «Iluasjaks») oli üle linna pepsim ja peenutsevam daam. Nõnda ehitud, et inimesed vaatasid tohtri «Iluasjale» tänaval tagantjärele.

Katri vaikis Kogani ees aukartlikult.

Lõunane päikesepaiste voogas ruumi ja langes Katri kätele, mis olid sagedasest pesemisest punakad, kare-dad, tõmpide küüntega. Katri ei kandnud ka talvepaka-sega kindaid. Suras, kodus olles sunniti Katrit ohakaid kikkuma, lehma lüpsma, sõnnikut laotama. Katri käed näisid rikutud, koguni marraskil nahaga. Siin ei aida-nud kreem ega muud määrded. Ta oli kord isegi dok-tor Kogani poole pöördunud. «Teie käed on ilusad,» oli aga doktor sähvanud. Sestsaadik pelgaski Katri teda.

Peaarst tahtis näha vastsündinuid ja kõneles emade toidu vitaminiseerimisest.

Kui Kogan lahkus, kallaski Katri piiritust mensuuri ja neelatas lonksu kuuma kõrvetust rinda. Tal oli tunne, et tema ise on kohutavalt, äravahetamiseni Juuda-Mari sarnane. Hingeliselt invaliidistunud. «Sa ei saa elult seda, mida tahad, ja ei taha seda, mida saad. Tegelikult peaksin Valdeku kõrval õnnest hõiskama,» mõtiskles Katri. Ent elu tundus järsku eesmärgita ja tühi. Oli kohutav mõelda, et homselt päevalt polnud enam mi-dagi oodata. Kõik oli juba käes. Ja see kõik, mis eemalt paistis omamoodi ahvatlev, omandas iga minutiga tüh-jema ilme.

Ta jõi veel.

«Nad elagu!» naeris Katri oma hingehaava lakkudes. Sellest sai kibe naer. «See on saatus. Aga ma vilistan! Vilistan jah!» otsustas ta trotslikult.

Enne iga tööpäeva lõppu pidid osakondade vanem-õed ilmuma haigla ülemõde Eerika Graude palge ette. Seda nõudis Eerika Graude poolt kehtestatud sisekord. Katri sibas alumisele korrusele, arstide puhketuppa. Siia oli ülemõde möödunud sügisel, haigemaja ruumide

ümberjaotamise ajal, kui kolmkümmend voodikohta juurde tehti, endale eesriietega kabineti eraldanud, et ka «tohtrid oleksid silma all». Kirjutuslauaks tarvitas Graude pealt suletavat, viimase moe järgi büroolauda, mida ta ise pilkavalt «minu kummutiks» nimetas.

Katri pani sünnitõendid Eerika Graude lauale ja ülemõde võttis sahtlist pitsati.

«Nii siis, nad on sündinud laupäeval, kahekümne esimesel juunil, üks tuhat üheksasada nelikümmend üks aastat pärast Kristuse sündimist...» Maalinud žurnaali ka kuupäeva ja aastaarvu suurte rooma numbritega, lisas ülemõde omaette: «Kas me tahame või ei taha, aga oma aega arvestame ikkagi piibli järgi. Ma ei taipu, kas see on loetus või midagi muud?»

Ja vajutas tähtsalt sünnitõenditele stampe.

«Mähkmeid ei jätku,» katkestas Katri jahedalt, aga lugupidavalt. Ta ei mallanud kuulata õde Eerika igapäevast filosoferimist ja kibeles koju. «Mul oli küll kolm steriilset komplekti, aga viimasel minutil jõudis ka neljas ja sai kohe maha. Lastetoa sanitar tõmbas juba ühe kušetilina tükkideks. Minu korraldusel. Kes vastutab?»

«Neli uut elu... Milline õnnelik päev,» jätkas ülemõde endamisi segamatult, ei teinud lõhutud linast numbrit ning sõnas täieliku endastmõistetavusega: «Mina vastutan. Ka lõhkikistud linade eest.»

«Siis on väga hea!» vastas Katri umbropsu.

«Noh, kas saite suurest linast neli linakest?» uuris aga õde Graude, ilmses kahtluses, et osa riidest läks kaotsi.

«Aga kõik jäid palistamata. Selleks polnud aega. Ääred narmendavad. Piinlik last niisuguses tualetis esimest korda emale esitada...»

«Piinlik?» Ülemõde näpistas kahe peene pika sõrmega lauaserva. Ta kallutas kogu kehaga ettepoole: «Ei tohi olla piinlikkust! Mis siis arvatakse, et pesuladu on arteesia: võtad ja võtad, aga tühjaks ei saagi? Seal on meil lisaks ka Tuvikesed, kellele kõik jääb näppu. Meie haigla ümmardab nüüd rahvast maksuta. Iga ema tõttab aga siia. Ja keegi ei too enam midagi kaasa, sest lisaks tasuta arstiabile on ka lapse pesu haigla poolt.

Aga kas me oleme ühtegi mähet selle lõputu pika Baltimaade esimese kommunistliku aasta vältel juurde ostnud? Veel ei ole! Kui homme öösel saame ka neli-viis last, siis ei jätku linadestki ja peame doktor Kogani unterhoosenid platsi võtma... Kõige enne tema kallale. Ta on meie ainuke kommunist. Temast tuleb alustada. Teie olete alles üks veerand punane. Teid jätame esialgu rahule,» pilkas Eerika halastamatult.

Siis märkas Eerika Graude Katri uut allkirja ning hüüatas:

«Kes meil täna siia alla kirjutas? Kes on see uus inimene?»

«Mina olen vana!» muigas Katri ja punastas.

«Arge rääkige! Te ei mõtlegi uueks saada?» Eerika Graude silmad pilkusi narrides: «Te ju valetate! Tanu alla saamine muudab iga naise tundmatuseni. Mina sain juba täna hommikul aru, et teie on midagi teistmoodi. Ah siis niisugune oli ka põhjus? Noh, te üllatasite mind!»

«Tõesti?»

«Lapse te saate ka!»

«Saan!» noogutas Katri. Õde Eerika oli selline, kelle eest niisuguseid saladusi polnud võimalik varjata.

«Suurepärane! Aga noorprova, kus on teie sõrmus?»

«Mina ei mõtlegi end rõngastada!» turtsatas Katri, sest need olid Valdeku sõnad. Ta ise oleks väga laulatussõrmust soovinud.

«Loomulikult! Minu vana pea unustas! Ei, teie muidugi ei mõtle end rõngastada. Teie ei ole mitte naerukajakas, kellele rõngas jalga pannakse. Aga mis linuga te ise end võrdleksite? Ööbik? Rästas? Lööke? Mina olen vana vares.»

«Seltsimees Graude,» katkestas Katri paluvalt ja ajahädaliselt. «Kõneleme parem steriilsetest pesukomplektidest. Kas te muretsete neid ja mis ajaks? Ma tahaksin teada! Sest mul on kiire. Me sõidame mehega maale,» valetas ta kähku. Katri ei suutnud ülemõde juttu taluda. Ikka ja alati, terve elu oli Katri pidanud igas olukorras hea näo ette tegema, et viga pole midagi ja kõik kõige paremas korras. Ta tahtis elult kogu jõuga

õnne välja tingida. Nüüd seisis ta lõppjaamas. Mis saada, see oli pihus, ja õnn keksis ikkagi kaugel nagu varblane katusel.

«Nimetage mind ülemõeks,» tõstis Eerika Graude hoiatavalt näpu õieli. «Tean, mu kallis. Te tahate need puuduvad ja narmendavad mähkmed minu kaela ajada. Õige koht. Sest kuhu siis mujale? Noh, küll ma peaarstiga õiendan! Üks päevavanune noorik nagu teie ei saa oma pulmapäeval mitte millestki aru. Teie meeleolus ja nooruses ei taibata veel vähematki! Mitte kui midagi! Kõik selgineb siis, kui elu on seljataga ja midagi ei saa enam otsast alustada.»

Vaikinud natuke, küsis Eerika: «Teie olete nüüd kogenud naine. Kas usute, et elus võib mitu korda tõeliselt armastada?»

«Võib!» vastas Katri kähku. Ta sai aru, kuhu Eerika Graude sihtis.

«Aga kumb on tugevam, kas esimene või viimane armastus?»

«Ma ei tea,» muigas Katri punastades.

«Te peate teadma!»

Katri kehtas õlgu ja arvas:

«Tugev on armastus siis, kui ta on armastus.»

«Õige! Ja pole tähtis, kas esimene, keskmine või viimane! Ühe armastusega elu on vaene nagu vabadikul.» Eerika purskas ebamäärase õhinaga naerma. «Eks ole õige jutt? Küsimus seisab muus, seisab selles, kuidas armastame. Kas andes või võttes...»

Jutt katkes poolelt sõnalt, sest Ella Tuvikene pistis pea kohe koputamise järel, sissekutset ootamata, ukse vahelt arstide tuppa.

«Ei ole kedagi?» küsis ta uurivalt.

«Aga ülemõde Graude ja vanemõde Leius?» kostis Eerika teravalt. Ta rõhutas pidulikult Katri uut nime.

«Nu, mina tahan tohtrit!» ütles Ella õelalt.

«Kas kusagilt valutab?»

«Nu, ma vaatan, kellel hakkab kusagilt valutama!» ähvardati. Ella sulges hoolega ukse ja asus tuurikalt Eerika kallale. Veas ligunemisest tursunud nahaga rusikaski raksas «kummutile», pearätik, kust

paistis haigla tempel, vajus õlgadele. Lillakasmustad, poisipeaks lõigatud juuksed, kassikullast kõrvarõngad ja peeneks triibuks kitkutud kulmud tõendasid, kuidas Ella tundis kiusatust jääda nooreks. «Mis õigusega minu Margareta alandatud saab?» küsis ta kurjalt.

«Teie tütar saab koguni ülendatud!»

Eerika korraldusel määrati Margareta päevapealt pesulaost kokaabiks.

«Nu, meie ise ka teame, mis on ülendamine ja mis alandamine.»

«Uuel kohal makstakse rohkem palka!»

«Nu teate! Need viis ruublit ei tähenda midagist. Pesulaos on iseseisev koht, aga köögis käsualune.»

Ella tunded keesis niisamuti nagu tema pesukatladki.

«Mina oma last teil trötsida ei luba! Nu teate, nüüd on teine aeg ja teised seadused!»

«Laost varastatakse pesu.»

Ella pöördus järsult Katri poole:

«Sina kuulsid? Vot, tuled tunnistama! Ah, et Margareta varastab teie pesu? Mina kaeban! Nu, teie veel saate!»

«Jutt on haigemaja pesust,» parandas Eerika. «Minu isiklikke särke ja pükse see ei puuduta. Margareta hoiab haigla pesuladu lohakalt. Ta ei saa kätte, ei näe, ei tea, kes kannab minema, kes vahetab uued haigla linad vanade räbalate vastu. Mina võtan nüüd pesulao enda kätte, sest mul on tõesti väga vähe tööd. Kahekümne neljaks tunniks kõigest jätkub ja ülejäänud osaga ööpäevast ei oska ma midagi peale hakata.»

«Küll mina vaatan!» pröökas Ella. Et ta oli suurt kasvu ja esiletükkivate musklitega, hüüti teda naismaadlejaks. «Nu, see juba ajab vihast lõhki! Mina teiega üldse ei räägi! Kõnelen tohtriga!»

«Olge lahked! Aga kui peaksite otsima neid linasid, mis teie isiklikus aias, seal taga, tikerberipuhmaste vahel kuivasid ja kust haigemaja templid olid välja lõigatud, siis pole vaja ärritada. Ma tõin need ära. Uued templid lõin ka peale. Ja need kümme tosinat padjapüüre, mis teile täna pesta lähevad, on juba nummerdatud. Alt kontorist võtate saatelehe ja allkirja annate

ka. Meil on nüüd haigemajas niisugune nõukogude kord!»

Ella karjatas, suunurkadest valgus sülg.

«Nu... Nu...» Sõnad vahutasid tema suus. «Nüüd mina lähen NKVD-sse ja kõnelen kõik ära, kes teie niisugune olete.» Ta lahkus, käed rusikas ning silmad koo-
past välja hüppamas.

«Elu on huvitav,» naeris Eerika endaga rahul olles. «Ta kirjutab ankeedis, et põlvneb töölisklassist, on ise tööline. Nahaparkija nimelt,» osatas üleni pilkav Eerika tagantjärele.

«Mees parkis nahku. Aga tema aitas,» selgitas Katri.

«Tean!» muigas Eerika Graude häirimatult. «Aga minu silmis see ei löe. Inimese elulugu ei alga ema- ja isaihus ega ka nabaväädi katkilõikamise momendist. See algab siis, kui mõistus pähe tuleb. Varas on varas. Ella ja Margareta teevad ka need steriilsed pesukomplektid, mida te minult nõuate, pooleks. Jaa-jaa! Seda nad teevad. Meie ei jõua nii palju muretseda kui Tuvikesed minema kanda. Kas te teate, milleks? Ei, teie ei tea. Nii noorelt ei taibata. Vadim Taurov ütleb... kas te teate, kes on Taurov? Ta on... ma näen teie silmist, et teate! Kuidas siis teie positsiooniga noorproua ei tea meie linna esimest tšekisti! Aga mina pean inimesest meeles kopsu, maksa, südame ja vereringesüsteemi. Siis alles saan teada nime ja elukutse. Vadim Taurov ütleb —» Eerika pidas pausi, hingas sügavalt ja tõstis jällegi harjumusliku žestiga näpu üles. «Ta ütleb, et maailma varad ja rikkused on tööliste kätetöö. Sellepärast on natsionaliseerimine seaduslik õigus. Noh, olgu pealegi! Ma ei kavatse vastu vaielda. Aga Tuvikesed saavad asjast niiviisi aru, et see, mis rikkastelt võetakse, antagu neile. Kui kõik on meie oma, siis tassi aga niipalju, kui vähegi jaksad, oma koju, et rikkaks saada. Ma olin eile õhtul teatriaias rahvakoosolekul. Ka Hermann Äss lubas töötavale rahvale enneolematult lustilist elu. Tuvikestel on siis hea, kui kõik kapid, sahtlid, kotid ja riiulid linasid ja käterätikuid täis. Mina olen Ässa vastu. Ma ei anna Tuvikestele siia haigemajja maapealset paradiisi.» Sattunud jutusoonetele ja vargust materdama, valdas Eerikat alaži eri-

line hasart. Kuigi tal väga paljudel puhkudel oli õigus, lisandus kõnele nii õelust kui ka sallimatust. Katri teadis kogemustest, mis tähendas ülemõe viha alla sattuda. Niisuguse prohmaka puhul oli töökoht läinud. Eerika sõi temale vastumeelseid inimesi usina ja lõpmatu isuga. Ta ei osanud leppida ega rahu teha.

Kõrge laega arstide toa aknast avanes vaade roosakaspruuni kiviklibuga kirjatud jalgteele, mõlemal pool lääres jasmiinid, mis parajasti õitsesid.

Doktor Kogan jõudis söömast tagasi. Ta käis pärastlõunati, sageli ka öösel, laboratooriumis katseid tege-
mas. «Iluaasi» ja püsimatu vaimuga nelja-aastane Kogan juunior saatsid teda iga päev. Plaatinaks blondeeritud ja nukunäoga Aili kandis mooniõielist kleiti. Oli imelik vaadata, kuidas ta oma mehe ees edvistas. Kõik kolm seisatasid jasmiinide vahel ja paistsid arstide tuppa nagu idüll, mis ilmub ja hajub.

«Jõulu piltpostkaart,» muigas Katri endamisi. «Kõrvas rõngad, käsivartel rõngad. Ninas veel ei ole,» mõtles ta «Iluasja» taunides ka doktor Koganist pilkavalt.

«Kui nad nüüd registreerimast ei tuleks,» pahistas ootamatult Eerika.

«Tore oleks!» sõnas aga Katri.

Eerika Graude vaade tõmbus kõõrdi.

«Kuidas teie arvate? Kas laulatus ja registreerimine teevad perekonna või on tähtis hoopistükis muu side?»

«Eks ametlik külg kindlusta naist! Toe vist annab ka!»

«Ja selleta kukute ümber? Kas me oleme tõesti nii kehvad?»

Katri ei osanud vastata. Väljakutse, mis küsimusest kõlas, puudutas tema hella kohta. Abielust Valdekuga lootis ta tuge ja kindlustunnet. Selle nimel oli ta omal soovil lõõga tikkunud.

Eerika süütas paberossi. Suitsetamine oli ülemõe eesõigus, mis teistele haigla ruumides keelatud (erandi moodustasid arstid). Jumal hoidku, kui õde Graude

avastas osakondades mõne õe või sanitari juurest tubakahõngu! Triikimata kittel ning lohakalt seotud pearrätt, *aqua destillata* asemel lubjane kaevuvesi, sterilsaatoris ja tolmuudemed arsti kapi peal polnud nii suured surmapatud.

«Ülemus tuleb. Valvel!» kamandas Eerika ja jäi ise laua taha istuma.

Veidi aega hiljem siseneski doktor Kogan oma lonkaval kõnnakul ja tavalise taldade lohina saatel. Kuum ilm oli tema otsaesise niiskeks võtnud. Et doktor Kogan kaldus nii seistes kui ka käies kogu kehaga pisut ettepoole, siis näis tema nina profiilis suure linnu kongus nokana. «Ehtne juudi perekonna pärandus!» suurustas ta ise, ülimalt rahul olles.

Arstide puhkeruumist viis kahe poolega klaasuks peaarsti kabinetti, kus Kogan viibis üksnes seda aega, mis kulus kitli selga tõmbamiseks või seljast võtmiseks. Muul ajal toimetati Kogani toas seinalehte, joonistati loosungeid, peeti ametiühingu koosolekut. «Meie palvemaja,» tähendas Eerika Graude. Aga laboratoorium oli «Kogani korter».

«Kas kõik on korras?» küsis Kogan Eerikalt.

Vastus tuli Eerika moodi:

«Kuidas siis? Mina olin siin!»

Ka ninakad kostused käisid ülemõe privileegidesse. Ta koguni suurustas noori õdesid sudides: «Töötage kakskümmend seitse aastat, olge sõjaväljal, põetage katku ja koolerat! Siis saate oma arvamise. Seniks arvavad teie eest teised. Õppige pähe sõnad «jah», «tänan», «kohe teen», «kohe toon». Meil pole mets, vaid haigemaja. Siin iga lind oma häält ei laula!»

Kogan läks viuhki kabinetti, laksatas ukse hooga kinni ja lükkas hetk hiljem kinganinaga valla. Tema sööbivatest lahustest rikutud küüntega sõrmed pusisid käigult selga topitud kitli nõõpide kallal.

«On uudist,» tähendas Eerika järsu elevusega.

Katri läks kihevile, olles veendunud, et Eerika hakkab kõnelema tema registreerimisest kui momendi peamisest uudisest. Ent see ootus-lootus läks luhta.

«Ma võtsin meie kuulsusrikkas haigemajas sotsialismuse ehitamise huvides pesulao juhtimise enda hoolde.

Arge, doktor, ärrituge! Seda tööd hakkab ma palgata tegema.»

Ruumi ilmus vähehaaval arste ja õdesid. Öövalvelised olid juba kohal ja uurisid päevase ravi kaarte. Eerika seisis jutustamise ajal sirgelt ja vaatles toas ümberringi, nagu soovides veel teisigi kuulajaid. Ta näis enam kui doktor Kogan haigemajas peremehena, sest Eerika oli iga sõna juures täis ründavat hoogu, seda jõulist hasarti, mida tunnevad need inimesed, kelle elu peamiseks sisuks on töö, mis neid rahuldab.

Saabus lühikest kasvu, nõtkuva kõrnakuga kirurg doktor Henn Poola. Aga tema ei pidanud kombekaks peaarsti ja ülemõe keskustelu puhul uudishimutseda. Poola uuris magamisaset. Nähtavasti oli ta jälle pisut liiga pitsi põhja vaadanud. Poola jõi viimastel päevadel üle viisakuse ja kasulikkuse piiride. Ta suitsetas ka metsiku kirega. Terves linnas tuntud boheemitsejana ei mõistnud Henn Poola üheski asjas mõõtu pidada. Vanapoisina valis ta pikki aastaid partiid ja pruuti ega olnud veel paslikule ja sobivale noorikule juhtunud. Sellepärast teati ka doktor Poola ulaelust sosinalugusid kõnelda. Ega Poola ise neid salanudki. Temale koguni meeldis elupõletaja kuulsus. Kõige vähem soovis Henn Poola olla saamatu või tossike. Sellest tingituna soolas ta alati oma seikluste jutustamised tublisti üle. Nüüdki puhkas doktor Poola pilk silmatorkavalt kaua Katril. Ta nagu mõõtis ja kompas teda igalt poolt vaatega, muigas sealjuures omaette ja sundis isegi võrdlemisi suure enesevalitsemisega Katri pahameelest punastama. Nähes veetleva naise kúrja nägu, nautis Poola oma moraalsel võitu. Ta oli ilusat ja viimasel ajal hullumoodi truudusesse takerdunud õde Katrit sõnadata nõõgata saanud.

Saabus ka doktor Murel oma köõga-köõga sammuga, kitsahabemetutt õieli. Ta juhatas ajutiselt linna tervishoiuosakonda ja tuli parajasti täitevkomiteest. Murel läi Kogani ja Graude vahele seisma. Ta kuulatas hetke Eerikat, heitis talle hellitava pilgu ning tatsas siis akna alla toolile jalgu puhkama. Eemalt vaadatuna paistis vana doktor Murel pelgliku, eksinud ilmega loomake-sena, kes kõiki kardab, ja just sellepärast ei julge ka

plehku pista, sest tagaajajad on väledamad ja jõuavad nagunii järele.

Katri oleks võinud lahkuda. Ülemõde oli löönud pitsatijäljendid ning maalinud piklikud, Eerika iseloomuga võrreldes kergete tähtedega allkirjad sinna, kuhu neid nõuti. Ometi pidas teda miski võim või pidur kohal. Kuhu ikka rutata, kui juba lõppjaamas oled? Ta oli nüüd päral ja polnud enam vaja meest püüda. Sellepärast oli Katril järsku aega küllalt.

Linna tuli Katri, kaks kleiti kohvris. Rohkem Jõgiste talu talle anda ei suutnud. Sellega oli vaja läbi lüüa, haljale oksale tõusta, nagu isa-ema lootsid ja ootasid. Või milleks muuks siis teda koolitati? Liispet pidi gümnaasiumi pooleli jätma. Ta polnud rumala peaga piiga. Katsu sa aga õppida, kui pole raha raamatuid osta, kui sukad jalas lagunevad? Jah, Jõgiste vanemal tütrele puudus Katri visadus. Tema kude oli hellem, painduvam. Ka Katri painutas pead, aga päikese poole, kasu silmas pidades. Küsimus ei seisnud tahtmises ega iseloomuski. Aga teist käitumisviisi aeg ei tunnistanud. Ellu ning elunõuetesse suhtus Katri näokatteta, omaenese unistusi tagaplaanile tõrjudes. Edu aluseks ja saladuseks pidas ta kunsti meeldida neile, kellest edutamine olenes. Kolm aastat tagasi, esimestel haiglatöö päevadel värises Katri hirmust arstide ja vanemate õdede ees. Ta püüdis iga nende soovi silmist lugeda ja kähku täita. See polnud roomamine, vaid võitlus leivapala eest. Nõukogude kord küll kehtestas nüüd õiguse tööle. Katri aga nägi, et eluteed trügitigi ikkagi õlgadega rada rajades, ka teisi eesolijaid tallates. Isegi tema poole pöörduti, temalt paluti Valdeku juures eestkostmist töö asjus. Uus võim saabus peaaegu üleöö, aga vanad tavad, harjumused ja kõik muu ei muutunud nii kärmelt-kähku. Kuigi möödunud suvi ja esimene nõukogude aasta õpetas elu õigesti nägema ja hindama, ei nihkunud paljud pruugid veel paigalt.

Kõneldi sõjast.

Keegi oli raadiost kuulnud, nagu seisaksid Hitleri väed juba Nõukogude Liidu piiril. Kõik Inglise ja Skandinaavia saatjad pidid taolisi teateid nagu paha ennustust serveerima.

«Sõda ei tule!» kähvas Eerika Graude. «Pidage suul!» «Kui teie juba ära keelate, siis muidugi,» osatas doktor Poola.

Katri seisis teistest eraldi, Eerika «kummuti» najal, pilk aknatagusel jasmiinikuhilal. «Nagu valge vaht,» mõtles ta, «küll on see õieaeg ikka üürrike.» Katri nägi esimesena turjakat, sõdurisammu astuvat meest, kes juba jalgväravat avades rõõmsalt naeratas ja kõigile käega viipas.

See oli Vadim Taurov. Ta käis end Kogani juures arstimas, sellepärast tema tulek imestust ei äratanudki.

Poola tundi enne töö lõppu, võtmete ülevõtmise ajal, levis haiglas aga ootamatu ja jahmatav teade.

Vana doktor Murel oli arreteeritud.

Keegi ei osanud kosta, milles teda süüdistati. Aga ka Katri nägi ülemisest rõduaknast, kuidas kinnine auto tagatreppi sõitis ja Murelit masinasse talutati. Doktor tatsas ikka kõõga-kõõga, ettepoole lookas, pilk jalge ees.

«Meie ühine protežeerija on siis ka kõige liha teele saadetud,» tähendas doktor Poola nagu möödaminnes Eerika Graudele. Vana Murel oli nad mõlemad omal ajal haigemajja tööle võtnud.

Majas valitses õhtupoolikune, joodist lõhnav vaikus. Kirurgiaosakonna mähised ja pesud kuivasid just akna all. Ella oli need meelega ülemõde silma alla toonud. Aga Eerikat ei suutnud isegi niisugune ilmne kius häirida. Selleks olid tal traadist närvid. Samal ajal aga mõjus Eerikasse doktor Poola vihje nagu nõelatorge.

Võrreldes Koganiga paistis Henn Poola lühikese inimena. Et jumal oli Eerikat saja seitsmekümne sentimeetrise kasvuga õnnistanud ja veel sirge kõndimise kombe lisanud ja et Eerika ei kandnud õerätikut, vaid omavoliga arstide padamütsi, jäi eemalt vaadates mulje, et doktor Poola pöördub kirjutuslaua taga istuva aukandja või mingi muu tähtsa tegelase poole, ilmse kavatsusega meeldida. Poola naeratas vaguralt, soosingut lootes, aga ta ei suutnud välise, ilusa maneeri taha varjata külmust, ebameeldivust ega sallimatustki.

Oli liiga silmatorkav ja arusaadav, et ta ei tahtnudki nii kena olla, kui välispidiselt paistis.

«Igal oinal oma mihkclipäev!» salvas Eerika.

«Kas teie ei mõtle vana doktor Murelit aidata? Mina igatahes julgeksin soovitada vana sõbra hädast osa võtta,» jätkas Poola.

«Aga teie ise?»

«Ma olen oinas ja minul ka võib tulla mihkclipäev.»

«Esimene tark sõna teilt üle hulga aja, doktor.»

«Tõsi jutt! Aidake vanameest. Oelge tema eest mõni sõnal» soovitas Poola juba tulisemalt ja lisas silma pilgutades: «Teil on mõjuvõimu!»

«Meeldiv kuulda,» ironiseeris Eerika Graude, pilvist saagile sööstva külli küünilisus silmades. Oli näha, et märkus mõjuvõimust salvas teda. Hetkeks tekkis tunne, et Graude ütleb veel midagi väga ebadelikaatset. Aga ta taltsutas end nagu kõik õed, kes on pidanud kümnete aastate kaupa haigevoodilt haigevoodile kummar-duma ja hädalisi lohutama, et pole viga, valu läheb üle. Neil võib samal ajal oma süda lööke vahele jätta ja radikuliit liikmeid pigistada. See ei loe. Seda ei tohi teised ial aimatagi.

Poola nõelas pika nokaga.

«Pange oma võlud mängu!»

«Ja teie ka olete veendunud, et minul on võlud?»

«Maitseasi.»

«Hea või halb maitse?»

«Tõsi jutt!» veenis Poola juba tungivalt. «Aidake vanameest. Teate — räägitakse, et te kaebasite tema peale? Sel juhul võtke kaebus tagasi. Diagnoosi võib alati täpsustada.» Ning ta lisas juba tagamõttega ja mõistu: «Ärge uuest allikast vett tõstes kohe vana kaevu sülitage...»

*

«Ärge uuest allikast vett tõstes vana kaevu sülitage,» kordas Eerika. «Mis tähendab vana kaev? Kus on uus allikas?»

Ta oli saanud oma abielust Graudega üksnes nime ning leseseisuse. Kodus peeglilaul hoidis Eerika aga

veel praegugi vurrudega noore sõjaväearsti pilti ja pani selle ette vahetevahel lillekimbu. Tutvunud Peterburis neljateistkümnenda aasta esimesel sõjakuul, kui Eerika oli kaheksateistkümnendaastane ja aasta tagasi halastajaõeks õnnistatud, lasksid nad endid keisri, usu ja isamaa eest sõtta mineku romantilises meeleolus lau-latada ning veetsid Vassiili saarel Graude korteris koos mõne meeletu öö. Sellega oli abielu tegelikult läbi. Graude polk sõitis Poola piirile ja peksti puruks. Graude nimi ilmus ajalehes teadmata kadunute seas. Eerika ei uskunud, et inimene võib maa pealt teadmata kaduda. Temast pidi ikkagi midagi järele jääma. Ta käis kirikus, kaardimoori juures, palvetas ning tegi hea-tegusid, lootes ja oodates imet. Hospidal, kus ta töötas, muudeti sõjaväelaatsaretiks ja saadeti väeliini taha. Eerikale tundus, et jumal kuulis tema palvet, ja ta pak-kis ka mehe särke ning sokke kaasa.

Kümned Poolamaa linnad, kus ta inimeste poolt lõhu-tud inimeste haavu sidus, hajutasid usu, lootuse ja lõ-puks ka armastuse. Isegi mälestuse. Surnud ja surijad, laudid, täid, amputatsioonid — kust võetakse julgus etteheiteid teha, et selles košmaaris ka vahetevahel joodi ning liiderdati? Kui iga uus päev kummitab roi-gastest kokkulöödud nimeta soldati ristiga, ei vaagi keegi elu tütarlaste instituudi guvernandi mõõdu-puuga. Abieludraamad, orvud ja inimhingede ääretud kannatused muutusid plakatiks, mille üle sõda irvitas. Kui tapmine juba seaduslikuks kuulutatakse, siis on liiderlikkus sellega kaasaskäiv sõja seaduspärasus, keisrite poolt allakirjutatud vabaduse manifest, mõtles Eerika Graude.

Seitsmeteistkümnendal aastal, kui rinne lagunes, elas Eerika parajasti ohvitseriga, kes oli nii mõõdukalt siga, et tal tekkis tema naiseks saamise mõte. Nad kõnele-sidki kokku Petrogradi sõita ja seal vaadata, mis edasi saab. Pihkva ja Luuga vahel, Punajõe pooljaamas, mille nimi põletati tuliselt meelde, ilmus nende vagunisse naine kahe lapsega, kes kisendasid: «Papa!» Ema ise haaras Eerikal juustest ja tõmbas ta pesuväel ülemiselt narilt ohvitserisineli alt põrandale. Ohvitser aga, selle asemel et Eerikat kaitsta, jättis temaga kähku juma-

laga. Ja alandas Eerikat raha pakkumisega veel pealekauba.

Eerika otsustas Petrogradist lahkuda, koju sõita ja kuuli pähe kihutada.

Oktoobri keskel, 1918. aastal, väga sajusel päeval, jõudis ta üle hulga aja Eestimaale, kodulinna ja isamajja, kust vanemad olid saatnud oma lapse õnnistusega laia maailma. Aga nad väsisid ise elamast ega näinud tütre tagasitulekut. Õnneks!

Toop viina ees ja laetud revolver laual, pidas ka Eerika mitu õhtut järjest iseenda matuseid ja kahetses hilisemas elus palju kordi, et jättis kohtuotsuse täideviimata. Kuid linnas oli puhkenud tähniline ja paratüüfus. Keegi pidi haigeid ravima. Oli isegi katku ja koolerat. Kel elu armas, see ei julgenud tähnilise ja musta surma sisse minna. Eerikal oli ükskõik, kas sureb kuulist või batsillist. Tema läks. Ja jäi võib-olla selle tõttu elama.

Kolmekümnendail aastail, kui õde Graude oli linna haiglas kindlale ja küllalt heale palgale jõudnud ning kõige paremas tööalases kuulsuses, ligines talle leseks jäänud doktor Murel; kes tol ajal haiglat juhatas. Murelil oli maja, talle kuulus osa pangast ja perekonnas kasvas kõigest üks poeg — kes ka juba kodust lahkunud. Eraelus tunti vana Murelit kui suurt veidrikku, kes võis tundide viisi maale vahtida ja vanduda, et just lõuendile maalitud lilled lõhnavad.

Kõik juhtus mõlemalt poolt ettekavatsemata. Eerikat rõõmustas üsna pea teadmine, et ta saab emaks. Murel aga osutus ühelt poolt väga vanamoeliseks ja teisest küljest ultramodernseks ning keskelt läbi araks kaltsuks. Ta põlvitas Eerika ette ning anus narrilt:

«Elame niisama. Ma olen ikkagi vana mees. Mul on suur poeg. Väikest pole vaja. See on meie eas piinlik asi!»

Eerika oleks julgenud ka üksi last kasvatada, aga ta ei tahtnud enam Murelit lapse isaks.

«Nüüd kihutan endale kuuli pähe,» mõtles ta raevunult ja koostas testamenti: «Palun minu surmas mitte kedagi süüdistada...» — «Palun minu vabaturmas süüdistada alljärgnevaid isikuid...» Aga enne, kui akt valmis sai, tuldi teda kiiresti-kiiresti haigemajja kutsuma.

Üks masendav raudteeõnnetus katkestas juuniöö ja täiskuu jutustuse meeltheitvast naisest. Rong oli samal ajal rööbastelt jooksnud, jalgu, käsi ja selgroogusid murdnud. Kui on vaja teisi hädalisi aidata, ei tohi õde endaga isegi lõpparvet pidada. Kuni raudteekatastroofilist kannatanud haiglast välja said, oli ka Eerikal elutüdimus järele andnud. Vana Murel tiirles endiselt tema ümber ja tundus nüüd leivapala manguva külapeenina, kes enamasti tühja nurus. Eerika ei julgenud töökoha kaotamise kartuses arsti ka eriti näägutada. Aga teda painas soov Murel maha lasta. Enne Murel ja siis endale kuul pähe. Seda mõtet kandis Eerika pikka aega põues.

Rahvavõimu saabumisel andis tervishoiuvõrgu ümberkorraldamine Eerikale kuhjaga tegevust. Aega norutamiseks lihtsalt ei jätkunud. Ja vana doktor Murel muutus lastud tiivaga vareseks. Viletsakeseks. Eerika ei saanud iialgi maaslamajat lüüa.

...Möödunud aastavahetusel, kui haiglat juhatas juba doktor Kogan, saatis peaarst ülemõe juurde ühe kroonilise gastriidiga patsiendi, kellele oli maoloputus määratud. Kogan tahtis, et Eerika teeks protseduuri ise. Neil oli ju haiglas küll terve kari õdesid, kuid raskemad juhud saadeti reeglina ülemõele. Eerika ei vaieldud ka kunagi vastu.

Haige oli sümpaatne, üle neljakümne, tõmmu pea, rahutute ja uudishimulike silmade ning esiletungiva ninaga. Tema ülikond, kingad, lips, triiksärk, ühesõnaga — kogu keht lõhnas tugevasti tubaka ja terava venepärase kõlmi vee järele ning tuletas Eerikale kummaliselt neljateistkümnendate aastate Peterburi meelde. Ennast ja teisi nokkiv kõnelemisviis tekitas nende vahele koduse tunde. Väga tülika protseduuri talus patsient mehise torinaga. See meeldis Eerikale. Ta ei suutnud meeste virisemist kannatada.

Neil sobis jutt.

«Ma pöördusin viimases hädas doktor Kogani poole,» mainis haige nagu muu seas.

«Ta on väga hea arst.»

«Tahaksin uskuda! Mind ravis ka üks päris professor,

aga see võttis kätte, läks hulluks ja keelas töötamise ära.»

«Kommunistiks?» muigas Eerika mõistvalt ja tundis patsiendiga õrna hingelist sugulust. Eerika ise ei sallinud kommuniste. Liiga palju lippe, miitinguid, loosungeid, lubadusi. Tasuta arstiabi, tasuta arstiabi... Aga voodeid osta raha ei jätkunud ja paljud abivajajad jäid ikkagi ukse taha.

«Teie doktor on märksa õelam,» õiendas haige veel enne, kui Eerika jõudis teda hoiatada, et on vihma käest räästa alla sattunud, ühe bolševiku eest pagedes just teise rüppe. Oli ju ka doktor Kogan neljakümnenenda juulist parteipiletiga mees. «Palju õelam,» sosistas ravi-alune koomilises hirmus. «Üks lihtne kommunist on sellise kõrval talleke. Ta otsib minus kangekaelselt «vaalaskala», see tähendab teiste sõnadega vähki. Ja tahab mind nõndaviisi ülevalt alla lõhki lõigata. Muidu ei saavat kätte.» Uurinud hoolega Eerika nägu, küsis haige: «Aga kas teile ei meeldi kommunistid?»

«Kellele nad meeldivad?»

«Lehes teisi ikkagi vahel kiidetakse...»

«Ma ei loe neid kohti!»

Ravi-alune ei ütelnud seepeale midagi, vaid pihtis nukra süütundega:

«Kogu häda on mul pikaajalise korratu toitumise tagajärg. Elan naisest lahus ja selles on kommunistid tõepoolest kaassüüdlased.»

«Neist võib kõike oodata!»

«Aga minu armuline proua ise ei ole ka meie lahuselus süütu, kuigi ta on parteitu. Temal on peale oma ilusa mehe veel teine paganlik kiindumus «Pühasse Prokoppi Böömimaalt», «Kristusesse variseri juures», «Madonnasse pühakutega» ja sarviline teab minust ehk paremini, kellesse veel. Minul aga on liikuv töö. Naise lemmikuid ei lubata edasi-tagasi sõidutada ja tema otsustab minu kahjuks ega hulgu mu kannul mööda maad ringi. Hirmus sugu oletä teie, naised!»

Eerikal tekkis arvamine, et mees on maamõõtja ja tema naine kunstiteadlane.

Patsient ise täpsustas, et abikaasa restaureerib ühes muuseumis pilte.

«Sellega on nüüd varsti lõpp!» lohutas Eerika.

«Miks te nii arvate?»

«Kommunistidel pole kunsti. Neil on stahhaanovlik liikumine!»

See meeldiv ja vaimukas patsient käis veel mitmel korral Eerikale lausa meeldis temaga jännata. Vastupidi aastatepikkuse tööga juurdunud harjumusele, vatas ta temaga enam kui kümne tavalise abivajajaga kokku. Jutt algas harilikult läänerindest ja sõjasündmustest ning puudutas alati ka Poolamaa välksõda, mis Hitleril kurjalt õnnestus. Kui Eerika oli aaria tõugu ja rassiteooria totrust küllalt tõrvanud, asus ta kohalikele kommunistidele säästmatult pihta andma.

«Vesi oli ka kindlasti Eestimaal enne nõukogude võimu parem kui praegu nõukogude võimu ajal ja päike paistis samuti hoopistükis heledamalt?» küsis tervenenud ravi-alune kord niisugusel surmtõsisel ilmel, millest paistis selgesti pilge. Eerika kõrvad olid alatoonide suhtes teravad. Ta nõudis kohe:

«Ega nad ole järsku teidki oma tüütuseni tüütava propagandaga nakatanud? Te olete venelane ja kõnelete head vene keelt. Ma ei imestakski...»

«Aga teie vene keel on ka klass omaette. Kas ei karda ka nakkust?» Mehe silmad pilkusid seda küsides riivatult.

«Mina ei ole tuulelipp.»

«Mina siiski natuke olen!» tunnistas ravi-alune. «Ega te pahanda?»

«Mis teiega ikka teha! Natuke, moepärast võib,» lubas Eerika, endal süda väga kerge.

Nad rõõmustasid mõlemad, et doktor Kogan põhjalikule uurimisele ja otsimisele vaatamata mingit «vaalaskala» ei leidnud. Aga Eerikal oli pisut kahju, kui protseduurid ja kuurid lõpule jõudsid. Ülemõele olid patsiendid vaid haiguslood. Eerika Graude kõneles inimestest harilikult: «See, kellel olid neerukivid», «mees parandamatu südameruumaga», «botkinit põdenud poisike». Nimepidi teadis ta ainult arste ja kõiki arstiteaduse kuulsusi. Õdedel olid aga üksnes eesnimed ja nende perekonnanimed tulid harukordadel meelde.

Kogani kroonilise gastriidiga patsienti kutsus Eerika mõttes «Vaalaks» ja see kõlas lustakalt.

Mõne aja möödudes ilmus «Vaal» Kogani abikaasa saatel Eerika juurde koju, pudel gruusia šampust põuetaskus ja karp šokolaadi näpu otsas. Nagu kosjapoiss. Ta palus nõnda kentsakalt tohterdamise tänu vastu võtta.

Eerika kiitis «Vaala».

«Ise lubasite kommunistiks hakata? Aga ei õnnestu. Olete selleks liiga palju härrasmees!»

Ta põhjas, et paljud pöördapäevil esile kerkinud tegelased, isegi Kogan, suvatsesid töötava rahva hulka kuumumist välise lohakusega alla kriipsutada. Paljud loobusid koguni lipsust ja kaabust kui kapitalistlikust igandist. Eerika märkas küll, et Kogani Aili pilgutas rahulolematult silmi ja andis mingisuguseid märke, aga ta ei mallanud nende tähendust mõistatada. Ailike oli tema arvates kommetelt pedantne. «Iluaasi» ikka iluaasi. Need, kes teenijatüdrukust prouaks tõusevad, muutuvad alati hullult peenutsejateks. Nõndaviisi tahetakse madalat seisust kinni mätsida. Eerika ei mõistnud hukka «armastusväärset proua Koganit», vaid naeratas omaette, nagu see, kes näeb elu läbi ja vaatab kõigist veidrustest üle.

«Vaal» laiutas käsi ja naljatas, et tema peab kommuniste kasvuvõimelisteks. «Nad õpivad ja saavad ka heas mõttes härrasmeesteks.»

«Kasvu?» naeris Eerika. «Kõik nende proletaarne on ju tagasi Metuusala juurde!»

«Iluaasi» niheles toolil ja käis perenaisele lihtsalt närvidele.

Sellest sai üks ilusamaid õhtuid Eerika elus.

Järgmisel hommikul läks maa halla. Kogani naine seletas asja ära. Haneks veetud! Kõige ehtsama tšekisti hammaste vahele mängitud. Kogani patsient polnud keegi muu kui kohaliku julgeolekuosakonna ülem Vladimir Taurov, kelle nime mainimisel Mureli püksid püüli sõelusi.

Õösel hoidis Eerika jälle revolvrit pihus ja pidas aru, kas oodata vangiviimist või ennetada kinnivõtjaid. Tundus uskumatult kummaline, et õelaima süripriisi ees

seistes oli elust palju rohkem kahju kui varematel traagilistel enese ja eluga heitlemise puhkudel. Kodus ta harilikult puhkas ja magas. Nüüd aga istus Eerika ööde kaupa oma paremas sametkleidis, kuldrist kaelas, ja ootas. Iga mööduva sammudekaja puhul nõksatas süda, et nüüd. Veebruarihommikute härmatises päikesetõus peletas päevaks hirmu. Igal uuel öösel algasid ahastused hullemalt ja hullemalt. Kõik sõnad, mis ta arreteerimise momendil Taurovile öelda tahtis, olid valmis mõeldud.

Oma meeleheites tormas Eerika viimaks Kogani kallale.

«Kuidas te julgesite tšekisti minu juurde saata?»

«Te olete mõnikord nii rumal nagu hani!» käratas Kogan.

«Aga teie mängite tšekistiga kokku. On õige, kui öeldakse, et juudid reedavad...» lõikas Eerika nagu terava skalpelliga.

Kogan tõrjus Eerika rünnakud rahumeeli tagasi:

«Ma saatsin ravialuse. Tema leidis, et teie sarnanete tema naisega, kes pidi ägedusehoos süüdistama nõukogude võimu selleski, et teine nende kahest pojast pole tütar...» naeris Kogan käsi hõõrudes, nagu teeks lugu temale nalja.

«Oleks tulnud hoiatada!»

«Ärge elage tõrres ega vahtige punniaugust maailma!»

Eerika ei taibanud midagi. Aga revolvri peitis ta siiski laualt kummutisahtlisse pesu alla.

Kord «Vaalaga» tänaval vastakuti juhtudes jäid mõlemad naeratades seisma. Taurov oli vormis, kaugel ning kõhe, aga jutt veeres endise ladususega. Taurov pilgutas kentsakalt silma, vabandas kibedat ajapuudust, pistis Eerikale nagu plikakesele apelsini pihku ning palus luba õhtul sisse astuda — «poliitilist diskussiooni» jätkama.

Külaskäik toimuski.

Külaskäigu ajal kõneles Taurov oma naisest ja poegadest ning Leningradi arhitektuurist. Eerika mäletas läbi udu Neeva kaldapealset, lossiplatsi ja Nevski lillekauplusi. Aga Taurovil olid kõik Vassiili saare ühek-

sanda liini majadki peas, kuigi tema kodu ja korter pidid olema Liteinajal. Eerika uhkeldas, et teab kõiki Leningradi kirikuid, aga ei jõudnud kuuendast kaugemale. Taurov luges sõrmedel tükki kakskümmend.

Mais jäi «Vaal» oma tervisega jällegi kimpu ning tuli Eerika juurde glükoosi ja askorbiinhappe süste saama. Mõlemad hoidsid nüüd keele teravates küsimustes hammaste taga.

Uhel päeval kutsuti Eerika järsku julgeolekuosakonda. Käskjalg käis järel.

«Tagasi te ei tule,» hoiatas Murel.

Eerika ise ka mõtles, et lõpuks siiski algab vähemalt ülekuulamine. Samm kippus minnes purjus olema. Tagäsitulek polnud kainenem.

Taurov tõusis siis, kui Eerika tema kabinetti juhatati, kirjutuslaua tagant ja keeras parema käe käise üles:

«Tehke oma tõrge siin! Me oleme juba nii suured tuttavad, et te ei pahanda niisuguse intiimse palve pärast. Mul on täna lõhkirebimiseni kiirus peal.»

«Aga — süstlat ja ampulle pole kaasas,» kohmetus Eerika. Siis kogus ta julguse kokku ja ladus kõik oma hirmud ja kahtlused Taurovi ette.

«Miks te end sealt otsite, kus teid pole? Kavalad ja paadunud vaenlased ei laida üldse nõukogude korda ja kommuniste. Nad kiidavad vahutava suuga kõike seda, mis meil on veel viimistlemata, halvasti, lohakil...»

«Kas taheti meie kohta andmeid?» huvitus kohe Murel. Tema kitsehabe tudises ja kleenuke keha pelgas kesk esimest sooja kevadpäeva tõmbetuult. Vana arsti kaks kondist kätt olid seljal ristamisi koos. Lõug aga nõksus nagu jumalapalujal rinnale.

Eerika mõtiskles endamisi Murelist:

«Küll võib ikka hirm inimese laostada. Ta muutub päev-päevalt mannetumaks. Kahju vaadata. Kuidas ta võis mulle kord meeldida!»

«Mingeid andmeid ei küsitud,» kinnitas ta siis ausõnaga, aga taipas, et Murel ei usu teda.

«Mis ta teile siis kõneles?» uuris Murel.

«Seda, et askorbiinhape mõjub elutegevusele ergutavalt. Doktor, teile kulub ka üks kuurikene!»

Murel kõhkles ja vaatas Eerikat altkulmu.

«Teil veab austajatega, proua Graude,» pilkas Henn Poola.

Eerika vihastas ja kaotas enesevalitsemise. Ta käratas Poolale:

«Saagige oma gangreenid, lõigake ussjätked ja õmmelge kinni songad. Mujale pole teie nina vaja!»

«Seda ka! Seda ilmtingimata! Aga teie olete imestamisväärmel! Seni hoidsite käpa all ühe õige eesti isamaalase, «Igavese eestlase». Nüüd võtsite venelase. Kui sakslased peaksid tulema, valite üliaarialase. Nii see elu käib. Nii on õige. See on elukunst. Aga mina seda ei mõista! Oleks vaja õppida.»

«Ja muidugi. Mina olen libu ja see seisus on kosmopoliitiline. Mis seal ikka! Üle neljakümnele naisele mitte enam häbi, vaid tunnustus, sest moraal teeb minu eale hinnaalandust.»

Enam nad sel teemal ei kõnelnud. Aga Poola liialdatud tähelepanelikkus, nagu mantli selga aitamine, enda ees uksest välja laskmine ja tavalisest sentimeeter sügavam kummardus torkasid alati Eerikat nagu nõelad.

Mureli arreteerimine tabas ülemõde Graudet elektrilöögina.

«Mille eest? Mis ta tegi?» mõtles Eerika pingeliselt.

«Nüüd vangistatakse kõik, kes pole lojaalsed. Teatakse kõnelda, nagu oleks Stalin Eestimaa kohta sellisele käsule alla kirjutanud,» väitis doktor Poola.

«Kes teab kõnelda?»

«Eesti maa- ja töörahvas!»

«Ja nad käisid oma teadmisi just teiega jagamas?»

«Ma ju kah oma isamaa üks õnnetuid poegi...»

«Sohipoegi...»

«See sõna passiks nagu rohkem proua Graudele!»

«Täiesti nõus!» tõusis Eerika nagu tuulispea. «Sohis oleme mõlemad. Ja oleks lollus veel mõistlikule elule püüda — meie lörtsitud minevikuga ei õnnestu see enam!»

ÜÜRIKE ÖÖ

I

Katri jõudis tõrksas tujus laupäevaõhtule.

Ta elas nüüd Aia tänavas, suures ja moodsas, Mäelolt natsionaliseeritud majas. Nad kasutasid nelja tuba mugavustega, uus mööbel, uued vaibad pealekauba, ja olid saanud poolvägisi ning vastutahtmist ka majateenija. Ning see oli sakste vana — endine Mäelo-proua teenija Marie.

Eelmisel sügisel, kui pangaomanik Mäelo arreteeriti ja paranduslikele töödele mõisteti, Sale aga temast lahutades korteri likvideeris ja Ristile õe juurde kolis, jäi Marie leivapalata ja lageda taeva alla. Kuigi ta oli elupäevad — ja neid hakkas poolsada saama — hoolega teisi teeninud, polnud Mariel oma tooli, süngi, lauda ega laudlinakest. Rahakopikas, mis pangas mustade päevade kartusel tallel hoitud, muutus kursi ümberkorraldamisega nii odavaks, et säästud kulusid sügiskuudel näppude vahelt. Sellepärast otsis Marie kas või söögi eest passija kohta, sest linnavalitsus andis talle endise pererahva maja mansardkorrusele toakese. Katrit Marie tundis, ilusad inimesed talle meeldisid, aga Valdeku lihtne, pisut robustne lahkus vallutas juba südame. Töövahekord algas pisikestes tegemistes, pesuga, triikimisega. Marie oskas ruttu omaks inimeseks saada. Ta oli üksik, sugulasteta, elupäevad harjunud teiste leivas elama. Et Valdek ja Katri palju kodust ei hoolinud, hilisõhtuni ja sageli poole ööni tööl olid, aga ometi pidevalt uusi asju ostsid ja elamist korraldasid, tundis Marie end majas perenaisena. Täl oli lõpmata hea meel, et sai jällegi suured saksad, laia joonega pererahva. Väikesi ja keskpäraseid pidas ta kooneriteks, ja see oli Marie meelest leivavanemate kõige talu-

matum viga. Suurim kimbatus tekkis sellega, kuidas uut perenaist ja peremeest kutsuda. Sõna «seltsimees» ei passinud põrmugi. Sellest said ka Valdek ja Katri aru. Härratamise ja prouatamise eest ähvardas Valdek kaela kahekorra keerata ja «Riia linna» näidata. Seda Marie ometigi ei tahtnud. Eesnimed ei kõlanud tema arvates küllalt aulikult. Sellepärast tarvitas Marie Katrit kõnetades hellitussõnu ja pöördus Valdeku poole «temaga», nagu oleks tegemist enama kui inimese, püha valmu endaga.

Himustades rohkem teenida, oli Katri sünnitusosakonna vanemõde, vastuvõtutoa valveõde ja assisteeris günekoloogiliste lõikuste juures. Töökoorma suurus mõnikord küll pahandas teda. Ta vihkas rühkimist, igat- ses vahel jõude olla, käed rüpes istuda. Aga ometi tuli ta kõigega ladusasti toime ja mõnus oli ka, kui kau- kasse kogunes kenasti kopikaid.

Marie küsis koju tulnud Katrilt:

«Miks te ometi vanatohtri kinni viisite?»

«Kust sa juba tead?»

«Eks mul ka kõrvad! Ella kõneles.»

Ka Tuvikeste linnakorter asus Aia tänava kandis, sauna taga, ühes Mureli majas. Aga maju korjus vana- tohtril kokku kolm, üks uus ja kaks vana lobudikku. See, mida mullu sügisest saadik Tuvikesed valdasid, pärines eelmisest sajandist, aga krunt oli hea ja tohter oli selle Eestimaalt lahkunud riigisakslaselt võileiva- hinna eest omandanud. Ella kõneles juba mõnda head aega «minu maja» ja «minu aed», «ma pean oma maja katust parandama». Mariega nad kohtusid päevast päeva Uue tänava nurgalt põest piima, leiba, soola ja suhkrut ostes.

Mariel ei olnud Katri ees saladusi. Ta seletas alati südame tühjaks.

«Või on see ulajutt? Seda Tuvikese fahmiili ei või ju mitte uskuda! Nad vahel võlsivad ka kuu taevast maha!»

«Õige küll! Murel arreteeriti!»

«Aga miks siis?»

«Ei tea!»

«Imelik! Sale-proua kõnnib ringi kui õige mees. Teda

ei puuduta keegi. Proua tõreles tohtrit alati tossikeks.» Marie ligines Katrile ja sosistas: «Ella kutsus mind Mureli peale tunnistama. Noh, et nõukogu jõimu vastane või nii. Ja on kurnanud töötavat rahvast. See ei ole õige. Sina ka tead, kuidas vanatohter es võta vaese inimese käest punast krossigi. Vahel and's veel rohurahagi või pudeliga rohtu. Kuis siis võib inimese peale petma minna?»

«Ära minegi!» soovitas Katri kiiresti.

Piilunud külje pealt Katri nägu, küsis Marie: «Mis kurja tohter siis tegi?»

«Mina ei tea!» puikles Katri.

Marie ei uskunud, et Katri ei teadnud. Sellepärast eemaldus ta pisut solvunult kööki supipotti ja pliiti passima.

Katri viskus diivanile. Ta kägardas paar patja kukla alla, heitis käed üle pea ning vahtis lakke. Marie ei salinud perenaise köögis kooserdamist ja enneaegset pajakaante alla piilumist. Et Katri ja Valdek kokakunsti alal asjatundmatud olid, valmistas uute roogade ja keeruliste söökidega üllatamine Mariele erilist rõõmu. Kord ta uhkeldas «saterkuues kanapoegadega», ja kui Valdek naeris, et lipsu polnudki ees, küpsetas Marie kohe järgmiseks söömaajaks «lipsuga» vigurivormi.

Katri mõtles ja mõtles sellest maailma elust, aga mõtted jooksid ummikusse.

Ta ootas kannatamatult Valdeku ja nautis samal ajal üksindust.

Üle keha valgus rahutu rammetus. Oli ju väga tõenäoline, et ülemõde kaebas Mureli peale. Hukka ta Eerikat ei mõistnud. Murel oli Eerika suhtes jõledalt käitunud. Aga Eerika Graude ei olnud ka potililleke. Katrigi oli tema ees kuni viimase ajani jalgu vöbistanud. Kahetseda Murelit? «Taga paremaks!» kirus Katri end mõttes. «Tohter jäi järsku nii vanaks ja väetiks. Mis kurja ta suutis teha? Iseasi kui Raul? Aga Rauli nad ei taba. Tema on tark ja kaval.»

«Põrgusse terve see poliitika,» mõtles ta turtsakalt.

Valdek saabus suure, laia jutuga, nagu oli tema mood. Pikk ja tõmmu, lohkus poskedega ja punase,

täidlase suuga, armastas Valdek ka kodus, nagu koosoleku tribüünilgi, kätega vehkida ning kindlaid teese laduda. Köögis ta nokkis nüüd Mariet, nõudes «ööbikukeele» kotletti. Tuppa jõudnud, sasis ta Katri poolenisti sülle ja ulatas põse pikka paid saama.

«Mis me täna õhtul teeme?» küsis Valdek.

Katri kattis kallistuste valangut tõrjudes kätega silmnäo ja piilus Valdeku sõrmede nagu trellivarbade vahelt.

«Loeme,» vastas ta huupi. Muud meelde ei välgatanud. Selg siruli ja raamat ees, niisugune oli Valdeku armastatuim puhkamisviis. Ta rähkles palju ja väsis ruttu. Kodus armastas Valdek mugavust ja poputamist, mida ta harilikult sõnadega tõgas ning südamega heaks võttis.

Nad rääkisid tükk aega tühjast-tähjast. Valdek piidles Katrit omanikuuhkusega. Teadmine, et naine tema last kannab, liigutas Valdeku meeli. Ta küsis, kas tööalmine ei muutu Katrile juba raskeks, ja saanud energilise eitava vastuse, oli õnnelik.

«Sõidame õhtuks maale ämmale-äiale,» ütles Valdek. «Vaata, kas neil kõik korras on!»

«Kas seal jälle on midagi juhtunud?» küsis Katri kähku ja astus vaistlikult mõne sammu ettepoole, ümberasustamise ööd meelde tuletades. See, mis juhtus Matsi ja Mallega, oli ka Katrit hingelõpmeteni vapustanud.

«Ära pelga! Vigu võib juhtuda, vead parandatakse. Mõtleme oma elule. Häll tuleb koju tuua. Kuradi maru, et ma lõin su peigmehed kõrvaile ja võitsin sinu sellesamas ausas võitluses, kus aust just ei hoolita. See armastus on sihuke vigurivärk.»

Katri muigas moka otsast. Teda rahustasid Valdeku sõnad. Silme ette kerkisid korraks kõik armuvahekorrad ja tal oli hea meel, et Valdek neist nii vähe hoolis. Vangi mõisteti Valdek Leius seitsmeteistkümnenda aastalt, kui ta tahtis põgeneda üle piiri Nõukogude Vennamaale tööd otsima. Priius koitis talle kodanluse kukutamise päeval, kui poliitilised vangid vabastati. Suure armastuse puhul on hetki, kus silmad ei seleta ja kõrvad ei kuule — Valdek viibis niisuguses sei-

sundis. Tema veri mängis esimest korda ja Katri tundus nii ülev, et kaunimat enam maa peal olla ei saagi.

«See oli hirmus öö!» sõnas Katri.

«Unusta ära. Või veel parem — õpi klassivõitluse reeglid selgeks. Ülekohus hävitatakse ülekohtuga. Teist teed pole olemas. Kas saad aru?»

Katri noogutas. Ta oli harjunud Valdekule järele kiitma. Nõndamoodi lõppesid tüütud vaidlemised kiiremini. Ta laskus toolile ja peitis näo ajalehte. Üle poole lehekülje torkas silma kiri «Sõda Vaiksel ookeanil». Kõõgis ja söögitoas kliristas Marie taldrikute ning klaasidega. Veidi aja pärast hakkas kärsitus Katris maad võtma.

«Millal me maale sõidame?» küsis ta.

«Ma pean veel korraks täitevkomiteesse tagasi minema,» kostis Valdek. «On väheke õiendamist. Üks sõjaväeosa sõidab laagrisse. Aga tead, mis?» Valdek tõstis korraks pea. Ta haistis lõunasöögi ja Katri lõhnaõli segunenud hõngu, mis süvendas temas kummalist õnnetunnet. «Ei tahakski sõita,» jätkas ta loiult. «Tahaksin täna kodus olla. Aga Liispet helistas Tartust, küsis isama tervise järele.»

«Noh?» elavnes Katri.

«Ütlesin, et kõik on korras. Tema lubas vanu vaatama tulla. Mina talle, et meie ka läheme...»

«Siis peab. Siis peab ilmtingimata!»

«Jah!» nõustus Valdek. «Täpselt kuu aja pärast saan ma puhkuse. Siis pakime kohvrid ja sõidame kuhugi, kus meid keegi ega miski segama ei pääse. Tulililled õitsevad ja taevas on sinine.» Ta sirutas käe ja kutsus Katrit sõnatult enda juurde. Katri raputas pead, ta sosistas, et Marie võib tulla, lõuna hakkab valmis saama.

Keset söömaiega, kui Marie kandis usinalt hea järele aina paremat lauale, helises telefon. Valdek kutsuti täitevkomiteesse. Pool tundi hiljem kõlistas ta koju tagasi, hää l tõe ning kamandav. Sellest taipas Katri, et tema juures viibis keegi, kelle ees Valdek kemples.

«Minul tuleb enne laupäeva õhtule saamist maakonnale tiir peale teha. Sina sõida Ilmariga. Ta viib vana-

emale puusärki. Ma jõuan loojanguajaks. Vaata, et kuum saun ja pehme süng valmis oleksid.»

Või Ilmariga?

«Ma ootan sind!» vaidles Katri.

«Kas sa nüüd kuuled! Juba vastu ajama...»

«Olgu siis pealegi!»

Katri hing jäi kinni. Ta turtsatas tighedalt. Toome vanaema surm, Juuda-Mari, Mureli arreteerimine ja nüüd tagatipuks maalesõit Ilmari kõrval — seda kõike oli ühe päeva kohta ülevoolavalt palju. Aga tulgu mis tuleb. Katril polnud momendil midagi halba karta, kuid teda piirasid ähmased eelaimused, mis hinge pahu- pidi pöörasid. Ta oli õppinud, et ennast tuleb ka enese eest peita, kui sa ei taha iseennast reeta. Inimene ei saa ilalgi olla see, kes ta on, nälg ja janu määravad sinu olemise maailma patuorus ja paradiisiski, kuhu sind ka võetakse vastu jumalakartmise ja siis alles armastuse atestaadiga.

«Ilmaaegu maale!» pomises Katri endamisi.

Ta läks riidekapi juurde, lõi ukseid pärani ja loopis rõivaid edasi-tagasi. Katri armastas ilusaid hilpe. See oli üks tema peamisi nõrkusi. «On Valdek tõepoolest läbinisti naiivne, või siis sokutab ta meid kindla tagamõttega kokku, et minu käitumist salaja kontrollida ja läbi katsuda,» mõtiskles Katri riideid vahetades. Ta pani selga musta seeliku ja punase pluusi ning hindas end peeglist. Kärsitu ja pahur, kiskus Katri pluusi maha. Tema rinnad olid juba liiga pringid. Punane läikiv riie pingutas paisunud põue. Lõpuks, neljanda viienda proovimise järel langes valik kuumapäeva-kleidi, mille ta õmbles suvitama sõiduks — siis, kui tulililled õitsevad ja taevas on sinine. Kriiskavalt kirju ürp oli keskelt kroogitud ja alt päratu lai ning jättis kaela ja käsivarred viimase võimaluseni päikesele praadida. Riidetumisega valmis, tuli ka tuju vähehaaval tagasi. Katri suu polnud enam vingus ja silmis süttis iseäralik helk.

«Peab ju toime tulema,» mõtles ta.

Ilmar armastas ise autot juhtida.

Uue tänava nurgal Katrit oodates külitas ta jällegi rooli taga, nagu krimpsus, silmad pilkavad. Partei-komitee autojuhi lubas Ilmar laupäeva õhtule. Ta ei tahtnud teise inimese vaba aega nahka panna. Tänav tema ees paistis tühi ja tolmune. Üle aedade rippuvad õunapuoksad olid kaotanud kevadise värskuse. Moon aga õitses juba. Linna sauna korstnast keerles suitsu-juga taevasse ja üks vanamees kolistas käruga üle munakivide, vedades rasket riidekappi. Keegi nähtavasti kolis kuhugi.

Ilmar mõtles Katrit.

Naabertalu pikkade patsidega tüdrukud tõmbasid Ilmarit enda poole juba sellest ajast, kuni ta oma elu mäletas. Jõgiste ema tundus oma memmega võrreldes piimaste põskede ja silitavate kätega. Lapsi karistas Jõgistel isa. Mats tegi tihti tütardele kurja häält ja võttis vajaduse korral ka selle äärmise abinõu — urva-plaastri tarvitusele. Toome memm jagas kasvuaastail Ilmarile ise nii armu kui ka hirmu. Ta kinnitas, et kibeda vitsata pote laps küllalt armas. Oma eluga suutis aga memm alati toime tulla ja selles suhtes oli Ilmar memmesse läinud.

Kord unustasid Katri ja Ilmar juturaamatut lugedes karjad ulale ega jõudnud enne järele, kui tanuma taga vikis. Loomad olid Jõgiste suvinisu ja Toome linavakamaa jälgi täis lohistanud. Ilmar sibas rutem oma kahe vissi järele. Memm käratas juba eemalt, et poiss peab parajad raod valmis murdma. Aga vitsu Ilmar iialgi ise ei toonud. Katri oli nutnud ja valetanud, et kari jooksis kiini. Valet vihkav Jõgiste Mats aga lisas petmise eest paar nähvakat juurde. Ilmar puskles karistuste järel nagu pullike ja lubas ära Ameerikasse sõita. Ta kutsus Katrit kaasa. Memm ja Katri isa hoidku ise oma kari! Katri ei tahtnud Ameerikasse, ta tahtis Aafrikasse. Ilmar oli talle nahksuka-jutte ja skalpide võtmisest kõnelnud, Ameerika ja indiaanlaste suhtes kananaha ihule ajanud ja sellepärast polnud Ameerika Katri arvates mingi rahulik ja hädaohutu paik. Tuhise-

vad tuharad ei olnud mõnusad, aga peanaha üle kõrvade tõmbamine oli sellest igatahes õudsem. Niisuguse jutu peale narris Ilmar teda tobukeseks. Katri näitas keelt ja vastas: «Tobu käest kuulen, aga ise tobu ei ole!» Siis nad riidlesid ja kaklesid. Ilmar sikutas Katrit pat-sidest, Katri kratsis ning küünistas vastu. Lehmad aeti nii kaugele lahku, kui karjamaa lubas, ja viha üleminekuks kulus paar-kolm tundi. Katri tuli alati esimesena leppima: «Ole sina Toots ja mine Venemaale mõisa-valitsejaks. Aga tagasi ei maksa tullagi. Mina olen Teele ja sõidan sulle järele. Karja meie ei kasvata ja oma lapsi eluilmaski lehma hoidma ei sunni!» Noormehe ja neiuna tuletasid nad seda meelde kui kosjalugu. «Sina ju tegid mulle ettepaneku,» nokkis vahetevahel Ilmar. «Sest pole midagi. Minu isa ütleb, et meie ema ka viskas end tema kaela ristiks,» muigas Katri. «Õige armastajapaari juures niiviisi asjad käivadki.»

Omal käel lugedes, õppides, elu vaadeldes ja mõteldes liitus Ilmar varakult kommunistidega, pidas ägedaid kodanlusevastaseid kõnesid ja arreteeriti. Aga vangis mõtles ta Katrile enam kui maailma ümberkorraldamisele. Ta kujutles, kuidas Katri ootab teda vanglavärvavas, laps käekõrval. Arreteerimise, ülekuulamisest ja kohtuotsuse talus ta jaheda üleolekuga, mis ei lõõnud hetkekski võnkuma. Vangla-aastail õppis Ilmar keeli ja kirjutas Katrile armastuskirju, mis jäid õnneks ära saatmata. Ei olnud Katrit ega last vanglavärvavas ootamas. Tol päeval pidas Raul Murel oma sünnipäeva ja Katri lõkerdas Rauli käe kõrval. Nüüd Ilmar muigas. Tookordne loll meeleheide oli haihtunud. Ta oli suutnud endast jagu saada, alla jahtuda. Katri oli talle umbes nagu mälestus, mis sarnanes kullerkuppudega kodu-heinamaal ja toomeõitega Jõgiste tanumas. Kõik kullerkupud koltuvad ja tuul kannab toomeõied laiali. Mõrk-jaid toomemarju inimesed ei armasta, need jäetakse lindude söögilauale.

Katri saabus nagu moelehelt. Nad vahetasid paar sõna ja alustasid kohe sõitu.

Auto hüples ning raputas. Hargula suurtee polnud sile ega korras hoitud. Neist lendasid mööda talumajad.

põllud, metsasalud nagu see osa elust, mis nad mõle-
mad olid Surakülas elanud. Kumbki tegeles oma mõte-
tega. Katri nõjatus ettepoole, ta silmad olid suletud.
Tema poos näis Ilmarile lodev. Kleidiväljalõige ulatus
süüdistust kaugemale. «Noh, ta on, nagu mina just mõt-
len!» veendus Ilmar veel kord. Ei tea, kas igavusest,
mootorimürina sunnil või mõnel muul ajendil, aga
Katri hakkas ümismema. Ta võttis läbi kõik lood, mida
Sura tüdrukud laupäevaõhtuti külavaheteel lallitasid.
«Kuldsele kodukotusele» järgnes «Üks jahimees läks
metsa», «Mäeotsa talu» vaheldus «Setupoisi kosja-
looga». Katri laulis poole häälega. Need olid teise maa-
ilma viisid. Linnas kõõrutati «Kurba pühapäeva» ja
«Joo ennast täis kui siga...». Nüüd olid moodi läinud
«Suur ja lai on maa, mis on mu kodu» ja «Suliko».
Miks küll on maailmas nii palju maailmu, ja sina, in-
mesehing, eksled nagu labürindis, avarust leidmata,
mõtles Katri. Ta ootas, et Ilmar alustaks esimesena
juttu, aga asjata. Autokabiin tundus pööristuule süda-
mikuna. Ümberringi mähises, voogas ja rasis murdlai-
netus. Nemad aga istusid nagu kaks punnis põskedega
inglikest Tuvikese Ella läikivate nupsudega kum-
mutil.

«Millal on matused?» küsis Katri lõpuks asjalikult.

«Ei tea. Memm ise otsustab.»

«Kas sa tead, mis mulle praegu meelde tuli?» jätkas
Katri tooni muutes.

«Ei!»

«Kas ütlen sulle?»

«Kuidas ise soovid!» Ilmar andis mõista, et ta on
viisakuse pärast nõus kuulama.

«Kui sa ei taha, siis ma ei räägil!»

«Lase aga käia!» Ta oli veendunud, et jutt tuleb
tühine. Katri näis kirju, garneeritud ja ilus nagu
vinegrett. Ilmaril oli hea meel, et ta Katri olemust nüüd
nii põhjalikult tundis.

«Ent Katri koguni üllatas Ilmarit.»

«Meie mõlemad oleme sinu vanaema raskes põdemi-
ses süüdlased!»

«Või niiviisi?»

«Mina üksi olen süüdlane!» parandas Katri siis

kähku ja kergelt, nagu oleks ta süüdistuste kandmi-
sega harjunud, koguni vilunud. Süüd, mis oli kaugel
ja suhteline, enda kanda võttes tahtis Katri Ilma-
rit kõnelema ergutada, kas või pilguks, aga ärgu
vaikigu!

Ilmar maigutas suud. Ta ootas, mis edasi tuleb.

«Mu peas välgatas praegu niisugune mõte,» jätkas
Katri erapooletu jutustaja häälel, väiksemagi ettehei-
teta enesele, veel vähem Ilmarile. «Oli just laupäev ja
pealelõuna, nagu täna. Tulime kahekesi koolist. Vana-
ema istus nagu alati pervel ja uuris sinu isale sukka-
kududes maanteed. Meie meelest oli ta kangesti nalja-
kas. Villased triibulised kõrtsikud kolmekordselt üks-
teise otsas...»

«Meie nurga rahvarõivas...»

«Ja muidugi! Aga siis me seda ei teadnud. Ei, ei!
Vist ikka teadsime. Üksnes halvustasime. Eks olnud
niiviisi? Noh — ja siis me otsustasime vingerpussi män-
gida. Sina jäid põõsastesse peitu ja mina jooksin suure
hurraaga ütlema: «Arnu tuleb! Arnu tuleb!» Küll olid
sa naljakas maanteel vaarudes. Me mõtlesime, et üks
sõdur peaks üle nii pika aja sõjast koju tulles ilmtingi-
mata purjus olema. Hetkeks tekkis ka minul seal pervel
mulje, et sina pole üldse sina, vaid kadunud poeg, keda
lõpmata igatsusega päevast päeva koju oodatakse. Kui
ta maha kukkus ja halvati, ei saanud ma aru, millest
see nii järsku tuli. Memm ütles, et lendva. Alles hulga
aastaid hiljem, õdedekoolis haigusi õppides, tärkas mõte,
et äkiline erutus.»

Ilmarile näis, et Katri püüab minevikku olevikku
kiskuda. Vanaema oli vaid suitsukate. Tol ajal olid nad
armunud noored. Seda suvatses Katri meenutada ja
mitte muud. Ta ei taibanud aga, mis mõttega Katri seda
hapuks läinud suppi tulele tõstis. Mis ta veel suvatses
tahta?

«Näed nüüd, kui palju me elus paha oleme teinud!»
õõnas Ilmar pilgates.

«Ja kas pole imelik, et niisuguse süüteo eest ei karis-
tata?»

«Palju sina omameeli määraksid?»

«Mina?» hüüatas Katri puudutatult.

«Aga kes siis? Igaüks peab esmajoones enese üle kohut mõistma!»

«Ütle sina enne!» sähvas Katri.

Järsk teetõus ja tihe võsa varjutasid hetkeks kõik muu. Nad olid Toomemäe alla jõudnud. Ilmar keeras Sura pihlapuiesteele, vahetas märke sõidul käigu ning kallutas ettepoole. Kabiini sigines jällegi vaikus. Üksnes mootor torises kurjalt ja jõuliselt. Puiestee lõpul algas Jõgiste kolmekümne õunapuuga, tikrite, sõstarde, flokside ja jorjenitega viljapuu- ja lilleaed. Samal minutil paistis ka puude vahelt Toome tanuma varbadest põimitud tara. Mats tagus lauda taga ristikuädalal hobuseketi tikku maasse. Noor mära kikitask autot võõristades kõrvu ja sai peremehelt selle eest tuharatele laksu.

Otskui teretades vaatasid eestpoolt vastu koduõu, Toomega kahasse karjatanum ning inimesest kõrgem rändrahnu terav tipp karjatee lõpul. Ja otskui teretuseks pistsid kõik küla koeradki korruga haukuma.

3

Ohtu tuli suitsukerise lõhnaga, värskete vihtadega. Mats käis sauna ja küüni vahet, ta kandis keldrisse tõrde piima jahutamise vee ja koksisk haopinu juures Katrile koogiküpsetamiseks jämedamaid rootse.

Luhas heina niites oli Jõgiste Matsi meel tahe, aga koju laupäevaõhtule jõudes kisti need Risti rahva ära saatmise õõ värgid taas meelde.

Ta nägi, et Malle käis Toomel ja viis suitsuliha peie-andamiseks. Katrile peaks ka midagi kaasa andma, mõtles Mats. Kana? Kanamune? Tont teab, kuhu kanapeletised oma saagi selle nädala ajaga tilgutavad? Üks pagana tuhkur noolis sel kevadel ka ümber nende lauda. Nüüd tal oli voli karistusega pesi lõhkuda. Võttis kanu ka noosiks? Kukk oli alles. Kanad kooserdasid põllul sööma otsides. Kes neid üle lugeda jõudis!

Malle tuli tagasi. Ikka noorelt, ikka kergelt. Teda ei suutnud ükski töö ega mure vanaks võtta. Nüüd saab teada, kuidas Toome memm oma vanaämma kabeliaeda

vila mõtleb. Kas nad õpetaja ka kutsuvad? Ei vist! Ilmar ei luba. Mats ise ei hoolinud ka kirikus käimisest ja Malle jõudis Matsi läbi häda armulauale sundida, sedagi üle mitme aasta ja suure kiusuga. Toome vanaperenaine oli aga kõva sõnaga kinnitanud, et teda peab matma Hargula kirikuõpetaja, kes omal ajal Arnu ja Anu paari laulatas. «Kelle sõna jääb peale?» huvitus Mats.

Koer sörkis Malle ees, vana kass järel. Nad tulid kolmekesi üle muru. Malle seadis lüpsikud hakkama ja lõi kõögist piimakannud. Tuks haugatas kassi, kes laapis perenaise jalgu. Mats vidutas naeru puspütades silmi. See, kuidas koduloomad võistlesid perenaise soosingu pärast, oli hirmus naljakas vaadata. Va Triinu leidis lüpsiaegu nagu kella järgi. Ei tema jäänud ilalgi hiljaks, vaid seisis laudalävel vahipostil. Tuks piimast lugu ei pidanud. Tema armastas kamarat ja konti. Muul ajal sobisid Jõgiste majakass ja taluvalvur omavahel ladusalt, aga kolm korda päevas, lüpsil, sai Tuks Triinule maruvihaseks. Ta proovis alati püüdliku ägedusega Triinu liiga õieli hända lihtsalt maha hammustada ega jätnud lootust, et ükskord ka õnnestub. Mats hoidis selles tülis ikka Tuksi poole. Mis kassirisu mangub ja edvistab!

«Hõss — kas sa!» hirmutas ta nüüdki naljaviluks Triinut.

Tuks sai toetusest hoogu ja krapsas õieli kaelaga, paraja maa pealt kassi saba. Lausa kallale karata ta ei riskinud. Oli ju teada, mis Triinu vastu teeb. Kräunatab korra ja kõige nelja jalaga näos. Ja tal, rääbakal, olid need küüned. Tuks oli mitu-mitu korda pidanud aida all haavu lakkuma ja see seisis meeles.

Malle tõreles Tuksi ja Matsiga:

«Jätke Triinu rahule. Tal on pojad!»

Ohturahu laskus kontidesse, aga südant järas siiski mõru kripeldus. Matsi elus oli kolm väärtust: maalapp, naine ja lapsed. Need kõik kuulusid ühte, tähendasid võrdselt. Üks ei seisnud teise ees. Kõik asusid ühel joonel, kõrvuti. Ise lühike, jässakas, natuke rangjalgne, sai ta omal ajal saatuse armuliku tuju ja omaenese julge pealehakkamise tõttu ilusa naise, kes veel vanas

easki südant soojendas. Kinni küll oma talu kupitsate vahel, tundis ta elavat huvi ka poliitika vastu. Oma arust oli Mats läbinisti julge inimene. Aga see õine järsk autole kupatamine eelmisel nädalal murdis mehise mehe nannipunniks. Nad oleksid Mallega veelgi luhas heina kõksinud ja südameid väristanud, kui Toome memm poleks peiekutsega järele tulnud.

Õues ja tanumaribal muutus rohi kasteseks. Räägud ja käod alustasid rōkatamist. Kuigi puna metsa tagant kadus, jäi õhtu selgeks ning valgeks. Pilved olid alla poole vajunud, tombused. Taevatähtede sira peitus nende taha. Kogu külale vajusid mahedad, tumesinised värvid.

Malle oli õnnelik Katri toodud uudistest. Tema meel hellus, et kogu pere kogunes kodulaua ümber. Valdek vuristas õue just sel minutil, kui viimane ving keriselt uhutud ja saun valmis. Malle mõistis sauna kütta. Ta tegi nii magusa leili, et laval lõhnas üksnes kaseviha vaik.

Leilist tulnud ja väimehe kõrval istuv Mats meenus jändriku, murdunud ladvaga kaske. Ta näis tugev ning paindumatu, kaks valges käises küünarnukki lauale toetatud, ühes kämblas tükk omakasvatatud leiba ja teises poole liitri kael. Ta armastas maamehe moodi pudelist rüübata.

Siis, kui pudel lauas ringi ära käis ja olemine kodusemaks muutus, tõusis õhtupoolikul saabunud Liispet järsku püsti ja jooksis sõnakestki lausumata õue. Malle ja Matsi vanem tütar ei olnud nii ilus kui Katri, aga ta oli palju pehmema loomuga ja ennastohverdavam. Võrreldes Katriga ei jõudnud Liispet elus nii sujuvalt edasi. Aga ometi kiitis külarahvas Liispetti Katrist paremaks inimeseks. Tema ja Helduri armastus oli kõigile teada. Nad ise ei salanud ega häbenenud oma kiindumust. Külarahvas mõistis hukka Risti emandat, kes takistas poja abielu vaese neiuga. Kui lauda istuti, ootas Liispet, et teised märkavad ka Heldurit kutsuda. Istus teine ju Risti tühjaks jäänud häärberis nagu vigase tiivaga lind. Liispeti ootus läks tühja. Sellepärast ei suutnudki ta teistega koos lõbus olla, Katri ja Valdeku terviseks juua, ja jooksis minema,

sest Heldur oli Liispetile rohkem kui isa-ema ja õde õemehega.

Kui tüdruk tagasi ei tulnud ja ootamine liiale läks, ihvardas Mats küünist sedelgarihma otsida, sest püksi omast enam ei mõika. Mats Mallega ei sallinud Heldurit ja nimelt sellepärast, et emand nende tüdart põlastas. «Ma ise lähen kõnelen Liispetiga,» pakkus Katri kähku vahetalitust. Oma isa ta tundis. Surnu oli külas. Tema auks oli vaja tülid vaibutada.

«Kuhu?» küsis Valdek ja tikkus saatjaks.

«Ei, ei!» tõrjus aga Katri.

«Kui jääd kauemaks, olen ma su kannul!» hoiatas Valdek ja küünitas äiale pudeli. «Proosit ja pikka iga!»

«Teist teile!» vastas Mats.

Katri silmas juba tanuma alguses, kuidas allikakivi läikis tühjalt kuupaiste peegelduses. Metsapoolsed põlud paistsid udujärvena. Tõtt öeldes ei lootnudki Katri kedagi kivilt leida. Toa lämbus ängistas teda. Õue tuli Katri värsket õhku hingama.

Piki Toomega kahasse karjatanumat Risti poole jalutades oli Katril eriline jumalagajätmise tunne. Minevik ning kõik see, mis seal oli olnud udust ja ähmast, mähkis teda igalt poolt nagu karjaköögi aur, kui uks lahti tehakse. Mata kuidas tahes, aga minevikku sa maha ei mata, kui tulevikul puudub küllaldane kattematerjal.

Risti vana, taluhooneist eemal külitav ait näis udu ja lāngus katuse tõttu justkui külili langenud. Kusa-gilt sealtkandist kostis nõrk vile. Katri sai mulje, et Liispet ja Heldur kükitavad aidaräästa all nagu kaks kõhnunud ja külmast kangestunud harakat. «Ja teie ise mõtlete, et olete noored? Juba siis, kui mina olin veel üsna roheline, käisite metsas ja rukkis tanumakivi taga kohtamas. Küll ma tahtsin siis teada, mis seal õige tehakse, ja hiilisin nagu ogar teid passima. Aga te, puuslikud, lahendasite neljanda keskkooli klassi analüütilise geomeetria ülesandeid, sest Heldur puudus

haiguse tõttu pool aastat koolist ja sai sügiseks järel-eksami. Millal teie küll mõistate, et linnutee lookleb üksnes taevas üleval. Maapealsete lindude teed kollitavad külm ja kullid.»

Katri tundis kogretilgi lõhna. Haamreil oli siin kodune kalakasvatus. Üle uduste nurmede paistis metsa potisinine viirg.

Aidaesine oli pagana tume. Et oli väga vaikne, et otse üle Toome põldude veetud telefoniliingi undas laisalt, meenus Katrile lautsil puhkav Toome ämm ja tal hakkas kõhe. Pugenud läbi aidataguse sarapuuvõpsiku, ilmutaski end järsku üks vaim, vanakurat ise sarvede ja sabaga, söed silmis. Katri ees seisis puusa asetatud kätega, täiesti elav, kuivale tõmmatud kogre moeliselt suud maigutav Raul Murel.

«Tere!» ütles Raul.

«Tere, tere!» Katri ei uskunud oma silmi. Raul pidi ju olema välismaal. Seda teati Surakülas ja linnas. Vana-tohter oli möödunud sügisel näidanud neile kaarti, mille poeg talle raja tagant saatis.

«Soovin sulle õnne. Oled abiellunud, nagu ma kuulsin. Oled minusuguse Ahasveeruse jäädavalt maha jät-
nud,» ütles ta kumedalt, sõnu venitades. Selline oli Rauli tavaline kõnepruuk. Tema käepigistus tundus nagu kramp. Rauli lõug oli karvane.

Suure üllatuse puhul on hetki, kus inimene ei tea, mida teha, ja seisab nõutult. Katri kallutas end jalalt jalale. Hädavaevu suutis ta rahulikuks jääda ja küsis:

«Huvitav, kes sulle minust kõneles?»

«Kel kõrvad, see kuuleb ise!»

«Mis sa siin teed?»

«Tahtsin sind näha,» sõnas Raul.

«Aga miks sa mind näha tahtsid?»

«Vanade mälestuste sunnil.»

«Ära luiska!»

«Olen ma sind kunagi petnud?» küsis Raul. «Just sina oled ainsa naisena mul alati meeles püsinud. Sellepärast vist tahtsingi sind veel kord näha.»

«Küll ma sind tunnen. Sa ei peaks siin ringi kooser-dama. Sind võetakse kinni. Nad panevad su vangi. Kas sa tead, et su isa täna arreteeriti?»

«Juba kuulsin,» vastas Raul süngelt. «Kas sina ei tea mingit nõu anda? Me olime sõbrad ja loodetavasti ei vihka sa mind ka praegu? Või siiski?»

«Ei, ei! Mis sa nüüd!» kogeles Katri segaselt. Ta ei vihanud, vaid haletses Rauli, kes seisis ta ees nagu raske haige, kes ahub valu vaigistavat süsti. Katrile meenusid need rasked tunnid, mil ta oma vanemate saatuse pärast piinles, ja ta mõistis, mis Raul peab praegu tundma.

Udused niidud helasid. Mahe tuul raputas lehes-tikku. Kogu öö lainetas nagu inimeste elusaatus. Kuu-valgus purskas sortsu kaupa pikerguste pilvede vahelt. Kollased laigud pühkisid põlde ja tanumat.

«Kust sa tulid?» küsis Katri.

«Koju tulin.»

«Kas lubati?» imestas Katri. «Sa siis tulid siia päris avalikult?»

«Sina peaksid teadma, kui vähe ma lubamist arves-tan!»

«Siis ripub mõök su pea kohal. Mina küll ei saa sind aidata.»

«Ma tean. Elus ei saa keegi kedagi aidata. Igaüks peab ise toime tulema. Juba see, et sa siin minuga rää-gid, on vägitegu, mida ma ei unusta.»

«Juhus.»

«Üheksa osa elust koosneb juhustest, ühtainust küm-nendikku suunab inimene ise.»

«Sa pole muutunud. Räägid nagu vanasti.»

«Kas sina oled?»

Katri mõistis, mis kohtumine Rauliga tähendas, aga uudishimu tõukas teda tagant. Poliitika oli Katri mee-
lest jõhker ja halastamatu. Tema tahtis halastada. Talle näis Raul nüüd väetikesena ja oleks kuritegu teda lüüa. Nad ju olid sõpradena lahkunud, nende vahekord ja kokkusaamised olid «vastastikusel kokkuleppel, vii-sakuse piirides ja tervislikul alusel», nagu Raul suvat-ses väita. Ta ei petnud kunagi Katrit lubadusega teda naida. Avalikult nad koos ei käinud. «See võib sind teiste austajate silmis blameerida. Las nad aimavad mu olemasolust, muutud huvitavamaks. Aga näita, et oled vaba,» õpetas omal ajal Raul. Kuigi Katri igat-

ses rohkemat, oli ta süüdistamisest kaugel ja mõtles Raulist alati kui suurest seiklusest elu tüütavas argipäevas. Nüüd hõljus Rauli ümber Sura suveöö romantika.

«Kas sa julged veel minuga aega raisata?» küsis Raul Murel hoolitsevalt.

«Aga sina minuga?»

«Oled sa mind kunagi näinud ara mehena?»

«Ei ole!»

Nad taganesid kuukiirte eest aida varju, nõgeste ja leppade taha, kus linaluud ja möödunud aasta aganad kõdunedes lehkasid. Toome talu kaevukook paistis eemalt nagu võllas. Koerad haugatasid.

«Ma ei tea, mis saab mu isast,» ütles Raul. «Midagi head loota oleks naiivne praegusel ajal. Vaevalt, et me nii pea kohtume, aga sa võiksid mulle tema saatuses teatada. Sinu kõrvu võib midagi hakata. Ta on ainulaadne isa —»

«Kuidas ma sulle teatan? Ja kuhu?» küsis Katri.

«Kas sulle võib helistada?»

«Aga Marie tunneb su häält —»

«Küll ma juba...»

Jõgistel kõvenes Tuksi haukumine. Keegi võtatas koera.

Siis kostis Valdeku hääl. Ta hüüdis Katrit ja vilistas pikalt-pikalt. Läbemata jumalaga jätta, kadus Raul rukkipõldu, tema pikad jalad vaid välkusid. Katri jäi talle kohtlaselt järele vaatama, saamata aru, kas kohtumine oli ilmsi või jabur unenägu, mille tähendus selgub hiljem.

«Külm on!» See oli kõik, mis Katri Valdekule lausus.

«Võta mu kuub,» pakkus Valdek. «Liispet tuli juba ise tagasi.»

«Siis on hea,» ütles Katri.

«Sa värised,» märkas Valdek.

«Ütlesin sulle, et mul on külm. Sellepärast.»

Katri ja Valdek alustasid karjalaskmise tunnil linnaõitu. Katri oli tavalisest elavam. Jõgiste õu rõkkas tema naerust. Malle kandis pakke ja pakikesi autosse. Mats nurises väimehega veel ikka odava piimahinna pärast. Nad olid sel teemal magama heitmiseni vaielnud. Ta oli juba sattunud sellesse jutuhoogu, millega Mats omainimesi kohtles.

Auto jäljed näitasid, et Ilmar oli enne neid kodust lahkunud.

Katri palus Valdekul perve all peatada. Ta tahtis mõned lilled noppida. Väga valge ja selge hommik lõhnas ja sätendas. Niitudel ujusid udujutid nagu raskus, mida mõnus kanda. Katri korjas karikakraid, jaaniõnneheina, kurekelli, kõike, mis ette juhtus. Ta näis ise lillena lillede seas. Üleval Toomemäe nõlval paistsid talumajad läbi uduvine. Org tundus kuristikuna ja maantee näis nagu elujõgi.

Kui nad kuue paiku koju jõudsid, võttis neid uksele vastu telefonihelin.

Ilmar oli juba parteikomitees ja käskis ka Valdekul viivitamatult tulla.

Üksi jäädes jalutas Katri toast tuppa. Nõnda nagu nad said üle läve, haaras Marie Malle kosti ja vaatas pambud üle. Et midagi teha, võttis ta kana kitkumise käsile.

Katri riietus koduseks. Aeg oli varajane ja lubas veel peataie magada.

Marie ilmus hääletult magamistoa uksele. Ta silmitses hella uhkustundega Katri siidist hommikumantlit ja tutiga toakingi.

«Tahaks küsida, kallikene, mismoodi me prae teeme?»

«Ükskõik, kuidas! Nagu ise soovid!»

«Linnuliha on hea valge veini kastmega.»

«Olgu pealegi!»

«Või pruuni võiga!»

«Käib ka!»

«Kuidas ma siis teen? Ütleme oma sõnakesel!»

«Jäägu sinu tahtmine!»

«Mis kellaks täna laua katame?»

«Ei tea. Mina lähen kaheks tööle.»

Mariele meeldis, et Katri jättis talle vabad käed. See oli tema kogemuste järgi tõeliselt suure proua iseloomujoon.

«Kes selle lõuna siis sööb?»

«Kõige esmalt sina ja siis teised koju jõudmise järjekorras pliidi ääres potist...»

Marie lõi kaks kätt imestusest kokku ja kõneles oma endistest leivavanematest.

«Mäelo-härra oli ka väga lihtne inimene. Proua taples alati, et nagu fraki ja valge vesti selga paneb ja dineele läheb, nõnda on tagasi tulles soustirida rinna peal, justkui viimasel, harimatul maamatsil.»

Katri vaatas naeratades Mariet, kelle heatahtlikest silmist paistis otse ainulaadne ustavus. Ta püüdis olla sõbralik, tähelepanelik, lahke. Aga jutud Mäelodest tüütasid Katrit hirmsasti. Need olid juba kümneid kordi kuulnud ja pähe kulunud.

«Sale-proual nii palju kleite ei olnudki,» tähendas Marie Katri riidekapi poole viidates. «Noorena oli, aga sellest ajast, kui paksuks hakkas minema, käis mõne suve üheainsa kleidiga. Ta ütles, et õmblejatega jantimine paneb pea valutama. Pidudel kandis ta neidsamu-seid rahvarõivaid. Aga pesu oli tal küll siidist ja nii kallis, et harilik inimene võis ühe aluskleidi raha eest neli kleiti osta. Proua uus kasukas maksis niisama palju kui kümnevakamaaline talu lehmakondi ja seapõrsas-tega kokku.»

«Oled sa Mäelo Väinost või Mureli Raulist midagi kuulnud?» küsis Katri Marielt.

«Tohtrihärra —» noogutas Marie nukra kaastundega. «Jah — olgu tal seal, kus on, kergem...» Vangla ja miilits olid sõnad, mida ta suhu võtta pelgas. Politsei tundus veel enam loomuvastane. «Mineval nädalal käis Mäelo-proua siin, mind tohtrimaja keldrit puhastama kutsumas. Küsisin noorhärراسid. Tuttavad lapsed. Ikka tahad teada, kuidas nad nüüd läbi saavad. Ega neil kerge ole. Elu pole see, mis oli. Proual oli pisar silmas. Jumala eest, ma ei peta. Temal on niisugune süda, et vesi tuleb kergesti silma. Ega härra teda hoidnudki nii, nagu ristirahva abielupaaridelt usk nõuab. Ma tean

kõik, kuidas proua nuttis ja kuidas päevade viisi bu-duuaris istus. Salaja tõmbas suitsu, jõi isegi... Ma ikka mõtlen, et sinukene teab, miks tohter kinni pandi? Sa vahest ei julge mulle kõnelda? Haameri-saksad nii-samuti — mis neist saab?»

«Tööle pannakse!» vastas Katri selgelt. Nii ta mõtleski.

«Või jumal! Siis on küll raske! Anita-proua ei liigutanud elus lillegi. Tema oli suurem proua kui meie oma.»

«Aga sina oled eluaja tööd teinud!»

«Mis nüüd mina nende kõrval! Mis Murelist saab? Kas jäetakse tohtriaks edasi või sunnitakse prostoi ameti peale?»

«Ei tea! Kõik oleneb vist sellest, mis süüd tal on!»

«Mitte ei oska mõelda!»

«Ja tohtri pojast pole midagi kuulda olnud?»

Marie teadis ja mäletas peast kõik vanad asjad. Nõnda püsis tal meeles ka, et Raulist ja Katrist salaja sosistati. Nüüd arvas ta, et tema noorproua tunneb vana kavaleri elusaatusest tavalist, naiselikku huvi. See polnud paha, vaid loomulik ja koguni lähendas Katrit Mariele.

«Proua ütles, et mõlemad noorhärراس — tema oma ja Mureli oma — elavad väljamaal.»

«Milleks neil oli vaja keldrit rookida?»

«Tahavad talveks linna elama tulla.»

«Miks ta ise ei võinud käsi külge panna?»

«Ei olevat aega. Risti suur majapidamine ju tema kaelas. Selg pidi juba haige olema, jalad valutama, käed kangeks jääma. Nad ju tahavad suuremal hulgal moosi keeta. Meie proua vekkis igal suvel herneid, ube, kurke, lillkapsast, porgandit, sibulat. Ega nemad söögi peale suurt kulutanudki. Härra ütles, et panga sissetulekut ei või — noh, selleks rumalaks sõnaks teha. Proua pidas saleduskuure. Ta ei söönud kahel päeval nädalas võid, liha, kooki ega moosi, vaid jõi üksnes haput lõssi. Neil päevil keeras proua ise jääkeldri ja sahvrid lukku ning ütles minule: «Marie, võta võti ja ära anna minu kätte ka siis, kui kaklen. Viska mind köögist välja!»»

Et Katri jutu sekka naeris, muigas Marie ise muhedaasti.

«Kuis me siis kanakese teeme?»

«Keeda pehmeks ja tõmba kolmeks! Asi ants!» vastas Katri ja küsis: «Kas sulle keldri puhastamine kinni maksti?»

Rahaasjades soovis Marie täpsust ja korda. Palgaga pidurdamine või vigurdamine tema hinge ei mah-
tunud.

«Oh, sai sõkkuda ka! Proua ütles, et tohtrihärra mak-
sab. Kui valmis olin, läksin paluma, et töö vastu võe-
taks. Vanahärra ajas silmad jõlli. Tema ei teadnudki,
et olime palgatud.»

«Kellega sa olid palgatud?»

«Ella Tuvikesega.»

«Raha jäigi saamata?»

«Proua saatis siiski ise Ellaga minu osa ka koju
kätte. Ei tea, kust küll see ime tuli? Helde südamega
tema ei ole. Võlss seisab temal alati, iga maksmise
juures käepärast, keele all, et ununes, meelest võeti, ei
ole parajasti lahtist raha. Härra pettis palju vähem kui
proua.»

«Ja Raul Murelist sa midagi kuulnud ei ole?» küsis
Katri veel kord.

«Kas siis on midagi kuulda?» kohmetus Marie.

«Ei ole. Ma niisama küsin.» Katri haigutas. Marie sai
aru ja taandus otsekohe kööki.

Hommik jäi vaikseks nagu Sura kabeliaed, kuhu
varsti kerkib Toome vanaema kääbas. Katri mõtted rän-
dasid riburada. Ta ootas Valdekut ja ei oodanud ka,
tahtis üksi olla ja pelgas samal ajal üksindust. Mida
enam ta mõtles, seda segasemaks pea muutus. Omast
arust oli ta täiesti rahulik, aga süda tagus nagu pöö-
rane. Köögist tulid kohvi lõhnad. Uulitsal kolises piima-
või saiavanker. Lõpuks ta uinus ja ärkas telefoniheli-
nast. Esimese mõttena torkas pähe, et Raul juba helis-
tab. Siis ta mõtles, et on töölemineku maha maganud.
Kell öökapikesel liikus aga alles kaheteistkümne poole.

Helistajaks oli Valdek. Ta küsis telefonitorust võõra
häälega:

«Mis sa seal teed?»

«Tööle hakkan minema,» vastas Katri.

«Tule parteikomiteeessel!»

«Milleks?»

«Siin kuuled!» Valdek vaikis ja lisas siis: «Sõda...»

«Mis? Kus? Kellega?» küsis Katri uneseguselt. Vas-
tust aga ei tulnud, sest Valdek oli teisel pool traati toru
läest pannud. Et ümberringi ja igal pool juba palju
aastaid aina sõditi, oli Katri selle sõnaga harjunud.
Noome sõda, Poola sõda, Tšehhimaa ja iga liiki liinide
langemine püsisid juba aastaid inimeste kõnekeeles
nagu igapäevane leivakõrvane. Katrile hakkasid aja-
lehtedest silma üksnes sõjasõnumite pealkirjad, ta ei
teadnud lahingute käiku ja ajas enamasti kõik sega-
mini. Oma kodumaa mingit sõttasattumist Katri ei
uskunud.

«Mis ma selga panen?» mõtiskles ta, läks akna alla ja
uuris taevast. Siis riietus ta nagu protestiks valgesse
kostüümi, helesinisesse siidpluusi ja torkas jalad sinise-
toonilistesse kingadesse. Ivake järele mõelnud, kinnitas
Katri ka punase ristikese reväärile. See oli väike, emai-
list suveniir, mille Ilmar kord Katrile kinkis. Tema
ainuke kingitus.

«Jällegi kuskil sõditakse,» ütles Katri möödaminnes
Mariele.

«Püha jumal! Mis nad ometi mässavad! Kas inimesed
ei või rahus elada!»

KÕIGE PIKEM PÄEV

1

Ilmar aitas memmel talitada ja kraamida. Nad saagisid kahekesi pliidipuid. Nüüd ju seisid ees keetmised ja küpsetamised peiedeks. Aga memm polnud pojaga rahul ja muudkui noomis ning tõrises ääri-veeri mööda, õiget põhjust nimetamata. Siis lõpuks osatas ema Ilmari tühja koldeesist.

«Jõgistel on täna pulmapäev. Ei tea, kellele õige sina seda paremat tulevikku ehitad, kui pole poega ega pärijat?»

«Sinule ehitan,» vastas Ilmar. Ta muigas. Aga teema, mille memm ikka ja jälle üles võttis, ei istunud täna.

See, mida ta kuulis langevarjust, pani Ilmari muud mõtlema. Ta käis metsas ja uuris tähelepanelikult tõrvaaukude tagust rabaserva. Kui oli langevari, siis pidi olema ka mees, kes seda kasutas. Kes ta oli? Kust ta tuli? Miks just nüüd?

Leppinud memmega kokku matuste korraldamises, ei mallanud Ilmar ööks koju jääda, vaid kiirustas linna tagasi. Ööunes kodulinn meenutas väikest mügerikku sipelgapesa. Raudteetehased ja teatrimaja aed püüdsid teineteist lõhnadega üle trumbata. Ohku küllastasid kütte- ja määrdeõlid, jasmiinid ning kuslapuu. Ilmari arvates passisid need mõnusalt kokku. Jätkus mõlemat sorti lõhnadele linna kohal kummuvat tumedat potisinist taevalaotust, mis oli kõrge ning avar. Tõusku ja võidutsegu teineteise kõrval! See just oligi see õige romantika.

Oli nii vaikne, et omaenese sammude kaja hakkas kõrvu häirima. Mitmelt poolt vilkusid varjatud valgusega aknad. Sel aastaajal saalisid tänavail tavaliselt paarid. Põisid praktiseerisid silmategemist ja tüdrukud

õppisid «ära-mind-puutu» moodi naeratama. Täna kumisesid uulitsad tühjalt ja kõledalt. Terve elu püsis juba nädalapäevad mingi surutise all.

Ilmar läks julgeolekuosakonda ja tahtis kokku saada Vadim Tauroviga. Nooruke tunnimees ei lasknud teda lävepakust kaugemale ja küsis läbi luugi.

«Luba?»

Ilmar näitas töötõendit ja palus osakonnaülemale teatada.

«Luba?» kordas aga sõdur jonnakalt ja lõi luugi lakeuga kinni.

Tõtanud parteikomiteesse, proovis Ilmar Taurovit telefoni teel kätte saada. Torust päris tõre hääl:

«Mis teil vaja?»

Ilmar vihastus. Ta ju ütles küll selge sõnaga, et tal on vaja Vadim Taurovi juurde pääseda niisuguse kiire asja pärast, mis kannatada ei anna. Asjata ja naljaviluksöö ajal tülitama ei tikuks.

«Rääkigile!»

«Kellega ma räägin?»

Torust kuuldus tükk aega nohin.

«Pöörduge kirjalikult,» öeldi siis.

«Kuulge, ärge jahmerdage! Ma pean kohe Tauroviga kokku saama!» vihastus Ilmar. Ta ei saanud end pidada. See oli kuradi mood, kuidas Taurovi osakonnas käituti. Ilmar seda heaks võtta ei mõelnudki. Et edasine nurumine oleks nagunii ajaraiskamine, viskas ta ise toru hargile.

Ilmar tallas tuttavaid tänavaid ja mõtles, mida ette võtta. Ka nõndaviisi kindla sihita kõndides oli ta rüht energiline. Kooperatiivi kõrge planguga laoplatsilt paisis midagi, mis tema tähelepanu korrapealt paelus. Need olid uute kombainide siluetid, masina-traktorijaama jaoks päralt jõudnud põllulaevad. Ta läks taha ja küünitas kaela, et neid ligemalt vaadata. Aga aed oli kõrge ja õine hämarus tihe. Uudishimu kihutas nii-võrd tagant, et käed sikutasidki kehas üles. Sekund hiljem maandus Ilmar teisel pool, vankrirataste virna otsas.

«Seis, või muidu ma lasen!» kanjuti talle kohe kõva käsuga. Järgnes vihane sõim. Istmik lubati tal soola-

püssiga hõredaks lasta, kui end liigutada julgeb. Ilmar kuulas ja naeris.

«Pai papi, ära lasel!» palus ta.

«Käed üles!»

«Kus ma siis saan? Kätega hoian kinni. Sa ei lubanud ju liigutada!»

Eemalt lähenes ka teine laoplatši valvur. Pika karvaga peni klähvis paar haugatust, vähem tige kui vanamehed.

«Kurat. Jumala eest! Ptüi! See on ju Toome Ilmar! Mina mõtlesin, et joodiku sunnik tagasi tuli...» vabandas esimene valvur kohkunult. «Mis sa üle aia? Värav siinsamas ümber nurga. Nagu ise ei teaks...»

Ilmar upitas end püsti ja naeris nagu kordaläinud nalja puhul. Valvurid põrnitsesid teda altkulmu, ilmses kahtluses, et neid tuldi kontrollima. Ega ikka ei püüa, muiglesid taatide näod ja see teadmine kõditas nende edevust. Esimene valvur, võimsa hääle ja suure jutuga mees, näitas näpuga ladusid ja laoplatši ning kiitles, kui palju varandust parajasti nende hoole all seisis. «Täämbe tulid kombainid, niidu äestamise äkked. Ja soola tuli. Püülijahu ka — kuradi ilus. Mis seda kõnelda! Ukraina värk!» Teine mees lubas neile, kes praegusel ajal eluga rahul ei ole ja virisevad, suu sisse sülitada. «Penssu tuli nii palju, et meie linnas pole kunagi nii palju penssu olnudki. Ma olen selle lao juures kümme aastat kükitanud. Kuni kont vastu pidas, kandsin kotte. Siis, kui išias selja ära võttis, pandi vahimeheks. Härra andis kuus krooni kuus ja kortli eest pidin viil uulitsat pühkima. Nüüd aga saan kolmsada rubla ja prii vildid ning kasuka.»

«Kes siis enne mind laoplatšile tikkus? Kellele te nii kurjad olite?» küsis Ilmar.

«Üks joodiku sunnik.»

«Viinaladu ju üle teel»

«Ta, kuradi hull, tahtis siit penssu. Küll ajas lolli loba. Raha ka pakkus, kümmelised näpus. Siis pani suitsu suhu ja viskas vihaga tiku siiapoole, just pensuvaatide poole. Keelan üks kord — ei kuule, käratan teine kordki — ei midagi! Maudkui kisub aga suitsu edasi.»

«Kas ta oligi purjus?» kahtles järsku valvsaks muutunud Ilmar, takseerides pilguga bensiinitsisterne. Neist ühe plahvatus võis terve puumajadest kesklinna süüdata.

«Oli noh,» kinnitasid aga valvurid. «Polnd ta tühi mingi sul, laulis kogu aeg seda noh...» «Kauem raudu me kanda ei taha, ebajumalad kadugu eest —» See on ju täitsa kommunistlik laul.»

«Aga kui lasete bensiini põlema panna, ei päästa teid ükski vägi kohtu eest. Niisugune jonnakas joodik polegi nõnda naljavend, nagu pealtnäha paistab.»

«Seesugust asja ei juhtu,» kinnitasid valvurid.

«Kui ta peaks tagasi tulema, nabige kinni!» soovitas Ilmar.

«Mis me temaga teeme? Anname kere peale?»

«Viige miilitsasse! Ei, parem juba viige Taurovi juurde. Tema on ligemal. Oelge, et Toom saatis. Küll ma hiljem juba tuuseldan teda ise.»

Valvurid imestasid endamisi, et Ilmar Toom ühele topsivennale nii suurt tähelepanu osutas. Kumbki ei uskunud, et joodiku sunnik tagasi kooserdab. Küllap ta keeras kuhugi küljeli ja tossab üleliigset auru peast välja. Aga taadid tahtsid kõigest hingest Ilmari meele järele olla. Toom oli nende töökohas korduvalt kõnelemas käinud. Ta ei pidanud end tähtsaks ega uhkeks, viskas jutu sekka va lorigi, ühesõnaga — Ilmar Toom oli mees, kelle käsul nad olid valmis karu endaga sülitasi kokku minema.

«Tulgu ta veel siia!»

«Me topime ta raipe kotti!»

Valvurid naersid habemesse, uskumata, et niisugust lubadust täita tuleks.

Ilmar lahkus laost ja kõmpis kodu poole. Turu nurga juures põlesid veel restorani reklaamtuled. Kõrtsi pidas endine peremees, kes mõistis üliosavasti värvi muuta ja ka uue valitsuse ajal heas kirjas seista. Veel aasta tagasi oli trahteri nimi «Sinilind». Nüüd säras viltu üle läve «Rahva Tare». Selle tagauksest väljusid kolm meest. Nad jorutasid laulda: «Gavarit Moskva, täna leiba ei saa...»

«Jõite leivaraha maha, eks sellepärast,» ütles Ilmar neile.

Ta ei tundnud purjutajaid, aga need nähtavasti teda küll. Nad jõllitasid silmi nagu ehmunud konnad ja pühkisid minema, igaüks oma nina sihis. Sel hetkel ilmus märdunud kardinale vahele kõrtsmiku kütkestavalt ilmsüütu sihverplaat. Ta tõstis tervitades kämbla kõrva juurde ja kummardas aupaklikult.

«Üks karbonaad ja pisikene pits!» kutsus restorani pidaja Ilmarit sisse.

«Ei!»

«Me saime ketamarja. Nii hea, et keele viib alla.»

«Keelt täheb vaja. Seda ei või nahka panna!»

Kõrtsipidaja kobis trepile. Ta oli vestiväel ja toasussides. Üle kõhna kõhu kõlkus uurikett. Süda näis tal kripeldavat. Ruttu ja pobinal kinnitas ta Ilmarile, et ta ei tunne neid kundesid, kes äsja lahkusid. Aga ta võib homme päev järele kuulata ja nende nimed teada saada.

«Milleks?»

«Ma kuulsin ja võin tunnistada.»

«Ei ole vaja!»

2

«Oo, mu Granada, oo, kuumad ööd...» vilistas Ilmar ja mõtles Eestimaad.

Nagisevast trepist katusekambrisse tõustes häiris hinge ähmane igatsus. Toakeses levis lämbunud lõhn. Vaasis olid eelmisel nädalal nopitud kullerkupud. Lausa saatuse kius, et seltsi ja juturajamist armastav inimene elas üksinda. Süüa ka ei olnud. Mitte kuivanud leiva-kannikatki. Memme sepikupätsi, lihakäntsaka ja piima-nõu unustas ta autosse. Järele minna?

Aga kas inimene elab üksnes leivast?

«Milleks siis kirjasõna?» Loen kõhu täis!» muhatas Ilmar.

Toa kõik neli seina kirendasid raamatutest. Polnud näha tükikestki tapeeti, aina raamaturiidid — põrandalt lakke. Laua ja kapi otsas ja nurgas lebasid kuhjas ajalehekaustad, ajakirjad. Ilmar kogus hasardiga, valikuta kõike, mis tuli trükipresside alt, ega raatsinud läbiloetud ajalehtegi pakkimispaberina kasu-

tada. Kõik raha, mis elamisest ja memme varustamisest üle jäi, viis ta raamatupoodi. Suuremat naudingut kui uute köidete sirvimine ja lugemine ta ei teadnudki.

Ta viskas kuue toolileenile ja harjutas tükk aega sangapoomiga. Päevased sündmused käärisid peas. Neid oli võimatu läbi seedida ja tähtsuse järjekorras lahtritesse paigutada. «Miks lasksin Katri käest minna? Ja miks pole keegi teine tema asemele passinud? Ent temaga abielluda ja elada — ei miski hinna eest. Aga Valdek ka poleks pidanud Katrit saama.»

Ilmar otsis naises eluseltsilist ja võitluskaaslast, kellele võiks olla niisama kindel kui iseendale. Katri aga — see Katri ju oli mugav, lõbuablas, tühine nukuke, kelle veetleva välimuse taga elupaarimeest ära otsi. Valdekul ei saa temaga kerge olema. Katri kõrval maale sõitmine soojendas üles mälestusi, mis vanu arme puudutasid ja ihaldustunnet äratasid.

Pomm potsatas põrandale ja Ilmar istus mõnusalt väsimuna sängiservale. Ta päästis jalad lahti ja lükkas kingad ahju ette. Alumiselt korruselt kiriku kellamehe korterist kostis kuiv kõhatatus. Maja kuulus temale, õhuke lagi laskis läbi iga pisema kui krõbina. Vanasaks Ott juht tatsas koridori kontrollima, kas tüüriline ukse krampi pani. Ta oli umbusklik nagu õige kirikuteener kunagi ja avas haagi ning vajutas selle ise tugeva kõlp-satusega alla. Siis aga tõusis kellamehe emand Reesi sängist. Oli kuulda, kuidas ta tule põlema plöksatas. Emand läks aeda jalutuskäigule. Ott jäi ootama, kuni hoidelukk lillilõhna nuhtas. Juul ei usaldanud ka naist. Aga see kristlik abielupaar oli juba hõbepulmad pühitanud. Kellamehe emand oli polikliinikus sanitar ja kaubitses turupäeviti oma aiasaadustega. Kärü lükkas turule tugevam pool. Reesi jalutas mehe kõrval, rahakott sangapidi käevangus.

«Head ööd, papi,» kuuldus varsti alumiselt korruselt. «Kas uks sai kinni?» küsis emand Reesi.

«Ma ju ise panin!»

Vanasaks tõmbas peagi põhjast paksu, uni oli tal kärmas ja korralik.

Kohe kuuldus emand Reesi hell hurjoh: «Papi, sa pead

oma ninamandlitega korraks meile tulema. Nüüd on see ju tasuta.»

Ja sellest puruväikekodanlikust paariselust oli võrsunud poeg, kes kommunistina vangimajas suri, jäi kartsas külmetuse tagajärjel kopsupõletikku. Surivoodilt kirjutas poeg emale: «Ei tohi minu eest armupalveid saata. Ma ei taha seda, mul pole midagi andeks paluda.» Möödunud suvel tungis emand Reesi Ilmari juurde ja ütles: «Ma palun teid meie majja üürnikuks. Papi juba pani ülemisse korterisse uued tapeedid.»

Ilmar kallutas ennast ettepoole ja valis lugemist. Ta võttis kätte Gorki «Ema». Ridade vahelt ilmusid tema ette memme näojooned, emand Reesi vesihallid klaasised silmad, Katri nukunäolapp ja vanaema, kes nüüd kodutare akna all lautsil puhkas, vaevad ja valud ühel pool. Vahepeal kruttis Ilmar raadionuppu ja kuulas, mis õhtumaal ka kõneldakse. Saksa jaamad tõmbasid ööpäev läbi, vaheajata. Fašistid serveerisid oma poliitikat nagu kaval kõrtsmik sekserit, trummilöökide ning lauludega garneeritult.

Nõnda, raamat käes ja muusika kõrvus, vajusid lõpuks Ilmari laud kinni. «Ema» jäi rinnale lebama. Raadio aga jätkas ühelt viisilt teisele suigutamist nagu mingit otsatu mahedat unenägu, mille saatel päike jõudis tõusta, tuba täiesti valgeneda. Siis tuli eestrist korraka metsikuvõitu kärin-ragin. Algasid parajasti Saksamaa päevauudised. Ilmar virgus raksumisest. Esimeseks kahtluseks oli äikesepily. Ta sirutas vaistlikult käe maaühenduse juurde ja vajutas klemmi alla. Aparaat hakkas surisema. Ilmar mõtles just kontakti välja tõmmata ja teise külje keerata, aga väga teravad sõnad kõitsid tema tähelepanu.

«Saksamaa nõuab... ta ei või kannatada... peab täitma oma missiooni...»

«Mis sa jampsid selge ilmaga,» sõimas Ilmar ja tah-tis lorile lõpu peale teha.

«Suur-Saksamaa andis oma relvastatud jõududele käsu kommunismi edasitung ennetada!»

«Mis jama see on?» Ilmari kõrvad teritusid alles nüüd, südametuksed muutusid kuuldavaks. Ta tõusis istukile,

keeraskõne selgemaks ja küünitas kõrva aparaadi juurde.

«Balti mere pärisrahvaste palvel peab Suur-Saksamaa panema piiri inimõiguste jalge alla tallamisele...»

«Kes sind palumas käis?»

Ilmar seisis paar sekundit halvatult. Ta ei tundnud peaaegu midagi. Mõte seisis paigal. Aknast paistis pagari leivaahju suits.

«... Saksa relvastatud jõud alustasid edukalt kogu rindel Punaarmee osade tagasitõrjumist...» jätkas dik-tor hooplevalt. Kusagil lülitati tööle elektrimootor ja edasikuulamine muutus segamise tõttu võimatuks.

«See ta nüüd on,» pomises Ilmar.

Ta tõmbas kähku riided selga ja tõttas parteikomiteesse. Ilmar oli veendunud, et leiab eest telegrammid, hääreseisukorra. Aga komitees valitses rahu. Valvuri laual oli vaid üks telefonogramm ja see käis heinatööde kohta. Ta helistas Ässale, siis Valdek Leiusele ja, mõel-nud hetke, proovis uuesti Taurovit kätte saada.

Viimane oli nüüd oma kabinetis ja küsis:

«Mis sul põleb?»

«Mis sa viimase uudisena kuulnud oled?»

«Vaata, kulla mees, kella! Moskva pole veel saateid alustanud. Kust ma sulle need uudised võtan?»

«Aga sakslane suurustas just alustamisest.»

«Mida nimelt?»

«Kogu rindel ja edukalt, kinnitasid nad ise...»

«Oota üks hetk!» palus Taurov. Ta kõneles kellegagi, naeris koguni. «Kuule, vennas!» hüüatas siis Taurov Ilmarile. «Praegu tirisid kaks vanapapit siia minu ette ühe purjus mehe ja kinnitavad, et sinu saadetud. Nad on ta suurde roguskist kotti ajanud! Mis ma selle pa-kiga tegema pean?»

«Sa küsi, kas tal polnud kavas bensiinivaate põlema pista?»

«Noo...»

«Parašütistid igatahes ka luusivad minu kodukoha metsas...»

«Tõepoolest?»

«Tõepoolest!!»

Maja, kus varem asus linna ohvitseride kasiino, hakati kohe rahvavõimu esimestel nädalatel parteimajaks kutsuma. Aasta hiljem, neljakümne esimese kevadel, mäletasid üksnes vähesed, et teatriaia vastas, suures kahekorruselises kivimajas oli kunagi asunud midagi muud kui maakonna parteikomitee. Eks olnud kasiino kitsa kamarilja päralt ja sinna pääsesid väga vähesed ning väljanopitud inimesed peenemaid pitspalle pidama ja piljardit mängima. Mats oma Jõgistel ei teadnud nii sugusest paigast õhkagi. Aga Helenurme Tuvikene oli kõrd üle köögiläve suurt saali kiitnud ja kiitles hiljem: «Küll on ikka peenike värk ja palju sohvadega kamorkasid.» Ella kasvas hanesid ja Taaniel käis enne mardipäeva kasiinopidajale linnuliha müümas. Ta oli tükk aega tagantjärele uhke, et suured saksad pistis tema hanedest praadi.

Parteimajas asusid uue elu allikad ja sooned. Siit kaudu hakati saama töökohti, õppimamineku võimalusi, ka esimesi tasuta sanatooriumituusikuid. Siin käidi hädasid kaebamas, õigust otsimas, nõu küsimas ja saamas. Sale Mäelo nimetas vaimukalt naljatades parteimaja «elevandi koopaks». Ta ise oli enda arvates emalõvi. Ja oli selleski võrdluses omajagu nii paratamatut, aja karmi loogikat. Sest elevandid ei pelga kiskjate kuningat lõvi mitte põrmugi.

Pargi pärnad ja kastanid küündisid parteimaja teise korruse akendeni. Nende lehestik moodustas säbrulise eesriide, mis näis nagu kastaniküünaldega dekoreeritud tikand taeva taustal.

Hermann Ässa tööruumi kolm sügavat ahtakest akent olid sel varahommikul veel seestpoolt luukidega suletud. Kabinet aga sinetas tubakasuitsust. Peremees ise istus õelalt rahulolematuna kirjutuslaua taga, punetavad silmad pilukil. Ta pikerگونه nägu mõjus meeldivalt. Momendi erutusepursu suurendas põskede tõmmut puna. Ümmargune lõug aina tõusis ülespoole ja Hermannil oli harjumuseks alatasa seda silitada. Kui ta kõneles, vilkusid valged terved hambad nagu suure põldhiire korrapärased kihvakesed.

Ilmar Toom nõjatus aknalauale. Taurov kandis vormi. Ta oli kabuuri vööle kinnitanud ja selle raskus vajutas rihma ühele puusale.

«Mina jooksin, et on mingi ametlik teade, aga sina puhud kuulujuttu,» ütles Äss pinge alt ja tonksis sõrmekke lauale. Paherossiotsast tiirlesid õhku helesinised viirud. Ta pistis muljutud suitsuotsa vahetevahel suhu ja imes ahnete sõõmudega.

«Vaikima oleksin pidanud või?» küsis Ilmar väljakutsuvalt.

Seda Hermann Äss ei mõtelnud. Aga talle käis kogu aeg vastukarva Ilmari tormakus. Nad ju elasid selle teadmise, et sõda võib tulla. Ometi ei tahtnud Äss mingi hinna eest uskuda, et juba ongi alanud.

«Kas sa ei tee paanikat?»

«Oma kõrvaga kuulsin!»

«Miks pole meiepoolset teadet?» Äss pahvis suitsu ja seisis sirgelt nagu tikk. Ta vaatas paar korda vilksti Taurovi otsa, ilmse sooviga, et Taurov vastaks. «Miks?» pöördus siis Äss kurjalt Ilmari poole.

Kust teadis Ilmar. Küsimus kipitas temas eneseski, plitsutas keha tuliseks. Ilmarile meenus «Hispaania kohal on pilvitu taevas...» Ta oli Madridis, kui Madridi langes. Ta oli rünnanud ja rünnakuid tagasi löönud, taganenud ja vastast taganema löönud, paljajalu mägedes hulkunud ja omi otsinud. Ta oli omal nahal tundnud fašistide võtteid ja uskus neist igasugust alatust. Kõik jutud «sõbralikust Saksamaast ja mittekallaletungi pakist» hakkasid talle vastu. Sellepärast kõneles ka hiljane TASS-i teadaande puhul peetud suurel miitingul Hermann Äss. Ilmar sõitis hoopistükis maale ja ajas seal taga täitmata jäänud külviplaani vakamaid.

Vaikiti. Okstekribu kriipis väljastpoolt aknaruutu. Lae alla kogunes pilv suitsu. Kõik viis vägevat armatuurilampi põlesid tuhandevatise valuga. Ässa pikaks veninud poos maalis seinale väriseva varju. Ta uuris tuttavaid toaseinu, paistis kurdina suurel puhkpillide kontserdil: pille tõmmatakse, aga kõrvu ei küüni kajagi.

«Ma ei usu,» sõnas lõpuks Äss.

«Sinu mitteuskumine on siinpaigal null,» sähvas Ilmar.

«Mis sa sellega ütelda tahad?» küsis Äss teravalt.

«Kuulge, mehed, ärge täna kakelge!» manitses Taurov.

Ilmari toon näris Hermannini närve. Kahtlus, et Toom teda esimese sekretärina küllaldaselt ei respektööri, näsis Ässa hella hinge nagu nūri noaga. Ta oli selle aasta jooksul nii palju fakte talletanud, et pillikeeled tikkusid katkema ja omaaegne sõprus oli Ässa südame põhjas juba ammuilma Ilmarile üles öelnud. Oli lihtsalt võimatu kannatada, et kõik talumehed küsisid komiteesse tulles üksnes Toome Ilmarit, isegi «hispaanlast» ja «seltsimees sekretäri». Kui aga Ilmarit kohal polnud, jäid nad kas ootama või lubasid teinekord sisse astuda. Ja Ässale, esimesele sekretärile, südant ei puistatud. «Mis salaasju sa septsed? Miks sa end minust kõrgemale sead?» nõudis Hermann.

«Sa ajad ühe- ja kahehobuseadrad segamini. Võta ometi kätte ja õpi see asi selgeks. Siis nad tulevad ka sinu juurde,» naeris Ilmar. Niisugune pealtnäha süütu näaklemine kõrvetas Hermannini nagu nõgestega. Muidugi mõista ei olnud kolkide ja roobitsate tundmine tema tugev ala. Aga nii tähtsaks ta neid ka ei pidanud, et nüüd sekretärina selle tarkuse kursustel käima hakata.

Äss haaras telefonitoru.

«Mulle kohe Tallinn!» pörutas ta keskjaama.

Telefonineiu hädaldas, et liin on rikkis.

«Sõjaväe!»

«Nad ei vastal»

«Mis kurat! Peavad vastama! Proovige veel!»

«Neil on liinil avarii. Liini parandatakse.»

Põrandal hüplesid hõredad päikeselaigud. Luukides olid õhugaugud ja valgus pugus sealt sisse. Aeg näis seisvat paigal. Kõige hirmsam on see, kui inimesed just seda ei tea, mida nad juba ette peaksid teadma. Eestoa kell lõi seitse. Eesti Raadio alustas saadet. Diktor kõneles sündmustest Vaiksel ookeanil.

Ilmar jalutas ärevalt oodates mööda tuba.

Valdeku saabumine tekitas kuumakskõetud meeleoludesse hetkeks elevust. Kõigepealt lõi Valdek luugid valla ja lükkas aknad pärani. Siis ta vehkis mõlema

käega ruumist suitsu välja. Ikka ja alati lepitav ning nalja viskav, asus Valdek sedamaid Ilmari kallale.

«Kas sa tood nüüd oma memmekese linna?»

«Memme linna?»

«Kergemat elu elama!»

«Kergemat elu?»

«Mis vanainimene üksi maal teeb?»

«Põldu harib!»

«Ta on juba küllalt küürutanud. Nüüd ole talle toeks!»

«Minu memm pole suhkruhernes ja mina hernekepp!»

Taurov puhkes poole rinnaga naerma.

«Hernes... Hernekepp...» kordas ta pupsudes.

«Rahva meeleolud on pahad,» ütles Ilmar.

«Miks pahad?» küsis Äss järsult ja väljakutsuvalt. Ta ei armastanud vigadest kõnelda. Talle meeldis kiitus, isegi kiitlemine. «Tähendab, agitatsioon ja propaganda ei seisa meil tarvilikul tasemel. Aga selle tööloigu eest vastutab teine sekretär Ilmar Toom,» lisas ta paar korda tühjalt neelatades.

Ilmar murdis väga paljude asjade kallal pead. Ta pidi omade seas südame tühjaks kõnelema. Jätnud Ässale reageerimata, sõnas ta:

«Metsast leiti langevari.»

«Miks sa ei püüdnud seda meest kinni?» küsis Äss kõrgilt.

«Keda?»

«Seda, kes tuli langevarjuga...»

«Kuradi kohtlane,» mõtles Ilmar ja tõgas: «Ma vilistasin küll metsa ääres, aga ta raibe ei tulnud välja!»

Lõpuks ometi lõikas pikk telefonihelin vaikuse pooleks. Liinid olid korda saanud.

Äss haaras telefonitoru. Oli näha, kuidas tema sõrmed värisesid.

«Ma kuulen!»

Kõneles sõjaväe keskjaam. Sealt teatati, et maakonna teed pannakse kinni, väeosad liiguvad... Hermann Ässa silmad hämunesid. Tunded matsid mõistuse.

«Leius, sea valmis mobilisatsiooni plaanid,» ütles Ilmar.

«Ei, ei tohi veel!» keelas aga Äss kategooriliselt.

«Need me võime käsile võtta vaid vastava telegrammi saabumisel. Sõjaaeg pole sul naljaaeg! Omapead ei tohi me midagi teha.»

Leius laiutas käsi. Ta ei teadnud, keda kuulata või kuulamata jätta. Ta vaatas ühelt teisele ja palus selgitust. Mis on lähti, mis on juhtunud?

Taurov tõusis pikaldaselt, sügav korts ninajuurel. Ta kobas ja kohendas relva. Tema nägu läikis higinahkade, aga ta paistis rangelt rahulik, nagu arst taudi puhkemise teadet saades.

«Lähme! Tule ka!» kutsus Taurov Ilmarit.

«Kuhu te lähete?» küsis Valdek.

«Minu juurde. Kui on tarvis, helistage!»

Äss vaatas lahkujaid nõmeda pilguga ja kahtlus nüsis tema südant.

4

Taurovi osakond asus endistes kaitsepolitsei ruumides, parteimajast kümne minuti tee kaugusel. Kahekorruselises aiaga piiratud suvilataolises hoones olid helikindlad kabinetid, ooteruumid ja kvaliteetne kartsakamber juba olemas. Aga majatiivas, endises politseikomissari parkettpõrand ja kaminaga ametikorteris elasid osakonna vahiroodu sõdurid. Taurov sai elamiseks toa kabineti kõrval. Eelmisel sügisel saabunud, asetas ta oma kaks kohvrit, teine suur, kollasest vineerist, nurka ja seal need nüüd seisidki. Tol ajal polnud Taurovil aimu, et poliitilise politsei komissarile oli see ruum tarvilik tõrksatele ülekuulatavatele, peamiselt kommunistidele, «järelemõtlemise aja» andmiseks. Nüüd tagantjärele valmistas omapärane kokkusattumine lõbusat nalja. Korterit ta ei tahtnudki. «Mina olen ka tõrges kommunist,» põhjendas Taurov oma asetäitjale Reierile seda kummalisena paistvat ja lohakavõitu eluviisi. Asi seisis aga kolimises, mida Taurov üle kõige vihkas.

Kabinet oli tal — isiklikule elamisele vastukaaluks — raske mööbli ja vaipadega.

Pärale jõudnult sõnas Taurov Ilmarile: «Keera nüüd see «Philips» Saksamaa peale!»

Ise ta tõmbas kirjutuslaua kapist viinapudeli, leivakannika, vähjalaka konservi karbi. Kallanud teeklaasi pilgeni, rüüpas Taurov esimesena punnsuutäie ja puhkes sobimatu valjusega naerma, nagu oleks tal mõni tore vemp selja taha jäänud. «Kinnita hinge. Siis oled toekam. Küsi, miks ma naeran! Nutta ja karjuda oleks vaja!»

«Purju jäid!» vastas Ilmar raadio juurest.

Saksamaa laulis «Adjöö, mu väike kaardiväe husaar...»

«Ma naeran, et nutt peale ei tikuks! Oigupoolest peaksin tõnnima!» sõnas Vadim Taurov tigestudes. «Ma naeran meid endid!»

«Mind ka?»

«Sinu ees, Ilmar Arnoldovitš, võtan mütsi maha!»

«Ei tea, miks?»

«Sa oled kommunist!»

«Aga sa ise?»

«Salajoodik, naljavend, vilets tšekist...»

«Aitab! Ja Äss Leiusega?»

«Nemad on reanimised.»

«Mis vahe seal on?»

«Suur vahe!»

«Mitte mingisugust! Me oleme kõik neljakesi kommunistid. Pane pudel kappi! Ma ei taha praegu viina! Ei istu!»

«Ära karju minu peale! Kuula sõna ja rüüpa! Las ma seletan sulle! Teen sind targemaks! Kommunist on see, kes juurdleb, võitleb, loeb ja mõtleb. Ta on tugipuu. Sina just oled hernekepp. Kuradi tore võrdlus. Miks sa pole esimene sekretär?»

«Pea suul!» keelas Ilmar pahaselt.

«Ütle, kas te Ässaga siin põrandaalust tööd tehes ka kaklesite?» uudishimutses Taurov Ilmari tusast pilku tähele panemata.

Ilmar raputas pead ja küsis:

«Mis mees see oli, kelle mu taadid laola tagant kinni nabisid?»

«Kas sinu arvates pean ma tundma lõhnast, kes on kes? Nägin teda viis minutit. Valvurid tõstsid tõsise kae-

buse. Aga tema tõrjub tagasi ja kinnitab nagu kogemata halvale teele juhtunud hea poiss, et suitsuotsa bensiinitsisterni peale heita ei tahtnud.»

Ilmar astus laua juurde, toetas puusa kirjutuslaua nurgale ega pääsenud suutäiest. Kange viin kõrvetas kõri ja seegi polnud paha, vaid passis üle ootuste. Ta oli vägijookide suhtes mõõdukas mees. Aga täiskarsk-lane ei olnud Ilmar isegi keskkooli karskusringi esimehena. Memm ju arstis kõiki haigusi puskaripiiritusega, mida ta ise saunas külma- ja venitusrohuks susutas. Riigiviin maksis palju ja kust väike talu nii suurt kulu tuulde loopida võis!

Raadiost tuli lüürilist laulu. Saksamaalt hõisati: «Siis, kui valges õites sirelpuu, armulaulu laulab sul mu suu...» Ilmar ja Taurov rüüpasid, sõid.

«Kas sa tead, kelleks ma tahtsin saada?»

«Oled juba saanud!»

«Lori! Või kavatsed pilgata? Olen raske elu inimene.»

«Või veel! Nüüd tõgad mind?»

«Sina oled tugeva elu inimene!»

«Elan jah nagu karu koopas,» muigas Ilmar. «Kena tugev! Ise saan aru küll, aga mis parata!»

«On üks imelik nähtus meie ajal, et just need, kes hommikust õhtuni ja õhtust hommikuni teiste elu paremaks tegemise heaks müttavad, ei märka sageli oma tarvidusi nõnda nagu vaja rahuldada. See pole vähenõudlikkus, vaid midagi muud. Ütle mulle, miks sul ei ole pehme mööbliga korterit, vanni ja armast abikaasat nagu Ässal ja Leiusel?»

Ilmar ei osanud naerda ega tõsiseks jääda, vaid ühmas nina kirtsutades:

«Mul on suur raamatukogu, sellest kolm neljandikku viimasel aastal soetatud.» Need sõnad tulid vastu soovi suure eneseuhkusega. Rindki kerkis ettepoole, et mees rinna taga pole mitte läbiaetud piim.

«Piibel ka olemas?»

«Kaks tükki. Esimene eestikeelne trükk kaheksateistkümnest sajandist puukaantega, raudvõtmega. Ja viimane trükk piltidega. Tule vaatama.»

«Mina — ja sinu piibleid vaatama?» Taurov kastis keele märjaks, nuusutas sakuskaks leivakoorukest. «Lu-

basin sulle seletada, kelleks saada tahtsin. Muusikuks. Kunstnikuks või koguni heliloojaks. Laulsin kirikukoorist kuni ooperikoorini. Kodusõjas olin ma polgu pillimees. Kahekümne esimesel aastal saadeti mind Kubani-maale, aga mitte tšekistina, vaid kultuuri rahva sekka viima. Läksime terve ansambliga. Meid oli kolm poissi ja üks neiu. Eks iga eeskavaga sai neid pursuisid ja pappe tõgatud. Ühel ööl tungiti meile kallale. Kohalikul papil sai meist mõõt täis ja ta otsustas meile viimse laulu laulda. Tema poolt palgatud mehed pidid musta töö ära tegema, ta ise palus sel ajal kirikus jumalalt asjale õnnistust. Inimene läheb enese alalhoiu tungi ajal julgeks ja vihaseks. Mina lõin ühe ründaja maha ja top-pisin voodikotti, upitasin selga ja jooksega erakorralisse komiteesse. Naera ja kujuta piltlikult ette, kuidas ma teda tirisin. Seal selgus, et olin kaua tagaotsitud ja õela bandiidi kinni nabinud. Mulle sooviti õnne ja mu edaspidine saatust oligi otsustatud. Nii sai minust vaata seesugune pillimees, kes õiget viisi pidades on vale nootigi tõmmanud, nagu see Leiuse naise vanematega pidi juhtuma, kui sa mulle ninna poleks karanud. Äss on hea poiss. Tema aina kiidab mind. Aga mulle meeldid sina rohkem. Sinuga on julgem metsa bandiite püüdma minna. Äss aga jääb kabinetti ja ootab, kuidas minul asi õnnestub. Ta kiitis, et klassivaenlaste ümberasustamine läks meil nagu lepsi reega. Avalda mulle ja temale ka kas või käskkirjakesega kiitusekest. Sina aga tulid ja lõhkusid autahvli maha...»

«Kuhu me iseenese eest pääseme!»

«See'p see on, et ei pääse! Vaikimisega vastuolusid ei lepita. Aga kui metsa raiutakse, siis lendavad ka laastud.»

«Inimesed pole laastud. See võrdlus ei passi...»

Taurov puhkes juba ette naerma. Ta ise armastas meeste vahel vägevamaid sõnu visata. Ning need, kes Taurovi ees sõnadega ei peenutsenud ja kuhjaga vastu ladusid, võitsid tema sümpaatia.

«Ütle mulle, Ilmar, miks me pole juba möödunud sügisest saadik sõbrad?» küsis Taurov ootamatult.

«Kuidas nii, et pole?»

«Aga sedaviisi, hingest hinge kõneleme esimest korda! Viina pole kordagi seltsis võtnud, pudelit õlutki joonud! Imelik, et täna hommikul...»

Oli nii vaikne ja pühapäevane, et aiast kuuldus linnulaulugi.

5

Valvekorrasõdur teatas jutulesoovijast. Ta küsis, kas ülem võtab vastu, sest aeg oli veel varajane.

«Tulgu aga.»

Eerika Graude jäi ukse juurde seisma, häiritud, et Taurov polnud üksinda. Ilmariga aga Eerika isiklikult tuttav ei olnud. Ka ei sallinud ta Ilmarit. Eerika kahtlustas, et just tema kupeldas Tuvikesed haiglale kaela. Olukorrast tingituna väljendas Eerika pilk kõhklust ja hetkeks tekkis soov tagasi pöörduda, ära minna, hiljem tulla või hoopiski tulemata jätta. Vaevelnud kogu öö mõtete virvarris, oli ta hommikuks otsustanud Tauroviga Mureli pärast kõnelda.

«Palun, palun!» kutsus ja julgustas Taurov. «Siin on kõik omad, võõraid ei ole.»

Eerika pomises vabandades midagi ja taganes siiski seljaga vastu ust.

«Kas te tahtsite mulle armastust avaldada?» naljatas Taurov. «Sellisel juhul kihutame alaealised otsema teed toast...»

«Ei, ei! Mina teid ei armasta!»

«Kahju! Aga keda te armastate?»

«Iseennast!»

«Siis te tulite kellegi peale kaebama?» nokkis Taurov.

«Ei!» hüüatas Eerika millegipärast häbenedes ja kohmakalt. Tal oli piinlik. Ta ei teadnud, kuidas alustada. «Kõnelda või kõnelemata jätta?» mõtiskles Eerika kahe vahel olles. «Et ma juba siin olen, siis...» Ta ei leidnud ega leidnud aga esimest sõna.

Taurov arvas, et Eerika oli ka juba sõjast kuulnud.

«On teil mõni rabav uudis? Laduge julgelt lagedale! Toom on uudishimulik poiss. Muide, kas teil pole mõnd noort, ilusat õekest? Hakkaksime talle isameesteks.

Näete ise oma silmaga, kuidas noormees igavleb poissmehena.»

Eerika tõrjus kõneluse liiga kodust tooni:

«Mul ei ole uudist! Tahtsin kõnelda — ühe inimese pärast!»

«Head või halba?»

«Head!»

«See on tore! Suurepärane! Selle peale võtame istet! Näete — meie võtsime siin vähekeste pruukosti. Kas teile ka võib pakkuda? Me kõik kolm oleme ühe tiivaga linnud!»

«Mul on mõlemad tiivad,» nähvas Eerika.

Taurov talutas ta oma käe kõrval ukse juurest laua ette tugitooli istuma ja tegi võileiva.

«Ma tahtsin kõnelda doktor Murelist!»

«Tema on paha mees!»

«Aga temas on ka head!»

«Ei usu! Seda mina ei usu!»

«Mina aga tean!»

«Kuriteole vaatamata?»

«Mis kuritegu?» nõudis Eerika ebamugavalt.

Taurov langetas pea ja vahtis teda kortsus kulmul. Hääletoon muutus karedaks, kui ta ütles: «Teie protežel oli kotitais kaitseliidu püsse ja kuulipilduja pealekauba.»

«Temal küll mitte! See pole õige,» seletas Eerika julgelt, üsna asjalikult. «Ta kardab püssi nagu kurat kirikutorni risti. Tal ei ole kunagi olnud revolvriski. Doktor oli tulirelvade suhtes pentsikult pedantne. Poeg pidi omal ajal püstolit pangaseifis hoidma...» Esimese hoo sunnil öeldud lausete järel jäi aga Eerika kõhklevaks. Põsed vajusid lõdvalt allapoole, silmade ümber paistsid punetavad tursed. «Ei, ei! Ilma naljata! Ja-ja! See on niiviisi. Aga teie võite mõelda, nagu soovite. Vaielda või veenda mina ei kavatse,» lõpetas Eerika kõneluse, valmis silmapilk lahkuma.

«Istuge! Kuhu te kibelete? Kes teid ootab?» keelas Taurov.

Ja Eerika istuski. Taurov täitis klaasi.

«Miks ma tulin?» sõitles Eerika end mõttes. «Murelit kaitsma? Tema saatus mind ju ei huvita. Aga siiski tuli

vana vares, kes on täitsa hani, — Mureli pärast kõnelema? Peaks «Vaal» ometi mitte taipama, kuidas üks vana narr on armunud...»

Alkoholi lõhn lõi ninna ja tõmbas otsekui päinega ligi. Alati, kui Eerikal oli väga raske, andis viin head leevendust. Klaasi ta tühjendada ei tahtnud. Nõnda palju juua keelas sündsustunne. Et aga jalgealune põletas kandu, unustas Eerika, mis sünnis, mis mitte, ja pani lauale tagasi tühja klaasi.

Pudelist lisa kallates vaatles Taurov kõrvalt ja altkulmu ega teadnud, mis mõelda. Ta vaagis tundeid. Inimene, kelle eest seistakse, peab midagi tähendama, väärima. Ja inimene, kes heaks võtab teise eest kosta, maksab rohkem kui viis kopikat. Ta nägi Eerika nägu, mis oli sissepoole suletud ja ilmselt irooniline, ega suutnud mõista, kelle või mille üle Eerika nõnda endassetõmbunult naeris.

«Kas ta teile väga meeldib?» küsis Taurov.

«Kes?»

«See, kellest me vestleme!»

«Kellest?» küsis Eerika omakorda õlgu kehitades. Ta kartis väga, et Taurov loeb tema mõtteid.

Ilmar muigas ja vaatas üle õla. Aga ta vaikis. Jutt tüütas teda.

«Doktor Murel!» ütles Taurov Eerika silmi sihtides.

«Miks tema peaks minule väga meeldima?»

«Tulite, nagu ütlesite, temast head kõnelema!»

«Igas inimeses on head ja ka halba!» vastas Eerika huupi põiklevalt. «Küsimus on proportsioonides. Eks ole õige?»

«Vaatenurgas samuti. Iga silm hindab isemoodi! Selles arvamiste lahkuminekuks seisavadki. Kohe seletan teile oma. Meie, kommunistid, ei ole inimliku headuse ega ka sigaduse kõrvaltvaatajad, vaid sekkume igal pool asjasse. Igas inimeses toimub piltlikult öeldes vastandite võitlus. Hea ja halb kaklevad alati omavahel. Nõukogude inimese kasvatamine tähendab headusele abiväe andmist ja kurjusele kanna taha panemist. Lahingu kui seesuguse lööb iga inimene ise kasvuraskustes ja kondivaludes.»

Eerika neelas iga Taurovi sõna. Niisugused arutlevad

jutud tõmbasidki Eerikat Taurovi poole. Tema juures lahenes raske pea alati kergemaks.

«Kas see käib ka doktor Mureli kohta?» küsis nüüd Eerika.

«Kuidas siis! Ta kogus püsse keldrisse. Eks ikka inimeste mahakõmmutamiseks! Või milleks muuks siis?»

«Ei, ei! Tema ei puutu ühtki laskeriista näpuotsaga!» vaidles Eerika.

«Aga kui ta «kasvas» viimase aasta jooksul julgemaks?»

«Püksiväristajaks kasvas ta! Murel ja julgeks — see ajab suure häälega naerma!»

Ilmar lamaskles ettesirutatud jalgadega sügavas tugi toolis, tukkuja inimese poosis. Ta imestas algul intiimset tuttavlikkust, millega Taurov kohtles Eerika Graudet, keda terve väike linn ja järelikult ka Ilmar eluloo järgi tundis. Ilmarile ei paistnud kõnelejate näoilmed ja ta kujutles neid üksnes ette. Raadio surin ja segane muusika raskendas alatoonide tabamist. Kõigele vaatamata tajus ta jutust rõõmu. «Nad näikse millestki muust kõnelda tahtvat ja ma tõenäoliselt segan neid. Mõlemad teesklevad kolmanda isiku juuresolekul,» sai Ilmar sähku. «Kas lahkuda? Aga kuhu? Eerika Graude ei tulnud Mureli eest kostma.» Nõnda mõeldes häbenes Ilmar teistel jalus olekut. Millised võiksid Taurovi ja Graude suhted olla, selle üle ta otsustada ei suutnud. Koraks aga vilksatas peas mõte, et jutupuhumine näikse umbes nagu tema enda ja Katri vahel sõnadega kemplemise moodi. Oli väga hele ja valge. Üle Ilmari laskus roidumus koos väsimusega. Silmad tikkusid kinni vajuma. «Kui seni sõjakuulutust pole olnud, siis järsku ei tulegi,» veenis ta end tungivalt, jäi uskuma, maigutas januselt suud, ega viitsinud niigi palju liikuda, et tõusta ja laualt karahvinist vett klaasi kallata.

Käskjalg tõi mingi telegrammi. Taurov ei avanud, vaid lükkas kõrvale.

Siis algasid saksakeelsed päevauudised.

Loeti ette Hitleri nooti Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu valitsusele.

«Mis see tähendab?» küsis Eerika raadio juurde sööstes. Ta põlvitas ja vahtis valjuhääldajasse. «Sõda?» karjatas ta.

Taurov pakkus Ilmarile paberit ja pliiatsit:

«Tõlgi ja katsu üles tähendada, mis nad omast arust ka nõuavad.»

«Ma ei suuda!»

«Aga teie?» pöördus Taurov Eerika poole.

«Mina? Ei taha! See on ... see on tõesti sõda!» kogeles Eerika.

Korraka äratasid tähelepanu koridoris valjenedes hääled. Kohe kostsid ka paugud ja röögatused läbisegi. Taurov avas kähku ukse. Eerika ja Ilmar sööstsid talle järele. Bensini laos kinninabitud purjus mees oli äkki kaineks saanud ja üritanud põgeneda. Ta oli maha lasknud ühe valvuri ja Taurovi asetäitja Reieri ning sai ise jalast raskelt haavata.

«Kust teie tema kätte saite?» küsis Eerika sidumast tulles Taurovilt.

«Kelle?»

«Noh — nagu mina ei tunneks!» sähvas öde Graude haavunult, et tema eest seda, mis silmaga näha, varjatakse.

«Keda te tunnete?» nõudis Taurov Eerika kätt haarates.

«Väino Mäelo!» pahvatas Eerika Graude täishäälega. Teda vihastas salapäratsemine ja sellepärast vahtis ta kassi moodi turtsudes Taurovit, kes Mäelo nime kuuldud näis ülimalt üllatuvat.

*

Väino Mäelo ja Raul Murel juhtusid olema neljakümenda aasta juunikuus Soomes ja jäidki sinna vaatama, missuguse pöörde Eestimaa käekäik võtab. Nõukogude korda nad tunnustada ei mõelnudki. Et aga mängu läks Rauli ja Väino vanemate vara, see poegade seaduslik pärandus, millele rajanes tulevik, said neist üleöö tiivutud linnud, kes on valmis restauratsiooni eest kas või eluga kätte tasuma. Tagasi nad tulid poollegaalsetel teel, Baltikumist emamaale repatrieeruva saksa soost elanik-

konna advokaatide passi ja maski all. Tallinnas avalikult elada ja asju ajada oli aga liiga ohtlik. Kaasas raadiojaam ja väikesed ülesanded saksa luurelt, taandusid nad kohe Suraküla suurde laande ja redutasid Ristil ületalve, andes aeg-ajalt andmeid Eesti-Läti piirimail paiknevate Punaarmee väeosade kohta. Paljude ajamärkide põhjal järeldasid Raul ja Väino, et sõda tuleb, ja kuna see tõotas segaseid silmapilke, kus võib juhtuda mõndagi ettenägematut, alustasid nad aegsasti ka omalt poolt otsade vallapäästmist.

Nagu õige rahvuslik kodanlane kunagi, uskus Väino Mäelo kindlalt, et eesti rahvas leinab kodanlikku aega truult taga ja ootab läbematult sini-must-valge surnust ülestõusmist ning Toompeale asumist. Väino iseloom oli rahutu ja suureline. Ta muutus metsas istudes närviliseks, pahuraks, metsikuks. Haamerite äraviimine loikas puruks «Sura tugipunkti» sidemed välisilmaga. Nad said vaata et kabelimatsu. «Päremehed» saatsid sel ajal neile õhu teel laskemoona ja nii räpakalt, et sissekukkumine seisis silme ees. «Taevamannat» metsas otsides jätsid nad hirmu ja ähmiga langevarju lohakile. Haarangu kartusel otsustati kiiresti Surast lahkuda. Et ka Mureli keldrisse sisseseatud residents muutus üleöö tarvitamiskõlbmatuks, oli varuks veel üks kaugem metsakolgas, kuid sõiduks sinna puudus bensiin. Varem kandis varustamise eest hoolt Haamer, nüüd olid ka toiduga kibedad päevad. Proua Mäelo tegi küll kõik, mis tema võimuses, kuid bensiinihankimine käis talle üle jõu ja mõistuse. Sellepärast võttis Väino Mäelo südame rindu, pistis revolvri passi eest taskusse ja läks linna. Ta oli veendunud, et hambaraha teeb töö. Rahahimus müüb kurat hinge maha, mis siis veel inimesi rääkida.

6

Taurov istus keskpäevast alates nagu köidetult raadio-aparaadi juures. Osuti seisis Moskval. Ta ootas kannatamatult, otsekui füüsilist valu tundes Stalini enda sõnavõttu ja oli surmkindel, et kujunenud olukorras kõneleb rahva juht ise ilmtingimata rahvaga. Taurovile

meeldisid Jossif Vissarionovitši järsud, karmid ja lihtsa-koelised kõned. Kuulates Molotovi, Taurov nõrdis. Ta ei suutnud mõista põhjust, mis takistas Stalinit tõsisel ja traagilisel silmapilgul sõna võtmast.

Riikliku Julgeoleku Rahvakomissariaadist saabusid aina uued ja uued korraldused, instruktsioonid, juhtnõõrid. Taurov sai kahe tunni jooksul kuus kiirtelegrammi. Ta ei jõudnud veel esimest dešifreerida, kui teine oli juba päral. «Ärkasite?» torises ta endamisi. Kõik telegrammid algasid ühtviisi: «Võttes arvesse kujunenud olukorda...» Aga kus me olukorra kujunemise ajal olime, mõtles Taurov kibestunult.

Ta oli töötanud kahekümnnendatest aastatest alates nõukogude võimu otsese kaitsmise rindel. Taurov tundis paremini kui Ilmar, Äss ja Valdek, mis «ootamatu kallaletungi» taga võis olla. See häiris teda enam kui kallaletung ise, kostis koguni kaudselt isikliku solvamisena. Oli nagu kõrvakiil ja etteheide, et need, kes pidid magaval vaenlasel silma peal hoidma, heitsid lihtsalt ise põõnama ega ärganud enne, kui kuri karjas. Taurovi süda valutab. Tunded mässasid. Ta tammus kabinetis edasi-tagasi, pomises omaette, suitsetas, viskas kõva käraka ja nuusutas leivakoorukest peale.

Oma elukutse alal ei pidanud Taurov end heaks töötajaks. Oli olemas temast palju paremaid tšekiste ja ta ise oli halvem, võib-olla palju halvem kui kõik teised. Ta ei saanud ka kõige paadunuma klassivaenlase tabamisel ja kinnimõistmisel puhast rõõmu tunda. Südan vaevab alati kurbus, et siisugune või seesugune tüüp olemas oligi. Vaenlase hellitamises või haletsemises Taurov end südametunnistuse ees süüdi mõista ei tarvitsenud. Aga tal oli ühise töö seltsimehi, kes magusa mõnuga ärpleksid: «Sain jälle ühe pargitud produkti välja õngitseda. Te kujutage ette, vend välismaal, isa ja ema istuvad juba, aga tema hulgub vabalt ringi, paneb kõik tähele ning võib anda teateid...» Ja siis nad kiitlesid, ja siis nad keerutasid, ja siis paistis, nagu oleksid need «pargitud produktid» omaette eluõnn või võidurõõm.

Taurovi õnn ja võidurõõm seisis hoopis muus. Teda valdas tore tunne, kui mõni, kelle pihta tõusid suured süüdistused, osutus täiendaval kontrollimisel süütuks.

Sellisel juhul tegi ta kõik, et tõde päevavalgele tõsta ja õiget inimest valesüüdistustest puhtaks pesta.

Ta ei sallinud inimesi, kes oskasid imeilusasti traadi peal elada, ülikenasti käituda, kümne sammu kaugusel mütsi maha võtta ja enne ühe sõna ütlemist kümme korda mõtlesid. Taurov ei mõistnud selliseid imeinimesi ja aimas neis kõikvõimalikku kurjust. Ta võis andeks anda isegi kõrvakiilu, kõik rumalad sõimusõnad. Aga oli üks asi, mida Taurov iialgi ei andestanud. See oli — kahekeelsus. Vaat — selle eest oli ta valmis isegi surmaotsuse langetama.

Taurov rüüpas otse pudelist. «Ma olen täna siisugune joodik, keda viin enam purju ei pane!» Ta mõtles Ässast ja Ilmarist, nende vahelisest tülist ja tänas juhust, et tal oli võimalus seal juures vahetu pealtkuulajana istuda.

Raadiost tulid miitingute ülekanded, inimeste sõnavõttud. Näis, nagu oleks kogu maa unest ärganud, püsti tõusnud. Taurov seisis keset tuba, jalad harkis, käed rusikas. Ta torkas pooliku pudeli kappi ja lukustas ukse. Läänud kõrvaltuppa (see oli Taurovi korter), viskus ta krigisevate jalgadega, kõva madratsiga raudvoodile, asetab käed pea alla toeks ja vahtis lakke, kus polnud ämblikuvõrkugi. Pisarad tulid silma. Ta oleks tahtnud piiril olla ja oma silmaga näha, kuidas on vaenlase armeel võimalik ootamatult sõda alustada. Mõni üksik diversant või diversantide grupp oleks iseasi — aga terve armee?

«Te valetate, sest et teile vist valetati?» kõneles Taurov kuuldavalt. «Kallaletung ei olnud ootamatu. Kõike, kõike muud usun. Aga ootamatust mitte iialgi.» Teadmata, kellele sõnad olid määratud, kelle poole ta pöördus, jätkas Taurov süüdistavat juttu: «Me kõik teadsime sõja õhusrippumist. Kaks kuud tagasi oli Riias koosolek, kus kõneles väga vastutav seltsimees. Ta selgitas rahvusvahelist olukorda ja ütles lausa välja, et relvad võivad kõnelema hakata.»

Ta hüppas püsti, istus lihtsa, linata laua taha ja tõmbas lukuta sahtlist vahariidest kaantega klade. Peene käekirjaga täiskirjutatud lehed. Taurov sirvis juba koltunud lehekülgi ja luges siit-sealt ridu. See oli tema päevik.

«Aruanne iseenesele, et patud meeles püsiksid.»

Taurov võttis sulepea, kastis tindipotti ja maalís raskesti loetava käekirjaga kuupäeva. Ta kirjutas:

«Me ei ole suhkruherned, teiste sõnadega — ronitaimed. Me oleme tugipuud. Meid ei murra ootamatuim ootamatus...» Järk-järgult ja järjekorras taastas ta paberile kõik viimase nädala sündmused ja kommenteeris oma arvamustega. Sest arvamused muutuvad. Ta armastas jälgida selle protsessi kulgemist iseeneses. Nõnda otsis ta oma aja tõde.

Taurov vahtis lakke ja mõtles. Siis ta jätkas ridade paberile panemist:

«... Inimese vaimne tugevus nähtub sellest, kuidas ta suudab tulevikku ette näha.

Elama aga pead sa täna niiviisi, et võiksid just homme ja ülehommel seltsimeestele häbenemata silma vaadata. Sõjaaeg on filter ja margapuu. Ta kaalub ja sõelub iga meest... Mina tahan sõelale jääda. Tahaksin veel, et palju, palju mehi minuga koos koorma välja veaksid...» Olles pateetiliste sõnade põlgur ja vastane, tulid ometigi päevikulehed ülevameeleolulised. Taurov kirtsutas nina ja maalís trükitähtedega:

«SÕJA ESIMENE PÄEV.

MILLAL ON VIIMANE?»

7

Katri läks parteimaja suunas energilisel kõnnakul, pea edevalt või uljalt püsti, ja oli pahane, et pühapäev on jälle mokas. Kodust väljudes sattus Katri kesk-päevasesse küpsetavasse päikeselõõma. Helkles pööraselt. Päikesel näis äikese haudumine käsil olevat. Naaberimaja aias valendasid lapsemähkmed. Altlinnast, peatänavaga kandist kaikusid ebamäärased mootorimürinad. Seal vist liikus mingi sõjaväeosa kuhugi. Kui Katri nii kergelt, kõpsudes, pea selga heidetud, kiirustades astus, kiiksid vastutulijad teda üle öla tagant järele. Ise ta kandis oma südamealust ääretu kergusega, noore, tugeva naise emakssaamise sooviga, ja Katril oli hea meel, et tema juures veel midagi välja ei paistnud.

Kuumus ja kiire kõnnak panid meelekohad meeldivalt surisema. Katri tundis, kuidas veri soontes voolab.

Aia tänavaga nurgal kohtas Katri Margareta Tuvikest, kes nuttis nagu arulage ühe punaarmeeelase kaenlas. Margareta ei häbenenud valget päeva, veel vähem möödaminejaid. Üle tänavaga seisis kaks kaabuga onklit, väga poepidajate nägu. Nad takseerisid ülespoole keeratud krimpsus silmnäoga Margaretat ja ka lennukipaari pilvede all.

«Sõda on lahti läinud!» hüüdis Margareta Katrile. Ta silmad punetasid, laud olid paiste nutetud.

«Kas ka sinul?» küsis Katri pilget peitmata.

«Meil kõigil...»

Punaarmeeelane taganes ja pühkis laubalt higi.

Margareta ulus:

«Ara läheb... Mis nüüd saab? Mis saab? Mis nüüd saab?»

«Uue peigmehe saad,» tonksas Katri ja häbenes Margareta alasti tunnetepuhanguid. Margareta oma metsikuvõitu temperamendiga ei hoolinud eales sellest, mis teised temast mõtlesid. Tuvikese aia äärt palistasid longu tõmbunud põõsad. Maa janunes. Vihma oli väga vähe. Katri jõudis veel näha, et punaarmeeelase näos olid karmid väsimuse ja pingutuse jooned. Siis kappas linnasauna nurga tagant esile ratsaväeosa. Hobused korskasid. Nende higi vallutas uulitsa. Katri raputas pead. Ta ei taibanud, miks see sõda inimesi enam erutas kui need, mis viimastel aastatel aina puhkesid ja puhkesid, nagu rabatulekahju pahvakad põlisseodes. Igatahes Katri ei mõelnudki närvi kaotada.

Südi kindlustunne rinnas, kiirendas ta käiku. Katri ületas tänavaga ja keeras teatriaeda. Ratsavägi kadus, aga kohe ilmus hobuvoor. Sõidukid tõstsid üles tolmu- pilve. Vankrirattad põrasid munakivisillutisel. Selle linnaosa uulitsad olid vanad ja kitsad.

Teatriaia plangule kleepisid kaks kahupäist kommunistlikku noort kuulutust. Katri seisatas lugema.

«... Täna kell viis pärastlõunal toimub teatriaia suur rahvakoosolek. Kõnelevad seltsimehed Hermann Ass, Ilmar Toom ja Punaarmee komandörid. Vaenlane

lööakse tagasi veel täna! Kõik nagu üks mees koosolekule! Kõik kodumaa kaitsele!»

Tähed löid Katri ees virvendama. Ta ei suutnud tabata korrapealt nende ridade tähendust ja luges teist ning kolmandat puhku veerimisi, sõnu mäludes.

Üks poistest ütles:

«Täna hommikul kell neli...»

«Mis oli täna hommikul kell neli?» küsis Katri näost väljatungivail silmil. Ta pidi toetuma plangu najale. Katri vihkas nõrkusehetki ja surus küüned peopessa.

«Saksamaa tungis meie maa kallale. Piiril käivad lahingud...»

Teine nooruk märkas Katri kohmetust. Ta ruttas tõendama:

«Sedaaega on fašistid juba Berliini väravasse klobitud!» Noormees lausus need sõnad tugeva enesekindlusega, harkisjalu seistes, käed küünarnukkideni püksitaskuis.

Katri tahtis jooksmata pista, aga teda hüüti nimepidi.

Marie vehkis üle tänava sauna nurga juures mõlema käega. Voori sabä venis piki uulitsat ja takistas Mariel teatriaia-poolsele kõnniteele pääsemast. Marie andis eemalt Katrile märku, et ta teda ootaks.

«Või jumal,» värises ta Katri juurde jõudnult.

Katri ei mõistnud teise hirmust aru saada ja arvas põhjuseks sõjasõnumi. Harjunud ka siis, kui endal süda saapasääres, aina teisi julgustama, sõnas ta võimalikult lõbusalt:

«Ära kardal!»

Marie aga vahtis aina Uuele tänavale, nagu pelgaks ta tagaajajaid. Paistis selgesti, kuidas kõnelemine valmistas Mariele piina, aga vaikimine oli veelgi võimatum.

«Nagu sa ära läksid, nii ta helistas...»

«Kes?» ehnius nüüd Katri. Ta haaras Marie käe pihku ja vaatas talle teravalt silma, arvates, et Marie sattus Raul Mureli telefonikõnele.

«Meie proua. Ta kutsus mind ainulikult enda poole. Ei tea, mis temal must veel tahta? Nojah, torkas ka, et sõda ja sakslane ajab siit Baltimaalt punased kus seda

ja teist. Ta hoiab harilikult keele kõvasti hammaste laga, aga seekord pääses süda keelele.»

«Mine! Mis sa tast pelgad! Ütle, et Punaarmee on sedaaega tema sakslase juba tagasi löönud. Nad ei saa üle piirigi.»

«Muidugi mõista!» kinnitas sakstevaenulik Marie. Aga tusk moonutas näo ikkagi virilaks. «Ma ei kardanud, et hakkab mult sinu ja tema (Valdeku) üle nuuskima. Oi, sa kallikene ei tea, kuidas ta sind ei kannata! Meie proual on julm süda. Tema võib oma käega tappa ka.» Marie vaatas maha, Katrist mööda. Ülestunnistus tuli purskena tema suust. Paistis väga sedamoodi, et Marie oli juba pikka aega mõelnud Katri hoiatada. «Pea silmad valla! Tema võib nurga tagant lasta.»

«Mis tal minust?» imestas Katri.

«Meie proua laseks kõik kommunistid viimseni hauda ajada. Ütle, kuidas on parem, kas minna või mitte minna?»

«Kuidas ise tahad!»

«Mitte ei tahas ta'ga enam kõnelda! Ma pelgan!»

«Kus te pidite kokku saama?»

«Tuvikese pool.»

«Tuvikese?» imestas nüüd Katri.

«Nad ju elavad Mureli majas. Eks meie proua pea end nüüd, kus vend vangimajas, vist pärijaks.»

Katri arvas niisamuti. Varanduse suhtes andis ta Mäelole teatava õiguse.

«Mine, käi ära!» soovitas ta siis.

«Nii sa mõtled?»

«Aga võid minemata ka jätta!»

«Sinukesele ta es luba nimetada!»

«Aga sa jooksid kohe teatama!»

«Kus ma siis teisiti! Oi jumal! Mina ei tee sinukeset ja tema (Valdeku) selja taga salasammugi. Kas siis minna?»

Katri noogutas. Teda huvitas järsku väga, mida peaks Mäelo-proua Mariest soovima.

«Mis talle ütelda?»

«Aga seda, et sa midagi ei ütle!»

«Vaata, see on õigus. Nii ma ka teen.»

Marie läks, samm veniv, pea ettepoole kummargil.

Katri vaatas talle järele, kuni linna poole tõttavate inimeste salgad tulid nende vahele. Keegi luges kõva häälega koosoleku kuulutust. Pargis aga lõhnasid heina-kaared ja lilleõied. Ohk tundus mesine, jahe, mõnus.

Parteimaja esisel sirgel alleel nägi Katri Eerika Graudet, kes tuli julgeolekuosakonna kandist, rahakott näpu otsas, nina ülespoole ja pilk pilvi vahtimas. Sellest hoolimata märkas Eerika teda. Näis, nagu haaraksid Eerika silmad taevast vahtides just maapealset elu.

«On käsk viivitamatult töökohta ilmuda!» ütles ta karmilt.

«Kas praegu?»

«Otsekohe!»

«Ma otsin oma meest.»

«Nüüd tulevad teile teised mehed, käteta ja jalgadeta, läbilastud kopsudega. Niisugused mehed tulevad nüüd meie meesteks.»

«Juba täna?» küsis Katri. Ta ei uskunud Eerika sõnu. Nii ruttu haavatuid ei tooda. Kust nad nii ruttu peaksid päralt jõudma? See on paanika. Õde Eerika oli ju tuntud oma terava, liialdava kõnepruugi poolest.

«Kui nad täna veel ei jõua, annab issand jumal homsel päeval seda suurema kuhjaga. Keisrile kasuks ja jumalale auks.» Eerika raputas pead. «Sina ei pea mitte tapma, ütles jumal, ja sina pead minu auks tapma, ütles ta samuti. Olgu kiidetud kõik taeva ning maa targad ja vägevad.» Ta pööritas silmi. Tema käsi vibutas ridiküli. Eerika must seelik ja valge pluus paistsid range riietusena. Õrnas hõbehalluses juuksed olid kaelale vajunud. Eerika Graude naeris, aina naeris.

«Haigemajja,» haaras ta Katril käest.

«Mul on kokkusaamine mehega. Kella kaheks tulen.»

«Oma kohtumised lükake sõja lõpuks. Niisugune on meie elukutse seadus, mis kehtib ka isikliku mehe suhtes.»

«Aga mees kutsus ja ootab mind,» vaidles Katri.

Eerika vaatas kurjalt Katri otsa.

«Teie olete esiteks halastajaõde ja alles teiseks mehe naine. See istutage pealuu sisse. Ees võivad meid murtud reied ja lõmastatud pealuud oodata. Vaadake, surm

sõidab pilveserval. Jaa-jaa, ta naerab saaki oodates. On ju jällegi tema aeg tulnud. Mina ka naeran suure häälega. Minule ei suuda tuua ükski sõda seda, mida mina poleks näinud ja kogenud.»

«Miks te õudust ennustate? Ei ole vaja!» palus Katri ägedalt.

«Mitte mina, vaid sõda. Hakkame astuma oma kohale. Mingem! Aga mees? Sõda tapab mehed!» vastas Eerika ülbe ükskõiksusega. «Teie oma ma ei mõelnud,» lisas ta vähe aja pärast, kui nad juba Kungla tänava poole, haigemajja rühkisid. «Kõiki inimesi ei jõua ka kõige julmem sõda hävitada. Tugevad ja õnnelikumad jäävad järele — kohtunikeks. Kätetud ja jalutud ja Juuda-Mari taolised õnnetud on tunnistajad sellest, mis sõjad teevad. Jällegi saab meil olema teie Toome ämma taolisi emasid, kes ootavad viimse hingetõmbeni sõjas jäljetult kadunud poega. Mina olin tark. Ma viskasin oma mehe kähku peast, sest nägin oma silmaga, kuidas kehasid ühishauda loobiti. Ja ometi leidub ikka veel sõda soovijaid hulle...» Ta sammus ja vahtis tuimalt kõnnitee kividele.

Katri ei suutnud Eerikaga üht jalga käia ega tahtnud temast ka miski hinna eest maha jääda. Tänav põles, nagu oleks sinna kogunenud kogu keskpäevane kuumus ja ängistus.

«Väino Mäelo on kinni kukkunud,» sõnas Eerika üle öla Katrile.

«Kust te teate?» küsis Katri kähku.

«Nägin oma silmaga. Mina kuulujutte ei leierda!»

«Aga Raul Murel?» uuris Katri veel kiiremini.

«Tema mitte!» vastas Eerika ja pöördus siis järsult Katri poole. «Ah, et ka Raul Murel on siin? Siis ma mõistan, miks doktor arreteeriti.»

Ka Katri arvas nüüd mõistvat, mida Sale Mäelo Marielt soovis. Oma poja kohta teateid. Aga Marie ju ei teadnud midagi.

«Väino Mäelo tappis...» jätkas Eerika süngelt.

«Kelle ta tappis?»

«Taurovi abi Reieri. Ta tulistas temale näkku.»

«Miks? Ei tea, miks ta küll tappis?»

«Kas te olete lollilt naiivne või siis teesklete nagu

osav lollike? Elus niisuguse süütusega kaugele ei jõua. See ei ole enam moes.» Eerika muigas irooniliselt.

Katri kehtas õlgu, ise punane kui vähk. Tema küsimus oli olnud siiras, ja ta häbenes järsku siirust, nagu oleks see alastiolek, mida iga inimene peab riidega kinni katma.

8

Saabus esimese sõjapäeva sume videvikuaeg, mis veel ei erinenud eelmistest ja üle-eelmistest suveõhtutest. Haigla aias lõhnasid jasmiinid ja härjapeanutid tugevamini kui päevavalges. Õhtune kaste muutis kõik lõhnad teravamaks. Kojamees käis nagu harilikult kloorivee pangea ringi ja nühkis trepi käsipuid ja ukse linke pisikutest puhtamaks. Katri jooksis pärastlõunast alates, juuksed lennol. Kiirabi lentsalkadele kästi kätte anda sõjaaegne varustus. Aga haigemaja tagavaradest ei piisanud. Nad pidid apteekidest lisa saama. Kogan koostas ja riputas seinale õhurünnakute puhuks valvepostide graafiku. Haigemaja sumises nagu sipelgapesa. Tervemad ravialused nõudsid kojukirjutamist.

Ilm pimenes, aga pööripäevane valgevalu jäi võimule. Kuu vupsatas pilverüngaste tagant alatasa esile ja puuderdas jasmiininupsud hõbedaselt helkima. Katri oleks võinud juba ammuilma koju minna, aga ta külitab jällegi oma lõbuks osakonna rõdul tugitoolis ja mõtles päevastest sündmustest. Katri lükkis tundeid nagu klaashelmeid suuruse järjekorras ritta. Ta vihkas hirmu ja katsus seda ignoreerida. Sel esimesel sõjapäeval kõneldi kõiksuguseid koledusi kokku ja kananahk ei kadunudki Katri ihult. Ta ju oli haigemajas nii mõndagi näinud ja verised haavad ei lõõnud teda araks. Käisid ringi jutud, et kõik piiriäärsed linnad olid juba kõvasti pommitada saanud.

Elu oli Katrile andnud sante päevi enam kui hüva lainelendu. Nüüd oli ta lõpuks ometi haljal oksal ja kõik ähvardas käest lennata. Milline hädavares ma küll olen, mõtles Katri pahuralt.

Uheteistkümnepaiku ilmus Marie haigemajja Katri otsima.

«Kas Valdek saatis sind?» küsis Katri.

«Ei...» hingeldas Marie hirmunult. «Meie proua... Ta käskis sinukest välja kutsuda.»

«Milleks?» urahtas Katri taipamatult.

«Väinoke olevat vangis kukkunud. Proua lubas kas või viimase särki poja eest panti panna. Ta tahab, et sina teda aitaksid.»

«Ma ei saa seda teha,» sõnas Katri.

Marie tundis Väinot lapsena. Tema oma käed olid teda mähkinud, vannitanud, potitanud. Sellest ajast olid Marie südamesse jäänud soojad, emalikud tunded. Poiss oli hella hingega. Ta ei unustanud ealeski Mariet esimesena teretada. Väinoke kutsus Mariet alati «minu teine mamma». Kuulnud õnnetusest, kuhu ta kukkunud, hakkasid Marie rinnas helisema härdad toonid. Ja oli veel midagi, mis sundis teda Katri juurde. Sale oli ähvardanud: «Kui Jõgiste plika nüüd pole eesti inimene, siis võib talle pahandusi juhtuda...» Milliseid nimelt — selle jättis Sale esialgu omateada. Aga Marie almas halba. Mäelod oskasid inimesi, kes neile meele järele polnud, võimu ja vikatiga ka jalalt niita.

«Kus ta on?» küsis Katri vähemagi kavatsuseta Salega kõnelda.

«Siinsamas pargis, Tuvikese juures ei julgenud olla, pelgab.»

«Või Tuvikest kardab?» imestas Katri.

«Ella on ju sihuke, et tema müüb raha eest kõik maha. Peaasi, et oleks hinda. Meie proua ütles, et kui sa praegu ei julge, siis määra ise koht ja aeg...»

«Küll ma tal julgen! Aga see on võimatu!»

«Mis sa nüüd,» anus Marie hirmunult. «Niisuguste inimestega nagu tema tuleb ettevaatlikult läbi ajada. Ole kaval, kallikene! Heategu ära ka häbene! Selle tabub elu sulle alati tuhandest tagasi. Tema on õel. Näita, et sa oled heal!»

«Väino Mäelo tappis inimese. Teda ootab kohus. Mine ütle talle seda.»

«Tule sina! Mina ei julge. Ta paistab nagu lolliks läinud. Vanasti kui vihastas, lõhkis ta taldrikuid ja aknakardinaid.»

«Läki!»

«Täna, et tulite,» haaras Sale kohe Katri mõlemad käed ja naeratas nagu lesk kuninganna.

«Vaevalt küll, et saan teid aidata.»

«Saate, kui tahate! Teie mehe seisukoht...»

«Mu mehe seisukoht ei puutu siia!» lõikas Katri vahele.

Sale Mäelo neelatas ja nuuksatas. Taganenud paar sammu, jäi ta tumeda kinninööritud koguna pöökpuu-põõsa najale seisma. Tema silmad vaatasid nagu tõkati-tõrre põhjast, mustad ja läikivad. Ta sügas lõuga vastu salli ja pidas nagu endamisi aru. «Küll me vaatame! Küll vaatame, vaatame,» pobises ta.

«Ei ole enam midagi vaadata,» ütles Katri rangelt ja otsustas jalapealt ringi keerata. Vaidlemine oli ju rumal ja niisugune öine kohtamiskutse mõttetu. «Mis me siin asjata lobiseme!»

«Või lobiseme? Ah teie arvates kutsusin ma teid lobisema?»

«Vabandage, ma ei tahtnud teid solvata!»

«Lõppude lõpuks, teie peate!»

«Mida nimelt?» küsis Katri.

«Vaadake,» sosistas proua Mäelo.

Tema käsi tõmbas taskust paki fotosid. Ja need olid Katrile tuttavad. Raul Murel armastas pildistada. Katri oli olnud talle aktide modelliks. Tema keha oli ilusate vormidega, need fotodki polnud kes teab kui siivutud. Aga Katri ei tahtnud miski hinna eest, et niisugused pildid satuksid Valdeku, veel vähem Ilmari silma alla.

«Mida te soovite minult?» küsis ta kähedalt.

«Te peate asjad nii seadma, et teid saadetaks Graude asemel vangimajja haavu siduma. Graude tuleb kõrvaldada. Käige oma mehele peale ja tunnistage, et Eerika Graude oli Mureliga seotud.»

«Andke pildid siia!» nõudis Katri.

«Asetage end minu seisukorda!»

«Teie poeg tappis. Ta on mõrtsukas.»

Katri vihastas nii, et käed värisesid. Ta ei suutnud uskuda, et Raul Murel võis teda nii alatult reeta ja Sale hammaste vahele mängida. Mehed nagu Raul olid ju nii soliidsed ja Raul toonitas alati, et tema poolt on saladus igavesest ajast igavesti garanteeritud. Miski

rebenes Katri rinnas ja see miski oli verine ning valus. Tuul liigutas põõsastikku. Oksad tõusid ja vajusid laineliselt siueldes. Sale Mäelo nohises ja kohendas mantli-hõlmu, mis eest valla tikkusid.

«Ma annan teile raha. Võib-olla läheb vaja. Kui teie mõistlik olete, saate palga, mille üle ei tohi nuriseda,» meelitas emand Mäelo.

Kulus natuke aega, kuni Katri märkas rahakotti. Oli üsna pime ja Sale tume kogu sulas pargivarjusesse.

«Käsi peseb kätt,» jätkas Sale Mäelo. «Noh?»

Katri näost paistis alasti hirm. Mõõpind vajus tema jalge alt sügavikku, kust paistis põrguhaud. «Ma olen neil igati pihus,» mõtles ta nõrduvalt. Sõprus, mida ta Rauli vastu oli tundnud, muutus sel hetkel vihkamiseks. «Aga kallim, meie kalmukünkad kerkivad kõrvuti. Roosililled õitsevad minu ja ka sinu haua peal,» mõtles Katri.

«Ma pean vaatama,» tingis ta ajapikendust.

«Viivitada ei tohi. Kaalul seisab elu.»

«Kaalul seisab elu!»

«Võtke!» pakkus Sale.

«Saame selleta hakkama!»

Veel enne, kui Katri jõudis haigla trepile tagasi, algas õhuhäire. Tuletõrjepasunat puhuti, vedurid vilistasid, isegi kirikukelli löödi. Siis tulid lennukid linna kohale. Koridorist kuuldus Kogani räme kamandamine. «Rahulikuks jääda. Tuletõrjepostid kohtadele!» Terve linn muutus õhus põlevaist laternaist tontlikult helesiniseks.

Katri läks haavapalatisse. Seal oli tema koht.

SÕIDAB, SÕIDAB SÕJARATSU

1

Sõjasõnum jõudis pühapäeva lõunaks ka Jõgistele.

Liispet lippas hommikul jälle Ristile, tuli enne pruukosti tagasi, nuttis lõunase lüpsiajani tagatoas sängis ja ehtis tõustes kohe poe juurde minema. Nõnda teatas ta ise. Malle aimas, et tüdruk valetas ja kibeles Heldurit majapidamistöodes aitama. Toome memm ei saanud peiede ettevalmistamise tõttu seal lüpsmas käia. Oma südames tundis ema vanema tütre kiindumusele kaasa. Mallele oli Heldur alati meeldinud. Aga Mats ei tahtnud Liispeti tiirutamisest kuuldagi. Ta nõudis valjult, et siisugusele lekutamisele piir pandaks.

«Eks sa siis minel!» sokutas Malle ja varjas sedasi tüdart isa kurjuse eest. «Too paar tükki kirjut seepi ka. Viimane kui kild sai eile saunas otsa.» Ta ei nõudnud, et Liispet oleks temale südame avanud, aga suuremat usaldamist soovis Malle siiski.

Ei kulunud kuigi palju aega, kui Liispet jooksis hirmunult tagasi, jäi keset õue seisma ja hüüatas:

«Sõda on! Saksamaaga...»

«Mis sa a'ad hullu...!» tõreles Malle.

«Mõni jällegine lorijutt,» arvas ka Mats pahurana.

«Tõsi! Saksamaa on täna hommikul kallale tunginud. Mobilisatsioon on. Ja sõjaseisukord. Kõik puhkused olevat katkestatud. Mina pean ka kohe Tartusse tagasi sõitma. Heldur ütles, et tema ka peab...» Siis jooksis Liispet ema juurde ja sosistas: «Ma pesen Heldurile paar särki. Tal ei ole enam midagi puhast selga panna.»

«Eks muidugi!» vastas ema ohates. Ta nägi tütre väikesi, isa moodi kissis silmi, mis polnud nii suured ja selged kui Katril. Aga need olid jonnakad ja läksid oma tahtmise teed kas või läbi oherdiaugu.

Liispet kihutaski õhtuse rongiga minema ja Malle jäi Toomemäe rajale vesistama. Loomi talitades mõtles ta, silmad pihus: mis saab nüüd minu lastest.

Kell käis üle südaöö ja Malle vähkres ikka veel Matsi selja taga uneta. Siis andis südamevalu ometi ivakeks ajaks järele. Magades seisis Malle suu veel vanas easki kinni ja ta hingas nagu noor tüdruk läbi nina. Mats sai naiselt alati norskamise pärast tapelda. See pidi olema nii vali, et kohutab kanadki õrrelt. Võib-olla küll! Aga peremees ei mäletanud kahjuks ainsatki korda, mil perenaine oleks kanu vaatama sissehüdnud ja siis alles teda küünarnukiga togima hakanud. Malle ei roninud liial üle Matsi voodist välja, vaid kamandas alati enne vanamehe eest ära. Talviti pörsaid, vasikaid ja uttesid passides ei tõstnud ta üksi ööpimedas jalga lauta, vaid kutsus Matsi alati tulenäitajaks kaasa. See oli ka loomulik. Nõnda kui naine oli kõrvalt ära, püsis peremees ärkvel ja muutus oodates rahutuks. Kahekesi käimine laabus kiiremini ja julgemini. Olgu pime või sadu või rajugi, aga meel jäi kõrvuti kindlaks ja süda tahkeks. See oli niiviisi isegi neil puhkudel, kui nad omavahel tülitsetid.

Matsi pea oli kah pulki täis. Temagi ei maganud. Seal välgatas talle järsku meelde, et ruun ununes maanteelt paistvale ristikupõllule. Mats tõusis ettevaatlikult, Malle und hoides, voodiäärele istukile. Aga Malle võpatas silmad kohe lahti ja küsis:

«Noh?»

«Ei midagi! Ma toon ruuna talli!»

«Too jah!» ütles Malle ja lisas: «Tall kubiseb kärbsesidest.»

Kärbsemaidad ilmusid alati enne jaani nagu pühakirja seadus. Kui jumal lõi, nagu piiblis ja piibliloos õpetatakse, inimese ja kui tal jäi materjalist tükikesi üle, mille pagana pärast ta siis sääski, parme ja kärbsid vorpis ja midagi mõistlikumat välja mõelda ei osanud?

«Ruuna saba küünib allapoole kinderkondi. Ta võib sellega nagu luuaga vihtuda,» vastas Mats säärikuid palja jala otsa sikutades.

Malle nõjatas põse peopesale. Tema silmad olid hirm-

mul ja nutuvinesed, ehkki neis ei olnud pisaraid. Ta maigutas huuli, mis vist elu lõpuni punaseks jäävad. No muidugi! Mallel võis olla janu, sest nad sõid õhtuks sütel küpsetatud heeringat.

Aga Malle ei saatnud Matsi keldrisse hapu kalja järele ega ka kopsikuga kaevult karastavamalt vett tooma, vaid küsis hoopis:

«Heldur võetakse nüüd vist sõtta?»

Mats krimpsutas suud ja paljastas põlastavalt hambad.

«Kui ta end kõrvale ei sokuta!»

«Mismoodi kõrvale?»

«Maailmasõja ajal mehkeldasid peremehed oma poegi küll ja küll kõrvale. Kas sa arvad, et nüüd jäävad vigurid tegemata?» Seda kõneldes unustas Mats, et ta ise oli pruulipoisi kohta kümne küünega kinni hoidnud.

Malle noogutas nõus olles. Tema juuksed vajusid padjale laiali.

«Saaks meie Valdekut aidata!»

Ettepanek üllatas Matsi. Valdekut aidata? Et ta ise ka varem sellele mõttele ei tulnud. Aga väimeest sadul-sepa õpipoisina või vankritöökoja põrandalt laastude pühkijana ette kujutada äi ei suutnud. Niisugune mõte ei mahtunud pähe. Ta vastas:

«Eks Valdek ole ise otsaline. Küll tema teab, mis teeb.»

«Annaks jumal!» ohkas Malle ja lisas: «Toome Ilmaril ei ole vist küll pääsu. Keegi peab ikka püssiga ka minema. Läks neilt Arnu ja jäi. Memm läheb ka hulluks, kui Ilmar võetakse.»

«Miks just tema püssiga?» urahtas Mats rahulolematult.

«Ta ju niisugune, et tikub ise. Kui Ilmar minna tahab, siis ei ole maailmas võimu, kes teda hoiaks! Kas või läbi tule ja vee, aga minemata ei jäta. Vaat, kui teeb hullu tüki ja läheb vabatahtlikult. Oi seda memme muret! Paljuke ta nüüd head elu sai! Selle ühe aastakese! Nüüd just sai ämm ka vaevast valla, aga... Ma teen peiedele ahjutäie karaskit. Ilmar on ju südämelt hea. Aitas emal eile õhtupoolikul pesugi väänata.»

Mats leidis paraja aja oma tütreid mõnada:

«Mina ei ole meie tüdrukuid enam ammu põranda-

kaltsuga näinud!» Ta urahtas. Talle ei meeldinud, et Katri peab ümmardajat, kasvatab juba nii noorelt laiska ihu selga.

Aga Malle kaitses tütreid. Kus ta võis lasta oma lastele liiga teha.

«Kas sina käsid kohe, kui nad jala üle läve tõstavad, põrandalapi pihku torgata?»

«Ilmar võtab ise ega oota tagantsundimist!»

«Võta ta sest ajast, kui linnas töö, ka enam midagi! Tuli alati takus ja tuul taga. Memmel ammu tuba puhas, kui Ilmar poole öö ajal ilmub. See ainuke kord nüüd matuste eel.»

Malle tonksas vanameest kämbлага: «Magama jäid või? Ise tahtsid ruuna põllult talli tuua. Võta siis tagasi tulles kruusitais kalja ka. Nagu janu oleks... Aga ära sa kooserda pikalt!»

«Ei tea, kus ja millal mina pikalt kooserdanud olen?»

Suveöö oli piimane. Räägud käägutasiid külarätsepa moodi viiulit. Mets ja põld sulasiid helesiniselt kokku. Tuks vinnas end ringutades kuudist, tuli peremehe kõrvale ja tõstis koonu küsides kõrgele. Kuhu nüüd?

Mats viskas risti üle linapõllu nurga. Kuniks ruuna näha polnud, tõusis rumal kahtlus. Järsku ei olegi enam? Ongi juba viidud? Aga ristikupõllule jõudnud ja näinud, et ruun samme kuuldes pead loopis ning teretades noogutas, muutus tal süda kergeks. Mats vaatas oma põlluheinatükki, kus serval hobune sõi, ja rehendas, mitu koormat sööta loota võiks. Kuuveerand oli end metsa kohale kummuli keeranud. See asi Matsile ei meeldinud. Või ennustab vihma?! Taevast ei osata muud teha kui talumeest kiusata!

Siis aga kostis kõrgusest mürin, mis järjest paisus. Mats kükitas maha ja vahtis taevasse. Ruun jäi ka seisma ja puristas küsivalt. Jõgiste Mats polnud arg mees. Ta oli alati igal suuremalgi metsatulekahjul tuule all ja suitsu sees kraavi kaevanud ning puid langetanud, roninud ka julgelt põleva hoone katusele ja loopinud leekivaid laaste või sindleid palja käega alla. Aga seesinane taevane möll lõikas otsekui kreissaega pealuu pooleks. Linna kohal, õige madalal venis pisuhänd. Äkki lõi kohutavalt valgeks. Metsaladvad, puud ja maantee

sinetasid teravnenud varjupildis. See kõik kestis mõned minutid, mis tundusid mõõtnatult pikkadena. Siis taevas tuhmus. Õhus aga hõljusid veel jupike aega tulepesad nagu pritsimeeste pidude ilutulestiku raketid. Mis oli? Mis linnas tehti? Mats ei taibanud enam midagi. Ebatavaline hirm nõoris kõri kinni, neelataidagi oli valus.

Kuid taevas taastas rutates suveöö hallikassinised värvid ja lennukimürin kauges, vaikis. Mats haaras oheliku, tõmbas ruuna enda järel ja vadis nii kiiresti, nagu jalad vähe võtsid, talli poole. Peas välgatas, et Malle pelgab temata. Matsi süda sai täis, jalg komistas. Ta needis ja vandus kõiki lennukeid.

Et maantee kaardus Toomemäe all kurvi, mis oli ümar nagu lehma magu, siis jooksis telefoniliin Suraküla kohal põiki üle põldude. Mats jõudis oma tanumale, kui Tuks tema ees kiledalt haukuma pistis. Toome Muri lõristas ka õela rahulolematusega. Koerad piirasid telefoniposti ja posti otsas koogerdas üks kummaline elusolevus.

«Õige hull,» mõtles Mats.

Aga mees libistas end maha ning hüples väledalt nagu jännes otsemaat teed rukkipõldu.

«Oi sina raisk.. Või leivavilja tallama.»

Posti juurde jõudnud, läks Matsi mõistus mustaks. Traadid vedelesid puruks lõigatult maas.

Mats vedas ruuna kähku talli, ja läbemata kinni siduda, sulges ukse luku ning kangiga. Tuppa tõtanud, sosistas ta kähedalt Mallele:

«Sõda on juba siin!»

«A'ad muudkui... aga ise ei teagi, mis suust välja tuleb,» riidles Malle istuli tõustes.

Mats ei teadnud, kuhu minna või mida haarata. Ta vahtis aknast õue ja küsis naiselt:

«Kas sa lennukit ei kuulnud?»

«Minu arust mürisesid automasinad.»

«Linna peale lasti langevarjudega, tuld.»

«Oi jumal!» ahastas Malle käsi rinnale vajutades.

«Keegi lõikas tanuma taga telefonitraate maha...»

Koerad lõrrasid õues jällegi.

Mats läks vaatama, milles asi seisab. Ta oli ärevil. Kõige enam kartis Mats, et räästasse torgatakse tuli.

Risti õuest ja Toome elumaja taguselt jalgteelt välku-aid taskulambid. Sealtkandist kuuldus jooksmist ning kurja vandumist. Keegi käskis kellelgi seisma jääda ja ähvardas vastasel korral maha lasta. Mats tõmbus nurga varju, et kui see hull tulistabki, siis kuul ei tule tema pihta.

«Kas jälle kedagi ära viiakse?» mõtles ta ja võtatas korraks enese julgustamiseks koera. Aga Tuks liibus peremehe ligi, händ jalge vahel. Setlest järeldas Mats, et ligidal pidi olema ka auto, sest peni ei sallinud bensiini lõhna.

Jõgiste väravasse jõudsid jooksust hingeldavad püssimehed. Ja need olid umbes samasugused, kes napp nädal tagasi Matsi hinge põhjani haavasid. Tõllerdasid nüüdki tema õues ringi, vehkisid tulega, uurisid lauta ning aidalakka.

Kui tulejuga Matsi näole sattus, võbistas tume hirm ihu.

«Vabandage! Kas siit talu inimesi?»

«Küll ma sul vabandan!» pigistas Mats endamisi läbi hammaste ja vastas: «Ma olen peremees.»

«Kas sa nägid siin mõnd kahtlast isikut?» küsis kähku teine hääl kaugemalt ja see oli juba tuttav — Toome Ilmar ise.

«Mes kahtlast!» ühmas ärritunud Mats õelalt ja mõtles: «Ise te olete siin ühed üle kere kahtlased!» Ta tahtis Ilmarit niisuguse öörahu segamise eest läbi sõimata. Siis mõtles Mats, et Ilmar vist laskis telefonitraadid katki lõigata. Ärasaatmise ajaks pandi ka telefonid kinni, sõja puhul võetakse vist hoopistükis maha.

«Kas siia poole keegi ei jooksnud?» nõudis Ilmar nagu ülekuulaja.

«Ei tea, kes jooksmas pidi? Ise olen, peni ka on ja nüüd tulite teie.»

«Kas sa ammu õues oled?»

«Hobust tõin talli. Nüüd on alanud niisugune aeg, et kodulooma ei või enam ööseks põllule jätta!»

«Pool tundi? Tund?»

Mats vihastas. Ennää pärimist!

«Linna põlema panemist nägin. Siis olin vaat seal tee ääres.»

«See oli vaenlase luurelennuk. Pildistas vist raudteejaama.»

Lahkudes palusid mehed veel kord vabandust. See ei meeldinud Matsile. Mis niisugune vabandamine mak-
sab! Ta vahtis õues ringi ja märkas talli ukse kõrval
eelmise aasta kanepivarte nabras kahtlast liikumist.
Hobusevaras? Mats tahtis varga kaela kahekorra kee-
rata, aga revolvri ots seati talle vastu rindu.

«Kui häält teed, siis...» sisistas mees. Ta ülemine
näo pool oli sõjaväemütsi sisse tõmmatud. Jalas paist-
sid varrega saapad ja reied, kõveravõitu nagu ratsa-
mehel. Mees tundus Matsile nagu tuttav. Talle meenu-
sid oma hiljutised kimbatused.

«Jookse maantee poole,» soovitas Mats kaastunde
sunnil, «seal on vaikne.»

Suure tee pael lookles pühas rahus öö rüpes. Võõras
plagaski küürakil Toomemäe pervest alla pimedusse.

Malle oli õue tulnud ja ootas värisedes sirelipõõsa
varjus, suurrätt ümber keha mähitud.

«Mine ära sisse! Pole siin enam midagi!» ühmas
Mats.

Malle nuttis. «Kuidas pole?»

«Jäta järele!» trümmis Mats. Isegi ärev öö ja milleks
veel Malle silmavett vaja. «Plats on puhas. Meie maalt
läksid minema.» Ta mõtles oma Jõgiste piire.

«Sa tundsid, kes ta oli?» küsis võbisev Malle.

«See mees?»

Häält alandades sosistas Malle rohkem hingeõhuga
kui sõnadega: «Mureli Raul. Viie sammu kauguselt lii-
pas minust mööda.»

«Kae, kus mait!»

«Ei olegi väljamaal. Petavad, nagu alati...»

«Ei tea, kas peaks Ilmarile nimetama?» kõhatas Mats
nüüd. Rauli ta ei sallinud. Raul oli tema tüdart narri-
nud. Olgu pealegi, et Katri jõudis sellest hoolimata
aulikule otsale, aga Mats pidas vanu asju meeles, need
talletusid tema südamesse nagu Jehoova püha viha,
seitsmendast põlvest saadik.

«Kas maksab? Mis see meie asi!» anus aga Malle,

kes ei tahtnud, et tema vanamees topib oma nina sinna,
kuhu pole vaja.

«Jah, mis see meie asi on,» nõustus ka Mats.

Järgmise päeva lõuna eel ilmus Helenurme Taaniel
Jõgistele nagu külakorraline, kes ei raatsi jõulupühi või
lihavõtteid üheski talus vahele jätta. Tuvikene tegi
nõndasamuti Surakülale tiire peale ja kandis uudi-
seid perest peresse. Matsile Taaniel ei meeldinud, aga
sõnumeid, mis ta tõi, kuulas Jõgiste rahvas seekord
huviga.

«Te jäite ikka ka ellu ja alles?» küsis Taaniel.

«Kas sa minu surma ootasid?» naljatas Mats mõrult.

«Mis nüüd mina!»

«Aga kes siis?»

«Linnas pandud vana Murel kinni,» jagas Taaniel
uudiseid.

«Mis süü eest?» küsis Mats.

«Ei tea. Mitte midagi ei tea. Ma olin eile parteimaja
alas koosolekul. Vallamajast saadeti. Aga kes seal
kinnipanemisest kõneleb? Nüüd tehakse kõik salaja.
Oeldi, et sõda siia ei tule. Aga öösel paistis juba seda-
moodi. Ei tea, kellele jälle haarangut tehti?» uuris Taa-
niel Matsilt.

«Kas linnas ei öeldud?» küsis Mats õigest vastusest
mööda hiilides.

«Seda mitte. Aga püsse nõuti rahva kätte. Enesekait-
seks!»

«Ma tahaks ka püssi!» mõtles Mats ootamatult.

Toome ämma matused kujunesid tagasihoidlikumaks.
kui memm oleks soovinud. Kõik kaugemad sugulased
jäid tulemata. Ilmargi jõudis alles selleks ajaks kabeli-
neda, kui Mats ja Tuvikene juba kalmule kääbast ko-
hendasid. Kirikuõpetaja, kes kombetalituse toimetas,
tegi palju lühemalt, kui memmele meeldis. Ega sa hual
ette ütle, kui pikalt ärasaatja kõnelema peaks! See ta
oma teha! Sündis, elas ja suri! Ja oligi kõik, mis äm-
male järele hüüti.

Sõjast saadi nii segaseid sõnumeid, et hirm ujus puhuti üle pea. Kui ussi näed, haarad kaika ja virutad, kuni tapetud. Sisiseb ja piirab sind mürgine hädahoht ümberringi, ning sa ei tea, kust kandist end kaitsta, langed abitusse ja ahastusse, kuni lasedki nõelata. Ja sõjaga hakkas just täpselt nõndamoodi olema. Ajalehtedes seisis, nagu oleks vaenlane ikka ka peksa saanud, aga ajalehed tulid suure hiline misega. Taaniel Tuvikene käis küla mööda sosistamas, et muudkui tuleb edasi kurat ja teha ei saa talle midagi. Risti oli nagu katkuga tühjaks puhitud. Seal ei nähtud enam hingegei. Taaniel ajas Haamerite karja oma lauta ja küüni ning tõj linnast kaks päevilist talitama. Nii ta hooldas ja müütas tasapisi Haamerite inventari ja majakraami.

Nädala lõpupäeval ilmusid maanteele taganevad sõjaväevoorid. Mõni päev venis kolm-neli teetolmust halli kolonni Pihkva kanti.

Uhel ööl viidi ära Helenurme aidust Haameri nuum-siga ja Tuvikene tänitas üle küla, et taganevate sõdurite tegu. Päev hiljem tõmmati ka pullmullikal nahk üle kõrvade. Suure valge ajal. Tuvikene ise liikus kogu aeg linna ja Sura vahet nagu kellapendel. Ta kandis sõna ja ajas asju. Kuhu ja milliseid, kes seda suutiski tabata. Seespool istus tal üks igavene rahutuse vedru, mille vastu ta ei suutnud parata. Kodus olles valutas hing Ella ja tütre pärast. Linnas ei andnud mure ka püsi. Kes teab, mis kodus lahti? Tulles ja minnes ümises Tuvikene ühtepuhku: «Hirv ojal joob ja muretu ta meel, ei tema tea, kui pikk ta elu veel...» Need sõnad kasvasid talle pealuu sisse nagu omaenese hingamine. Ta kergendas räbalat elu lauluga. See mõjus nagu lõuatäis liikvatki. Käies täitevkomitees valla asju ajamas — ta oli ju aktivist —, soovis Tuvikene kogu ihust-hingest, et sakslane Surasse ei jõuaks. Ta tahtis Risti talu varandusi valitseda. Teiselt poolt kogunes Risti likvideerimise müükidest teatav vaheprotsent kui loomulik asjaajamise tasu talle kaukasse. Saksa valitsuse all võiks sellega üht-teist ette võtta. Äri teha. Kommunistid siisugust tegu ei luba. Inimene, Taaniel Tuvikene, hoidis kahele poole korraga. Ja kogu südamega, mis nii palavalt põues põksus.

Sura kooperatiivi pood osteti kraamist lagedaks. Igaüks ahmis, mis aga sai. Mats tõi ka koti soola, kasti tavotti, kuus kotti superfosfaati. Vürtsi ja loorberilehti ka Mallele.

Sura laande sigisid kahtlased mehed. Sosistati, et neil on püssid.

«Tuleb linnas ära käia!» sundis Malle Matsi esimese sõjanädala lõpul.

«Mes?» ühmas Mats. Kodumailt kaugemale mineku mõte oli vastumeelne.

«Tuleb, tuleb! Ära sugugi vastu kõnelegi! Liispet on seda aega kindlasti Katrile kirjutanud!»

«Neil kergem koju tulla kui meil linna. Saada kiril!» otsis Mats kokkulepet, sest süda valutas tal laste pärast samuti.

Malle ei andnud järele. «Ise käid kiiremini, kui kirjad praegusel ajal.»

Toomelt kandusid kadakasuitsu lõhnad. Aiavarbadel valendasid kuivama torgatud sukad-kindad. Kui Malle läks vaatama, mis eriskummalist tegemist memm õien-dab, vastas viimane suure kurbusega pooleks:

«Mis sa siin oled või mõistad? Mõtlesin paki valmis panna ja linna toimetada. Sõtta minek tal ikkagi tuleb.»

«Kas Ilmar saatis sõna?» uuris kohe Malle.

«Ei. Aga ise mõtlesin.»

«Kas Ilmar tuleb koju?»

«Kus sa sellega! Mõtlesin, et viskan ise pilgu peale. Siis näen oma silmaga. Kas sinu omad on koju sõna saatnud?»

Malle raputas pead.

Memm ohkas, et pole teiste lapsed midagi paremad kui tema oma.

Nüüd keeras Malle kõik vändad keerdu, ei andnud Matsile vastuvaidlemiseks mahtigi, ja seadis juba enne vanamehe nõusolevat vastust Valdekule ka söögikoti.

«Katri toome ära koju!» otsustas Malle.

«Tuleb ta sul küll!»

«Tema seisukorras?»

«Mis sest seisukorrast! Too parem Liispet koju, et hukka ei läheks!» torises Mats. Ta oli veendunud, et

Katriga enam pahasti minna ei saa. Lapsekandmist pidas ta nii loomulikuks, et see polnudki mingisugune seisukord, vaid harilik elu.

Mats määris ühel õhtul vankri ja vaatas üle rakmed. Järgmisel valgevarul, niipea kui idataevast esimesed helendamised paistma hakkasid, torkas ta ruuna aiste vahele.

Kella kuue ajaks jõudsid nad linna piirile, kust paistid agulimajad ja raudteejaama suits. Aga edasi enam ei saanud. Tee oli tõkkepuuga suletud, sõdur püssitikuga ees. Eemal koormatega automasinad ja silmi kirjuks võtvalt palju sõjaväge. Nüüd oli vaid üks hea nõu kallid. Ruun vankriga tõmmati suurelt teelt eemale võpsikusse, Mats jäi hobust valvama, memm ja Malle võtsid kimpsud-kompsud käeotsa ning läksid kauge kaarega põllupeenraid ja viljavahelisi jalgradu mööda majade vahele, kust algas trotuaar. Seal hingasid nad kergemalt.

Korterid olid mõlemal pool lukus. Kodus ei hingegi.

«Lähme parteikomiteesse,» soovitas memm kui hakkajam ja südim.

«Ei julge nagu,» kõhkles Malle. Ta oleks oma meelest ukse taha ootama jäänud.

«Mis sa pelgad! Seal on meie omad lapsed!» sõitles memm. Ta oli paaril korral Ilmari juures käinud ja teadis teed ning uksi. Et poleks ajaviitmist, astus memm oma käbeda kõnnakuga ees ja Mallel ei jäänud muud üle kui tema järele hoida.

«Küll oleks hea, kui Katri meiega ära koju tuleks,» ütles Malle. Ja ta nimetas memmele, kuidas tema tüdrukuga juba lood seisavad.

«Siis küll,» nõustus Ilmari ema harilikust veidike tugevamini neelatades. Titesõnumid tegid tema meele alati hellaks. Väikesed lapsed olid suurtest hulga armsamad, kuigi tegid kaelakandmisest alates vallatusi, mis pahatihti ulakuseks muutusid. Sest polnud midagi! Memm riidles riidlemised ja andis alati andeks. Kuni järgmise korrani. Nõnda nagu Ilmar ja Jõgiste tüdrukud üle kooliläve said, jäi memm ise ja Malle ka neist niisama hästi kui ilma. Koju tulles oli neil alati tuli takus ja kuivade saadude küüni ajamise kiirus taga.

Malle palus memme:

«Ütle sina ka Katrile!»

«Mis see siis nimetada,» lubas Ilmari ema kähku.

Aga südames ta ei uskunud kõige peale vaatamata, et Katri tuleks. Mis teha! Niisugust usku tal polnud. Kust sa seda ikka võtad, mida ei ole!

4

Nad ei leidnud parteikomiteest Ilmarit ega ka Valdekut. Kõik need, kelle poole memm pärimisega pöördus, raputasid tummalt pead. Morni näoga naine, kes memme tundis, osutas käega Ässa kabineti uksele.

Hermann Ässa suu tõmbus naisi nähes kitsaks triibuks. Ta maigutas korra ja kobistas laualt paberid kokku. Halvas tujus olles ei tahtnud ta kedagi jutule võtta, kellegagi kõnelda. Uskumatult pahad rindeteated plinasid teda ja Äss kartis seda vaeva iseendale tunnistada. Ka ei tulnud kusagilt ametlikku informatsiooni ega instruksioone, keegi ei öelnud, mida teha. Taurov ja Toom sahkermahkerdasid tagaselja. Äss sai sellestki, mis maakonnas tehti, alles hiljem teada. Toom jagas näiteks valdadesse püsse ja kuulipildujaid. Olevat saadud üks sõjaväeladu. Kes sai? Ja olgugi et saadi — kuidas nad tohtisid sealt püssid võtta ja laiali kanda? Äss ei vaielnud niivõrd valdade relvastamise vastu — see oli ju hea —, aga kelle vastutusel, kelle korraldusel, kelle looga? Ta ei saanud esimesest sõjaööst saadik magada. Uni ei tulnud. Naistega ja veel Toome memmiga kõnelda? Õige mul tähtsad, et julgesid otsejoones tema juurde tungida! Äss tõusis püsti, märgiks, et pikka juttu ei tule. Paar sõna ja olgu mindud!

Memm nägi Hermannit tujutut nägu ja allapoole ripuvat suud. Tal hakkas temast hale. Mine või silita pead ja ütle mõni lahkem sõna! Aga memmel oli kombeks enne riidlemised riielda ja siis alles lohutada. Kuulnud vanatohter Mureli arreteerimisest, oli ta südame põhjani vihastanud. Olgu teistega kuidas tahes, aga memm teadis kaljukindlalt, mis lõpustega vanatohter hingas. Ta oli aus inimene. Sellepärast asuski memm algul

ägedalt Hermannini noomima. Tekkis mulje, et linna-
tulek ja Ässa ette ilmuminegi oli sellesama küsimuse
tõttu. Memm kõneles hurjutades. Ta nägi Hermannini
näoilme järsku muutust, aga kes talle sellepärast tõe
ütlemata jätab! Mõistus tuleb pähe kõnelda. Mäelo
proual lastakse küla peal keerutada, aga vanatohtrit
vantsutatakse. Kuhu see kõlbab?

«Bandiidi isa on bandiit!» käratas Hermann Äss.

«Kas sinu oma on kommunist?» nähvas memm alla-
andmatult. Ta tuletas meelde, kuidas Hermannini mamma
kord Toomel pojaga riidlemas käis. Memmgi sai temalt
tookord kibedasti võtta, et annab hulgusele ulualust ja
leivapala.

Äss ägenes ja käskis memmel suu kinni pidada.

«Vanatohter on sullegi ilma rahata pulbreid and-
nud,» jätkas aga memm. «Kas tema polegi töölisklass?
Sinu mamma käis kübaraga ja torkis turul näpuga seda
kraami, mis talurahvas kasvatanud. Minu või kohta
ütles ta kord vuih...»

Kui Ilmar kohale jõudis, kuumas Ässa kabinet nagu
keris.

«Mis maad teie siin jagate?» küsis ta.

«Sa, Toom, hari oma ema poliitiliselt! Muidugi, kui
oled suuteline...»

Memm keeras neid sõnu kuuldes nagu ohakatüükast
torgatult ringi, läks otse laua ette ja vaatas natuke
aega aru pidades, mida talle peletisele ütelda.

«Ema, lähme nüüd!» keelas ja kutsus Ilmar.

«Memm, ma hakkan minema!» palus ka ärahirmuta-
tud Malle.

«Olge te mõlemad seal vait! Las ma õige vaatan
toda! Oi, mäände sa mul küll oled! Või sina käsid mi-
nul suud harida! Mina olen sulle leivapala suhu saa-
nud! Sina mulle mitte! Ma olen sinu pärast politsei
vahet ka tõmmanud. Kes see oli, kes sulle lauda pääle
põhuhunniku taha sööki kandis?»

Hermann Äss lõi hetkeks kõhklema, mida vastata.
Tema silmad ekslesid ruumis ringi ja peatusid Ilmaril.
Ilmar muigas. See aga ajas Ässa marru. Ta karjus:

«Kas mina olen teile võlg?» Siis otsis Hermann
taskust rahakotti, et kui on jäänud mingi arve, saab

see kohe kopikapealt ja protsentidega tasutud. «Oli mui-
dugi kord aeg, mil ma elasin kehvalt... Nüüd, töötava
rahva võimu juures...» kogeles ta saamatult, nagu
roosa nagu keedetud peet.

Memme meel sai haiget.

«Sa ei jõua terve elu ajal seda teenida, mis üks ema-
süda maksab. Nii palju raha sinul, tühipaljal, pole!»
ütles memm lahkudes.

Malle noomis tänaval memme:

«Mis sa oma suud nii ohtrasti pruugid!»

«Kes talle siis ütleb, kui me ise-vait oleme?»

«Küll elu õpetab!»

«Eks meie ole neile see elu. Meist nad said maailma.
Võõra sõna on palju valusam kui oma ema vits.»

Valdek sõidutas Malle autoga Uude tänavasse ja
kihutas siis Katrit koju tooma.

Ilmar memmega läksid jala. Neil oli lühike maa ja ei
tasunud masinasse istuda. Memm torises kogu tee ja
luges ka Ilmarile oma õpetussõnu.

5

Toast vahtisid mahajäetus, tolm ja janusse närbunud
kaseke süngipäitsis. Memm raputas üksnes etteheitvalt
pead. Ilmar seletas, et ta pole nädalapäevad siia saa-
nudki.

«Kus sa siis magad?»

«Kus juhtub.»

«Aga söök?»

«Ilma põle olnud.»

«Kaelakondid paistavad,» avastas memm. «Ma tõin
sulle...» ja ema tõstis üleskohendamata süngi triibuli-
sele tekile oma kompsudest purgitäie võid, vahariidesse
pakitud suitsuliha, riidekotiga kuivikuid, purgi meega,
mille järel tuli käia metsavahil, sest Toomel endal pol-
nud mesipuid. Kõige viimaks võttis ta pehme karaski-
pätsi ja murdis selle otsast kannika.

Ilmar lõi hambad isukalt sepikusse.

«Ma tahtsin täna just koju sõita,» vabandas ta.

«Teada su tulekud, poeg.»

Ilmar vaikis. Tal oli hea meel, et memm askeldas, pahandas, aina laitis ja õpetas. Tõepoolest, iga päev sai ju kojusõidule mõeldud. Aga aega polnud. Süües kõneles ta memmele segadustest ja raskustest ega püüdnud salata või midagi vahele jätta. Memm mõistis. Elu nõudis elamist. Et oli alanud sõda, tuli ka sõdida. Kes siis ikka kui mitte Ilmar!

Kui memm sõduriseljakotti pakkis, ei suutnud Ilmar seda vaadata, läks akna juurde ning vahtis majakatu-seid.

«Seo pealt alati kinni,» õpetas ema võipurgi juures. «Kui kannad seljakotis või kohvris, siis pane tähele, et ülespidi.»

«Küll ma panen,» lubas Ilmar.

«Soe kampsun. Kui ööd väljas tuleb olla, pane selga!»

«Aitäh!»

«Sokke panin neli paari. Kindaid kaks. Käpikud ka. Ega tea ju — kuhu või kui kauaks!» ohkas memm.

«Ei teal!»

«Aga millal see lipu alla minek sul tuleb?»

«Ka ei teal!»

Memm tõstis nüüd küsivalt silmad.

Ilmar mõistis pilku. Ta seletas:

«Ega ma mobilisatsiooniga! Minek tuleb siis, kui sakslane linna taga. Siis muudkui püss ja kott selga — sinna, kuhu kästakse!»

«Aga kuhu?»

«Eks ikka liinile! Kuhu siis mujale!»

Vastus kõlas edasisi küsimusi ammendavalt. Memm heitis pilgu pakkimise kestel mitu korda oma poja krimpsus otsaesisega näole ja vähe vimmas turjale. Ta tundis tuleviku suhtes otse vabisema panevat õudust, nägi ette unetuid öid ja oli valmis kannatama, sest muud ju üle ei jäänud. Oi, kuidas oleks tahtnud tagasi hoida, kas või ise tema eest minna! Aga memm polnud nii narr. Ta sai aru, mis võimalik ja mis võimatu! Sellepärast polnud mõtet sõnu tühja tuulde loopida! Nutuga oli iseasi. Selle eest ei pääse! See nüüd jäigi meelelahutuseks. Aga ta lükkas pisaradki edasiseks.

«Kümme kuvääri. Kirjuta, kuidas tervisega on! Margid ostsin ka vaksalist peale.»

«Need ma panen taskusse,» võttis Ilmar ümbrikud. «Kotis kortsuvad.»

Kui nad sõdurikoti olid kokku saanud, vaatas memm toas ja köögis ringi. Ta pidas plaani, kust otsast asju koomale tõsta.

«Raamatud!» tähendas Ilmar.

«Kes neid siit võtab?»

«Ara sa, ema, ütle midagi. Need võetakse kõige enne.»

«Anna siis mõni!»

Ilmar puhkes naerma ja pakkus piiblit.

Saanud aru, et teda narriti, ähvardas memm näpuga.

«Oota sa mul! Küll ma su veel...»

Ilmar aga soovitas:

«Vits mulle enam ei mõika. Võta harjavars!»

Uue, vöödiliseks lakitud varrega põrandaharja oli Ilmar alles hiljaaegu ostnud. Memm otsustaski selle koju kaasa võtta.

«Vii jah — ootele. Igaks juhuks valmis! Kui tulen, on sul hea, käepärast võtta!» naeris Ilmar, süda täidetud hellusega, ja suutäis nalja aitas lahkumishetke kergendada. Kurvastus ja hirm memme tuleviku pärast segunesid elujulguse ja elulootusega korraga. Ilmar tundis ja teadis, et memm tuleb temata toime ja et ta jõuab ka kannatada — tulgu mis tuleb!

«Oleks ometi õigel ajal naisegi mõistnud võtta! Nüüd oleks mulle keegi jäänud, kellega sind taga kõnelda,» torises memm.

«Tagasi tulen noorikuga!» lubas Ilmar.

«Seal nad jah sind ootavad!» Memm vaikis pilguke aega ja lausus siis: «Malle tuli Katrit koju kutsuma. Ta on ju sedasi — jõulu paiku... Ei mina usu, et Katri jääb teist maha. Läheb koos lapsega!»

Ilmar tundis ema läbipuurivat pilku ja tal oli jumala palge ees seismise tunne. Kuni kümnenda eluaastani uskus ta vanaema mõjutusel siira andumuse ja hirmuga, et jumal kõrges taevas näeb suhkrugi näppamist, kuke kurjaks õrritamist, püksitagusel mäest alla liuglemist ja paneb kõik tema ulakad teod taevaaramatusse usinasti kirja. Mõeldes Katrile naeratas Ilmar pilkavalt, aga see pörkas tahes-tahtmata tema enese pihta. Ta taipas, et memm aimas kõike. Inimene peab andes-

tamat! Sellela ei saa kellegi elu elatud. Aga ainult siis, kui suudad. Olgu pealegi, et ükski teine tüdruk Katri asemele ei passinud! Mis sellest! Sest Katri ise ka ei passinud enam tolle esimese, ammuse, hoopis teistsuguse Katri asemele.

Lahkumise minutil, käsi poja pihus, pani memm Ilmarile veel kord südamele tihedamini kirjutada.

«Sa pea meeles ja ära mitte unusta, et ootaja süda valutab palju raskemini kui sellel, keda oodatakse. Ja kui — haigemajja juhtud, siis kirjuta kohe. Küll ma vaatama tulen. Äärmanist ka kirjuta! Ilmtingimata! See pea ka meeles! Ega ta endale valget piletit ei võta?»

«Ei, ema!» naeratas Ilmar. «Nii halvasti ära temast arva!»

«Kes muu teile ütleb kui ema! Lapsed olite ja lasteks jääte, ükskõik kui vanaks saate.»

6

Katri laskis end oodata. Ta oli lõikuse juures.

Valdek heitis koju jõudes tujutult sängi, suu seinale poole. Kontides lasus nagu kartsas kägaras istumise väsimus, südant ahistas tume tusk. Kõige raskemaks tegi hinge see, et ta ei suutnud endale selgeks teha, millest see oli. Ometi tundis ta Katris järsku muutust, ükskõiksust, kaugenemist. Ja mis lausa kummaline: ta märkas, kuidas Katri otsis kodust eemalolekuks ettekäandeid. Alates esimesest sõjaööst kartis Valdek pööraselt Katri pärast. Ta pidi iga tema sammu teadma. Muudmoodi Valdeku hing enam rahu ei saanud. Väliselt oli Valdek Leius tööl endiselt jutukas ja tuline. Tema südant pigistasid aga kogu aeg nägematud näpitsad. Esimesel sõjapäeval uskus Valdek, et vaenlane lüüakse üks-kaks-kolm puruks. Peagi selgus, et Punaarmee väeosad ja voorid aina taganesid. Võimatu oli mõista, kuidas sai niisugune asi juhtuda. Toom, Äss ja Taurov näisid ka kurnatud, erutatud. Nad nohtisesid omaette, pikemaid jutte vältides.

Valdek sulges silmad. Ta tahtis magama jääda ja lakata kas või pooleks tunniks mõtlemast asjust, mis

püherdasid üle tema nagu pilved halva ilma puhul, kui tuul möirates rahega maad vitsutab.

Malle käis tütre korteris toast tuppa.

Marie läitis köögis tule, et kohvi keeta, ja Malle vahetas temaga mõne üksiku lause. Ta tundis, et jutt ei hargne. Mis ikka teha, kui mõni inimene ei meeldi! Kas siis kõik maailma inimesed saavadki omavahel õestuda või vennastuda? Eluilmaski! Marie nimetas Malle perenaiseks, aga Malle ei mõistnud teda kuidagimoodi kutsuda. Eesnimega hüüdmine tundus liiga kodune. Kas ka perenaiseks, virtinaks? Need sõnad üle Malle keele ei tulnud. Mis perenaine on Marie? Eluaegne teise teenija, kel pole õiget oma toanurkagi. Virtinaks hüütud olla Marie ise muidugi himustas, kuid Malle süda ei lubanud Mariele mingit mett mokale määrida. Selleks olid olemas põhjused, kuigi ammused, aga meelepärasivad. Sellised, mis ei unune surmatunnilgi.

Kord, kui Malle oli veel noor ja lapsed väikesed, kehtis seesama endine Mäelode virtin Ristil suvitades tõuviljamasindajatele süüa ja oli teinud nii hea lambaliha prae, et keel ähvardas söögiga koos alla lipsata. Marie kandis rahvale ka toitu peene kombe kohaselt ette. Kui Malle kolmanda lihatüki võttis ning taldriku kolmandat korda ka kastet ja kartuleid täis tõstis, sosistas Marie selgesti kuuldavalt selja taga «oma prouale»: «Küll võivad õgida! Vaesed ongi sellepärast vaesed, et nad palju söövad!» Häbi kiskus Malle silmad märjaks. Tehku Marie oma prouaga päev otsa nurmel koormaid, nõnda et hobune on teises kinni ja vaheaega pole! Vaadaku, kas neil kõht läheb tühjaks või mitte. Mäelode sametpükstes ja siidpluusiga poisike tikkus mängima Liispeti ja Katriga, kes olid hiljem masina juurde tulnud. Lapsed ronisid vankrisse ja tahtsid sõita. Kus siis Marie lehvitas tiibu nagu harakas, üks fuih ees ja teine taga. Tütarlapsed vingutasid poisikest, kes pelgas iga konnapoega, mardikat ja vihmaussikest. «Hea laps ei mängi pähhide plikadega!» oli siis Marie katsatanud. «Need on talulapsed. Sina oled linnalaps.»

Malle läks ja istus Valdeku juurde. Ta tahtis enne tütre kojutulekut väimehe enda nõusse saada ja alustas

ääri-veeri Katri tervisest, et pole hea niisugusel ajal hirmu sees elada, ning puistas lõpuks lagedale oma mõtted ja kavatsused. Et Valdek vaikis ja lakke vahtis, jätkas Malle seda tungivamalt, veenvamalt.

Katri saabus heledana, õhetavana, nagu pilve tagant pääsenud päikesepaiste. Ta kandis valget toorsiidist seelikut ja kolmveerandjakki. Tema riided kahisesid käies nagu ületalvised kõrkjad Sura soojärvel.

«Kus isa on?» küsis Katri.

«Ta jäi meid teele ootama,» vastas Malle. «Pane nüüd pambud kokku. Sa tuled ka ära koju. Päriselt. Sõja lõpuni!»

«Täna?»

«Ema sõitis sulle järele,» ütles Valdek tõustes. Ühelt poolt meeldis talle ämma hool. Ta sai selle põhjustest aru. Samal ajal karjus teine pool suure häälega Katri maalemineku vastu. Ka huvitas teda väga, kuidas Katri ise otsustab.

Katri raputas hämmeldunult pead.

«Minu järele?» küsis ta.

«Sinul on aeg töölt päriselt valla võtta. Siit linnast sõja eest tule ära!» seletas Malle kuraasikalt.

«Kes mind praegusel ajal lubab?»

Malle vaatas etteheitvalt väimeest:

«Seda ometigi peaks saama korraldada!»

«Ma ei lähe kuhugi!» ütles Katri kähku ja järsult.

Valdek pöördus ümber ja jäi Katri vaatama.

«Aga mis sa siis teed, kui Valdek sõjaväkke võetakse?» küsis Malle. Ta ootas, et väimees tema kilda heidaks ja tütrele aru pähe paneks.

«Ühes lähen!»

«Kuhu?»

«Eks sinna, kuhu Valdekki!»

«Ajad niisugust hullu...» noomis ja pahandas Malle.

«Kas te lapsekätki ka ühes võtate või?»

«Kuniks hälli vaja tuleb, on see, sõda lõppenud. Saa aru, ema, et mina ei või praegu tööd nurka heita ja koju vedelema sõita. Ära pelga! Ma ei tee endale liiga.» Katri naeratas natuke emale ja natuke Valdekule. Märkanud mehe ilme mahenemist, noogutas ta temale.

Jutu katkestas vanrikolin. Mats ajas ruuna hoovi ja

pöles ise nagu kadakatuli. Ta sõimas ja vandus sõdureid, kes olid tahtnud tema ruuna aiste vahelt röövida ja tema oma silma all ajama panna. Õnneks tulnud üks ülemus jaole. Mats oli hirmul ja riiakas, keeldus söögist ja viinapitsist ning kiirustas koju.

«Tehke kähku!» kamandas ta. Jõgiste peremees ei oodanud muud kui linnast lausikmaale, oma Jõgistele tagasijõudmist. Seal ta tundis end kindlana nagu tümika tüvega kadakas.

«Jõuab, jõuab!» manitses Malle hädiselt.

«Kui sakslane siia peaks tungima, oleks teilgi mõistlikum ajutiselt eest ära minna,» ütles Valdek. «Täitevkomitees koostatakse igaks ootamatuseks linna ja maakonna evakueerimise plaani.»

«Kuhu?» küsis Mats järsult.

«Eemale!»

«Aga kes kodu hoiab? Tuks Triinuga üle kahe?»

«Nad saadavad teid koonduslaagrisse,» hoiatas Valdek.

«Vikat võib igal pool niita. Seda, kes pelgab, saab kuul kõige enne kätte,» kostis Mats.

Jumalaga jättes tõmbas Mats väimehe kõrvale ja küsis nõnda, et naised ei kuulnud:

«Kas sul püsse on?»

«Mis siis?» ei mõistnud Valdek.

«Anna mulle ka üks!»

Valdek võttis taskust püstoli ja andis Matsile. Ning kotikesega laskemoona ka.

Õö tuli soe ja sombune. Ristikurõukude lõhn vajus Toomemäelt alla maanteele välja. Kuu oli täis kasvanud, lahke palgega. Sel ööl ei pommitatud. Vähemalt ei võpatanud Hargula maapind kordagi. Koerad haugatasid loiult, ühtekuuluvuse tundest, aga Mats läks kohe õue kuulutama. Ruun puristas talle tallis, lehmad inisesid unes. Tuks vänderdas hända. «Mine aga magama, küll ma juba ette teatan!» püüdis peni oma keeli kõnelda.

Mats seisis õues, revolver pihus. Tal oli julgem tunne.

Üle väljade, tõrvaahju alt soost uhkas raba oma kirbet hõngu.

MURED MURRAVAD

I

Katri maalesõidust keeldumine meeldis Valdekule, aga ta tundis esimest korda kooselust saadik tulist vajadust Katriga tõsisemalt tõrelda. Valdekule tundus, nagu oleks üle öö kadunud see Katri, kellesse ta kiindus, keda armastas. Katri alati kelmika, peibutava hääletooni sisse segunes asjalik, liiga asjalik heli, mingi mõistmatu ebakõla. Iseloomult ja olemiselt revolutsiooniromantikast läbiimbunud Valdek ei mõistnud, millest niisugune jahtumine võis olla tingitud. Sõda? Aga see ju pidi neid ühisehädana veel enam kokku liitma. Ta ise polnud muutunud. Miks kiskus Katri end temast eemale?

Jäänud Malle ja Matsi kojusõidu järel omavahele, tahtis Valdek kohe kõik selgeks kõnelda, kõik arusaamatused lahendada. Aga ta ei suutnud kuidagimoodi härjal sarvist haarata. Valdeku kõrisõlm küll neelatas, aga suu liikus tühja ja otsmikule tekkisid tavalisest sügavamad kurruvaod. Valdek lesis diivanil. Katri parandas laua taga istudes sukka, ninagi koesilmadel, nagu oleksid need mehest palju tähtsamad. Valdek taipas kibestunult, kuidas Katri otsis nüüd alati temaga kahekesi jäädes mingit tegevust. Ta vaatles Katrit ätkulmu ja nautis tema piimase kohvi värvi jumet. Ära mind puutu, hoiatas Katri iga liigutusega. Sellepärast tõmbus ka Valdeku hing siilina okkaisse.

Hetkel, mil sukk sai parandatud, vaatas Katri laisalt Valdeku poole, ise pehme ja soliidne nagu poegadega kass. Seal aga helises telefon.

«Kutsuvad kiiresti tööle tagasi,» sõnas Katri tõustes. «On toodud haavatuid...» Valdekule näis, et Katri rõõmustas. Naise näoilme muutus tähtsaks ja tõrjuvaks.

«Kurrat!» kargas Valdek jalule. «Sa teed endale liiga. Sinu olukorras on niisugune rähklemine hädaohtlik. Ma soovin, et me just praegusel ajal rohkem koos oleksime.»

«Kas me siis pole?» küsis Katri imestunult.

«Ma ei näe sind päeval ega ööselgi enam.»

«Minu pärast ära muretse. Ei ole ma sul murdiv lilleke!»

«Saadame sõja kuradile ja oleme endist viisi vahetevahel ka kahekesi,» palus Valdek. «Mul on hirm, et nad su minu käest ära võtavad...»

«Või sind minu käest,» mõtles Katri ja ütles: «Ei, Valdek! Mind ei võta ükski vägi sinu käest. Abielu ma ka praegu ei riku. Kui tahad, võin vanduda. Ausõna! Sa ju tead, kui ammu ma sarved maha jooksin.» Neid sõnu kõneldes tundus talle Valdek sel hetkel nõrgana, poisikeselikuna. Valdek nagu polnudki enam täitevkomitee esimees, suur, kärarikas, teravalt sõnakas, selline kui varasemates hingepiltides. Läänud mehe juurde, kergitas Katri end tema najale kikivarvule ja riivas huultega põgusalt Valdeku karvast, tubakalõhnalist pöske.

«Ma ju ei armasta teda,» rabas Katrit järsku metsik mõte. «Miski minus ei igatse tema järele. Millal, millal see juhtus?» Ta oli Valdeku naise osasse juba ammu sisse elanud ega suutnud endale tunnistada, et ka registreerimas käies ei olnud armastust, vaid väike armatsemine, millel pole tõusu ega püsi ja mis ei suuda kuigi kaua lõmata.

«Ma mõtlen meie lapsele,» sõnas Valdek.

«Minu ema sünnitas minu põllupeenral. Kuniks isa ämmamoori järel käis, oli ema minuga juba koju sauna juurde komberdanud. Viga polnud midagi.» Aga viga siiski oli. Malle jäi Katri järel seljast hädiseks ja põdes mitu aastat salaja. Matsi igatsetud poega ta enam ei saanudki.

«Ma ei taha, et sa minu lapse peaksid põllule poetama!»

«Oleme avameelsed,» ütles nüüd Katri Valdekule silma vaadates. «Küsimus pole üksnes lapses, vaid ka minus.»

«Jah!» turtsatas Valdek.
 «Jah? Aga miks siis?»
 «Sa alustad peitusemängu!»
 «Kas ma ripun liiga vähe su kaelas?»
 «Käi kõrval! Ja rippuda võiksid ka! Ma jõuan sind kanda!»
 «Aga, Valdek, sa pead leppima sellega, et ma ei kuulu ainult sinule!»
 «Kellele veel? Must kurat!»
 «Vaata!» näitas Katri talle oma käsi.
 Valdek tõmbaski Katri käed pihku ja märkas, et need ei klapi naise üldise kenadusega. Klooriveest kestendavatel sõrmedel oli muhke. Pöidlal punetas verivill. Katri oli hommikul operatsiooniriistu keemast tõstes kogemata tuliseid tilku sõrmedele pritsinud.
 «Mind ootavad need mehed, kes praegu haavatutena ambulantsis lebavad. Sina aga kujutad pagan teab mida ette!»
 «Anna andeks!» ütles Valdek tasa.
 «Sa ise oled öelnud, et sulle kodukanad ei meeldi!»
 Pilv läkski sedapuhku mööda.
 «On niisugune aeg, et kardan su pärast,» tunnistas Valdek.
 «Milline aeg?»
 «Kohutav! Kõik läheb segamini. Midagi ei näe enam ette. See sõda pöördub nii arusaamatuks, et juuksed lähevad varsti halliks. Sellepärast tahan ma, et sina oleksid alati minu lähedal. Saa aru, miks! Võib tulla niisugune hull asi, nagu siit taganemine...» Valdek ütles viimased sõnad raske valuga.
 «Küll me läbi müttame,» vastas Katri umbropsu.
 Sealtpaale, kui Sale Mäelo käis ähvardamas, oli Katri ümbritseva elu suhtes valvsaks ja tähelepanelikuks muutunud. Kui teda varem huvitas üksnes oma kitsas ring, siis nüüd neelas Katri iga sõna, mis sõja ja sõjasündmuste kohta kirjutati, kõneldi ja sosistati. Eerika Graude peale ta kaevata ei mõelnudki. Katri ei teadnud, kas sellel olekski soovitud tagajärgi. Et Raul oli nii alatu, kui ta oli, siis püüdis Katri talle kätte maksta. Ta saatis Marie kaudu Salele sõna, et «asjad» susisevad, ega liigutanud ise lillegi. Väino Mäelo juhtum

sai kiiruga terves linnas teatavaks. Väga paljud haletsesid Väinot, aga parastajatest polnud ka puudu. Keegi peale Sale ei võrrelnud teda Kalevipojaga. Väino oli salakuulaja. Aga nende palk on ju ette teada. Katri plaanitses ka Rauli üles anda. Ta mõtles sellele julma mõnuga. Kuid nii suurt jõudu ja viha temas veel polnud. Esialgu otsustas ta äraootavale seisukohale jääda ja mõtles, kuidas end kaitsta. Katri teadis, et ta peab oma jõuga läbi ajama. Koht, kuhu ta sai oma mure ja valu mätta, oli töö.

Haavatute voor seisis vastuvõtutöö ukse taga. Doktor Poola õiendas nendega.

Autokasti põhjas, pooltoorest ristikheinast asemel lamasid kaks meest kõrvuti sinelite all ja kaks palavikulist silmapaari sihtisid otse Katri silmadesse. Lõhnas joodist ja värsket verest. Katri põlvitas heintel, mis olid säilitanud suve ja nurmede lõhna. Ta lükkas hallid rasked vammused kõrvale ja nägi veriseid sidemeid. Meeste alakehad ja jäsemed punetasid. Katri ei saanud aru, kuskohal asusid haavad. Nii niuded kui ka reied tundusid esimesel pilgul lihapudruna. Aga inimesed elasid ja hingasid. Neil jätkus veel verd, mis ringles soontes ja hoidis südame tegevuses. Katri luges pulsse. Haavatud nägid kohutavad välja.

«Me paigutame nad kohe haigemajja,» ütles Katri saatjatele.

Need aga ei tahtnud oma haavatuid haiglasse jätta. Nad palusid üksnes esmaabi ja tahtsid koos edasi sõita.

«On siin ka pommitatud?» küsis üks meestest umbusklikult taevast silmitsedes.

«Ei ole!» vastas Katri ja osutas sõrmega haigemaja katusele, kuhu nad juba pühapäeva lõuna paiku suure punase risti maalisid.

Sõdurid pahvatasid naerma. Nad naersid nii, nagu naerdakse suurt lapsikust.

«Õekene, nad tulistavad kuulipildujast isegi naist lapsevankriga!»

Kuigi Katri neid päris ei uskunud, jooksid tal külmad judinad üle selja.

«Riiat pommitati täna,» teadsid mehed.

«Nad on siis Daugavani jõudnud...»

Mõlemad haavatud surid operatsioonilaua.

Katri meeleolu süngenes. Nagu kiuste saatis ka Sale Mäelo uuesti sõna ja nõudis kokkusaamist. Õdedetoas aga teadis keegi kinnitada, et Väino läheb neil päevil sõjatribunali alla. «Oh vaene, vaene poiss,» ohkas üks õdedest ja teine vastas: «Seda ta siia otsima tuli!»

Katri vaikis, nagu polekski temal oma seisukohta.

2

Sel õhtul läks Katri koju. Ta tahtis midagi ette võtta, kuid ei teadnud isegi, mida nimelt. Kes aga tulemata jäi, oli Valdek. Et ootamine piinavaks muutus, helistas Katri täitevkomiteesse. Sealt öeldi, et esimees sõitnud hobuste ja veoriistade mobilisatsioonipunkti. Rohkem ei teatud midagi. Aga neid punkte oli ju igas valas.

Kella kaheksa paiku algas õhuhäire. Katri kükitas vähe aega maja all keldriski. Marie, kes tuli ka varjendisse, värises ja nuttis tema kõrval, meeletult pomisedes: «Issand, halasta! Jumal, anna mulle patud andeks!» Marie palvetamine mõjus Katrisse masendavalt. Ta tõusis ja jooksis välja.

Olgu lage taevas pea kohal! Siis sa vähemalt näed, mis tuleb!

Tulekahjusignaali ja vedunivilede kooris huilgamine peksis nagu paduvihm üle linna. Taevas aga kumas samal ajal helesiniselt ja pilvitult. Lennukite mürin ligines ja tugevnes... Kaks... kolm, neli, viis ja kuus sillerdavat süstikut sähvatasid üle Katri pea. Jaama ja linnataguse sõjaväeasula õhutõrje hakkas tööle. Katri nägi selgesti, või oli see siiski silmapete, kuidas pommid vallandusid lennukite tiibade alt. Üks vilin ja teine vilin. Kärgetused. Maapind värahtas. «Nüüd nad andsid haigla pihta,» karjatas Katri. Ta tahtis joosta, aga jalad olid nagu maa külge kasvanud. Katri pigistas kahe käega kramplikult aialatti, ent kõikus ikkagi nagu laineharjal. Tühi tänav kummitas väljasurnult. Hir-

must meeletuna jooksis Katri uksi enda järel lahti jättes tuppa — telefoni juurde.

«Andke mulle täitevkomitee!»

Vastust ei tulnud.

«Palun kiiresti parteikomitee. Seltsimees Ässa kabinet!»

Sealgi oldi nähtavasti varjendis, mida päeval ehitati.

«Andke õhukaitse staap,» karjus Katri torusse.

Ilmar vastas. Katri tundis ta häälest ja rõõmustas metsikult.

«Kas sa kõneled haigemajast?» küsis Ilmar seekord sooja tooniga.

«Jah!» valetas Katri alateadlikult.

«Kas teil on rahulik?»

«Jah! Ei — ei ole...»

Ta kuulis selgesti, et Ilmar naeris.

«Mis sa irvitad!» karjatas Katri.

«Nad sihtisid raudteesilda, aga ei saanud pihta.»

«Mina arvasin, et terve linn lendab õhku!»

«Me seisame ikka kindlalt maa peal! Kümne mürsuga veel meid paigalt ei liiguta!»

Katri taipas, et Ilmar ei karda, ja sai temalt kummalist tuge, mis Valdeku juures puudus.

Õõ tuli tiheda uduga. Terve linn auras nagu Jõgiste karjaköök, kui Malle aganaid hautas. Üks nõrga helgiga prožektor pühkis ajuti taevast, nagu väikese saunavihaga edasi-tagasi sopsides.

Katri rahunes. Ta käis vannis ja ronis voodisse. Siidtekk ja linane pesu võtsid väsinud keha jahedasse kaissu. Ümberringi toretses pitskardinatega jõukus, mis oli olnud Katri suureks soovunelmaks. Nüüd aga ei valmistanud trümoo ja tigudiivan enam sellist rõõmu kui siis, mil tal neid ei olnud. Elu oli pahupidi pöördunud, sihid olid muutunud. Katri kahtles, kas tema isegi on enam endine. Teda tõukas tagant mingi rahutus. Ta ei teadnud isegi, kuhu ta igatses, aga üht teadis kindlasti, ja nimelt seda, et ta tahtis võimalikult kiiremini sellest õudsest linnast lahkuda.

Siis tirises telefon ja Katri läks paljajalu toru hargilt haarama. Ta mõtles, et Valdek on tagasi ja helistab enne kojutulekut.

«Tere õhtust!» öeldi talle.

«Tere,» vastas Katri.

See oli Raul Mureli siirupine hääl.

«Palun, tule hetkeks välja! Ootan sind siin läheduses.»

Katri riietus kiiresti. Ta pidi minema. Aga tema süda peksles sõnatus piinavas vihas. Ta nägi Mäelo-emandat Rauli seltsis. Esimene rääkis, ja Raul seisis nagu must lummutis proua Mäelo selja taga.

Sale plaan oli Eerika Graude kiiremini kõrvaldada. Katril tuli ainult teatud inimesed salaja haiglasse lasta, rohkemat midagi. Ja siis pidi Katri Väino Mäelole kaks revolvrirühmit vangimajja toimetama. Sale kõneles asjalikult nagu piparkoogi retseptist. Katri seisis oimetult ega teadnud, mida ning kuidas vastata. Hulludele on ainuke tee järele kiita. Nendega vaieldes lähed ise ka hulluks.

«Jah,» ütleski Katri, pigistas hambad kokku ja lubas siis suure rutuga ning vastu vaidlemata, et ta on kõigegea nõus.

Tuppa tagasi jõudnud, teadis Katri, mis tal teha tuleb. Talle oli jäänud vaid üks tee. Ükskõik, mis ka juhtub, ta otsustas tegutseda.

Katri lükkas juuksed kuklasse ja sidus rätiku lõua alla sõlme. Siis hiilis ta tagatrepi kaudu naabriõue, ronis üle tarade ning jõudis ringiga teatriaeda, parteimaja ette. Ta arvas, et Raul ehk jälgib teda, ja see pärast kartis otse minna.

Parteikomitee uksele kukkus Katri sõna otseses mõttes Ilmarile süle. Ilmari nägu oli morn, lõug habetunud, revolvrirühmit pingutas kortsunud kuube. Ta taganes koridori ja küsis, miks noorik nii hilja veel väljas on. Ära Ilmar ei läinud, vaid silmitses Katrit tähelepanelikult. Ja — Katri kasteti nagu kaelast saadik jääkülma vette.

«Oma meest otsin,» vastas ta kurjalt.

«Tähendab Valdekut?»

«Keda siis — sinu arvates?»

Katril oli raske end vaos hoida. Hetk aega väikisid mõlemad. Ilmar kissitas silmi ja Katri vahtis öökullipilgul. Neil ei olnud teineteisele sõnu, aga kumbki ei

võtnud vaevaks varjata mõtteid, mis kolasisid kõrvuti Sura suveõös rukkipõllu radu. See mälestus tõusis nagu kuu. Ning närvide pinge keeras Katri suu lukku. Ta unustas, miks sai nii tulistjalu parteikomiteesse tulnud. Katri põrnitses tusaselt ja mõtles ümber pöörata ning lahkuda. Kimpus olles muutus ta alati arvestavaks. Praeguses olukorras Rauli nime suhu võtta? «Aga sina ise?» küsiks ehk Ilmar. Nii või teisiti oled sees. Mis kasu oleks Rauli ülesandmisest? Raulil on pildid. Katri pilk langes veel korraks Ilmari näole ning ta otsustas vaikida.

Valdek vilistas üllatunult, nõnda rõõmustas ja hämmastas teda Katri ootamatu ilmumine. Ta sasis Katri õlad kätevahele ja suudles naist mõlemale põsele. Ilmar aga jäi tahes-tahtmata selle perekonnapildi tunnistajaks.

«Tulid mind koju kutsuma?» uudistas Valdek.

«Ei. Kui sul on tegemist, siis ma võin üksi tagasi minna,» sõnas Katri kähku. Ta tahtis iseendaga olla. «Keegi ei saa mind aidata. Selle supi pean ma üksi sööma.» Ta jäi vait nagu loom, kes silmust aimab ja üürikestki vabadust kalliks peab.

«Jää siia!» otsustas Valdek. «Kuni valgeks läheb.»

Katri nõustus, pea norus, silmad väsinud.

Parteikomitee koridorides ja kõigis tubades põlesid tuled. Akende ees mustasid pimendamiskatted. Keegi klõbistas kirjutusmasinal ja keegi dikteeris telefoni mingit korraldust või käsku. Seinte ääres pikutasid mehed, kes omavahel tasa jutlesid. Äss vehkis paar korda üle toa. Ta näis väga erutatud. Temaga koos sõjakomissar Titerenko, kelle kannused uhkelt kõlisesid. Valdek leidis Katrile diivaninurka koha. Katri lõtvus ja naeratas: siin ometi oli paik, kuhu Raul Mureli ja Sale Mäelo käsi ei ulatu. Üks sõdurivormis mees tõusis püsti ja tegi Katrile ruumi.

«Puhake, puhake!» ütles ta.

Järgmisel päeval saadeti Katri mobiliseeritute esmaabi punkti korraldama. Ta võttis ülesannet nagu jumala armuandi. Haiglast eemal olles tundis ta end julgemini. Sõdurid olid nagu kaitsevöönd. Titerenko oli Katrisse alati aupaklikult suhtunud. Titerenko võlus kõiki, kellega ta kokku puutus. Uljas hoog, ilus lauluhääl ja soov kenasti rõivastuda tegid temast lustaka seltsimehe, niisuguse, kes mõistab iga pidu elama panna. Tagaselja aga sosistati, nagu poleks tal õiget kooliharidust ja sellepärast ei saavat aru paljudest kirjadest ning juhtnööridest.

Mobiliseeritud majutati keskkoolihoonesse. Kui Katri kohale jõudis, seati parajasti Marxi-Engelsi-Lenini-Stalini portreesid seinale. Koolimaja kihvas ja sumises nagu mesila, kus kõik puud korraga peret heidavad. Veoautolt jagati leiba — pool pätsi igale mehele. Supikööki ei olnud ega joogiveepaakigi. Kaks jässakat meest tassisid ojast vett, aga nad olid panged naaberõuest rekvireerinud ja omanik tõstis kisa.

«Kuhu tuleb medpunkt?» küsis Katri Titerenkolt.

«Kohe vaatame järele ja teeme kindlaks.» Titerenko kiskus põuetaskust pataka pabereid välja ja hakkas pingutatud näoga kirjasõna uurima. «Ahaa,» ümahtas ta ning vaatas ruumis ringi. Katri püüdis ka üle õlakiigata, aga Titerenko taganes kohe umbusklikult eemale.

«Selle eest vastutab meie... vastutab tervishoiuosakonna juhataja ajutine kohustetäitja doktor Murel,» veeris Titerenko iga sõna tugeva rõhuga.

«Tema küll ei vastuta,» hüüatas Katri ehmunult.

«Kuhu ta pääseb!»

«Murel arreteriti!»

«Mis te räägite?» ehmus Titerenko. «Kes julges ühe niisuguse minu juurde tööle sokutada? Ma ütlen, et...» Ta kõhatas hääle puhtaks ja kriiskas: «Ma ütlen nüüd, miks kõik läheb nii, nagu ta parajasti läheb... Siin ju reedetakse igal sammul.»

Katri tundis end olevat kohustatud vastama, et igal sammul küll ei reedeta. Aga ta ei teadnud, kuidas seda kinnitada. Sellepärast vaikis ta õlgu kehitades.

Titerenko haaras telefonitoru ja palus siis kõigil teistel toast lahkuda. Ukse taha aga oli selgesti kuulda, kuidas ta keskjaamast Valdekut küsis. Oma kohkumiseks taipas Katri, et Titerenko kallab kogu viha Valdeku kaela. Vastused polnud nähtavasti alandlikud, sest sõjakomissar süttis aina ägedamalt põlema.

«See on kurat teab mis,» pröökas Titerenko. «Ah teie ütlete, et mina ise võtsin plaanid oma kätte? Seda ma pidingi tegema. Seda nõuab instruktsioon, millest ma kinni pean. Aga teie ärge tulge mind õpetama! Mul on kogemused. Miis? Mida te ütlesite? Korrake veel! Ah ei julge? Ma panen küsimuse veel täna büroole. Vaatame, kes hakkab vastutama. Rohkem ma teiega ei räägi.» Aga ta ei saanud kohe nii korrapealt pidama ning laskis veel tükk aega vihaselt edasi.

Katri kuulas kõike kaunis kõhevil pealt ja hiljutine sõbralikkus muutus antipaatiaks. Titerenko oli talle järsku vastik. Koridoris saalisid edasi-tagasi noorukid ja vanemad mehed. Keegi noormees laskis Katri nina ees nippi ja naeris ise oma julgust nagu vägitegu. Siis trügis teiste vahelt esile üks suurt kasvu mees ja läks otsemat teed Titerenko juurde.

«Oodake!» tõrjus Titerenko kurjalt.

«Praegune aeg ei kannata pikka ootamist, seltsimees sõjakomissar!»

«Mis, teie tulete minule oma aega ninale kirjutama! Näete, et mul on tähtis jutuaajamine?»

«Miks mitte! Traat pillub juba sädemeid!»

«Miis?»

«Aga niiviisi, et juhtmed huugavad. See aga ei muuda olukorda kergemaks. Leiba juba saime. Nüüd oleks vaja mõelda, kuidas teised asjad kiiremini jutti ajada.»

«Ümberpöörd — ja marss!» röögatas Titerenko. «Vaadake, mihuke te välja näete! Mis kaltsud teil seljas on? Kas nii tullakse Punaarmeele? Mida te siin demonstreerite?»

Nüüd alles märkas ka Katri, et kõik mehed olid üsna viletsalt riides. Aga nad olid nii päikesepruunid, nii tugevad, nii soonised, et ükski naine ei suutnud seda

varjata. Jäi mulje, nagu oleksid nad just-just adra-
kured pihust heitnud või haamri alasile visanud.

«Anna munder selga ja ära jahvata!» pöörutati Tite-
renkole. «Õige mul siin sinu loengut vaja! Too püss
kätte! Küll ma siis lahinguväljal demonstreerin. Aru-
saadav?»

Titerenko ei saanud aru.

«Mehed marodööritavad!» süüdistas ta.

«Muidugi!»

«Kohalikud elanikud kaebavad, et isegi pangesid ei
peeta paigal.»

«Õigesti teevad!»

«Sina vastutad. Ma annan su sõjakohtu alla!»

«Nende pangede pärast? Ise lähed ka tükis. Sa tead-
sid, et mobiliseeritud tulevad? Miks neid ei oodanud
ees keedetud joogivesigi? Ja kus on kõik muu?»

«Kas te saate aru, et tulite võõrale maale, ja siin
tuleb kõigepealt väärikalt käituda?»

«Mina tulin sõbraliku vennasrahva juurde.» Ta tõm-
bas taskust paki «Evat». «Üks raudteemees pistis kin-
gitusegi pihku. Keelest saime ka aru. Sõna soldat kõlab
eesti ja vene keeles ühtemoodi.»

«Kuidas te julgesite vastu võtta? Kas teil endal
polnud?»

«Oli küll. Suitsu mul oli. Aga sõprade asi. Mina kos-
titasin teda ka. Ma ei tea, kus sina praegu oled? Aga
mina olen nõukogude pinnal. Formeeri kiiremini. Loo
väeosa! Anna relvad!»

Tüli ägenes. Katri ei saanud aru, kumb jäi peale,
kumb alla. Aga ta oli Titerenko vastu häälestatud.
Kulmud tigidalt kortsus, oli Katri valmis iga hetk
sekka kargama ja omalt pooltki mõne sõna lisama.

«Tulge siia!» hüüdiski Titerenko Katrit.

«Teie jääte telefonivalvesse,» kamandas ta. «Kas te
teate, kuidas seda tehakse? Vaat niiviisi. Teie istute
siin ja valvate. Kui keegi helistab ja mind küsib, ütlete,
et tulen kohe tagasi.»

«Te pidite ju mulle ütlema, kuhu ruumi ma hakkän
velskripunkti organiseerima?» vaidles Katri.

Titerenko seisis veidi aega mõttlikult.

«Oodake korraldust,» käratas ta siis ja rühkis trep-

pidest alla. Sitkete soontega mees pühkis laubalt
higi.

«Kas teie olete arst?» küsis ta Katrit.

«Ei. Olen medõde.»

«Hea seegi. Tead sa, kuidas üht medpunkti sisusta-
takse?» läks ta kohe üle sinale.

«Mul on mõningane ettekujutus.»

«Siis võtame selle toa. Ruum on ruum. Mina olen
ešeloni vanem Ivanov, Ivan Ivanovitš. Ma saadan sulle
paar poissi abiks ja lähen ise vaatama, kuidas saab
toiduga. Sa ei öelnud mulle oma nime? Ma ei tea, kui-
das sind kutsuda.»

Katri esitles end.

«Meie keeles Katerina Matvejevna,» selgitas Ivanov.
«Hädale ei saa alla vanduda. Hädal tuleb nagu härjal
sarvist haarata,» lisas ta.

«Just nii,» pomises Katri. Ta tundis kogu oma olemi-
saga, et see on niisugune tõde, mis ei peta inimest.

Kui medpunkt sai õpetajate toast ja kantseleist too-
dud mööbli ning apteegist saadud instrumentidega
pealelõunaks enam-vähem korda ja Katri istus arsti
ootama (ta ei teadnud ega jõudnud küsida, kes hakkab
siin töötama), tekkis ukse taha juba abivajajate järje-
kord.

Suuremaks hädaks olid hõõrdunud jalad.

Mis ikka muud kui tööle. Katri leidis kooliarsti kitli,
sidus marlitüki juustele, keeras varrukad üles ja võidis
meeste jalgel lõhkiläinud rakke vaseliini, salitsüülpüri-
tuse ja rivanoolilahusega, ta tegi ohtralt marlit kuluta-
des tublid sidemed.

Siis tulid kolm poissi, kes meenutasid väga kevadisi
mullikaid. Nad edvistasid üksteise õhinal Katri ees.

«Mille üle te kaebate?» küsis Katri.

Vastuse asemel kihistati naeru.

«Mis teil viga on?» kordas Katri küsimust.

«Meie armastame ilusaid tüdrukuid,» itsitasid kolla-
nokad.

«Olge lahked!» sähvas nüüd Katri ja näitas peaga
ukse suunas.

«Vaadake, doktor, meid läbi,» palusid poisid jultu-
nult. Nad langetasid korraga oma püksid ja jäid Katri

ette porgandpaljastena seisma. Ukse taga kuuldus naeru. Küllap seal uudishimutseti, mis nagu doktor teeb.

«Ma vaatan teid läbi,» lubas Katri. Ta võttis aeglase liigutusega kaaliumpermanganaadi lahuse ja sähvas ootamatu, kõrge otserünnakuga kõik kolm niudeesist üleni lillaks.

Uljaspeadest hajus silmapilk uljus. Nad kadusid taha vaatamata, värvlid pihus. Ivan Ivanovitš, kellele oli kaevatud, et velsker, või tohter, või kes see naiskurat on, teeb poisse eluaegseteks santideks, jõudis õige pea Katri juurde erakorralise sündmuse üle aru pärima. Ta naeris nagu pöörane ja ütles:

«Sina sobid rindeõeks!»

Istus siis kooliarsti kušetile, kus katteks direktori kabineti narmastega, valgest atlassist kardin, ja küsis üsna lihtsalt:

«Oled abielus?»

Katri noogutas ja lisas: «Last me ootame ka.» Ta ei saanud seda viimast teatamata jätta.

«Minul on kolm kotkapoega,» ümises Ivanov ootamatu kurvameelsusega. «See on elu. Metallurg olen, Terasevalaja. Järsuvõitu, eks ole? Aga elukutse on ka kuumavõitu. Nimi on mul venepärane — Ivanov. Ise Ivan ja Ivani poeg ka. Kolmsada protsenti vene inimene.»

«Ivan Ivanovitš?» naeratas Katri.

«Just nii, Katerina Matvejevna. Aga teie keeles isanime ei nimetata?»

Katri raputas pead. «Ei, isa ei nimetata.»

«Aga kuidas siis teil aupaklikumalt naiskodaniku poole pöördutakse?» nõudis Ivan Ivanovitš. «Meil näiteks on plikake Katja, neiu Katjuša ja abielunaine Katerina Matvejevna.»

«Meil ikka ühtemoodi Katri.»

Ivan Ivanovitš krimpsutas nina, et nii pole hea. Aga ta lõi käega. Oiendage ise siis, kui aega saate. Jätke vana moodi või mõelge midagi juurde.

«Ma tahaksin teada, kus teil asub siin parteikomitee või täitevkomitee?» küsis ta Katrilt, «Või ligem sõjaväeosas?»

«Mu mees on täitevkomitee esimees.»

«Ta on sul kommunist?»

Katri jaatas.

«Suurepärane! Vii mind tema juurde!»

4

Ässa kabinetis kõneldi samuti mobiliseerituist. Need olid nagu karistusena kaela sadanud.

Äss ja Titerenko arutasid olukorda, piiludes nõu ootavalt Taurovit, kes külitas tuttavas tugitoolipoosis ja oli sulgenud silmad. Ta paistis magava kassina, valvas pilk ajuti plinkimas. Alahuulgi oli teisel ripakile vajunud, paljastades valgeid hambaid. Äss teadis, et Taurov ei maga, Titerenkot aga pahandas julgeoleku ülema aupakkumatu olek. Äss valis sõnu, Titerenko üritas kogu väest ohjade hoidjana paista. Laskunud ühele puusale, vehkis ta üks rusikas nagu mingit takti ja teine patsutas revolvrikabuuri. Ta näis sõjamehelik, kuid paraadmundris.

«Tööpataljon ja kõik!» praalis Titerenko. «Ma ei saa aru, kust nad kokku korjati — ja kõik? Aga nii jätta ei saa! Kahtlasem element tuleb kohe, viivitamatult välja sõeluda. Püüdsin juba leida kontakti väekoondise eriosakonnaga ja sealt komisjoni kohale kutsuda. Nemad aga on asukohta vahetanud. Jääb üle kohaliku, tsiviiljulgeoleku poole pöörduda. Ja kõik!»

«Mina ei sega vahele!» avas Taurov korraaks silmad. Ta muutus kähku elavaks, aga tardus samas endisesse unisesse olekusse. Taurov jõudis vaadata nii Ässale kui ka Titerenkole otse silma ja tõmbus iseenesesse.

«Te peate segama!» palus Titerenko tungivalt.

«Miks?»

«Seal on mõned mehed, kes... Oleks hädavajalik, sest siis teised kardavad...»

«Ja nimelt?»

«Ešeloni ülem Ivanov vajab kontrollimist. Ta ei ole meie inimene.»

«Anna püss kätte! Sõda kontrollib minust paremini!»

«Seda ei peaks teie minule ütlema. Olen olnud ka kümme aastat organeis. Armeesse mind saadeti kaadrit tugevdama.»

«Siis tugevda!»

«Seda ma teengi. Ivanov tuleb kohe arreteerida!»

«Ma olen kakskümmend aastat tšekist olnud, aga inimese vahistamine näpuga näitamise peale on mul veel tegemata!»

«Mis tähendab näpuga näitamine?»

«Niisugune vihje, et «...oleks vaja...», «siis teised kardavad...»»

«Ma mõtlesin teisiti!»

«Kuidas?»

«On olemas selgelt vaenulikud faktid!» Titerenko oli oma õigsuses sügavalt veendunud ega mõistnud Taurovit põrmugi.

«Millised vaenulikud faktid?»

«Kas või seegi, et nad mürdsid kauplusesse sisse. Sündmus leidis aset teie territooriumil. Teist juurdlus- ja julgeolekuorganit pole läheduses. Hiljem annate vahistatud koos juurdlusmaterjalidega sõjaväe eriosakonnale üle ja saate asja kaelast ära.» käis Titerenko peale.

«Nad olid kaks päeva söömata. Neid tuleb mõista...»

«Me peame silmas pidama üldpoliitilist külge!» öiendas Titerenko.

Hermann Äss istus nagu sütel, südames Titerenko poole hoides, aga ta ei tahtnud ka Tauroviga vastuollu sattuda. Juba sõja esimesel päeval kadus tema jalge alt pind. Hermann kartis kõike ja igaüht. Ta viibis ähmases ärevuses, mis teda nii päeval kui ööl tangidena pigistas.

«Kas leiba on?» küsis Taurov.

«Leius sai kindla korralduse sellega tegelda.» sõnas Hermann kiiresti vahele, hirm nahas, et korralagedus toitlustamises tema süüks aetakse.

«Siis andke püssid! See on praegune üldine poliitika!»

«Kas me tõesti võime igaühe kätte relva usaldada?» hüüatas Titerenko.

«Eks läki siis ise!» soovitas Taurov jahedalt.

Valkiti pingelises meeleolus. Taurov oli oma öelnud ja ootas vastust. Äss tahtis Titerenkol enne kõnelda lasta, kuid Titerenko punnitas kurja haududes põski. Iga rakk temas rõhutas väarikust ja võimu.

Uksele koputati.

Äss viivitas kõheldes, kas tulijaid sisse kutsuda või mitte. Ta kartis Valdekut ja Ilmaritki ega tahtnud, et ükski kõrvaline hing praegusest ebameeldivast kõnelusest osa saaks.

«Sissel!» hüüdis aga Taurov.

Tuli see, keda küll kõige vähem oodati — Ivan Ivanovitš Ivanov. Ta tõmbas ka Katri enda järel tuppa, sest Ivanovi arvates ei passinud kommunisti naisel ukse taha jääda. Katri silmitses uudishimuga Ässa kabinetti, kus tal seni oli veel käimata. Titerenkot nähes võttis Ivanov pika sammu edasi ja läks kirjutuslaua ette. Ta hoidis käes kaht paberilehte.

Sõjakomissar saatis Taurovile käte ja peaga rabelevaid, mõistaandvaid vihjeid, et seesamune sissetungija ongi kõige kahtlasem subjekt, kelle vastu tuleks viivitamata tegevusse astuda.

«Lubage esineda, seltsimees parteisekretär!» kõneles Ivanov nõnda, nagu oleksid nad Äsaga kahekesi ruumis.

«Jah! Mis asjus?» küsis hämmastunud Äss.

«Sõja asjus!»

«Kes te olete?» nõudis Äss.

«Kes ma olen?» kordas Ivanov. «Esiteks kommunist ja elukutselt terasevalaja.» Ta nimetas oma nime.

«Kuidas? Kuidas? Palun korrakel!» kilas Titerenko selja tagant.

Ivanovi jaoks polnud teda olemas. Ivanov ei võtnud tagaselja kila kuuldavaks ning seletas Ässale punkt punkti järel sellest kõigest, kuidas ta meestega kohale jõudis ning mis korralagedused neid siin ootasid.

Titerenko vehkis Ässa poole ja Taurovi poole.

«Küsi temalt, kuidas tohtis sõjakomissariaat terasesulatajat mobiliseerida! Juba siit algavad valed!»

Taurov tõusiski püsti.

«Ütelge, kuidas te mobilisatsiooni alla sattusite?»

«Mina ei sattunud mobilisatsiooni alla!» kostis

Ivanov teravalt. «Olin naise-lastega siin kodupaigas puhkusel. Magnitogorskisse saatsin telegrammi, et vabatahtlikuna rindele läinud. Nüüd palun ma teid enese nimel ja seltsimeeste nimel tegutseda! Tõesõnal! Me oleme inimesed!»

«Selles pole kahtlust!» kinnitas Taurov, keda Ivanovi puhtsüdamlikkus võlus.

Ivanovile ei meeldinud vahelerääkimine, ei meeldinud ka see, kuidas Taurov asjasse sekkus. Moraalne toetus, mida viimane suvatses pakkuda, polnud talle vajalikki. Ta pöördus Taurovi poole põrnitsedes, et sina, mees, pea ka suu, kui ei taha karuteenetele vastavat tasu.

«Mille üle te kõige enam kaebate?» nõudis Taurov.

«Teile isiklikult mitte millegi üle! Ma tulin partei komitee sekretäri juurde.»

«Ta on julgeolekuosakonna ülem,» tähendas Titerenko võrratu kättemaksurõõmuga ja sihtis Ivanovi nagu väle vanaeit kirpu, näpp õieli.

«Sellepärast vist pole siin ka mingit julgeolekut!» sai Taurov armutumalt.

«Mis teil on?» märkas Äss järsku Katrit.

«Katerina Matvejevna saatis mind!» vastas Ivanov Katri eest.

Hermann Äss tegi kätega ebamääraseid liigutusi. Ta oleks tahtnud end kolmeks rebida ja iga osa isemoodi rääkima panna. Ta ütles Ivanovile traditsioonilised sõnad: «Vaatame järele!» Aga Ivanov ei kavatsenudki ära minna.

«Liigutage kiiremini!» sõnas Taurov tõustes. Ta hakkas lahkuma.

«Ja seda ütlete teie — julgeolekuosakonna ülem!» imestas Titerenko. «Ta kargas ka teile ninasse.»

«Mu nina pole nii suur ja kõrge, et sinna ei tohi karata. Vaadake, et toitlustamise korda saaks. See on praegu hulga tähtsam kui kellegi nina.»

Äss helistas eestuppa. «Kutsuge mulle Leius kiiremas korras siia!» käreatas ta. «Ta peab oma pea ja parteipiletiga leiva eest vastutama! Et oleks olla! Vastasel juhul...»

Nüüd võttis Katri hingetuld. Tema teadis ja Äss pidi samuti teadma, kuidas Valdek söömata, joomata ja

magamata ladvude, veskite ja pagaritubade vahet müttas. Viimased asusid mööda linna laiali. Paljud omanikud olid nii sõjahirmuga kui ka kuritahtlikult jalga lasknud. Valdek nurises, et Äss ei tõsta kabineeti jalga mujale kui varjendisse. Sinna ta silkab aga enne teisi ja väledalt. Ivanovi juuresolek andis Katrile hoogu. Ta pöördus aeglase, soliidse kaarega Hermann Ässa poole ja sõnas selgelt ning teravalt:

«Valdek Leiusel on taignad sõtkutud. Sa võiksid minna ja palvetada, et nad jõudsamini tõuseksid. Sõdurid saaksid kohevama leiva!» Ässa oli Katri varematal aegadel palju ja palju kordi Toomel kohanud. Ta pidas teda alati ivake kelkijaks vennaks.

Kui Ivanov ja Katri lahkusid, lõi Äss kirjapressi paukudes lauale.

«Mis sa talle ütlesid?» huvitus Ivanov ukse taga.

«Sai vist halvasti öeldud,» pobises Katri.

«Sekretäri võib ka kritiseerida,» sõnas Ivanov ja küsis: «Sa tunned tohtreid? Ütle mõne kirurgi nimi! Lähme sõjakomissariaati ja laseme endile arsti mobiliseerida. Klantssaapale me lootma jääda ei saa.»

«Doktor Poola,» vastas Katri pikemalt mõtlemata.

5

Elu pöördesündmused saabuvad mõnikord üllatava lihtsusega, olgu nad head või halvad, soovitud või soovimatud.

Oli laupäev. Sõda oli väldanud nädalapäevad.

Uksele koputati.

«Ja-jah!» ütles Henn Poola.

Valvetuppa astus sõdur, pungil välitasku küljel.

«Teile on kutse!»

«Minule?» küsis doktor Poola uskumatult ja kaheldes, kas kõneldakse õigust. Kes kutsub? Kuhu teda vajati?

«Teie olete Henn Jakobi poeg Poola? Noorem sõjaväearst?» kontrollis sõdur igaks juhuks, kas ta oli õige mehe leidnud.

«Mina!» sõnas Poola.

«Mobilisatsioonikutse, doktor! Palun kinnitage allkirjaga, et olete isiklikult kätte saanud. Kellaaeg lisage sõnadega väljakirjutatult. Nii! Täna väga! Head teed teile. Ja võiduga tagasitulekut!» Sõdur andis kätt kõrva juurde tõstes au ja lahkus.

Oli kastemärg varahommik. Kell seinal näitas viis minutit üle viie.

«Olete kohustatud ilmuma kahe tunni jooksul... kaasa võttes... olete kohustatud...» luges Henn Poola vähemalt kümme korda. «Olete kohustatud... olete kohustatud... kaasa võttes...» Tähed virvendasid silme ees. Ta võttis sigareti. Tuletikult hüppas süütmisel väävel.

«Kuhu? Milleks? Kurat võtaks! Jumal hoidku... Mobiliseeritud... Tööliste-Talupoegade Punaarmeele? Kui ei lähe, antakse sõjakohtu alla...» Ootamatus rabas Poolat järsemalt kui palavik nakkushaiguse puhul. Sõrmelihased kangestusid. Ebamugav pigistus tõusis randmelt õlgadesse ja sealt kuklasse. Ta raputas end painest vabaneda soovides. See nüüd oli viimane, mis teda võis tabada. Kuidas ta ise ometi sellist võimalust ette ei näinud? Kõik arstid olid sõjaväe arvel. Et ka tema väeteenistusse kutsutakse, tundus mingi suure ülekohtuna, arusaamatusena, eksitusena, vägivallana, minna küll ei tahaks, mitte mingi hinna eest.

«Kaks tundi aega... Kahe tunni jooksul... Valmis olla kommunismi ja nõukogude korra eest sõtta minekuks...» Poola saatis segase vihaga kõik korrad põrgusse. Ta elas Pätsi ajal, elas punastega ja sakslastega saab ka hakkama. Ta mõistis vene keelt ja mõistis saksa keelt... Mis veel vaja? Kes oskab, kel on vastavad anded, intelligents, see püsib iga valitsuse ja võimu juures lähedalt vee peal. «Ma ju olen selline inimene!» tunnetas doktor Poola kuenda meelega ning jaheda südamega, mis paraku küll tagus kiiremini kui külmaks rahuks vajalik.

Ta avas akna ja hingas värsket õhku. Jasmiinipuhmastikus siutsus lind.

Kellelegi sõna lausumata lahkus ta haiglast ja tõttas koju, Kungla tänava esimesse, suuremasse majja.

Uksele oli jäänud alles eelmisest aastast portselansilt: «Dr. Henn Poola. Haavahaigused, kirurg, röntgenoloog». Piinlikult puhtad tühjavõitu toad lõhnasid heast, vanaaegsest prantsuse habemeajamise pulbrist. Raamatukapist paistsid suurte, kallihinnaliste ja kallilt ostetud entsüklopeediate nahksed, kuldtähtedega seljad. Poola armastas isiklikus elus üle kõige kolme asja: kulda, kristalli ja lilli. Selles suhtes oli ta iseloom lausa naiselik. Igal pool, aknal, kapipealsetel ja lauale olid kaktused, üks vigurlikum kui teine. Ta armastas ka tarviduse piirides naisi ja aelemist, kuid hoidis seejuures karmilt mõõdukust, seltskondlikku prestiiži ja kõike muud taolist värki. Patt pole, mis tehakse, vaid see, millest teada saadakse.

Plaan, mille ta nüüd valmis mõtles, oli tema arust peenike. Esiteks tahtis Poola sõjakomissariaadis ära käia, hea näoga kummardada ja siis esimesel võimalusel võsas.

Ta tuulas toast tuppa, pildus kraami kohvrissi. Salli, kampsuni, vahetuse pesu, pool tosinat sokke. Mis veel? Mis veel? «San-Michele raamatu», pudeli konjakit, triiksärke, mansetinööbid, kingad ja kedrid. No mida veel? Ta ladus peoga riiete vahele arstiriistu — haavalaarte laiendamise konkse, kasvajate eemaldamise korgitsaid, pintsette, veresulgureid, kõik väiksemad arstiriistad, mis näppu puutusid. Poola polnud kindel, kas neid läheb vaja. Aga igaks juhuks! Mikroskoobi pakkis ta hoolega kasti ja peitis kušeti alla. Seda ometi ringi vedama ei hakka.

Magamisdiivani kapis oli tulikollane siidist ja pitsidest naise öösärk. (Juhusliku külastaja tarbeks!) Poola virutas selle kokkukägardatult diivani alla, nagu sõrmi määriva, võikavõitu otstarbetuse. Ta jälestas praegu naisi ja jälestas elugi.

End ise üles töötanud mehena lõpetas Henn Poola ülikooli vekslivõlgadega. Teda kiideti andekaks. Henn Poola vanemad surid revolutsioonipäevil. Tal polnud sugulasi ega omakseid. Elumõtteks sai ülespoole trügimine, nagu õige inimese käitumisenorm. «Kuidas lükkad, nõnda läheb!» suurstas Henn Poola. Ometi polnud tal Mureli-taolist rahvustase kuulsust, ta pol-

nud ka moearsti, nagu dr. Abe Kogan. Röntgeniaparaat, mille Poola tellis kolmekümne kuuendal aastal Rootsist võla peale, ei tasunud end ära, kuigi ta võttis üle vabariigi kõige madalamat honorari. Kaasavaraga pruute, kes oleksid võlad kinni tagunud, silmapiirile ei kerkinud. Naisi ta jaotas kaheks põhitüübiks: präänikud ja kompvekid. Esimesed olid laiatarbekaup, teised maksid ise peale. Viimastele oli Poola omakorda laiatarbekaup. Aga ometi ei tahtnud doktor Poola naida niisugust, kes peale raha absoluutselt midagi muud abiellu ühes ei tooks.

«Küll ma teil lähen Punaarmeele!» muigas ta korteriuksi hoolega sulgedes. Hetk, mida Henn Poola üle elas, oli tuhande mõtte tulvamisest virvarriline. Ise pidas Poola end kindla iseloomuga, otsustusvõimeliseks meheks. Kuigi Eerika Graude väitis talle alati otse vastupidist. Vähe on inimesi, kes tõe näkkunähvamist armastavad. Poola kuulus koguni nende inimeste kilda, kes janunevad kiitmist.

«Mis seal ikka! Käin korraks ära!» mõmises ta uksest väljudes.

Poola silitas ja patsutas õues naaberpere tõbisabaga, kondimaiast koera, kellega nad olid suured sõbrad. Õuekoera iseloomuga puudel ilmus alati Poola ukse taha nõudlikult niutsuma. Kui Mutil olid kutsikad, käis Henn Poola praetud kanaga katsikul.

«Mul ei ole täna sulle midagi anda,» vabandas Poola. Ta kõneles Mutiga nagu omasugusega. «Aga tagasi tulles ei ole ma tühjade kätega. Anna käppa ja oota mind...»

Muti noolis keeleotsaga üle Poola nina.

Sõjakomissariaat asus Kesktänava lõpus, pilvelõhkujaks kutsutud majas, linna ainukeses viiekorruselises ehituses. Maja püstitas enne Maailmasõda marubalti «Tsentraalhoiukassa Aktsiaselts». Selts laostus ja Mäelo pani oma päka peale. Titerenko hõivas eelmisel sügisel seal Raul Mureli advokaadibüroo ultrarahvuslikus stiilis ruumid koos mööbliga, kuna peremees oli parajasti ära ja korter ula. Poola mäletas tammeparketist põrandaid ja Rauli omaaegset ohkimist, et talumehe kalavinskid ohustavad eesti rahvuslikku kodu-

kultuuri. («Millal õpib meie mats jalgade pühkimise selgeks!») Poolat vihastas samuti, kui ootetuppa tassiti ilmast-ilmast liiva ja pori. Kalossides tuldi kabinetti. Popsidel polnud kalosside sees kingi ega saapaid. Rikkam talumes aga ei raatsinud uhkustundest jala-varjudelt topeltkorda maha võtta. Märkust teha polnud sünnis. Kes tohtis patsientidega suisa suu sisse õien-dada või neid tagasi saata?

Raul Murel raiskas palju büroo sisekujundusele. Ta ei säästnud raha. Tema trump sel alal oli kahtlemata kolme kuulsa itaalia graatsia läbinisti eestistatud jäl-jend, mis seisis vastuvõtusalongi kamina karniisil. (Nüüdses Titerenko kabinetis.) Need vasalemma marmorist, pondunud puusadega tõbijalgseid linnad sümboliseerisid eesti emandaid. Hind mõõdukas. Kõigest viiskümmend krooni. Aga tagakülge ära vaata! See oli ühes tükis ja tahumata, sest vastasel korral oleks kunstnik kahekordset hinda nõudnud ja Raul Murel nii palju kulutada ei raatsinud.

Pangamaja ees seisvale autole laaditi kraami. Poola silmitses kolimist. «Kuhu nad lähevad?» mõtles ta. Sõdurid karjusid kurjalt:

«Mine edasi! Ole mees ja ära tolgenda!»

6

Laiast trepist teisele korrusele jõudnud, silmas Poola, et sõjakomissariaadi portaalid on ristseliti. Titerenko kabineti uks oli samuti pärani. Sealt paistsid magamiskotid. Kolme «eesti graatsia» kaelas rippusid välitaskud ja revolvrikabuur. «Kõik näib väga varvast viskamise nägu,» arutles ta. Poola mõtles juba ümber pöörata, kui ühest ruumist ilmus ohvitser.

«Kas teie olete doktor?»

Oma nime oleks Henn Poola maha salanud, aga intelligentset elukutset mitte.

«Mis siis?»

Vähe puudus, et Poola oleks küsinud: «Mille üle te kaebate?»

«Te saite mobilisatsioonikutse kätte?»

«Seda küll!»

«Ja ilmusite vastavalt kutsele?»

Näis, et komandör kahtles, kas ta ees oligi õige doktor Poola.

«Täpselt nii — ilmusin!»

«Lähme, vormistame ruttu teie dokumendid. Teised ootavad! Kohe hakkate väeossa sõitma.» Käigul seletas komandör veel neist õigustest, mis valitsus annab armeele kutsutute omastele. Ja lisas ka juurde, et doktor Poola saadetakse Eesti territoriaalkorpuse juhtkonna käsutusse, noorema polguarsti auastmes.

Vahepeal oli Poola selja taha tekkinud üks töömees, soni kuklas ja seljakott rihmapidi õlal. Ta pistis Poolale lagnalt käe pihku ja pigistas — ai sina kurat! — nagu kruustangide vahel. Ja naeratas niisuguse näoga, nagu oleksid nad väga ammused tuttavad.

«Läki, doktor! Istume peale!»

See oli Ivan Ivanovitš Ivanov.

«Küll ma sul juba istun,» mõtles Poola.

Trepil kohtasid nad Hermann Ässa, kes astus tikk-sirgelt, portupee üle õla ja revolver puusal. Äss tahtis neist välja tegemata mööduda. Poola kaaslane jäi aga risti teele seisma ja laiutas kaissu kutsuvalt käedki.

Ta küsis Ässalt: «Ära saatma tulite, seltsimees parteikomitee sekretär? Kas peate ka kõnekese?»

Äss kohmetus Ivanovi enda ees nähes. Ta vastas, et tuli siia sõjakomissariga nõu pidama.

«No — aga, ta on sul eile õhtust saadik läinud!»

«Kes? Mis? Kus?» ühmas Äss.

«See sinu sõjakomissar! Kes muu? Lendas!» seletas Ivanov kaastundlikult. «Eile kell viisteist anti talle uuele kohale asumiseks korraldus, aga alles kaheksa paiku õhtul jõudis vanast paigast valla sulada. Minu mehed (ta mõtles neid, kellega koos tuli tegevteenistusse) olid enne juba rongis. Ise, näete, sõidan kolmekümne kommunisti ja kommunistliku noore eesotsas teie territoriaalkorpuse täienduseks. Ma oleksin ilmtingimata õhtul hääled sisse võtnud. Aga nõuti ka üht arsti. Niikaua kui see laste piimaköök...» Ivanov tonksas pöidlaga üle õla komissariaadi ukse poole. «Küll teeb vihat Fašist pressib kolm-nelikümmend kilomeetrit päevas

edasi, aga neil kulub paberitekuhjust üheainsa arsti ülesleidmiseks kaksteistkümmend tundi. See juba kõneleb kõik! Ja taheti meid koguni arstita teele sundida. Neil arvestuskaardid ja ankeedid juba pakitud, ei olevat aega lahti kiskuda.»

Äss kohmetus tummaks. Hirm, mida ta kannatas esimesest sõjapäevast alates, kangestas ihuliikmeid. Titerenko äkiline lahkumine ennustas seda, mida ta veel ei uskunud. — Linna mahajätmist sakslastele. Eriline valmuväsimus kandis Hermann Ässa ebareaalsusse. Ta ei suutnud enam ohje hoida. «Kui hea oleks kõigele käega heita ja kuhugi ära minna,» unistas Äss. Olu-kord muutus iga tund. Telefoni ja telegraafi lakkamatute tööhäirete tõttu hilinesid korraldused. Palju käske käis viltu. Selle päeva varahommikulgi said nad jaa-mast teate mobiliseeritud meeste ärasõidust. Aga Lei-us oli just naaberlinna uue leivavoori järele kihutanud. Ta pidi tooma ka tonni liha. Mis sellega teha, kui mobili-seeritud viiakse mujale, sügavamale tagalasse? Linn oli alatiste õhuhäirete tõttu rindelinnaks saamas. Ka amet-likud teated kõnelesid juba lahinguist Daugaval. Aga vaenlase luure eelväed olid tunginud kaugele ettepoole. Üks dessant hävitati kusagil Lätimaa põhjapiiril. Kõneldi ka langevarjurite dessandist Eestimaa lõuna-osa metsadesse. Hermann liikus viimastel päevadel nagu uimane ja kannatas kohutava peavalu käes. Suu-rem häda seisis aga lõhkikärisenud hinges, mida ta veel varjas ka iseenese eest.

Mäludes Titerenko ootamatut lahkumist, toetas Her-mann Äss küünarnukid trepikäsipuule. Sedamoodi sai ta varjata jalgade võbisemist. Kogu ihu tõmbus kül-maks. Titerenko ometi oli kindla sõnaga ja sirge joo-nega mees. Aga nüüd?

«Kõik on hulluks minemas,» mõtles Äss. «Kuidas siis niiviisi? Jumalaga jätmata! Sõnagi lausumata?» pomi-ses ta omaette.

Ivanov sundis Henn Poola ja sundis ka Hermann Ässa pangamaja õue, kus ootas kinnise kastiga veo-auto.

«Ma annan teile kohe sõna! Aga väga pikalt ei maksa teha!» ütles ta Ässale.

Siis kamandas ta mehi: «Seltsimehed! Meie juurde tuli partei maakonnakomitee esimene sekretär. Ta tahab meid linna töörahva nimel tervitada. Palun!»

Ässa kõne järel ütles Ivanov:

«Nüüd võtab sõna doktor Henn Poola!»

Poola laiutas kohkunult käsi:

«Ei ole kõnemees!»

«Kas nüüd kuuled! Ise haritud inimene. Ja kiidetakse sind koguni,» sundis aga Ivanov.

«Kes kiidab?» küsis Poola kähku. Talle meeldis, et teda tähele pandi. Sellepärast ei saanudki Poola keelduda, vaid purssis ootamatu elevusega kangevõitu venä keeles:

«Meie kohus on arstida. Selle kohuse me täidame!»

Sõit algas. Kungla tänaval nägi Poola Koganit ja pistis kätega venkima. Järsku tekkis soov vähemalt temaga jumalaga jätta. Ta hüüdis ja lehvitab. Kogan tõstiski pea, vaatas korra Poolat ja jooksis mõne lohiseva sammu auto järel. Aga asjata. Vahemaa aina suurenes.

Kodulinn kadus Henn Poola silmist suvepäeva tolmusesse vinesse.

7

Peaarst Abe Koganil möödusid neli esimest sõjapäeva ühe jutiga aina haigemajas. Ta korraldas ringi palatid, võttis arvele ja pani plommi alla apteekides leiduvad defitsiitsed rohud, hankis pesu ja toiduainete tagavara. Ta käis arstiriistu saamas ja jõudis pealaost kaubelda sedagi, mida jaotuskavad ei sisaldanud. Uusi ravimeid. Nõukogude omi. Streptotsiidi. Terve kastitaie. Neli tuhat tabletti. See juba oli muhelema võttev relvastus. Arst rohtudeta on sama mis sõdur püssita. Doktor Kogani praktiline ja majanduslik vaist põimub läbi romantikaniitidega. Temale polnud inimene kopsude-südame ja ainevahetuselundite kompleksmehhanism, vaid inimene algas elujõust, mida igaüks võib ise koguda. Sellest lähtudes propageeris Kogan väsimatult vitamiine, tervet eluviisi ja tervislikku toitu. Arstina

läks Kogan moodi iluraviga ja hüpnoosi katsetamisega. Kolleegid muigasid ja nimetasid teda seljataga šarlataniks. Ta ise teadis seda. Aga reklaam on reklaam. Kogu jõust antifašistlikku liikumist õhutades liitus Abe Kogan kommunistidega ja hakkas ka pörandaaluseid toetama.

«Poliitika on peenem kui mosaiik,» mõtles Kogan.

Ta väitis alati, et iga inimene peab eelkõige iseenese eest võitlema. Kärme otsustamisega Kogan vihkas aeglase toimega inimesi. Jõudu ja kättesaamist mööda torkis ta neid alati tulise oraga. See oli Kogani eralõbu. Ja selle kõige juures oli Kogani Aili kõige aeglasem, kõige saamatum, kõige eluvõõram naine, keda kaugegi piksekõmin süngi teki alla kummuli ehmatas. Aili elas illusatele päevadele, elumugavustele, millega mees teda üle puistas. Koganite kodu sarnanes pühamuga, kus valitses lemmiknaine.

Kohe esimese sõjapäeva lõuna ajal saatis doktor Kogan perekonna ja majateenija koos lapsehoidjaga linna lähedale tuttavasse perekonda, kus oli telefon. Nõnda oli ta haiglas rahmeldades tunnist tundi omaste elu-oluga kontaktis.

Doktor Poolat sõdurite vahel autos nähes tekkis Koganil ettekujutus, et nüüd on toogi arreteeritud. Iga uus päev tõi sihukesti üllatusi, et Kogan uskus juba ka kahe peaga vasikat ja sinist lambatalle. Selles pöörases ilmas võis nüüd kõike juhtuda.

«Kuhu doktor Poola viidi?» küsis Kogan ülemõelt.

«Ta mobiliseeriti!»

«Valejutt! Miks mina ei teadnud?»

«Mina ka ei tea, miks teie midagi ei tea!»

«Aga kust teate teie?»

«Köögis kõneldakse!» sähvas Eerika Graude.

«Poola viidi just praegu sõjaväeautos ja püssimeeste vahel kuhugi.»

«Olid teil prillid peas?» kahtles Eerika. «Kas need «sõjaväelased» polnud metsaväelased? Rahvas kõneleb mingist Raul Mureli rohelisest, valge lipuga malevast.»

«Ärge sihukest loba leierdage, öde Eerika!» keelas Kogan.

«Kes teil hakkab nüüd kolmandal laual lõikama? Kas

Tuvikese Elia?» jätkas ülemõde veel õelamalt. Ta ligines Koganile ja kuumas kurjusest: «Kui teie, doktor, panete vastupidiselt mu korraldusele naismaadleja ja tema fau pesulattu tagasi, siis ma lasen end päevapealt siit haigemajast demobiliseerida. Mina nendega ei sõdi Poen tunni ja sülitän punniaugust kõigele.»

Kogan taganes sõnagi vastamata kabinetti. Ta oli, jah, Ellale vana koha tagasi anda lubanud. Inimene nuttis. Ta palus. Aga Eerika Graude kiusamist ja kahtlustamist tundis Kogan läbi ja läbinisti. See ei tabanud alati täppi. Eerikal oli nihuke norimise mood, ta vajab alati kedagi hammaste vahele.

Kogan pidi teada saama, kuhu viidi doktor Poola. Iga jumala päev toodi viie- ja kümnekaupa haavatuid. Voodid asusid juba rõdul, koridoris, vannitoaski. Oodati pikisilmi mingit sanitaarrongi, mis pidi tulema Riia poolt ja haavatud rindest kaugemale evakueerima. Kogan helistas juba teist päeva jaama, aga asjata. «Nad peavad Poola lahti laskma. Nii palju aru on ikka Taurovil peas,» mõtles Abe Kogan. Ta haaras tusases tujus telefonitoru.

Ilma et ta oleks teretanud või eelnevalt Taurovi terise järele pärinud, küsis Kogan ärritust varjamata:

«Keda te soovitate kirurgiks? Mul on kolmkümmend üks haavatut.»

«Kas nõuate oma habemikukest tagasi?» torises Taurov Murelile vihjates.

«Ei oleks paha! Aga teie teda mulle tagasi ei anna!»

«Katsuge omal jõul ja nõul läbi ajada!» vastas Taurov järsult. «Ma ei ole kaadriosakond. Kirurgid otsige ise!»

«Mis on Poolaga?» küsis Kogan.

«Aga mis temaga olema peaks?»

«Kuhu ta sõitis või saadeti?»

«Kust mina tean!»

«Poola oli sõjaväe autol. Ise nägin. Siin on teateid Poola mobiliseerimisest.»

«Võimatu! Titerenko kolis eile õhtul minema.»

«Jah! Aga ikkagi Poola?»

«Deserteeris, kurat!»

«Mina ei tea midagi!»

«Ja mina peaksin teadma! Noh, olgu, ma uurin sulle seda asja.»

Kogan ei mallanud istuda. Ta käis toas edasi-tagasi ja seinad lämmatasid teda. Ella Tuvikene oli jällegi pooleliitrise pudeli piima varna juurde lauakesele, käetähtiku alla peitnud. Süda näis Ellal soe olevat. Kogan kahmas pudeli pihku ja jõi januselt.

Ta võrsus suurest perekonnast, aga tundis häbemata halvasti suguseltsi. Onud, tädid ja nõod istusid juba möödunud aastast saadik kusagil Poolamaal getodes. Kas elus või surnud? Kes seda teadis! Genotsiid! Pogrommid! Kuidas võidakse mõelda, et kõik maailma hädad on rahvusvahelise juutluse süü? Tapa juudid viimseni maha ja elu läheb heaks! Oi totrust ja totruste uskujaid!

Abe Koganil oli kaks elu, kaks palet ja mõlemad tema omad. Üks kuulus kodule ja teine — kõik muu. Tema eraelu moodustas kitsa, suletud ringi: ema, poeg ja naine. Aga seda oli talle küllalt. Ta ei tundnud vajadust enamaks.

Kogan vaatas kella ja ootas telefonikõnet. Ema ja õe perekond olid eelmisel päeval Riist evakueerunud ja täna helistada lubanud. Juhul kui on võimalik. Ühe-teistkümmne ja kahe-teistkümmne vahel. Ei saa täna, siis homme, ja kui homme ka ei õnnestu, siis ülehomme. Nad sõitsid Saraatovi suunas. Seal olid neil ees tuttavad perekonnad, «kelle juurde võis selle vastiku sõja ajaks end sisse seada». Nii kõneles ema telefoni teel.

Pool kaksteistkümmend antigi kaugekõne.

«Me saime kõik asjad kaasa võtta — transport on nii kallis, oi, kui kallis! Mul on kolm minutit! Räägi ruttu...» Tema ikka tema. Aga oma ema, ohkas Kogan mõttes.

«Võtke kaasa minu perekond!» palus ta ootamatu impulsi tõukel.

«Praegusel ajal?» Ema muutis tooni ja kõneles pa-bistades. Ta nimetas tuttavate juudi perekondade nimesid ja palus, et ta poeg saadaks nendega lapse tema juurde. «Ma kulutan see raha ja sõidan igale poole poisikesele järele. Kas sa kuulsid, mis ma ütlesin? Hallo — ma ei kuule sind? Keskjaam? Mina ei kuule midagi!»

Mul on kolm minutit. Ei saa kõnelda! Palun veel kaks minutit juurde! Ah peab kolm? Noh olgu! Ma maksan selle kohe ära...»

Abe Kogan kuulis selgesti iga sõna. Veel enam! Silme ees seisis telefonikabiinis rabelev, äge, pruunisilmne, hallide karedate juustega, kiuslik nägu. Kui ta tegi uuesti häält, pistis ema hädaldades tänitama:

«Sa kadusid vahepeal ära! Ma pidin veel kolm minutit juurde maksma. Ütle nüüd ruttu, kellega saadad lapse?»

Kogan teietas alati oma ema. Ta sõnas:

«Saadan naise ja poja! Loodan teile! Ema, palun teid!»

«Praegusel ajal? Ei ole vaja mõtlematusi! Miks on vaja teda?» noomis lõpuni iseenesele ustav hääl. «Mõttele, kui kallis kõik on! Saada poisikene! Ma kulutan temale nii palju kui kulub. Kas sa kuulsid, et me saime kõik kraami kaasa võtta? Pagas meiega ühes. Praegu, automobiiliga. Aga esimesel võimalusel istume rongi. Sinu õel valutab pea. Minu süda ja maks ei ole hea. Kuidas on su tervis? Kõnele rutem! On ainult kolm minutit!»

Ja kolm minutit said otsa, aga Kogan ei saanud targemaks. Ega ta ei pettunud ka. Oli, nagu oli! Eraelu suletud sõõri muutumatus mõjus omapärase, üksnes temale arusaadava tundega. See oli mingi püsiv võitlusväli. Tal oli ikkagi ema ja oli naine, mõlemad tema omad.

Ainuke inimene, kellele Kogan sai sellel rahutute küsimuste purskamise ajal südant puistata, oli Ilmar Toom. Nende teineteise tundmine ulatus keskkooli aega ja läbinisti tundmine algas siis, kui Kogan andis oma korteri põrandaalusele parteirakukesele kooskäimise, kohtumiste ja kirjavahetuse edasi-tagasi toimetamise kohaks.

8

«Sinule just mõtlesin,» hüüatas Ilmar reipalt. «Kas sa soovid perekonda tagalasse evakueerida?»

«Mõh? Kuidas sa taipad mu mõtteid?»

«Ega sina üksi praegusel ajal mõtle! Me kõik ühtemoodi...»

«Aga sinu ema?» Koganil tekkis järsku kummaline, ootusrikas lootus. Ilmari memm oli tema oma emast järgmine inimene, kellega ta oleks võinud Aili ühes anda.

«Ei! Minu memm jääb paigale!»

«Miks? Kuidas?»

Kust oskas Ilmar vastata, miks või kuidas memm Toomelt ei lahku. «Ešelon läheb ülehomme. Lase abikaasal pakid valmis seada. Nimed panin ma omal algatusel kirja,» ütles ta.

«Kas on juba nii kiire?» küsis Kogan.

«Kui ma ise teaksin, küll siis oleks hea sinule ka vastata.»

«Tead sa midagi Henn Poola saatusest?» küsis Kogan.

Vastus jäi saamata. Telefon pistis undama. Ohuhäire katkestas kõne. Kogan jooksis koridori ja muutus seal kurjaks rahulikkuseks, kellel jätkub külma verd igale poole ülekandmiseks. Sanitarid, õed ja arstid tõttasid määratud kohtadele. Söösteti palatitesse, pööningule tulekustutusvahendite juurde, kõndida võivaid ravialuseid keldrikorrusele saatma. Alt, ambulatooriumi osast kuuldus õde Katri häält. Pommid kukkusid üsna lähedale. Aknaid purunes. Ja lennukid sõitsid just sinna poole, kus asus Kogani Aili ja poja pelgupaik. Doktor küünitas keha aknast välja. Ta tahtis näha, kuhu pommid langesid. Raudteele? Tõenäoliselt raudteele! Aga metsavahitalu, kuhu ta saatis naise ja poja, oli just raudtee ääres. Kogan ootas kannatamatult õhurünnaku lõppu, mis ka muidugi tuli, sest ükski hädaoht ei kesta igavesti. Nõnda kui liinid vabaks anti, helistas Kogan metsavahile ja kuulis pahaendelist uudist. Aili oli lapse käekõrvale võtnud ja jala linna poole astuma hakanud.

Taurov käis veel ikka Eerika juures süste saamas. Ta küll jättis ka ravikordi vahele. Sel õhtupoolikul saabus Taurov enne määratud tundi ja koputas Kogani kabineti uksele. Temale kaebaski Kogan esimese asjana, kuidas naised on loodud maailma ristiks. Nendeta oleks hoopistükis kergem elada. Ta olevat kusagilt kuulnud, et Hitler pole ka päris normaalne mees, vaid segatüüp. Sellepärast Hitler sõdibki. Jah! Sest vaimselt nor-

maalne inimene ei saa tappa. Naljaga pooleks jutustas Kogan Taurovile isikliku elu muredest.

«Mina küll saan tappa!» puhistas Taurov plüüsikaelust valla nõõpides. «Selle teie Ässa lööksin ma praegu maha. Pikuti lõhki, kas tead!»

«Ässa lõhki? Aga ta on nii peenike. Pooled ei peaks vastu ja murduksid omakorda pooleks,» naljatas Kogan.

«Tema mängis sinu Poola maha! Nojah! Tuleb välja, et Poola mobiliseeriti tõepoolest!»

«Aga kuidas? Ilma et keegi oleks teadnud?»

«Titerenko viimane teene maakonnale. Võttis sõjaväelaatsarefiks muutunud haigemajalt ainukese kirurgi. Äss olnud koguni ära saatmas ja pidanud kõne. Kuidas sa nüüd hakkama saad?» küsis Taurov osavõtlikult. «Ja mis need naised sulle kurja tegid? Ega ometi ka minu Eerika Graude?» tuletas ta meelde nende jutujutamise algust.

«Ma muretsen oma naise pärast. Ta ei sobi mu emaga,» pihtis Kogan. Siis heitis ta käega. Peab läbi saama!

Taurovi nägu hakkas järsku heatahtlikult helendama. Tundes end Koganile isiklikult tänuvõlglasena (tervis sai ometi korda), tegi ta ootamatu ettepaneku.

«Saada oma pere minu omade juurde Leningradi. Tõepoolest. Jah! Saada sinna! Meilt sõidab täna masin dokumente ja kolme töötaja perekonnaliikmeid kolima. Mu ämm võtab su pere vastu. Küll nad läbi saavad. Minul on maailmas kõige toredam ämm. Kandej jõud!»

Kogan tänas. Ta tundis, et pakkumine tuleb vastu võtta, see oli talle südame järele. Aili oleks Taurovi omaste juures kindlalt hoitud. Ja ta ruttaski asju ajama ning sõitu ette valmistama.

«Oeke,» palus Kogan Eerika Graudet. «Ma ei ole harjunud tuttavaid palvetega koormama. Arst peab alati iseennast aitama. Aga täna ei saa. Pöördun teie poole. Minu naine ja poeg olid maal... Nad on jala linna tulnud. Kas läheksite neile vastu ja kiirustaksite. Tuleb pakkida! Nad sõidavad veel täna siit ära — ohutumasse tsooni. Mis teil praegu teha, selle võtan seniks oma kaela!»

«Tuvikese Ellat passida,» salvas Eerika Graude.

«Teie jääte alati iseendale truuks,» naeratas Kogan.

«Aga kes ütles, et inimene ei tohi end ära salata — teie!» vastas Eerika. «Ma olen õpetust võtnud.»

Eerika Graude tõttas väga. Ta läks kõigepealt Kogani korterisse, et võib-olla jõudsidki. Aga ukseid olid lukus.

Siis tegi ta igaks juhuks tiiru ümber maja ja vaatas ka aeda. Liivakastis vedelesid üksnes lapse mänguümber, pooliku varrega labidake ja viltu murtud leistungiga jalgratas. Valgeks värvitud pingi seljatoel tolknes hundilõustaga mängumask.

Eemal ummiktänavas nägi Eerika üht hobust. Üle plangu paistis ka roosakirju pearätt. Vankri ümber trügisid naised. Seal kaubeldi piimaga. Eerika ligines äritsejatele lootusega, et leiab ehk mõne Kogani majanaabri, kellele saaks sõna jätta.

«Kuradi spekulant — üles puua!» sõimati parajasti piimanaist, kes oli hinda tõstnud.

«Kui ei taha, ära osta! Vene raha on varsti null.»

«Mis sa ise vene rahast ahmid?»

«Kooperatiivis seisab veel üks koorelahutaja. Mul seda vaja. Muidu poleks tappes ka linna sõitnud.»

«See on vene koorelahutaja.»

«Aga lahutab ikkagi.»

Mannergud kõlksusid, liitrimõõt sulpsas piima sisse.

«Sakslane tuleb. Kes teda kinni peab!»

«Tule ta tühi kuhugi!»

«Uusmaakrundid ja natsitud majad antakse varsti omanikele tagasi...»

«Sakslastele. Asundustalud võetakse ka ära ja tehakse mõisateks.»

«Aga juudid tapetavat viimseni...»

«Eestlast ei jäeta ka ellu. Meie samuti kaubamehe sorti. Koorime piimaliitrigagi suguvennal naha maha,» näägutas tüse eit, kellele parajasti mõõdeti. «Viskaks sulle vastu vahtimist, aga lapsed tahavad süüa.»

«Mis te kaklete nii raskest ajalt!» keelas üks vibalik moor. «Mõõtku mulle neli liitrit. Lennukid võivad jälle tulla! Alles see trivooga lõppes! Oi taevavägi...»

«Kust nad tulevad?» küsis piimamüüja näägutamisi. «Punaarmee ju ei lase. Pidi ju kaitsma...»

«Sind sulikut ta ei kaitse!»

«Ega tahagi!»

«Kas piima on?» jõudis joostes uus ostja. Ta nuttis: «Andke mulle ka kas või liitrikene! Poeg kutsealune. Sai mobilisatsioonikäsu. Andke tema jaoks.»

«Ära lase oma lapsel tulle minna,» hoiatas maanaine.

«Sakslane tuleb ning võtab ikkagi.»

«Ei võta! Tema eestlast ei võta!»

«See on lori. Võtab ning tapab.»

Eerika ei märganud tuttavaid ja kavatses läbi pargi kõige otsemat teed linnatagusele maanteele rühkida. Seal aga keeras tüse naine piima maitseult ringi ja viskas tõesti, nagu oli ähvardanud, mannergutäie müüjale vastu vahtimist.

«Ole sa neetud! Veerand on valge, kolmveerand vett...»

Teised maitseid ka nõudest, sülitasid ja vandusid:

«Raha tagasil!»

«Spekulant!»

«Nöörija, vereimeja...»

«Appi!» kiljus talunaine. Roosakirju rätik rebiti tal peast. «Küll teile varsti näidatakse,» ähvardas ta läbinutu vihaselt.

«Me näitame sulle praegu,» saajatati.

Päev oli tuulevaikne, mannavahuste pilvedega. Rästid sautsusid pargipuudel.

Eerikale meenusid seitsmeteistkümnenda aasta leivasabad, petrooleumisabad, tangusabad ja paastuõlisabad. Sabade sabad ka. «Nüüd tuleb niisamuti. Ongi jubal! Kõik tapatalgud on ühtemoodi. Häda on sõdade hingus,» mõtles süngelt Eerika.

Tänav, mis viis linnast välja, sulleti just Eerika nina ees. Sõdurid asusid püssidega nurgale. Pikk voor marsis läbi, enamikus noored poisid. Nad lehkasid rännakuhigist. Aga pilotkad seisis neil viltu, ninad ülespoole. Siis tuututas kinnine punase risti furgoon. Rohelise

presentkattega masin meenutas Eerikale kohutavalt omaaegseid kahe kandraamiga laatsareti kaarikuid, millega nad kuueteistkümnendal aastal raskeid haavatuid vedasid. Surnuvanker oli siis samasugune, üksnes musta ristiga. Jällegi kloroform, eeter, mädanevate haavade lehk, jällegi kätetud, jalutud ja nimeta hauad. Jällegi Juuda-Marid ja Toome vanaemad... Teadmata kadunud... Legaliseeritud kujul inimeste tapmine...

«Viiakse nagu lambaid,» haletses üks naisehää sõduritekolonni. «Neil igaühel on emake. Igaüks on kellegi pojake.»

«Kuhupoole sõdurid lähevad?» küsis isanda välimusega, kootud vestis mees Eerikalt.

«Sõtta!» vastas Eerika.

«Ei noh — seda küll. Aga nimelt kuhupoole? Kas vastu või taganevad?»

«Nagu see asja muudab!»

«Kuidas siis ei muuda?»

«Sõda on igal pool sõda!»

«Aga nõukogud ju lähevad ka?»

«Fašistid tulevad asemele. Kas see on teie arvates parem?»

«Tulgu. Siis näeme!»

Keegi portfelliga vehkiv möödamineja sekkus kähku jutusse:

«Ah fašiste ootate? Või need on teie arvates head?»

«Peab proovima. Enne ei tea otsustada!»

«Tõlplane. Tola! Loll! Hull!»

«Kuulge, ma kaeban teid au haavamise pärast kohutusse,» ägenes vestiga mees ja kutsus Eerikat tunnistajaks.

«Põrgusse mingel!» nähvas Eerika Graude.

Viimaks ometi sai tee vabaks. Üle tänava tõtates vaibus Eerika kingakonts kõnniteeplaadi mõrassa ja sinna see jäigi. «Jumalal, kelle tahtmiseta siin maailmas juuksekarvgi lokki ei kõverdu, pole ühegi sõja ajal muud teha, kui inimesi paljajalu jätta!» torises Eerika endamisi. Ta tõmbas kingad sootuks jalast ja virutas vihaga võõrasse õue.

«Usklikud käivad paljajalu oma Jeruusalemmas ja

Mekas ning Mediinas. Õnnis Luther marssis jalavarjudega paavsti kummardama,» teotas Eerika mõnutundega jumalat. «Mina võin küll ja küll kodulinna paljajalu käia. Oma asil!» Aga maanteel kiskus Eerika ka põlvsukad maha ja astus päris looduslapse moodi, kuni nägi metsavahelisel teel otsituid.

Aili istus teepervel. Poisike korjas tema kõrvalt maa-sikaid. Kahel pool rada seisid vallina sirge tüvega männid, nagu kaitstes kurja eest.

Kui Eerika oli peaarsti jutu edasi andnud, kattis noorik kahe käega näo.

«Kuhu ta tahab mind saata? Võõraste inimeste juurde? Ei lähe! Tulgu mis tuleb, aga mina ei sõida. Püha jumal, ma ju ei mõista sõnakestki vene keelt. No kuhu ma küll nii lapsega sõidan!»

«Lähme nüüd doktor ootab,» veenis Eerika.

Kogan jäi Aili kangekaelsuse ees nõutuks. Esimest korda nende kooselu vältel ei paindunud naine tema tahte järgi.

«Ma ei sõida üksinda! Ei sõida! Pane või raudu! Aga ma ei sõida!» Aili nutt muutus hüsteeriliseks.

Kogani häda ja Aili häda kokku oli enam, kui Eerika Graude suutis kannatada. Teda erutas kummaliselt, et Kogani perekond sõidab Taurovite kaitse alla.

Ta astus nagu vabatahtlik Kogani juurde.

«Lubage, et ma lähen saatma,» palus Eerika kähku ning kuraasikalt. «Homseks oleme Leningradis ja ülehommeks jõuan Tallinna kaudu tagasi. Rongid käivad meil veel regulaarselt. Mis see kaks päeva.»

Aili jäi kuulutama — ja ütles siis jaa-sõna. Kui Eerika saatel, siis sõidab ta igale poole.

«Kes teeb siin teie töö?» kohmetus Kogan ettepanekut kuulates.

«Mis teie sellest muretsete? Küll ma asendaja leiab!»

Kodus laskis Eerika kardinad alla, keeras ukse lukku ja kleepis kirjakandjale meelespidamiseks: «Palun, toppige ajaleht ukse vahelt sisse. Ajakirja palun mitte pooleks murda! Postkastis võib vihm juhuslikult märjaks teha. Olen ülehommeks tagasi.» Väravat sulgedes vilksatas tema peas täiesti kummaline mõte — näha Taurovi naist!

Ta läks Katri juurde, kes õiendas parajasti narkoosimaski kallal. See, mis Eerika talle teatas, näis olevat Katrile nii üllatav, et pisut punagi tõusis põselohkudesse õitsema. Katri suu otsis pingutades vastust, kuid ei mõistnud esialgu midagi ütelda. Eerika kartis, et Katri pistab tänitades vastu vaidlema. Tema juba tundis neid noori naisi. Sellepärast asetas ta võtmekimbu Katri ette lauale ja palus hoolega vaadata, et naismaadleja tervet haigemaja vahepeal laiali ei kannaks. Ja Katri noogutaski nõus olles, kuid nii segase näoga, et Eerika pidi teda veidi aega altkulmu tunnistama.

Katri lükkas töö kõrvale — tema sisemuses uhtis kuum laine üle kallaste. Tund aega tagasi tulid need, kes Eerikaga õiendama pidid, tavaliste abiotsijate maski all ambulantsi ja jäid ootama.

«Ma siis lähen,» ütles Eerika Graude.

«Minge jah! Minge!» ühmas Katri pehmel toonil. Ta oleks tahtnud karjuda, nõnda hõiskas tema süda. Katri pigistas kõik kümme sõrme Eerika Graude kämblasse ja Eerika raputas mehise survega Katri mõlemat kätt. Möödus mitu sekundit ja Katri vahtis veel ikka Eerika näkku, suu lahti ja silmad kinni.

«Teil on hea meel, et ma ära lähen?» küsis Eerika.

«Väga! Te saate suurt linna näha!»

«Vaatame järele, vaatame järele, jah! Nägemiseni!»

«Nägemiseni!»

Ilialgi, kogu haiglas teenimise aja jooksul polnud Katri sellise kiiruga trepist alla plaganud. Ta lükkas isolaatori ukse pärani ja pähvatas: «Ära läks! Tehke mis tahate, minu pärast võite siin oodata, aga võite ka ära minna ja uuesti tulla...»

Üsna lähedal koridoris oigas üks kannatadasaanu ja Katri keeras isolaatori ukseavale selja. Ta kummardus üle kandraami ja hakkas naise juures askeldama. Õue aga sõitis samal ajal uus haavatute voor. Oli kuulda, kuidas ukсед edasi-tagasi laksusid.

TUISKAB TOATAGUNE

1

Ööl vastu kolmekümnendat juunit loodi maakonna kaitsekomitee, eesotsas Hermann Ässaga. Kohale oli jõudnud ka partei Keskkomitee volinik. Juhtimine, mis vahepeal käest ära tikkus minema, hakkas jälle plaanipäraselt laabuma.

Volinik oli kõva sõnaga mees ja näis mõistvat ka mandada. Sellepärast loodeti temalt tõsist abi. Peamiseks segaduste tekitajaks olid teadmatus ning ebakindlus korralduste andmisel ja otsuste tegemisel. Volinikust jäi aga kohe mulje, et talle siinsed inimesed ei meeldi. Ta nagu uuris ja puuris ja püüdis igaüht läbi valgustada. Sellepärast valis ta hoolega kohta, kus seista ja ise nähtamatuna teisi vaagida. Küllap vist veendunud, et kõik peavad teda nagunii tundma, ei esitlenud volinik end isegi mitte Hermann Ässale. Ta võttis heaks ja pidas loomulikuks, et tema poole pöördudes kasutati ameti- ja autiitlina «seltsimees Keskkomitee esindaja» või siis lihtsalt «seltsimees volinik». Soojast suvest hoolimata kandis ta villast kampsunit, villaseid sokke, paksu veluurmantlit ja kõrvadele vajunud sonimütsi. Liikus jutt, nagu kipuks ta tutvust soetama ja igatseks ebameeldivatele meestele vastukaaluks naissoo seltskonda. Nõnda tögas Ässa tehniline sekretär Kati Kuimet volinikku.

Ilmar ületas tõkked ja tungis esimesel võimalusel voliniku jutule.

«Mida te ette kannate?» küsiti Ilmarilt tõrjuvalt.

«Nõu oleks vaja pidada!»

«Nõu? Mis nõu?»

«Kuidas sideliinide kaitset kindlustada? Täna öösel tehti jälle põhjalik töö!»

«Aga see on teie asi! Selleks te ju oletegi.»

«On veel teisi küsimusi.»

«Ma puudutan neid üldiselt, aktiivi koosolekul,» laskatas volinik lõpetamise märgiks käega lauale.

«Arg mees,» lausus Ilmar hiljem Taurovile.

«Aga kõva käega,» tähendas Vadim Taurov.

«Kust sina teda tunnend?»

«Kadunud Reieri lihane vend Karl Karlovitš.»

Keskkomitee voliniku tulek ergutas Hermann Ässa. Lootus abi ja tuge leida andis talle elujulgust, mis kipus vägisi käest kaduma. Äss elavnes. Keerulise olukorra keerudki õgvenesid. Ta oli veendunud, et volinik teab kõike, mõistab kõike ja suudab kõike. Pärast nädalapikkust unetust sai ta ühel ööl normaalselt magada. Aga just järgmisel hommikul, esimesel juulil, võttis Karl Reier Hermann Ässa käsile ning lammutas kolme minutiga need toed, mis ta oli teise hinge kandejõuks ühes toonud.

«Siin ei ole korda,» kurtis Reier kaeblikult.

«Ei ole korda!» nõustus Hermann Äss.

«Teie vastutate oma parteipiletiga. Kas teate, mis on sõjakohus?» Sel moel nagu Reier polnud veel keegi Ässa tuuseldanud. Ja nii jaburalt kui Reierit ei kartnud Hermann Äss põrandaaluses töös poliitilise politsei nuhkegi. Äss ei suutnud sõna suust poetada. Siis haaras ta telefonitoru ja pistis Ilmariga pragama.

«Joo kärekas viina!» vastas Ilmar. «See tõstab südame saapasäärest põue tagasi. Minul käib praegu tuletõrjesalkade moodustamine. Sa võiksid sidesõlmega õlendada... Kahe vallaga on liin jälle katki. Ise tekitad paanikat!»

Reieri kätt said samal päeval tunda ka Taurov ja Ilmar.

«Miks te pole peabandiit Murelit kinni püüdnud?» küsis Reier. Tema hääletoonist tundus, et mäsu on tulemas.

«Uhe püüdsime,» vihjas Taurov Väino Mäelole.

«Ja istusite loorberitele?» ironiseeris Reier. «Sildu lõhutakse, telefoniliine lõigatakse läbi, paanilised kuuldused levivad teie maakonnas. Inimesed ei usu nõukogude võimu tugevust. Aga teie võtate julguse minu

ees kiidelda ühe bandiidi tabamisega. Kui see jätis Murel pole homme hommikuks minu ees, räägime teiega tõsisemalt. Praegu ei ole hällis kiikumise aeg!»

«Meie maakonnas pole ühtki silda lõhutud,» vaidles Ilmar.

«Ja teie soovite, et oleks?» lõikas Reier nagu terava habemenõaga.

«Ei soovi! Aga teie ütlesite, et meie maakonnas lõhutakse silda... Liialdada ka ei maksa!»

«Kui jätkub praegune muretus, algab ka sildade lõkumine,» kisendas Reier.

Karl Reier kasutas Ässa kabinetti ja telefoni. Äss tõrjuti Ilmari tuppa. Viimane liikus ka aina ringi. Taurov oli astunud samme Ilmari ületoomiseks julgeolekuosakonda. Kuigi ametlik määramine oli veel kohale jõudmata, töötas Ilmar juba samm-sammult Taurovi kõrval. Karl Reier aga jälgis teda nõelterava valvusega, mida Ilmar tundis ja mis tema olemise kuumaks võttis.

«Mureli me peame tabama,» sõnas Taurov hiljem Ilmarile. «Me peame talle võrgu viskama... Peame leidma inimese, kes teda tunneb ja meiega koos töötab.»

«Vähesed tunnevad teda välimuse järgi. Noor Murel ja noor Mäelo ei olnud meie mail nii populaarsed kujud. Mõlemad liikusid pealinna kandis, trügisid riigipirukale ligemale. Tavalised töoinimesed teavad neid vaid kuulu ja isade järgi.»

«Aga Leiuse noorik? Kas tema ei suvatseks?»

Ilmar raputas ägedalt pead. Ta ütles, et Katrisse tema ei usu.

«Kas sa ei eksi?» ümises Taurov. «Miks Leiuse noorik sulle ei meeldi? Olevat teine kord sinu pruut olnud. Äss ükskord vihjas...» nokkis Taurov.

«Lorijutt!» põrutas Ilmar mürgiselt.

«Kõneleme Leiuse Katjaga!» nuias aga Taurov.

«Jäta järele! Ma leian Mureli ise üles.»

«Laseb su kahevõitluses maha. Ta pidi hea laskur olema. Aga vana Murel siiski kardab tulirelva. Selles oli õigus mu Eerika Graudel. Kuradi värk... Tead sa, et Eerika pole veel Leningradist tagasi. Gatšinas on neid nähtud. Aga mis sai edasi, sellest ei tea me midagi.

Telefoniühenduse saamine on juba niisama hea kui võimatu. Reier ütles, et auto pole Tallinna jõudnud. Ta karjus mu peale Kogani perekonna evakueerimise pärast. Aga lakkugu panni! Inimene peab inimest sõja ajal kõige enam aitama. Kuhu see auto jääb! Küll tuleb tagasi! Mina usun inimestesse. Vastasel korral ei saaks ju võitu ka uskuda...»

Ja Taurov palus Katrit nii kähku, kui töö lubab, julgeolekuosakonnast läbi astuda.

2

Julgeolekuosakonda kutset saades löid Katri närvid kõhevile. Ta kartis, et Sale ongi juba tegutsema hakanud. Ilmarit Taurovi juures kohates üllatus ta seda eba-meeldivamalt.

Saanud teada, mida temalt palutakse, jäi ta esimese hooga keeletuks. Katri ei suutnud mõista, miks just temale sihuke ettepanek tehakse, ja kahtlustas mingit lõksu. Ilmar tundis Rauli niisama hästi, eks jahtigu teda ise! Katri ei tahtnud Rauliga kohtuda. Ta ei tahtnud tema varjugi näha ja südames pääsesid võidule kaks paha tunnet — solvumine ja alandus. Temas kihvatas, et Ilmar peab teda seesuguseks, kes muuks ei kõlba kui tänavanurkadele õngeviskajaks. Nüüd alles näis ta mõistvat, miks Ilmar armastas alati sellel teemal teda näksata. Katri vahtis parketiruutusi. Ilmar muigas ja see ajas Katri lõplikult vihale. Ah siis tema, Katri, hakaku Rauli nagu hätt meelitama? Ah siis selleks ta passib ja muuks mitte?

«Ei!» ütles Katri tasa.

«Kas ei julge, ei saa või ei taha?» uuris Taurov.

«Ma ei taha!» vastas ta järsult.

«Mõtle järele,» soovitas Ilmar ja naeratas pisut irooniliselt.

Katri vihastus ja läks näost punaseks.

«Kelleks sa mind pead?» kähvas ta häbi tundes.

«Ei pea ma sind kellekski!»

«Selles see asi seisabki!»

«Milles seisab asi?»

«Miks te tülli lähete?» noomis Taurov.

«Ei!» sõnas Katri ja keeras Ilmarile selja. Ta vaikis ning puuris Taurovi habemetüükais nägu. Taurovi naeratavastest silmadest paistis sapine salapärasus. Katri veendus, et Ilmar on teda Taurovile laimanud. Lops, mida ta oodata ei osanud. Ja ülepea, mis õigusega tikkus Ilmar veel nüüd tema elu segama? Katri tahtis Rauli koos sellega, mis oli temaga minevikus ühist olnud, unustada, maha matta. Ta tahtis jäljedki suure luuaga laiali pühkida — ja nüüd hakka järsku Rauli ees liperdama, teda lõksu meelitama? See osa oli Katri meelest vastik. Ja ta otsustas Ilmari ja Taurovi kurdile saata. Aga jutuaajamine oli Katri niivõrd ärevile ajanud, et ta ei suutnud sõnu valida.

«Jäta mind rahule!» kargas Katri Ilmari kallale.

«Jätan, jätan!» põrnitses Ilmar omakorda, Katri ootamatust ägedusest üllatunud. Talle meeldis, et Katri nõusse ei heitnud, ja kuigi Ilmar varjas seda ka iseenese eest, süütas Katri temas uue sooja tunde. Oli vastumeelne mõelda ja teada, et Katri hakkab võib-olla Liispeti ja Helduri või tont teab kelle kaudu Rauliga kohtumist nuruma, ja ei olnud ju teadagi, kuidas niisugune veerevale liivale rajatud eksperiment õnnestub.

«Head aega!» ulatas Katri Taurovile käe.

Ta väljus Ilmari poole vaatamata.

Taurov vaikis huuli hammustades.

«Sa ajasid kõik lörri!» ütles ta natukese aja möödudes.

«Mina?» üllatus Ilmar.

«Nojah — sina!»

«Vale puha!»

«Ei ole vale. Te klaarisite siin mõistu omavahelisi asju ja kõnelesite kahe plaaniga. Ma sain mulje, et tema tunneb ka üht-teist sinusuguse tühika vastu. Aga muust teie kahjuks ei mõelnudki. Mind juba ei peta!»

«Lori puha!» pröökas Ilmar jalule karates.

«Olgu pealegi,» naeratas Taurov lepitavalt. «Olgu, olgu!» kordas ta Ilmarit takseerides. «Asume nüüd asja juurde!»

Keskpäeval ilmus haiglasse üks kindral, jalutas koridorides ja uuris ukse vahelt palateid, pooleldi uudishimust, pooleldi ilmse kontrollimise kavatsusega. Kindral nagu oleks tahtnud kurjustada: «Teil on siia korralagedus!» Aga tema tumedad, teravad silmad naeratasid. Ta nagu tahtis nalja teha, et teisi oma naljaga lõbustada. Kindral käis ettepoole kaldu, ratsa- või autosõiduga harjunud inimese hoiakuga. Ta jume oli punakastõmmu ja ta võis ratsahõbusel mehise välimusega paista. Tema järel aga tassiti kandraami haavatud sõduriga.

Kõik haigla koridorid ja trepikodagi olid kahelt realt täis oigavaid sänge. Kogan oli jõudnud suurema osa haavu esmaabi korras üle vaadata. Raskemad haiged, kellele liigutamine võis saada eluohtlikuks, lamasid eraldi, õdede ja arstide toas.

Jaama oli jõudnud viimaks ometi ka sanitaarrong. Pöetajad ja õed korrastasid haavatuid edasisaatmiseks.

Kindral tervitas Koganit, seejärel Katrit.

«Minu autojuht,» osutas ta haavatule. «Miljon kilomeetrit oleme koos maha sõitnud — kümne aasta jooksul. Ma palun, et tehtaks tema heaks kõik, mis vähegi võimalik.» Ta kummardus ise kandraami kohale, silitas haavatu põske ja kuulatas südant. Kindral ei suutnud paigal püsida, vaid hakkas operatsioonitola eesruumis edasi-tagasi kõndima, tervemate haavatute juures seisatades, nimesid ja väeosi pärides. Küsimata, kas tohib või mitte, pakkus kindral kõigile suitsu. Aga keegi paberossi ei süüdanud. Selleks oli suur klaasvaheseinaga ruum liiga rangelt valge ja sõnatult keelav.

Sanitaride ja õdede seas askeldas ka Katri, silmad udused ja mõtted laokil. Kogu tee Taurovi juurest haiglasse oli ta mõelnud viimase aasta kohtumistest Ilmariga. Katri põlved nõtkusid Kungla tänava iga aiaäärava juures kange sooviga kummuli heita ja nutta nagu tol ammusel ööl, kui poliitiline politsei Ilmari arreteeris. Siis oli ta Ilmari süüs veendunud. Katri

teadis, et Ilmar muust kui riigikukutamisest ei mõelnudki.

Eriti teravalt meenus Katrile üks mullune suveõhtu, mil ta oli otsustanud asjad selgitada, kas või andeks paluda, ja ootas Ilmarit Laial tänaval poole ööni edasitagasi jõlkudes. Nähes teda lõpuks tulevat, astus Katri talle reipalt vastu. Öö oli pälgune, pilved nagu tindisinised plekid tõmmul taeval. Aedades lõhnasid till ja floksiõied.

«Öövahiks hakanud?» küsis Ilmar tõgades.

«Sind ootasid!» oli Katri avameelselt tunnistanud.

Näkku aga sai ta plaksu: «Hirmus meeldiv! Aga minul pole palju aega. Töölt tulen ja tööd jäi ka veel teha. Kogu tippi üksinda! Saata ma sind ei viitsi!»

Tol ööl Katri läks ja koputaski Valdeku aknale. Ilmaril võis olla töö raskusi. Aga see polnud põhjuseks teise inimesega põrandat pühkida. «Ta tegi mind kaltsuks. Olgu pealegi! Aga ma talle veel näitan, kuidas ta eksib.» Südidus oli Katri alati elus üleval hoidnud. Siis, kui mingi koorem turjale vajutas, lükkas ta pea erilise, jonnaka kiusuga selga, et saatusele näkku irvitada.

Kindrali autojuhil oli sügav kõhuhaav. Vigastused ulatusid kelmest läbi kõhukoopasse.

Operatsioonilaua juures seisis Katri tikksirgelt, käed kummikinnastes nagu doktor Koganilgi. Kogan ümises alati lõikuse ajal omaette naljakaid, katkevaid lauluviise. Ta ei kõnelnud sõnagi. Klemme, ligatuuri ja veresulgureid soovides sirutas Kogan Katri poole kätt ja viimane pidi ise silmapilkselt teadma, mida parajasti vaja läks. Katri pingutas Koganiga koos sooritatud esimese operatsiooni juures kohutavalt. Hiljem aga tulid taipamine ja harjumus. Avatud haaval pilku hoides teadis Katri alati, mis järgneb. Masinlikult tõstsid tema käed arsti ette tarvismineva riista, tupsu, nõela õmblusniidiga. Kui vaja, haaras Katri ka haagid ja avardas lõikusvälja arsti kätele mugavamaks või kuivatas verd. Ta pühkis alati kähku kokku linale jäänud niidotsad, et need ei saaks haava sattuda.

Lõigati paikse tuimendamiseks. Eetri- või kloroformimaski narkoosiks aega ei jätkunud. Kogan talitas

kähku, aga tavalise järelemõtliku sujuvusega. Operatsioonisaalis kuuldus tema ümin kui valitsev hää.

Kui Kogan õmbles kelmet, algas õhuhäire. Ta võpatas, ent jätkas rebendite kokkuõmblemist kellassepa ettevaatliku täpsusega.

Vedurid puhusid nii tugevasti, et arsti ümin mattus nende hädakisasse. Kuuldus juba lennukite lähenevat müminat. Linn aga oli selle minutini pihta saamata. Vaenlane materdas raudteeliini ja sildu. Kuid sellelgi alal oli tal maakonnas suurem edu saavutamata. «Kui hea siiski, et Aili ja poiss siit eemale said,» mõtles Kogan, oodates, kuni Katri sõlme kinni seob. Rebend ulatus roiete alt allapoole naba. Uus piste ja uus sõlm. Veel kord ja veel üks kord...

Langesid pommid. Esimesed linna pihta.

Ohusurve paiskas aknad pärani, üks ruut purunes. Killud klirisesid põranda linoleumile. Haavatu liigutas pead. Tema sõrmed kippusid rusikasse tõmbuma. Katri haaras süstla. Nõela ta oli viinud haavatu veeni juba lõikust ette valmistades. Kogan tõstis kaks sõrme. See tähendas kaht kuubikut morfiini.

Teine ja kolmas plahvatus. Maja võppus. Aknaraam langes eest, arstiriistade kappi ümber paisates. Kogan hoidis sõrmi harali, kõver nõel ja niit näpu vahel.

Aknast tungis sisse suitsu. Midagi oli põlema süttinud.

Katri tõusis kähku pingile ja kummardus üle operatsioonilaua, oma kehaga haavatut ja tema veritsevat lõikusevälja tolmutükemete eest varjates. Ta hoidis end pingul, toetas käed tugeva jõuga lauaveerele. Ninas vere ja joodi lõhna terav segu, ei tundnud ta midagi muud kui vihast soovi päästa niipalju kui vähegi võimalik.

Siis, kui häirelõpp puhutud, haav klambritega kinni surutud ja doktor Kogan läbi akna uurides kindlaks teinud, et pommid langesid üsna kaugele, märkasid nad kindralit operatsioonilaua päitsis. Millal ta tuppa tuli, ei kuulnud Katri ega ka doktor Kogan. Aga seal ta seisis, revolver pihus, silmad pärani, märg, punane nire suunurkades. Huuled oli kindral marraskile hammustanud. Vurrud mustasid tarretanud verest.

«Tänu teile!» kallistas kindral Katrit.

Ta kaisutas ka Koganit mehiselt ja patsutas teda õlale.

«Jääb elama!» lubas Kogan. Ta ise oli selles veendunud.

«Jääb elama!» kordas ka Katri. «Kõik läks hästi!»

«Tänu sinule,» pigistas kindral veel kord Katri mõlema kummikindast tursunud kätt. «Nüüd aga — linn tuleb evakueerida kahekümne nelja tunni jooksul. Rinnet linna taga juhatan mina. Rohkem aega ei riskeeri ma teile anda! Viimane kui üks haavatu tuleb saata rindest kaugemale.»

«Jaamas ongi sanitaarrong,» sõnas Kogan. «Andke, õeke, kohe täiendavad käsud,» pöördus ta Katri poole.

«Ma tean, et rong on jaamas. Seal sai arst surma. Sa lähed ja võtad selle rongi üle. Sõidate Tartusse. Sealt saate uue korralduse. Sind määran kohale mina — suusõnal. Brigaadikomandör Nikita Danilõtš Valdov.»

Katri märkas Kogani laubal higipiisku.

Aga Valdovi ümber levis raudne rahu.

«Kas mulle ei olnud kõnet?» küsis Kogan telefonivalvelt.

«Ei, doktor!»

«Post täna tuli?» küsis ta veel tasem, nagu muuseas.

«Tuli. Aga teile kirja ei olnud.»

Katri peopesad higistasid. Ta hakkas aeglaselt operatsioonitoa pakkimist korraldama.

*

Peearsti kabinetis ootas Koganit Ella Tuvikene toidupakiga, mesimagus naeratus suunurkades. Oma südames tahtis ta peearsti kogu hingest tänada. Pesupesemise töökoht oli Ella meelest nii suur asi, mille tagasisaamine teda hinge põhjani rõõmustas. Ella tänas ka saatust, kes toimetas minema õelusejuuretise ülemõe näol. Sõda ta kartis ja ei kartnud ka. Taanieli aastakäik enam mobilisatsiooni alla ei käinud. Üht asja hindas Ella üle kõige: niisugused ajad löid hakka peaga inimesele avarad varanduse hankimise või-

malused. Vastava kogemuse jättis eelmine sõda tema hinge. Nemat Taanieliga olid siis saamatud, pelglikud ja rumalad. «Me olime nagu uppuvad kuked, aga nüüd oleme targemad!» mõtles Ella külmavereliselt. Mureli maja oli juba niisama hästi kui käes. (Ja Ella ise oli aidanud vanatohtri parajasse paika saata, kust enam tagasi ei tulda.) Murel oli rikas. Pursui mis pursui! Sellepärast võtku vastu teenitud palk! Ella Tuvikene ei tulnud aga kunagi tänama, kui polnud midagi ka paluda. Lõuna paiku, kell pool kolm, hakkas haigemaja kassapidaja palka maksma. Aga Ellale ei antud enam dr. Mureli raha. Seni oli ta vanatohtri palga oma valdusse saanud, sest ta mängis ka Mureli virtina osa. Miks siis nüüd ei antud? Ella ei mõistnud, miks? Kassapidaja käskis tuua volituse. No kas pole see hull jutt? Kust Ella niisuguse volituse enam võtab? Raha ju oli tema oma. Ta oli selle kümne küünega välja teeninud! Kaup on kaup! Nüüd tahtis Ella Tuvikene, et tohter Kogan kassapidajale hirmu nahka kärataks. Kord olgu! Tööline ei tohi omast ilma jääda!

Kogan tänas söögi eest.

«Ma ei saa teid aidata!» teatas ta siis.

«Kuidas ei saa? Nu kuidamoodi?» imestas Ella siiralt.

«Murel on arreteeritud. Niisuguse loa võivad anda praegu teised.»

«Kes?»

«Taurov. Tema poole pöörduge!»

«Nu — peab siis vist! Aga kas teie ei saaks siit telefoniga?»

«Ei saa!» keeldus Kogan.

4

Haiglast lahkudes sõitis Nikita Valdov oma purunenud klaasidega «Emkas» parteikomiteesse. Tänavanurkadel, kus tungles sõjaväe ja evakueerujate iga liiki sõidukeid, laskis ta masinal alatasa peatuda. Kindral vaatles ja uuris inimeste nägusid. Mõned komandörid märkasid teda eemalt, andsid raportigi, aga voorisõdu-

rid möödusid enamasti teda tähele panemata, väsinud veoloomi kurjalt sundides. Valdovi kortsunud suvepluus sarnanes sõduri omaga. Auastet reetsid üksnes säärivad ja punased lampassid kalifeepükstel.

«Tütarlaps!» kõnetas kindral parteikomitees Kati Kuimetit.

Kuna Karl Reier oli Kati lõpuni välja vihastanud, kujunes vastus jahedaks.

«Ma palun teid teatada mind esimesele sekretärile!» ütles kindral turtsakust märkamata, tõmbas ettejuhtuva tooli ja istus. Võtnud mütsi peast, pühkis ta hooliga higist läikivat lagipead ja habemenõoga paljaks aetud kukalt.

Kati Kuimet hüüdis kirjutusmasina tagant tõusmata, üle õla:

«Ütelge Hermannile! Keegi sõjaväelane ootab!»

«Keegjii sõjavääljane oodab...» murdis kindral keelt Katit korrates. Ta küsis pead sirutades: «Õelge, neiuke, mis see tähendab?» Aga samas märkas ta Kati juustes halli, ja seda oli juba õige ohtrasti, ning Valdovi hääl muutus aupaklikuks. Ta küsis Katilt: «Kuidas teid ees- ja isanime järgi hüütakse?» Saanud vastuse, uuris kindral sekretärade, siis maakonna täitevkomitee esimehe ees- ja isanime ning soovis teada, kes juhtivatest seltsimeestest momendil parteikomitees viibivad.

Kati Kuimet sõnas: «Kõik on kohal.»

«Väga hea!» kiitis seepeale kindral.

«Ma tuln teie juurde,» ütles ta kärmesti ilmunud Ässale. «Küsimus puudutab maakonda ja linna tervikuna.» Surunud teretades kätt, istus ta toolile tagasi, sirutas jalad ette ja tülitas jällegi Katit: «Kas teil siin suitsetatakse?»

Kati ulatas tuhatoosi.

«Kas te saate kiiresti kokku kutsuda oma aktiivi? Ajame natuke juttu!» palus Valdov Ässa.

«Meil on maakonna kaitsekomitee,» niheles Äss ühelt jalalt teisele.

«Väga hea, et teil juba on kaitsekomitee. See kutsugegi. Ja side- ning meditsiiniline teenistus. Ka tehaste direktorid ja teedeosakond. Need! Aega on tagasihoid-

likult. Pool tundi. Seda palun ma tungivalt arvestada. Vasjuk, mis on praegu õige aeg?»

Saateohvitser ütles eemalt akna juurest: «Nelisteistkümme, nelisteist ja pool minutit!»

«Täpselt!» võrdles kindral oma käekella ja vaatles siis hindavalt ruumi ning ruumis olijaid.

Kati Kuimet tõttas kõrvaltuppa. Ta väntas telefoni ja kääritas kokku inimesi. Et ta aimas erakorraliselt paha teadet, kõneles Kati kõrge häälega, nutt varuks. Pool tundi? Kõigest pool tundi. Kui kaugel oli siis juba vaenlane?

Äss tammus jalalt jalale, suu mossis. Teda vaevas, et Reier oli kuhugi ära sõitnud. Kindral vaikis samuti, kõnepuldilt alla astunu väsinud ilmel. Ta oli seks koraks kõik öelnud ja kogus jõudu edaspidiseks. Ajuti libistas ta uuriva pilgu üle Ässa, aga ikka sel minutil, kui viimane mujale vaatas.

Valdov teretas kõiki, kes saabusid, kättpidi ja ütles igale mõne sõna. Ta tõusis üles ja liikus kärsitult edasi-tagasi. Viimasena ilmus Katri, hingeldav, tuulest saastatud peaga ja häbitult paljastatud kaelaga, nagu Ilmarile näis. Kindral aga teretas Katrit erilise sooja pilguga, mis Ilmarile jällegi meeltmööda polnud.

Kui kõik kohale olid jõudnud, vaatas Valdov nukralt ringi.

«Vasjuk! Kaart lauale!» kamandas ta adjutanti.

«Niiviisi!» pöördus kindral sellal, kui Valdek ja Äss kaarti lauale laotasid, kõikide poole korraga: «Saagem tuttavaks!» ja nimetas oma nime. Siis uuris ta pool minutit kaarti, palus kõigil ümber laua koguneda ja naeratas nii, nagu oleks tal öelda: «Mul on kahju, et me varem ei kohtunud. Te olete kõik toredad, hirmsasti meeldite minule.» Väga tahaks teie seltsis olla.»

Sõrmega mööda kaarti vedades muutus toon teiseks:

«Seltsimehed! Täna hommikul kuue ringis kulges rindejoon läbi nende punktide. Läänest viiskümme kilomeetrit, lõunast kolmkümme viis — aga loodest üheksateist-kakskümme teie maakonna piirist. Vaenlase pealööki ei paista olevat teie pihta, vaid siit — suunaga Pihkva linnale. Kui neil õnnestub läbi murda,

ja karta seda on, siis saate isegi aru, mis teid ähvardab. Siin lõunas on nad täna väga aktiivsed. Veel pean ma teile seletama ühte nende taktikat. Dessant viistakse kaugele ette. Senine kogemus näitab, et loodetakse peamiselt paanikale ja püütakse kohaliku rahva nõukogude-vaenulike elementidega kiiret kontakti saada. Peajõud järgnevad suurel vahemaal. Dessandid on väikesearvulised. Kolmkümmend kuni viiskümmend meest, tankidega, mootorratastel, ka veomasinaga. Tahate minult küsida, kuskohal me vaenlase peatame? Olen kohustatud tõtt vastama: teie linna ja maakonna piirides vaevalt. Arvesse võttes olukorda — on ettepanek homme keskpäevaks linn ja maakond niipalju kui vähegi võimalik evakueerida...»

Ta pühkis imelikult naeratades higi, nagu oleks olnud rääkimine väga raske.

«Kõnelgem nüüd konkreetset, mis ja kuidas. Kus mina teid aitan ja kuskohal teie mind. Kõigepealt ütlen teile, millised teed ja suunad sobivad vooridele. Uusi haavatuid haiglasse palun mitte enam vastu võtta. Kõik edasi saata! Kas on selge?»

«Selget!» mõnise ti läbisegi, sest kõik muutus traagiliselt segaseks.

5

Sõjatribunal, kelle liikmeteks olid Karl Reier, ka Hermann Äss ja Valdek Leius, langetas Väino Mäelole ja dr. Mureli kõrgeima karistuse määr. Kui esimene süüalune kohtuistungil närvid kaotas, nagu tõbras ulus ja töötas kõik süü ükskõik kuidas hüvitada, siis teine vaikus poolsurnult, kõnevõimetult. Dr. Mureli vastusevara koosnes kahest sõnast — «jah» ja «õigus».

Kui Taurov tribunalist, kus ta andis tunnistuse, lahkus, seisid kitsal vanglatänaval sõdurid. Neid näis terve linn jälle täis olevat. Voor järgnes voorile. Taganemine toimus korralagedalt. Tänavad olid räpased nagu kojameste üldstreigi ajal. Igal pool vedeles prahti ja hobusesõnnikut. Üks sõdur vilistas Taurovi nina all «Aga, sõnas tuttav piiga, saada kena kiri teelt...» See

oli palju kuulnud lauluke Kodusõjast ja komsomolist, mis uuesti populaarseks sai.

Oma maja aeda jõudnud, pööras Taurov mõttes kolm kõva kuradi. Paraadukse ees valgetest plaatidest trotuaaril jalutas Ella Tuvikene, väljaehitult nagu vanaaegne mõisasakste piduliku rakendi juhthobune. Ja nüüd hoopis teistsugune Ella, võrreldes sellega, keda Taurov oli pesu pesemas näinud. Rasked, kolmelülilised rõngad rippusid kahel pool tugevate nukkidega põski, pärlkaunistusega kammid hoidsid Ella juukseid oimukohal kohevil. Mõlemal lihaval randmel helkisid kläevõrud. Kuigi Ella näis lühikesevõitu, põlvekeermeid paljastavas seelikus ja kriiskavpunases pluusis sitke ning tüse, sobisid kõik ehted üsna kenasti tema olemise juurde. Ta ei mõjunud labaselt, vaid saksikult.

«Seltsimees ülemus, just teid ma ootasin,» edvistas Ella.

«Miks te mind siis ootasite, iludus?» küsis Taurov pilgates. Niisugune Ella üllatas teda ebameeldivalt. Nähes, kuidas teine kiitvast sõnast kõrvalestadeni punastas, lisas ta veelgi nokkivaid meelitusi, nagu ladvaõun, kirsimari ja kaunitar. Oli otsekui tungiv tarvidus nalja heita. Taurov nägi Ellat uute silmadega, selgema pilguga. Talle avanes Ella ahne seesmine pool. Ei saanud eksida, et Ella Tuvikene tahtis midagi manguda. Aga mida nimelt?

«Mina tuln palvekesega. Aga kas siin võib kõnelda?» sosistas Ella. Ta tahtis ilusti esineda, kenalt mõjuda ja vidutas ärevuse õhinas silmi.

«Mida te palute?» uuris Taurov.

«Õigust! Õigust siia maa peale!»

«Või õigust maa peale?»

«Nujah!»

«Vaata kuidas!» Piki tänavat voolasid voorid ja Taurovil oli tunne, et see on kurbmäng, milles ka temal tuleb osa täita. Tolmu keerles üles nagu inimlikku õelust, mis maha sadades värvid ja värskuse räpastab. Ella oli korduvalt julgeolekuosakonnas käinud ja pool poole vastu tõtt ka kõnelnud. Aga tema hasart salaja ukse taga kuulata ja siis ette kandma joosta oli Taurovile läila. Kui palju kaebas Ella Eerika Graude peale!

Kui Taurov poleks Graudet teisest küljest tundma õppinud, üksnes kurat võib tagantjärele teada, mis siis oleks võinud juhtuda.

«Milles asi seisab?» küsis Taurov.

«Pursui Murel jäi minule suuresti võlgu,» alustas Ella hädise, solvunud näoga.

«Murel jäi teile võlgu?» üllatus Taurov. «Väga huvitav!»

«Ei ole huvitav omast ilma jääda.»

«Rääkige!» käskis Taurov. Tal oli ükskõik, et nad seisid kõnniteel, kust inimesi mööda vooris. Taurov nagu tahtiski, et ka teised oleksid Ellat kuulnud, arvustanud, heaks kiitnud või vastu vaieldud.

«Mina ju Murelit koristanud, tema pesu pesnud. Ta võttis minu käest arve peale piima ja leiba. Mina koguni tapsin temale kana. Vana hull pursui himustas linnuliha. Nüüd on temal kunturist palka saada... Palun teid, andke minule spravka, et saan sealt oma võla kätte.» Et asjale suuremat kaalu ja tõepärasust anda, lisas Ella: «Tema, prussakas, ei viitsinud kaks kuud haigemajast jalga välja tõsta. Ta magas põõningutoas, sõi sealsamas ja mina olin sunnitud isegi ööpangi allkorrale tirima. Üleval seda käimise kohta ei ole, võite Koganilt järele küsida, kui ei usu.» Taurovil pööritas pea, nagu oleks ta tugeva auru alla sattunud.

«Aga kaunitar, kas dr. Murel siis püsse toomas ei käinudki?»

«Tema?» Ella ühmas põlastavalt.

«Aga teie ju tunnistasite, et Murel tõi kusagilt püssid ja peitis oma keldrisse?»

«Mina, et tema?» Ella lükkas lõua ette ja kortsutas kulmu. Mis hullu värki teine tema peale ajab, näis ta mõtlevat. «Mureli majas olid püssid. Ise saite ju kätte. Aga tema seal ei käinud! Või käis ka salaja? Mina seda ei tea, teie ise teate paremini.»

«Kas doktor Murel nende püssidega seotud oligi?»

«Justament! Pursuide värk! Kõik üks kamp!»

«Kes on üks kamp?»

«Tema ja tema õde.»

«Õde?» Taurov võttis Ellal käe alt kinni ja talutas ta

kabinetti. Tal oli meeles, kuidas Ella jooksis poole õõ ajal püssidest teatama. Läbiotsimise momendil osutus tohtrimaja tühjaks. Ovest leiti üksnes Ella Tuvikese jalajäljed. Aiateed olid värskelt üle rehitsetud. Doktorist, proua Mäelost, ei poetanud Ella tol korral poolt sõnagi.

«Kas õde ja vend olid kaasteadjad? Kas te teate, et olid?»

«Olid, noh! Mis siin enam küsida,» keerutas Ella. «Proua käis ükskord öösel üleval doktori juureski. Ma ise kuulsin ukse tagant nende juttu. Doktor viskas teda saapaga. Ausõna, ma ei peta! Kui soovite, võin ma ükskõik mille peale vanduda.» Ella sai aru, et Taurov kõhkleb või kahtleb. Ta kartis, et tohtrinäss lastakse järsku vabaks. Aga ta oli dr. Mureli majast, mis tema hooldada anti, nii palju kraami minema tassunud, et vanatohtri tagasitulek ajas hirmu nahka. Sellepärast keerutas ta kokku uusi süütegusid. Ella oli kõigeks valmis. Ta tahtis puudusest, mis oli olnud tema elu-aegne kaaslane, iga hinna eest välja rabelda. Mureli ja Haameri varalt oli ta saanud nii kena noosi, et ka varbad naeratasid. Ta oli läinud võib-olla ülearu kaugele. Aga nihuke see inimese elu ju ongi jumalast loodud. Mis ühele hea, see peab teisele halb olema.

«Kas relvadega oli seotud Mureli õde?»

«Üks värk!»

«Kumba teie püsse toomas nägite?»

«Nemad koos, koos, kõik koos...»

«Kus oli doktor Murel tol ööl?»

«Põõningul...»

«Kuidas sai ta samal ajal õega koos olla?»

Küsimuste ründav toon tekitas Ellas kõheda tunde. Ta oli veendunud, et Taurovile meeldib iga Mureli pihta antud paha tunnistus. Mida halvem, seda revolutsioonilisem, mõtles Ella. Sellepärast oli ta lasknud alati lahtise suuga, liiga laisk meeles pidama, mis just kõneldud sai. Ta rääkis ilmast-ilma mõnuga, süütundeta ja nagu imestades, kui palju halba on veel maamunal olemas. Sealjuures tundus Ella vähemalt iseenese silmis vaese kannatajana, kellele teised aina liiga teevad ja kes sellepärast on sunnitud tõe eest

võitlema. Miks ta Sale Mäelo nime suhu ei võtnud? Aga sellepärast, et Sale oli nüüd vaeseks jäänud.

Juba seitsaadik, kui Eerika Graude osakonnas käis, hoiatas üks seesmine hääl Taurovit, et selgeks uuritud «Mureli asi» on veel segane. Kuid algas sõda. Kadunud Reier saavutas vanatohtrit ülestunnistuse. Ja kohtus kordas Murel sama. Kõike mõjutas teadmine, et doktor on Raul Mureli isa ja Väino Mäelo onu. Tauroviga oli juhtunud see, mida ta elus kõige enam põlgas ja vihkas. Ta tabas end viltulaskmiselt. Sellega kaasnes alati piinarikas tundeõpatus. Mida teha? Ta ei saanud niisugusel puhul käega heita ja kõike kuradile saata. Vastuoksa, Taurov takerdus kramplikult just tõde välja tooma. Ja kusagil tema tunnete tagamail trummeldas üks vihane viis: seesugune Ella tuleks maha lüüa või praevardasse tõrgata. Praegu oli tal raske otsustada, mida teha.

«Miks teie pole mulle Raul Murelist teatanud?» küsis Taurov Ellalt.

«Olen!» vastas Ella südilt. «Ta on väljamaal» kinnitas ta avalalt ja kogu südamest. Rauli kodus viibimisest polnud tal tõepoolest õrna aimu. Küsimus aga ajas ta paanikasse. Ta niheles toolil ja sihtis ammuli suuga Taurovi silmi, tundes nimetu hädaohu lähedust. Taurovi hääletoon oli häirivalt lõikav. Ella kahetses tulekut ja tundis sellest teiselt poolt põnevat rõõmu. Tema uudishimulik ja sensatsioonimais karakter mälus sööta, mis aegamööda teadvusse valgus. Taurov oli olnud temaga alati kidakeelne. Seekord ajas ta pike-malt juttu. Igal juhul oli hea võimalus rohkem teada saada ja selle järgi elamist ning tegevust korraldada.

«Võib-olla tõi keegi teine need püssid?» pobises Ella õlgu kehitades.

«Teie tunnistasite, et nägite doktor Murelit relvade juures!»

«Mis siis sellest!» mõmises Ella ja tema süda hakkas ärevalt põksuma.

«Kus oli doktor Murel tol ööl?» kordas Taurov tungivalt.

«Jõuan mina pursuid passida — eks pööningul!» Ta sattus niisugusesse seisukorda, et vaju kas või maa

alla. Ellal kadusid kõik lootused seda saavutada, mille pärast ta Taurovi juurde tuli. Mõte kusagilt kerge vae-vaga midagi lõigata tegi tema alati hulluks. Ta oli nõus kas või üle pussnugade ronima. Viimasel aastal sadas tema süle nii palju õnne. Ella tundis armuaega ja nüüd pöördus järsku kõik hirmuks. Nii nagu Ella Taurovi ees istus, prink keha üle tooli vajunud ja pruunid silmad pärani, meenutas ta haudujat kana, kes kaitseb tühja pesa.

Taurov helistas uurijale.

«Te annate veel kord tunnistusel» ütles ta Ellale.

«Miis? Ei anna!»

«Annate!»

Ta tahtis Ella üle kuulata, kaht tunnistust võrrelda ja midagi ette võtta. Taurov mornitses endaga rahulolematult. Ella aga ei allunud uurija korraldustele. Ta hakkas vastu, püüdis põgeneda. Ella pelgas, et tema juurde koju tullakse läbi otsima. Osa dr. Mureli juurest vinnatud kraamist oli veel kindlasse peidupaika panemata. Taurovi korraldusel pisteti Ella kartsa rahunema ja järele mõtlema.

6

«Kohtuotsus viiakse homme koidikul täide,» teatati Taurovile.

«Tule nii ruttu, kui saad!» kutsus ta Ilmari enda juurde.

Ilmar imestas Taurovi kohutavat olekut ega osanud esimese raksuga musta ega valget kosta. Mitte see polnud kummaline, et Taurov tammus nagu kammitsas ja sõimas Ellat mudamustaks, iseennast aga keh-vema kategooria karjapoisiks, vaid hämmastama sundis miski muu. Taurov elas juhtumit liiga raskesti üle.

«Lase vanamees vabaks!» soovitas Ilmar. Aga ta raputas kohe pead, et soovitust võiks soovi korral ka tõgamisena tõlgendada.

«Sa soovivad?» haaras Taurov sõnast.

«Lihtsalt ütlesin!»

«Aga mis ta teeks, kui laseksingi? Tõstaks püssitiku meie vastu?»

«Siis paned õiguse nimel uuesti pokri!»

«Õige! Aga kas sa tead, mis mind ootab, kui ma süüdistuse tühjaks tunnistan? Või arvad, et minul polegi ülemusi? Omavahel öeldes, ega ma ole seal» — ta torkas põidlaga püstloodis lakke — «kunagi heas kirjas olnud. Küsimus seisab praegu niiviisi: kumb on kallim, kas minu või Mureli elu? Ole kohtunik ja otsusta.»

«Mõlemad!»

«Vaata kui kaval sa oled! Poleks osanud arvatagi. Laveerid, kurat! Ma ootasin, et pahvatad minu kasuks. Aga nüüd näen, et oled vastupidisel arvamusel,» naeris Taurov irooniliselt.

Nad vaikisid ja mõtisklesid omaette. Taurov aina mõõtis toa tolmut parketti. Ilmar vahtis Taurovit kannatamatult.

Taurov rahunes pisut ning jätkas: «Murel äratas minus juba algusest peale umbusku. Tema asja uuris algul kadunud Reier. Asitõendite akt oli, et hoia alt! Vana-mehe võttis ise süü silbist silbini omaks. Niisugust asja on ennegi juhtunud; et inimene kukub verest ja kardab enda lollakaks. Aga arst? Ja pealekauba veel kirurg.»

«Mida ette võtad?» küsis Ilmar.

«Ma ei suuda silma vaadata inimestele, kui olen ülekohut teinud. Ma tahaksin olla kommunist. Läbinisti sirge ja aus. Aga iga kord ei õnnestu. Minu töö mehed vabandavad niiviisi: kui kümne kõvera kõrval üks õige pihta saab, edenevad asjad ülinormaalselt. Näed, noh, see ametitõde minu pähe ei mahu.»

Ilmar mõistis Taurovit ja ei mõistnud põrmugi. Rinne ligines linnale. Mis tähtsust oli selle kõrval doktor Mureli elul või surmal?

«Miks sa mu siia kutsusid?» küsis Ilmar kella vaadates.

«Sinu siia?» mühatas Taurov. «Oli ju vaja kõnelda! Noh!» Tal oli piinlik esile tuua põhjusi, miks üks vastupandamatu seersmine jõud sundis hingehädas teist inimest otsima. Taurov pahanes Ilmarile ja mõtles: «Kuradi kala niisugune. Midagi ei saa ise aru. Sa

nämmu talle püdi suhu...» Aga pikemalt seletada ja tundeid puistata polnud võimalik ega tarvilikki.

«Kõnele! Tee kähku!» sundis Ilmar minema kibeldes.

Taurov tõstis häält:

«Mis oleksid sa minu olukorras teinud? Vasta otsekoheselt!»

Ilmar kehtas õlgu.

«Lase ta lahti!» sõnas ta nüüd juba soovitades.

«Aga Karl Reier? Mind lastakse ka lahti!»

«Oled selles veendunud?»

Taurov noogutas, vaikis ja mõmises:

«Vabaks lasen ta ikkagi.»

Taurov saatis Ilmari tagaukse kaudu sammastiku-alusele terrassile. Sealtkaudu käis jalgrada parteimaja paraadtreppi. Sirge ja peamiselt Taurovi tallatud. Kahe tänava ja teatriaia kaudu minekuks oli maa tema jaoks kauge. Misjaoks ringi käia, kui otsetee võimalik? Ega sellel otseteel suuremat takistust olnudki kui ühest elupuuhekist läbipugemine. Aga imalat elupuu lõhna põlgas Taurov sellepärast, et elupuud tuletasid surnupärgi meelde. Ning tema arvates ei olnud mingi patt seda sorti ilupuid tallata.

Nad kõnelesid veel minut aega teineteise vastas seistes hävituspataljonist, arutasid, kust sineleid saada, ja Taurov toonitas, et kiiyrid peavad olema. Siis vaikiti.

«Sa ole ettevaatlik. Reier ei pea iga su sammu teadma,» soovitas Ilmar.

Taurov tundis seltsimehe pilku ja kõik selles oli selgem kui selge.

«Ma müün oma naha õige hinna eest. Üle ei hinda, aga alla ka ei jäta!» ütles ta.

Taurovi juurest pööras Ilmar parteimajja sisse astumata õhukaitse staapi, mis asus linna täitevkomitee majas, luteriusu kiriku vastas. Kirikutorni kasutasid nad vaatluspunktina ja õpetaja oli hommikul Ässa juures nurisemas käinud. Ta kaebas, kuidas mehed laulnud jumalakojas puruilmalikke laule. Et usk on vaba, kirikud lubatud, siis palus õpetaja kirikutorni rahule jätta. «Las aga laulavad. Kas või lorilaule. Ei tee see kirikukelladele midagi,» mõtles Ilmar. Tallaku orelitki. Peaasi, et magama ei jää ja õigel ajal häire annavad! Leid-

sid, millest praegusel ajal küsimust teha. Ta ohkas ja heitis umbuskliku pilgu taevasse. Kas tuleb vihma? Ega vist! Silmapiir oli selge, nähtavus kauge.

Eemalt vangimaja väravast väljus paar inimest. Üks käis seljale ristatud kätega ees ja erariides saatja kolme-nelja sammu kaugusel taga, parem käsi pintsakutaskus. Puiestee tänava nurgal, pritsimaja ja julgeolekuosakonna juures sattus Ilmar nendega vastamisi. Silmast silma.

Vang oli doktor Murel.

Ilmar kergitas soni ja tervitas. Hetkelises ebamugavuses jäi ta koguni seisma. Murel möödus langetatud silmil. Siis märkas ta järsku teretamist ja pööras koraks vahakollase, tutthabemega näo Ilmari poole. Ilmaril jäi mulje, et vanatohter on poolpime. Nõnda tardunult mõjus tema pilk.

«Saaks enne linnast lahkumist Rauli tabada,» mõtles Ilmar. Ja vanamehest oli tal miskipärast hale.

7

Kui kästi, siis Murel istus. Ta alistus kõigele tuima ükskõiksusega. Juba nõukogude korra kehtestamise momendil mõtles Murel, et tema elu on läbi. See pidi nii olema. Punased vihkasid kodanlasi. Aga tema oli pursui, haritlane, majaomanik, «neetud intelligendike». Sellepärast teadis Murel oma lõppu ette, ei püüdnud pageda, oma süütust tõendada ega end kuidagiviisi päästa.

Ta oli kuuekümnne ühe aastane ja sajandi esimeste aastate hingeeluga. Siis oli tema aeg. Ta oli sinna püsima jäänud ega sobinud kahekümnnendatesse, veel vähem neljakümnnendatesse aastatesse. Murel pelgas kommuniste. Ta värises nende ees. Surma ees vähem, aga kommunistidele mõeldes hulga rohkem. Igavest elu ja jumalat ta samal ajal ei uskunud. Tulevik polnud enam ootus ega lootus, vaid raugemine ja raugastumine. Mis ikka! Ilmas oli küll ja küll juba nähtud, palju maitstud. Naise surma järel ei leidnud doktor Murel enam elus sõpra ega sõprusi. Välja arvatud Eerika

Graude. Aga Eerikaga abiellumine näis kadunud jumaladatud naise mälestuse rüvetamisena.

Kui Taurov hakkas haiglas käima ja Eerika Graudet kutsuti julgeolekuosakonda, oli Murel veendunud, et tema tunnike on tulnud. Ja just samal ajal võttis maalt linna tee ette õde Salome (ta ei tihanud teda tõgada ja Saleks hüüda). Tuues leiba, võid ja kohupiima koorega, noris õde alati kangetoimelisi mürke. Mis ots-tarbeks? Omamoodi arana, väga pedandina keeldus Murel kindla sõnaga. «Sure siis, kui sured! Mürki võtta pole hea!» Paha maailma ja tema viimsepäeva-eelse kurja ning õe mürkide himu eest põgenes ta haigemajja, hoidis alati nuuskiõõrituse pudelikese rinnataskus ja hingas sealt ammoniaagi lõhna. Nelja-viie tugeva aevastuse järel muutus pea selgemaks. Töö oli haiglas harjunud, käte sisse kulunud. Tööd Murel armastas iseenese teadmata. Salome võis karjuda ja stseene teha. Tal oli kombeks teisi inimesi sundida. Doktor Murel kartis väga oma õde. See oli ka üks põhjusi, miks ta kodu pelgas ja pööningult kaitset otsis. Oli veel teinegi põhjus. Aga doktor Murel polnud võimeline arreteerimisele teisiti mõtlema kui loomulikule tulevikule. Sellest tingituna oli ta kindel, et tema vanglat ei kardagi. Pööningul elamine polnud redutamine. Salaja katuse alla hiilimine, salaja, pesa peitva ja kütte eksitava rebase kombel hommikul alla tulek sai tegevuseks, kus osa ei mänginud meeled ega mõistus, vaid mälestus. Üliõpilasena elas ta samuti katusekambris, kus käis pruut (sama, kellega hiljem abiellus) tal külas.

Uuesti üle Taurovi kabineti läve astudes oli Murel vaimselt juba surnud mees.

Nähes enda ees suurt, värisevat hirmu, vaevas Taurovit tahtmine nägu kätega katta ja karjuda. Mureli riided olid kortsus, silmad sügavale koljusse taandunud. Põsed lohkus, habemetutt ja hambutu suu vöbisesid. Murel püüdis kuidagimoodi teretusele vastata, pakutud tooli eest tänada, liigutas korra huullgi. Aga ta sulges suu ja sulges laudki.

«Teie, doktor Murel, elaste viimastel kuudel haigla pööningukambris?» küsis Taurov ettevaatlikult.

Murel võpatas. Sõna «doktor» mõjus ebaharilikult.
 «Jah! Ma elasin põõningukambris!»
 «Ega te kordagi kodus ei käinud?»
 «Ei käinud kordagi kodus!»
 «Ega teie ju nendest relvadest ei teadnud? Ega?»
 «Ei!»
 «Aga doktor, siis teie olete süütu! Saate vabaks!»
 «Mõh?» ühmas Murel. Suu jäi ammuli. Tuba ümber-
 ringi liikus. Oli soov kusagilt kinni haarata. Aga toe-
 tuspunkti ei leidunud. Mingi värin raputas pea tudisema.
 Kui Taurov öeldut kordas, küsis Murel:
 «Mis ma olen?»
 «Süüdistus teie vastu võetakse tagasi. Saate kätte
 passi ja teised dokumendid ning olete vaba.»
 «See on — et kuidas? Ja-jah — kuidas vaba?»
 «Tribunali otsus muudetakse kui ebaõige.»
 «Ebaõige?»
 «Öelge oma arvamine!»
 Ei olnud midagi ütelda, ei olnud oma arvamist. «Mis
 ma pean ütlema?» küsis doktor Murel natuke napakalt.
 Taurov kallutus ettepoole, Murelile ligemale. Ta üri-
 tas asjata silma vaadata ja tundis hirmu nagu laps,
 kes on tema kätte usaldatud kella osadeks lahutanud
 ega mõista enam kokku panna. Rattaid jääb üle ja kru-
 visid tuleb puudu.
 «Kas te teate, kes teile selle tüki mängis?»
 «Tüki?»
 «Kes võis püssid teie keldrisse vedada? Katsuge ra-
 hulikult järele mõelda, doktor! Tuletage meelde, kes
 võis teie peale vihane olla? Kes võis soovida teile
 paha?» jätkas Taurov erilise surveta.
 Murel vastas:
 «Minu õde Salome Mäelo, sündinud Muravjova.»
 Tema lõug vappus südamest tulevat tõtt kõneldes.
 Vastuse järsuvõitu toon üllatas Taurovit. Ta küsis
 kähku, vaheajata:
 «Miks teie, doktor, teda kahtlustate?»
 «Ta ei saanud luminaali.»
 Murel ei olnud pikemaks seletamiseks võimeline. Ta
 ütles veel üheainsa sõna:
 «Mürk!»

«Hea küll, doktor!» tõusis Taurov. «Siin on teie pass,
 teie töötõend ja tööraamat. Oleks naeruväärne öelda,
 et vabandan tülitamise pärast. Diagnoos polnud õige!»
 «Diagnoos?» elavnes Murel ja vaatas esimest korda
 Taurovi otsa. Aga sinise randiga müts ja roheline pluus
 olid ikkagi hirmsad. Neist hoovas jäikust, mis Mureli
 ihumahlad tarretas. Sellepärast ei küünitanud käsi do-
 kumente vastu võtma. Murel viibis une ja ärkamise
 vahepealses uduses punktis, kehas tahtejõuetu lõtvus.
 Ta ei suutnud püsti seista, sest tool oli veel ainuke,
 mis andis tuge.

Murel ei märganudki dokumente võtta. Taurov toppis
 need tema põuetaskusse, võttis oma mütsivoodri kül-
 jest haaknõela ja pani sellega tasku kinni.

Julgeolekuosakonnast vabadusse astudes ei mõistnud
 vana doktor Murel kuhugi minna. Olid niiskusest lõh-
 navad õled ja hämar vangikong ning järsku oli pimes-
 tav päevavalgus, mis lausa lõikas silmi. Oma maja ja
 oma kodu segunesid peas haigla koridoridega.

«Ei, ei taha!»

Aga oma tahtmine sai järsku tema taevariigiks, kuhu
 vanamees istus nagu issand jumal ise troonile. Tatsa-
 nud tõmbil ja sihitul sammul Puiestee tänavat üles-
 poole, vaatlles ta pritsimaja punaseks värvitud väravat.
 Siin oldi ükskord pealik ja peeti kõnesid «jumalale rõõ-
 muks ja ligimestele kasuks». Murel naeris helenenud
 mõistuse ja veel heledama südametunnistusega. «Miks
 mitte. Miks mitte! Ikka rõõmuks, ikka kasuks, armas
 eesti rahvas, kallid eesti vend ja õde!»

Kui ta linna sauna kohale jõudis, peatusid mõtted
 kibul, vihal ja laval. Murel tahtis end pesta ja leilitada.
 Aga ukсед olid kinni. «Ät-ät-ätt! Ei ole ilus!» Tema ise
 ehitas selle ihunuhtlemise koha, et rahvas, tema oma
 eesti rahvas saaks vaimutervise huvides hoolt kanda
 kontide, rist- ja abaluude kerguse ning painduvuse eest.
 Kui palju nad linnavalitsuses sotsidega lahinguid lõid!
 Need ju ei tahtnud numbritubasid, vanne ja vaipasid.

Nad ei saanud aru kultuurist, omast rahvuslikust kultuurist. Murel käis ümber sauna. Nüüd, kus ehitaja tah-
tis vihelda, olid kerisekivid külmad. Ta leidis avali puu-
kuuri ukse ja sealt terve koorma metsavärskeid kase-
vihtu. Siis istus vana doktor Murel maha, võttis ühe
viha sülle ja nuusutas ning nuusutas kodumaa kaske.
Kõige meeldivam lõhn siin maailma peal! Eestimaa
metsade lõhn! Jaanipäeva lõhn! Ta peitis pea kaselehte-
desse ning keeras midagi muud mõtlemata küljeli. Jah,
tõesti, see oligi ainuke soov ja omast käest täita.

Uni valdas Murelit nagu joobumus.

TUGEVATE HINGEDE AEG

1

Kell kolm pommitati.

Kell viis pommitati.

Poole seitsme paiku kaikusid ümber linna uued plah-
vatused.

Katri pakkis haigla ladusid ja operatsioonituba.
Autod vurasid jaama vahet. Nad ei saanud enam häire-
test hoolida. Sanitaarrong pidi iga minut, niipea kui
kõik haavatud peale võetud, ära sõitma. Kogan ise õien-
das jaamas ja linna apteekides, andes aina Katrile
traadi kaudu korraldusi. Alati päris ta ka telegrammi
ja Leningradi kõne üle. Aga asjata. «Iluaasi» vaikis ja
Eerika Graude samuti. Katrigi kippus arvama, et
Graude ja Kogani perega on juhtunud õnnetus.

Viimase vooriga viidi jaama kindral Valdovi auto-
juht ja Katri otsustas teda ise saata. Lõikust talus see
neljakümnene mees uskumatu vaprusena. Tal ei olnud
paksust ega pikkust. Tema keha koosnes vaid muskli-
test. Kuigi Kogan kandis talle üle veerand liitrit verd,
oli haavatu seisukord pärast operatsiooni murettekita-
valt paha. Temperatuur ligi nelikümmend pügalat.
Pulss tagus sada tuiget ja üle selle minutis. Tavalises
olukorras oleks talle paigalt liigutamine ja sõidutamine
surma tähendanud. Nüüd aga lootis Katri erilisele sõja
sünnitatud jõule. Ta aimas juba selle olemasolu.
Pomme küll kardeti. Ent kui häire möödus, voogas elu
veelgi kirglikumalt.

Sanitaarrong koosnes peamiselt kaubavagunitest ja
viiest pehmeasemelisest magamisvagunist.

Ainsal lahtisel vaguniuksel seisis mustajuukseline,
rõõsa ilmega tüdruk nagu tuldpurskav mägi. Tema
suurt ja laia kogu oli terve ukseava täis. Katrile vaa-

tas ta ülevalt alla, eemaletõrjuvalt. Teretusele vastas tüdruk mokaotsast, et astu aga edasi, meil pole aega tühja juttu lobiseda.

«Lubage läbi!» hääldas Katri hoolega venekeelseid sõnu. Ta püüdis kõnelda selgelt ning grammatiliselt õigesti.

«Siin pole läbikäiku!»

Katri aeti eemale. Ta ei teadnud, mis teha. «Kas ta arvab, et tahan pääseda vaguniesiku kaudu teisele poole rongi?» mõtles Katri. Tüdruku püstine nina tegi kõrgelt paar korda kaare ja silmad välkusid. «Ei, ei! Sa said aru, aga norid,» pahanes Katri. «Vaevalt et doktor Kogan sellise eputise rongi jätab,» krimsutas ta irooniliselt huuli.

«Mul on vaja rongi tulla,» selgitas Katri veel kord nii arusaadavalt, kui keel lubas.

«Paljugi, mis sul vaja võib olla!»

Ebasõbralik keeld ärritas Katrit.

«See ei ole lõbusõidurong!» vastati talle. Sealjuures kõõlutas tüdruk tugevat, aga ilusa kujuga jalga.

«Mina ei taha lõbu sõita, vaid haavatutele kohta!»

«Kus on haavatud? Järsku sa ise?»

«Ei! Mina ei ole haavatu, vaid saadan neid.»

«Mina olen arst,» teatas neiu nipsakalt. «Enne vaatame su haavatud järele ja siis alles saad üle läve.»

«Mina olen medõde,» vastas Katri.

«Olgu pealegi, ma olen siis ka õde,» alandas teine kähku oma seisust. «Aga ära proovi mul siin ükskõik keda simulanti vagunisse toppida. Ühe praegu viskasin välja. Mind juba ei peta. Kogemused perekonnast pärit, isa töötab mul vabriku tehnilise kontrolli osakonnas ja ema miilitsa passilauas.» Ning ta kirus paljusõnaliselt, kuidas üks juudi soost ärimees tahtnud end raskelt haavatute pehmesse vagunisse sokutada, kartuses, et teises ešelonis näpatakse mõni pakk või pamp. Mehel olnud pea üleni sisse mähitud, kepp lampamise otstarbel käes. «Aga ma sain aru,» lõi tüdruk rusika pringile rinnale.

«Minul on raskelt haavatud,» vastas Katri ja küsis Kogani.

«Mina olen praegu rongilema kohustes. Tema otsene asetäitja!»

Inimesi tõttas pakkidega mööda teistesse rongidesse. Aeti lapsevankrit. Seal tihkus imik nutta. Ema torkas käigu pealt lapsele luti suhu. Keegi läikivmustade juuste ja sametkuuega mees talutas käe alt kinni hoides oma viimasel veerandil kaasat. Aina põgenemine, põgenemine... Läks noori ja vanu, kohvritega ja ilma, mõnel kaks kätt taskus nagu suvitajal.

«Kuule, mis su nimi on?» kõnetati vaguniukselt Katrit. «Ajame siin juttu, aga nime ei päri. Pole ilus. Eks ole?»

Esimesel hetkel ei mõelnud Katri vastata, aga ütles siiski oma eesnime.

«Mind hüütakse Olesjaks. Kui sul on ikka tõesti ja tõelised haavatud, võib-olla isegi raskelt, siis ei maksa viivitada. Meie uus arst — niisuguse pika ninaga...» kaks ümarat kätt mõõtsid õhus terve meetri. «käskis just enne jooksupanekut kaheksale raskelt haavatule kiiresti ruumi teha. Järsku tulidki nendega?»

«Ei teal!»

«Kes siis sinu eest teab?»

Katri vahtis kannatamatult ringi. Miks Kogan viibis? Kus ta kooserdab? Ajab taga telegrammi ja Lenigradi kõnet? Katrile meenus, et tedagi ootab ehk Valdek, kuid tal oli sellest ükstapuha.

Neiu aga jätkas kiusavalt:

«Kui mina oleksin olnud nii otsustusvõimetu, siis poleks see rong mitte siin, vaid kusagil fašistide käes. Esimene arst langes meil rivist tolles jõledas Riia linnas. Teisi siis veel polnudki. Aga me moodustasime veduriuhi ja kokaga sõjanõukogu ning juhtisime oma rindelõiku. Saad sa aru, mis see praktiliselt tähendab? Ei saa! Näita, kuhu sa jätsid haavatud?»

Olesja tuli trepist alla; Katri kõrvale. Ta vahtis Katrile ainiti otsa.

«Ootan Kogani!» kordas Katri jonnakalt, suu tugevasti kokku surutud.

«Kas sa viimati oled see, keda meie arst nagu aru lage ootab? Tema naine?»

Katri turtsatas kõrgilt:

«Minu mees on hävituspataljonis.»

Olesja ei uskunud, et keegi, kelle mees on hävituspataljonis, võib ise seista, käed ripakil, relsside vahel.

«Mis sa vahid! On ju vaja mehed rongi paigutada! Tule kohe ja näita ette!»

Katri allus vastumeelse tundega, mis ei kadunud ka vagunis. Haavatute paigutamise õiendaski Olesja üksipäini. Ta käsutas meessanitare, kurjustas uudishimutsejate, varem rongis olnud haavatud sõduritega ja tõstis ise oigava autojuhi pehme vaguni alumisele narile. Katri järgnes talle igale poole. Olesja erutatud ja kämandav hää torkis kõrvatrumme. Et mõneks silmapilguks rahu saada, end koguda, istus Katri Valdovi autojuhi kõrvale, võttis tema käe ja luges pulssi. Vagun lehkas joodist, karbolist ja halvaks läinud haavadest. Kostis tasaseid, halisevaid ja ka tugevaid hädakaebeid läbisegi. Keegi küsis juua. Meessanitar möödus pange ja kopsikuga.

«Hei, sina, Katri,» kuuldus kohe selja tagant. «Meil on peale selle ühe ka veel teisi haigeid ja haavatuid!»

Katri tahtis teravalt vastata, aga autojuht ärkas sel silmapilgul. Ta aimas, et Katrit kutsuti, sai sellest aru ja sundis omalt poolt:

«Mine! Mul on nüüd parem.» Siis lisas ta tasa: «Täna...»

Üks ülemise nari haavatutest tikkus hädaldama ja nõudis asjaõiendamise võimalust. Sanitar palus kannatada, kuni... kuni nõu vabaneb.

Olesja aga pöördus Katri poole:

«Kas sa tead selles hirmsas linnas mõnd kohta, kust saaks neidsamuseid hädanumaid?»

«Eks haigemajast,» vastas Katri.

«Need on väga tähtsad,» jätkas Olesja. «Ma panen sind kaks korda päevas suurt meest narilt alla tõstma. Riist saadik igavene jumps, et vesi silmis. Rong kolme vaguniga oli olemas, aga seisis kurat teab miks varustusega. Siin ka saadab keegi käpard meile sisseseadet puudulikult.»

Katri sai aru, et kriitika puudutas teda, sest varustuse jaama saatmine oli tema enese töö olnud. Omast arust toimetas ta hästi ja hoolikalt. Vaielda ja Olesjaga õiendada ta sellegipärast ei soovinud ja vaikis, nagu ei puudutaks asi teda põrmugi.

«Kas sina elad siin selles hirmsas pesas?»

«Mis tähendab — pesas?»

«Selles korralagedas linnas?»

«Meil on kord!»

«Mitte mingisugust! Vaata et istume siin õhtuni ja ei pääse minema!»

Auto sai tühjaks. Katri valmistus lahkuma. Ta läks ja heitis veel pilgu kindrali autojuhile. Nähes magama jäänud sõduri näol õrna puna, järeldas Katri uut palaviku tõusmist. Mis teha? Mis ikka teha!

Olesja oli tulnud kupee uksele. Ta küsis:

«Kes ta sulle on?»

«Me opereerisime teda!»

«Raske?»

Katri noogutas.

«Kuule, tead sa,» nihkus Olesja ligemale. «Lähme sinna vaksali restorani. Sa oskad eesti keelt kõnelda? Ma käisin, aga minust ei saadud aru. Neil on letil sellised suured-suured kausid, mis selleks otstarbeks hädapärast kõlbaksid. Võtame niikauaks, kuni õiged saame! Teeme selle tüki ära! Muud üle ei jää!»

«Mis kausid?» ei taibanud Katri.

«Potid, noh! Kahe kõrvaga. Täitsa seda moodi...»

«Eks kõnele arstile...»

«Tal muudki tööd!»

Perroon oli täis ebaharilikke, ärevaid reisijaid. Terved haavatud kippusid väevõimuga ringi hulkuma. Kaubaplatvormil laaditi masinaid. Need olid hiljuti saabunud viljaniitjad, mis nüüd tagasi saadeti. Kanti pakke, kanti lapsi, talutati vanakesi. Mingi sõjaväeosa pöördus rivikorras ja isegi lauluga rinde poole marsima. Õhtune jahedus hakkas kuuma päeva kõrvetamist tasa tegema. Lilled vaksaliesistel peenardel muutusid erksamaks. Keegi oli neid isegi kastnud. Kui imelik!

Inimmurrust läbi trüginud, jõudsid Olesja ja Katri jaamahoone puhvetisse, kus õhk oli nii paks, et lõika või noaga. Seal selgus, et kahe kõrvaga kausid olid ehisvaasid.

«Need on iluasjad,» kohmetus Katri kulmu kortsutades. «Nii ka ei saa,» mõtles ta.

Olesja vihastus: «Ole vaib ja tee mis vaja! Ütle talle, et kausid lubati meile!»

«Kausid lubati sanitaarrongile!» tõlkis Katri teise survele.

«Need on meie perenaise omad, ei ole natsionaliseeritud!» lausus puhvetineiu ninakalt.

Olesja õpetas kõrvalt:

«Ütle, et kindrali korraldus. Kohe natsionaliseerida! Lisa, et sõjaliseks otstarbeks. Kindral Spiridonovi...»

«See on kindrali korraldus, kindral Spiridonov!» kordas Katri tuhinaga. Ta oli tuld võtnud ja asjast harsarti sattunud.

«Andke allkiri vastu!» hädaldas puhvetineiu.

«Ta tahab allkirja!»

«Olgu lahke,» tõmbas Olesja rinnataskust paberi ja pliiatsi ning kritseles: «Võetud Eesti NSV N. jaama einelauast kaks suurt nõu (potti) sanitaarrongi jaoks. Tagasi kohustatakse tooma pärast sõja lõppu.»

«Kes on kindral Spiridonov?» huvitus Katri vaguni juures.

«Ei tea!»

«Aga sa ütlesid tema nime?»

«Selle ma mõtlesin lihtsalt välja,» muigas Olesja. «Praeguses märulis ei saa teisiti. Pane sa tähele! Tuleb minna rusikas ees ja ise tagantjärele. Aga peaasi on sõda võita!»

2

Kui Katri tagasi haigemajja jõudis, jageles Margareta Tuvikene parajasti sõduritega, kellele ta ei meeldinud ja kes sellest hoolimata meeldisid Margaretale ülepeaka. Miski imevõim tõmbas Margaretat poiste poole. Ta ei suutnud eales oma tunnetega sõdida, vaid heiskas nende ees ilmast-ilmä alistumise lipu. Ta edvis- tas ja kibeles ning tundis sellest nooruslikku, läbema- tut eluvõlu. Nüüd selgitas Margareta, et haigla enam haavatuid vastu ei võta. Arst neil juut ja jalga lask- nud. Egas ta hull ole, et jääb siia Hitlerit ootama. Fa- šismist teadis Margareta üksnes juutide tapmist ja muud ei midagi. Sõdurid olid tolmunud rõivaist hoo- mata kenad pruunijumelised, pruntis põskedega, musta-

silmsed. Sellised just meeldisidki Margaretale hullu- pööra.

«Küll on totud, täitsa otud! Nad ei taipa tuhkagi,» kaebas Margareta Katrile. «Las ometigi toovad oma poisid siia. Võtame vastu, kui nad nii hinge kallal nä- rivad. Oooh! Küll on otud!»

Katri käskis haavatutega jaama sõita. Ta juhatas teed sanitaarrongi juurde.

«Üks on eraisik,» selgitasid sõdurid. «Ta vist saab lapse... Paistab olevat sedamoodi...»

Katri ronis autokasti, kus oigas noore näoga naine sõdurisinel all, seljakotid pealuseks. Õlg ja käsivars valendasid sidemeist.

«Kandke sisse!» kamandas Katri kiiresti, pikemalt mõtlemata. Ta ise haaras sülle nooriku pea ja uuris tuhmunud, sügavalt magavaid silmi. Haavatud rase naine viibis teadvusetus olekus. Tema õnn. Ta ei tund- nud hirmu ega valu.

Katri jooksis läbi haigemaja tühjade koridoride oma osakonda. Ta haaras joodi, sublimaati, piiritust, eeterpalderjani. Rutuga viskas ta selga puhta kitli, aga paelad jäid taha lipendama. Hetke seisis Katri keset tuba, kust iga jalaaste vastu klõbises. Ta mõtles oma lapsele ja kattis peopesadega näo.

Sõdurid olid vahepeal nooriku ambulatooriumi kand- nud ja kušetile asetanud. Nad rääkisid, et evakueeru- jate autobusse oli õhust kuulipildujaga tulistatud. Mar- gareta hõõritas ja pööritas, otutas ja totutas, iga sõ- naga jutu vahele tikkudes.

Noor ilus naine ja tema laps surid veel enne, kui Kogan kohale jõudis. Nad heitsid Katri käte vahel hinge.

Just samal momendil helistas Valdek:

«Hakkame oma pampe ka kokku panema!»

Oli õhtu ja kell võis olla kümne ringis. Kuupaiste teravdas varjude ning valguse piirjooni. Ratsapatrull kappas tänaval. Naised kleepisid majaakendele paberi- ribasid. Inimesi ikka näis veel linnas olevat. Aga igalt poolt vaatasid hirmunud, küsivad silmad.

Kungla ja Võidu tänava nurgal kohtas Katri ootamatult Liispetti ja Heldurit. Nad tõttasid teineteisel käest kinni hoides haigla poole. Liispet kandis punasetaipilist seelikut ja valget kohevate varrukatega pluusi. Ta näis õhuline, ebaharilik, koguni pidulik.

«Soovi meile õnne!» ütles Liispet malbe naeratusega.

«Mis puhul?»

«Saime meheks-naiseks,» vastas Heldur Liispeti eest.

«Seda te olete juba aastaid olnud!»

«Ametlikult!»

«Lèidsite ka aja!»

«Praegused päevad on need kõige suuremad julguse näitamise omad. Nüüd valib igaüks teed, kuhu minna,» ütles Heldur.

«Kuhu teie siis nina pöörate?»

«Kuju. Surasse. Tule sina ka! Ema palus sind veel veenda!»

«Mina lähen koos — oma mehega!» ütles Katri.

«See pole teil targasti mõeldud!» vaidles Liispet vaikusehetke järel tasa.

«Kõige targemini!»

«Mõttele, et saad lapse!»

«Ema tõi mu sündimise järel põlles koju. Mina kannan oma samuti.»

Mindi jupp maad vaikides.

«Sa siis ei tule?» päris Heldur.

«Ei!» kostis Katri kindlalt. «See asi on otsustatud! Olete te mõlemad praegu Jõgistel?» tahtis ta teada.

«Nüüd — jah!» vastas Liispet. «Ristil on emand Mäelo. Seal tilpneb Raul oma... Heldurit nad hästi ei salli.»

«Kas Raul on Ristil?» küsis Katri kähku.

«Tal on mootorratas. Ta sõidab igal pool ringi.»

«Tead sa midagi vanast Murelist?» küsis Heldur.

«Murel on surma mõistetud!»

«Mille eest?» hüüatasid Heldur ja Liispet nagu ühest suust.

«Ta pidas salajast relvalada,» vastas Katri. Nii kõneles Valdek. Nii räägiti haigemajas.

«Seda on... võimatu... uskuda,» venitas Heldur sõnu.

«Keegi ei usu, aga ikkagi olevat tõsi,» kinnitas Katri nõutult ja nõnda, nagu kõneldakse asjadest, mis oleksid võinud olla olemata. Ta püüdis end rahulikuks sundida. Ühe segase hetke vältel meenus Katrile Rauli nägu. Niisiis ta hulgub päise päeva ajal Ristil. Isegi tanumal. Võigas tunne jooksis üle Katri ihu.

Kallistanud Liispetti ja Heldurit hüvasti jättes ning saatnud neid kümme-kond sammu, pöördus Katri kodu asemel teatriaeda. Puude alla jõudes heitis ta trotslikult pea selga. Ta kiirendas sammu, suu ümber pilge. Jõudnud julgeolekuosakonda, kuulis küll Katri oma häält, aga ta ei tundnud selles enam oma hääle toone. Võib-olla oligi see just tema õige hääl? Igatahes oli kerge kõnelda. Süda läks lahedamaks.

«Raul Murel on praegu Suras, Ristil. Niiviisi. Tal on mootorratas. Ta laseb igal pool ringi. Ja ongi kõik!»

Taurov surus Katri kätt ja noogutas pead.

«Täna, seltsimees!»

Haarang Hargulas ei jooksnud päriselt tühja, kuigi otsitut ei tabatud ja tsiklist olid järel üksnes jäljed.

Ilmar leidis Risti kartulihauast pooliku bensiinivaadi ja mootorratta tagavarakummid. See noos oli omaette väärtus ja piiras Rauli liikumisvõimalusi.

Siis näitas Ilmar Taurovile varahommikust tanumat ja allikakivi.

Puhtepakatus punetas poolde taevasse. Ülespoole tõusvad koidukiired keerasid pilved paheldi. Nurmedel hõljus udu.

Nad kloppisid aovalgel memme maast valla.

Memme ei osanud suurest rõõmust sõnagi lausuda. Ta ei teadnud, mida söögiks anda, joogiks lauale kanda. Mõelnud pisut, sibas ta lauta ja lüpsis sooja piima.

«Jooge, pojakesed! Sööge ka, pojakesed!» sundis memme.

Päevatera oli taevasse jõudnud, kui Ilmar ja Taurov lahkusid. Memm pani neile võileivad taskusse ja pudell piima üle kahe Taurovi küljekotti. Ta jäi Toomemäe pervele seisatama ja vaatama, kuni mootorratas kadus kaugele käänaku taha, meel kangesti hea, et ikka tulid ja olid, et veel kord nägi poega.

Üle põllu, risti üle ristikehina tulid Malle Matsiga, üks ees ja teine sammuke maad järel. Neist jäi lookjas rada ristikuädalasse. Mats ja Malle tulid oma laste kohta teateid pärima.

«Teie omadel pole ka praegu viga midagi. Terved puha,» ütles memm juba eemalt.

«Taganetakse? Kas nad äraminekust sulle ei nimetanud?» küsis Mats.

«Küll tagasi tulevad!» Memme oma süda polnud selge, aga teistele jõudis ta ikka toekama sõna ütelda.

Eemalt lõuna poolt ilmus teele taganev sõjaväekolonn. Kiivrid läikisid.

«Jääme vaatama!» keelitles memm ega suutnud pervelt lahkuda.

«Ei tea, mida kaeda!» sõitles Mats.

Ta tegi paar sammu kodu poole ja vaatas üle öla, kas naised tulevad järele. Kus su sõna kuulatakse! Aga ta ei söandanud Malle pervele jätta ja üksi tagasi vantsida. Sellest poleks olnud ka kasu. Muudkui vahi ja oota ja süda sekeldab sees.

Hommik oli räämanne.

5

Järgmisel päeval algas juba varakult linna evakueerimine.

Kui maakonna täitevkomitee tornikell tagus kaks-teistkümmend, kõmisesid paugud tühjaks jäävast majast kahekordselt tagasi. Valdek tõttas koridorist koridori ja lukustas uksi. Jõudnud peasissekäigu trepile, heitis ta korraks pilgu akendesse. Üldosakonnapoolse majatiiva korsten viskas lähipaistvat suitsu nagu auru. Valdek oli täitevkomitee töötajale olukorra selgitamise järel ka valdadesse vastavad evakueerimiskorraldused

ja suunad andnud ning põletas seejärel salajase kirjavahetuse, ankeetlehed ja maakorralduskomisjoni toimingud. Talle näis, et korstnast tõuseb taevasse tema aastase töö vaev.

Siis lahkus ta ruttu, tagasi vaatamata, nagu kipras ja kortsudes.

Ümber parteimaja ja pargipuude all tungles kirjuvärvilist rahvast. Need olid evakueeritute ešelonist maha jäänud vastutavate ja vastutavamate seltsimeeste perekonnaliikmed ja linnalähedaste valdade täitevkomiteede töötajate naised-lapsed. Kuigi kiirustati, valitses üle kõige mingi kohutavalt aeglane väärikus. Näis, nagu ootaks igaüks sõidukeeldu ja paigalejäämise käsku. Bussid aga andsid üksteise hännas ette sõidu signaale. Hüüded ja käsklused kajasisid läbisegi. Polnud aru saada, kes keda ja kuhu kamandab.

Valdek otsis Katrit ja naeratas poole silmaga teda leides.

Rohelises kombinesoonis, punase ristiga side varrukal ja sanitaarpaun üle öla — nõndaviisi toetus Katri väikesel kõrgendikul suure puu tüve najale ja vaatas sealt alla nagu ootuses, et teda ka kuhugi appi kutsutakse.

Autobussidesse minek ei läinud tülita. Naisperel oli Assa arvates liiga palju kompe ning kohvreid ja nagu põhjanabale sõiduks ka talvepalitud kaasas. Igal inimesel oli luba asju ühes võtta sel määral, palju ise kanda jõuab. Komitee tehnilised töötajad, miilitsameeste naised ja Assa enda eluseltsiline olid oma jõudu hea hobusega võrdseks pidanud. Hermann Äss haaras pagasi hulgast esimese kohvri ja virutas bussi ukse taha. See juhtus aga olema tema oma naise jagu. Lahti läinud sumadanist paistsid triiksärgid, sokid, Hermannii uue helehalli ülikonna kuuevarrukas.

Ilmar jagas veoautolt püsse ja padruneid. Mehed ja mõni nainegi seisis seal sabas.

«Mis sa jahmerdad!» keelas Valdek.

«See pole tavarnarong!» karjus Äss.

Kohalejõudnud Taurov lõpetas tüli, korjas väljakukunud esemed kokku, vajutas kaane lukku ja tõstis kohvri autobussi tagasi.

«See on ... see on ...» pahandas Hermann Äss jon-
nakalt.

«Las olla!»

«Aga laskemoon? Maha jätta? Mis?»

«Leiame ruumi! Elu nõuab isegi sõjas riideid ja
toitu!»

«Ei ole mingeid pulste ühes vaja! Naised tuleb autode
vahel võrdselt ära jagada. Kõigile püssid kätte!»

«Jäta naiste jagamine! Nad ei mõista ju püssi lasta!»
noomis Taurov.

Ilmar vaatles eemalt Katrit ja võrdles teda lonksu
viinaga.

«Pane oma naine bussi,» soovitas ta Valdekule.
«Vaata talle parem koht!»

«Bussi? Katri tuleb minuga!»

«Oled sa napakas? Buss sõidab Tartusse, aga meie
jääme metsa.»

Valdek kõhkles ja tahtiski juba Ilmari nõu kuulda
võtta. Süda valutab Katri pärast. Ja üksnes see, et
naine ise oli nii rahulik, aitas tal oma muret kergemini
kanda.

«Ilmar soovitab sul bussi istuda,» sõnas Valdek Kat-
rile.

«Õige mul soovitaja!» vihastus Katri.

«Tal võib õigus olla! Sest sina ...»

«Jätame selle jutul!» Et Ilmarile korra silma vaa-
data, vedas Katri Valdeku kättpidi tema juurde. «Meie
ise teame, kus me sõidame. Sina ära õpeta!»

Nõnda asi jäigi.

Ilmar läks padrunikaste kandvatele hävituspataljoni
võitlejatele appi, neid kiirustama. Ässa aga oli valla-
nud sünge rahutus. Sõnu tema suus enam polnud, ta
inises läbi hammaste või siis karjus ja pragas. Sõjaväe-
vorm Ässa seljas muutis tema kuju pikaks ja keskelt
peenikeseks. Revolvrikabuuri tolknes puusal. Võõrihmal
polnud nii kitsalt pandlapideme auke, et Äss oleks saa-
nud rihma määrustiku nõuete kohaselt kinni tõmmata.

Sauna tänaval ja Kesktänaval vooris jälle taganevat
sõjaväge. Aeg-ajalt paistsid üle teatriaia heki mööda-
sõitvad autod suurtükkide ja muu relvastusega. Isegi
lauldi. Aga viis venis nukralt.

Kui sagin kõige suurem, autode turramine kõige val-
jem, kuuldus järsku sekka lennukite mürin. Seda ei
mõistetud tähelegi panna. Häiret ei antud ja lennukeid
peeti omaks. Siis aga sadasid pommid.

Vihin ja plahvatused tulid nii ootamatult, et paanika
vallandus alles teise ja kolmanda mürsu vahel, kui
teatrimaja tagant viskusid üles juba tuleleegid.

Valdek tõmbas Katri puu taha pikali. Üle nende prit-
sis mulda. Mingid teravad, tumedad löögid toksisid
puutüve. Park paindus ja praksus nagu marumöllus.
Lapsed nutsid. Ligidal hakkas keegi oigama. Lennuk
aga täristas ülevalt ka kuulipildujaga.

Katri tõstis pea. Ta ei näinud, kes karjus, aga nägi
veel kohutavamad.

Üks hävituspataljoni mees, kes seisis püssiga üles-
poole sihtides jalgteel, tõusis, jalad laiali, õhku ja pais-
kus eemale rohule. Oli inimene, aga jäi järele tomp.
Midagi mõtlemata kargas Katri püsti, rebis end Val-
deku käest lahti ja jooksis appi. Verd oli nii paksult
maas, et jalgteel punas.

Pea ühes paigas, käed teises, jalad kolmandas ...

Katri ei teadnud, mida haarata, mida jätta, ja karjus
jõuetusest, valust ja vihast, kuni Valdek ta eemale tõm-
bas.

Bussid ja autod lahkusid linnast.

Miilitsamehed ja julgeolekurood läksid oma veoauto-
del.

Hävituspataljoni valdavam osa alustas jalamarssi.
Nende ees käis Ilmar, vintpüss üle õla, granaadid vöö-
rihmal rippumas.

Millal Karl Reier minema sõitis, ei märganud keegi.
Kõik olid ta unustanud.

Tänavad ja teed takerdusid linnast lahkuvast rah-
vast umbe. Kungla tänav alguses mustas üks pommi-
lehter. Sõdurid kandsid haavatuid kuhugi. Selge si-
nine taevast tõmbus tulekahjust kollaseks, kuupaiste
värviliseks. Õhus levis kõrbehaisu. Pangamajast tõusid
suured suitsusambad, keereldes ja vääneldes. Nende
vahelt viskusid üles leegid.

Kui neljast autobussist, neljast veoautost ja mootor-
rattast koosnev kolonn jõudis viiendale-kuuendale kilo-

meetri-le, viskusid linna kohalt taevast kohutava müri- naga kolm lennukit esile. Tekkis jube mulje, et nad tor- mavad otsejoones voori kallale ja teevad kõik silma- pilkselt sodiks. Siis aga hakati kusagilt metsatukast neid tulistama. Üks lennuk süttis põlema, langes alla, tuleleegid sabas. Katri, Valdek ja kõik teised vahtisid hädaohtu unustades ammuli sui üles. Tagapool oli veel sõjaväge, kes pidas lahingut.

... Suurejõe silla juures peatuti ja oodati teisi jä- rele. Siia kavatses hävituspataljon jääda kaitsesele.

6

Mürin, praksumine, ragin, vingumine, nõnda, et ka surnud pööravad hauas teise külje. Doktor Murel kar- gas ehmunult üles ega taibanud, kus ta viibis. Silmad olid paiste pondunud, rähmased. Mõrkjad kaselehed kleepusid keelele. Ta rögistas, sülitas ja puhastas sü- gava hingamisega kopse.

No-noh... pomme pillutakse! Ät-ät-ät! Nii ligidal, et põrandalauad põruvad. Ärge saunavihtade pihta! Need ei ole sõjalised... Ise ta surma saada ei kartnudki.

Valge oli siis, kui vana Murel heitis linnasauna vär- ketele vihtadele magama, ja nüüd oli samuti päevaval- gus. Et vahepeal olid öö ja päev vahetunud, seda dok- tor Murel ei teadnud. Ta ei saanud aru, et oli terve ööpäeva ühe jutiga maha maganud. Mis tähtsus on ühel või teisel päeval! Sügav uni oli teda kosutanud, aga peas püsis ikkagi mälukaotusega sarnanev üks- kõiksus.

Kui mürtsatused ja teised hääled viimaks raugesid, paistis maailm saunaukselt vaadates ikkagi puhas, värsk, lõpmata iluski. Mureli prillid ununesid vangi- kongi. Lühinägelikud silmad aga silitasid kõike, mis juhtus nende ette. Murel ei tahtnud sel hetkel midagi muud kui nõndasamuti seista ja vaadelda. Tõepoolest, inimene ei vaja eluks pooli asjugi, mida ta lolli aruga ihaldab ja hädapäraseks rehkendab.

Murel hakkas minema kesklinna poole ja haistis järsku vingu. Mis? Maja põleb? Kas tuli oli lahti läi-

nud? Doktor Murel jooksis pritsikuuride poole — ja kuulis korraga Taurovi majast karjumist, appipalumist. Seal seisid kõik välisuksed pärani ja seesmised samuti. Kes karjus? Mis abi ta vajas? Murel tõttas kiiresti, eba- määrase sisetunde tõukel hääle suunas ja lootis ning soovis hädasolija kannatust leevendada. Valgetele trepiplaatidele astudes valdas Murelit hirmutunne, oli tahtmine tagasi pöörduda. Umbes nõndasamuti võitles ta iseendaga ka nakkushaigla uksele. Batsillid olid alati vana Mureli meelest õelad, võikad, vastikud — aga kuhu sa nende eest ameti tõttu pääsed? Peab mi- nema! Ei või taganeda! Ta vaatas vestibüüli ringi, suu ja silmad pärani.

Kisa tuli keldrist.

Taurov oli lahkumise kiiruga Ella sootuks unusta- nud. Teda ei jõutud enam üle kuulata, ta jäi sinna, kuhu uurija ta sulges.

Murel tatsas trepile, leidis lüliti ja süütas tuled põ- lema. Seejärel kiikas ta niisuguse uudishimuliku pil- guga kiviseinu silmitseda, nagu poleks seda treppi ja ust elu seeski näinud.

Keegi pörutas vihaselt arestikambri uksele. Ta näis olevat tagumisega palju jõudu raisanud. Tillukese vaateava luuk rippus hingedest lahtipöörutatult taba- lapitsal. Üks käsi, üks paksuke naisekäsi tuli nähtavale. Ja sõrmes olid sel käel sõrmused. Paistis üks puruks puretud naisesuu. Ligidal oli tema karjumine nii kole, et Murel kattis kõrvad kätega.

«Päästke! Avage! Päästa! Appiiiii!...» röögiti kon- gist.

Kus sa tohid vangistatut lahti lasta! Murel arvas, et seda teha ei tohi.

«Ät-ät-ät! Kus on valvurid? Las vaatavad ise, mis viga!» mõtles ta. Aga terves majas polnud ühtegi hin- gelist. Põrandal vedelesid puruksrebitud paberid ja kummuli keeratud prügikast.

«Päästke, head inimesed!» uluti trellide tagant.

No oli see hää! ka väsimatu. Vana Murel polnud oma pika arstipõlve jooksul niisugust röökimist kuulnudki. Tema arvates karjusid kõige võikamalt haavatud hobu- sed lahinguväljal. Aga kongisolija head häälepaelad võt-

sid üle kolme-nelja, isegi kümne hobuse. Niisuguse karjumise juures ei saanud seista, võimatu oli ka lahkuda.

«Päästke süütu! Päästke süütuuu! Appiii...»

«Siis lasevad su nagunii vabaks!» mõtles Murel järsku, väga rõõmsalt ja pisut arulagedalt.

«Juua! Vett! Aidakeee...» jätkus tänitamine.

«Juua pead saama! Seda pead sa saama!»

Joogivett polnud aga kusagilt võtta.

Murel laskus jällegi trepist alla.

«Härja tohter! Mina olen. Uh, uh, uhuu! Ma suren siin ära!»

«Ei maksa!» Ta tundis nagu Ella ära, aga ei tundnud ka.

«Kas nad ei jõudnud teid tappa?»

«Ei-e! Ei!»

«Nu laske mind siit piinapõrgust ometi välja!» palus Ella kähedalt, ärakarjutud häälega. Haledustunne võttis võimust ja pisarad jooksid üle põskede. Kõik julmused, raskused ja valud tulid Ellale meelde nagu issa-meie palve. Nähes Murelit vabana, aimas Ella jumala karistust ja kättemaksu. Kongi lukustamisest saadik ei tulnud ükski hing tema juurde. Ta ootas küll vardasse torkamist ja tulel praadimist ja seda tohutum oli nüüd viha.

«Kas nad on läinud?» küsis Ella läbi restide läbematult.

«Kes?»

«Kuradi saatana punased inimesesööjad!»

Murel raputas laites pead. Üks inimene ei pea mitte teist sööma! Kõige tervislikum oleks taimetoit. Aga et on olemas lihahimu...

Ella segas Mureli mõtteid.

«Kas on siin meie päästjad?» küsis ta kähistades.

«Kes?»

«Sakslased!»

«Saksa raudrüütlid tõid eesti rahvale seitsmesaja-aastase orjaöö.» kõneles Murel näppe vestitaskusse toppides. Nõnda oli ta sadu kordi kõnesid alustanud ja nõnda välgatas just parajasti meelde. Kannalt põida-dele ja tagasi kiikudes ei osanud Murel enam midagi lisada ja kordas sedasama.

Ella Tuvikene ei soovinud niisugust kõnet. Pommitamist kuuldes oletas ta, et lahing algas. Murel paistis totakana. Päris targaks ei pidanud Ella tohtrit kunagi. Et kiiremini vabadusse pääseda, meelitas ta maheda, hea häälega, nutumaiguliselt, halisedes, igapidi, kuidas aga oskas. Keeraku ometi kiiremini uks lahti. Siis võiks tohter oma seitsmesaja-aastase orjaööga põrgusse sõita.

Murel otsis kartsavõtit ega osanud kusagilt leida. Ella täntas läbematult.

«Ei ole võtit!» näitas Murel kaht paljast kätt.

«Tõmmake ja kangutage!»

Seda ei jõudnud Murel kõige parema tahtmise juures, sest uks oli paks ja rautatud. Mis sa tahad teha?

«Ega seal hiiri ei ole?» küsis Murel kaastundlikult.

«Nurgas haiseb!»

«Kas su kõht pole korras?»

«Välja ei lastud!»

«Ät-ät-ät! Naisterahvas peab puhtust pidama!»

Murel oleks teinud kõik, mis võimalik. Tema südames oli kaastunnet ja abivalmidust, teise hädadest osavõtmist. Pisargi tuli silma. Aga kaks nudi küüntega kätt ei suutnud kahekümne neljandal aastal kommunistide kinnihoidmiseks tugevdatud politsei arestikambri uksele kustki kandist mõjuda. Kuue millimeetri paksune plekk ja kümnetollised raudnaelad. (Luugi oli lasknud ehitada Taurov. Ja sellepärast sellel ei olnudki kvaliteeti!)

«Minge, tooge abi! Nu, ma lasen teie ette põlvili!»

«Jah! Ma toon abi!»

7.

Murel lahkuski kindla mõttega, et katsub Ella kiiremas korras kartsast päästa. Ta unustas tulekahju ja pitsikuuri, kuigi ümbrus lõhnas suitsust ja leegid tõusid üle pangamaja rõdu serva. Teatriaia ja Kesktänava teel sattus vanatohter pommitamise tsentrumipaigale, kus lamasid tapetud ja surmavalt haavatud.

Kaks soldatit korjasid kokku kannatadasaanuid. Vana Murel vaatas eemalt nende tööd. Teadmata miks,

aga üks imevägi kiskus teda oigamise ligi. Haavadest voolanud ja hüübunud veri mustendas münakivide vahel. Lõhnas joodist. Keegi oli siin end ise sidunud või mähkisid sanitarid mõne suurema rebendi kinni. «Siit ei tohi mööda minna,» mõtles Murel, seisis ja seisis ega kummardunud kedagi aitama. Kui kandraami viidi, astus ta sammu tagasi, aga vaatas ometi niikaua järele, kuni sõdurid paistsid. Nad kadusid ühte hoovivärvasse. Seal seisis presendiga kaetud masinad. Murel tegi paar tõntsi sammu järeleminemise suunas, aga jäi paigale. Ta aevastas ninast tulekahju vingu ja pani tähele, kuidas rühm mehi kustutas maju.

Kui sanitarid tagasi tulid ja ühe sõduri surnuks tunnistasid, jäi ka doktor Murel toda otsaest tabatud noorukit teraselt silmitsema. Ta nägi üht uskumatut asja — vaheliha liikumist. Aga enam ta silmad ei seletanud. Tekkis soov rohkemat teada, see paisus seespoolseks käsuks. Ta kummardus ja laskus surnuks peetud sõduri kõrvale põlvili, tõstis pea ettevaatlikult oma peopesale, vaatlles, mõõtis silmadega. Doktor Murel aeglaselt taastuvale mälule andis tugeva tõuke see, et haavatu silmamunad veidike liigahtusid. Nüüd tundis ta kõike, mis tuntav: sõdur elas ja tema haav polnud kuigi raske. Teadvuse kaotus oli tekkinud suurest põrutusest.

Murel tõusis üles ning hõikas häälega, mis teda ennast võpatas:

«Hei, teie, poisid! Võtke see ka! Ta elab!»

«Ei enam, onuke!» hüüti talle eemalt. Sõdurid imestasid Mureli vanamoelist vene keelt ja tutthabet. Valge õlgkaabu paistis neile kõige naljakam.

«Elab!»

«Ära sega, onu! Mine oma koju!»

«Tooge mulle marli!» koguni käsutas Murel.

«Kas olete ka pihta saanud? Mis? Meil on velsker seal hoovis!»

«Sähke!» ulatas teine sõdur esmaabipakikese.

Murel rebis säuhti, ühe tõmbega, pakendi valla, siis harutas ta sideme laiali ja mähkis haava kinni.

«Nüüd viige ta ära!»

«Kes teie olete?» küsisid sõdurid aupaklikult. «Os-
kate siduda...»

«Jaa! Ma olen arst.»

See ütlus andis doktor Murelile tagasi tillukese uhkuse. Järgmise ja ülejärgmise haavatu juures võtsid soldatid tema nõu kuulda. Kui pommitusplats puhtaks sai, oli Murelil kahju, et töö lõppes otsa. Ta ei teadnud jällegi, kuhu minna, mida teha. Ella oli vahepeal nõnda meelest läinud, nagu poleks ta teda eales näinud ega kuulnudki.

Doktor Murel vaatas korra enese ümber, korra taevassegi ja läks aeglaselt ringi vahtides piki Võidu tänavat. Kungla nurgal kanti risti üle tänava kahte teineteise otsa laotud laipa. Nurkmise maja aias välkusi hauakaevajate labidad. Seal tehti langenutele viimset puhkepaika. Ta märkas doktor Poola portselanist nimesilti, silmitses allalastud kardinatega aknaid — ja edasi kõitis tähelepanu jällegi tänav. Aia kõrval lamas kummuli üks naine. Murel kummardus ettepoole ja vaatlles eemalt, kas ta elab või mitte. Naise ülakeha oli esiplaanil. Tugevad soonised käed hoidsid süles roosas siidrätikukeses pakikest. Ja doktor Murel tundis ära Juuda-Mari — see aga taastas tema mälus tükikese minevikku.

Paljude, paljude aastate eest eelmise sõja ajal toodi seesama Mari kõhuhaavaga haigemajja. Murel ei mäletanud inimest, kes oleks nii tahtnud elama jääda kui tema. Nüüd siis oli pommikild Mari pea purustanud. Ka roosa titepea punas. Murel ei näinud Juuda-Mari haava, ta nägi järsku teda ennast haigemaja trepil seismas. Ja olles seda näinud, suutis ta juba iseendki meenutada inimesena. Saamata aru, miks — veeresid pisarad Mureli kortsus põskedele.

Kiiresti ja valmis otsusega läks ta tagasi ja viipas punaväelastele.

«Tulge siia!»

«Poisid, doktor kutsub!» kuulis Murel hüüdu ja naeratas iseteadvalt.

«Matke tema ka maha!» käskis Murel Juuda-Marile osutades.

«Eraisik!» vaidlesid mehed.

«Sõjainvaliid. Eelmise sõja invaliid,» selgitas doktor Murel sundivalt ja tungivalt. Juuda-Mari maa-
mulda panek muutus talle nagu eluülesandeks.

Kääbas valmis ja lillgi päitsis, ütles doktor Murel poolvaljusti:

«Maga nüüd rahus! Sinu elusõjatee on lõppenud!»

Rahvast aina vooris linnast välja. Läks ka doktor Murel.

8

Ühest agulimajast hüüti doktor Mureli nime.

Ta pööras aeglase väärikusega ringi. Aga hüüdja oli liiga kaugel ja nii kaugele silm prillita ei seletanud.

«Oi sa otu-totu! Doktor! Tõesti teie! Terve linn kõneleb, et kommunistid tapsid teid maha. Teid ja Väino Mäelot,» karjatas kuidagimoodi tuttav, kindlasti varem kuulnud hääl eemalt.

Murel tahtis mööduda.

«Doktor, kas te mind ei tunne?» jooksis hüüdja Mureli kannule. «Oi otu-totu! Oi täitsa totu!»

«Ät-ät-ät — miks mitte? Miks mitte?» Nõnda oli ta harjunud patsiente kohtlema. Naine, kes teda nüüd taga ajas, võis olla üks abisaanuist. Neid ju oli palju. Üks peetakse meele — aga üks ei suuda paljusid meele pidada.

«Doktor Murel!» See naine sulges tee ja sikutas kuuevarrukast. «Kuhu te lähete? Seletage, kuidas te pääsesite? Kas härra Mäelo samuti elab?»

«Mina elan!»

«Aga tema?»

Murel väristas pead. Ta püüdis öelda, et ta ei tea. Nõnda see oli. Nad istusid eraldi kongides ega saanud teineteisega sõnagi vahetada. Murel ei teadnud, mis Väinost sai. Ta ei suutnud sellele mõeldagi, vaid imetles oma kummalist vabadust.

«Kuhu te lähete, doktor?» ulus Margareta.

Murel vaatas tüütajat viltu pilgul, toppis näpud taskutesse ja seisis harkisjalu. «Kuhu ma lähen?» mõtles ta. «Kuhu minna?»

«Maale! Maal on värske õhk!» Nõnda oli ta tuhandeid kordi närvilistele naispatsientidele soovitanud ja tundis järsku tungivat tarvidust ise ka kord selle nõuande järgi käia.

«Praegu? Öhtul? Vastu ööd?»

Murel vaatas ringi ja imestas. Kas tõesti öhtu? Ja tuleb öö?

Margareta hakkas paluma. Ta mangus kaasavõtmist. Linn oli tühi, hirmuäratav. Margareta kartis üksindust. Ta haakus nagu takjas esimese tuttava inimese külge.

«Tule julgesti! Ära elus midagi kardal!»

«Kuhu teie lähete?» küsis hämmastunud Margareta, kui Murel keeras Hargula maanteele.

«Maale, maale!»

«Jalgsi siis? Kas autot ei saaks?»

«Jala käia on tervislik!»

Ilm oli pimenenud, öö kätte jõudnud. Doktor Murel aga vantsis keset teed nagu totter kütt, kelle ees on jäljed, mida normaalsed silmad ei seleta. Margareta ei mõistnud sammu pidada. Ta silkas kord Mureli ees, kord taga, tõeldes ja vingudes.

Doktor Murel aga muudkui rühkis edasi.

Kui nad eestpoolt mürinat kuulsid, pistis tüdruk nagu välk eemale põosastesse. Margareta kasutas ainukest võimalust veidike hinge tõmmata. Murel seisatas, kuulatas ja ootas. Kui mootorratas temaga kohakuti jõudis, pööras ta pead ja nägi lühikese maa pealt, silmast silma sõitjaidki. Need naeratasid laia, hea inimese suuga. Nad teretasid teda. Murel tundis ära Taurovi ja samuti Ilmar Toome. Kolmandat, Valdek Leiust ei jõudnud ta tähele panna. Öö oli pime ja ratas möödus ruttu, vuhvatusega.

«Ät-ät-ät! Mis sa nüüd ütled?! Taurov ise, tema ise tõstis käe mütsi juurde,» pomises ta vähemalt kümme korda.

Doktor Murel tõmbus sirgeks ja tähtsaks. Ta jätkas veelgi reipamalt teed.

See tõusnud meeleolu kandis teda veel tund aega hiljemgi, kui üks tunnimees kamandas ootamatult kahe teekäija käed püsti. Murel vaidles vastu. Surmani ehmunud Margareta aga pistis arsti selja taha hoidudes ulguma.

Nad konvoeeriti metsa alla autode juurde.

Seal aga hüüdis kohe üks tõriseva häälega punaar-meelane.

«Jumala eest ja kuradi tunnistusel — ta on doktor, seesama, keda me päeval linnas nägime. Seltsimehed, seesama vanamoodi doktor! Nagu kinopildis! Seltsimehed, seesama!» Noor rässakas sõdur jooksis Murel ette ja hüüdis kentsaka elevusega: «Tere, seltsimees doktor! Me oleme ju tuttavad!» Millegipärast tundus sellele poisile tohutult oluline tutvust rõhutada ja jälle nägemisrõõmul paista lasta.

Keegi ülemus tuli kohale ja palus dokumente.

Doktor Murel torkas käe põue ja kobas tavalise instinktiivseks saanud harjumusega taskut. Kui näpud satustid haaknõelale, imestas ta väga. Niisugust tasku kinnipanemise kommet temal ei olnud. Passi ja töötõendit ulatades mõtles ta veelgi, kust sai niisugune nõel põuetasku külge.

Ülem hakkas Murelit kergelt üle kuulama.

«Linn evakueerus eile?» küsis ta.

Murel ei teadnud mingisugusest evakuatsioonist. Aga ta vastas siiski jaatavalt.

Ülemus uuris veel:

«Kas te tunnete Taurovit ja Toome?» Ta oli just-just kontrollinud nende dokumente.

Murel elavnes, lõi kohevile nagu kukk. Ta kõigutas end jalgadel:

«Miks ei tunne! Nad sõitsid natuke aega tagasi mootorrattal linna poole ja teretasid mind.» Ta oli rõõmus, et temalt Taurovit küsiti, ja kõneles tõttaval, kannatamatul toonil, nõnda nagu teatatakse ammuse tuttava taaskohtamisest. Vastus rahaldas. Doktoril paluti istuda kannule jalgu puhkama. Öö oli niiske ja jahedavõitu. Ülemus ulatas Murelile oma plasku ja palus rüübata. Viin lõi doktori silmad virvendama. Soojus surises mõnusalt soontes.

Umberringi levis toidu lõhna. Sõdurid olid sööma aega pidanud.

Margareta pahandas, et teda liiga palju vahiti. Ta kuulis, kuidas öeldi: «Küll on silmad!» ning taipas, et see käis tema kohta. Mingit silmategemist Margareta

aga ei soovinud, vaid piilus aina metsa alla, kus asusid toidukatlad. Kõik poisid peletas ta nüüd vihase sõnaga eemale. Süüa ja magada! Muud Margareta enam ei himustanud. «Kuri nagu kass!» öeldi tema kohta. Ja paistiski, nagu oleks Margareta võimeline igaüht, kes liiga ligi tikub, küünistama ning hammustama.

Neid toideti tatrapudruga, peale anti teevett.

«Kuhu maakond evakueerub?» küsis ülem.

«Leningradi,» vastas Margareta. Ta oli kuulnud, et sanitaarrong haigla kraainiga pidi Leningradi raudteele sõitma. Või umbes sinna poole.

«Kas teie jäite omadest maha?» uuris ülem. «Miks te jala lähete? Või ei jätkunud transporti?»

«Jõuab päralt! Omal jalal jõuab päralt,» pudistas Murel hambutul suul. Viin oli hakanud mõju avaldama. Missugused hirmud teda ka olid tallanud, ta oli neist nüüd jagu saanud ja see oli maailmatu mõnus.

«Villid juba varba all,» tõinas aga Margareta ja vahitis himukalt autosid. Ta näitas igaühele oma rakku hõõrdunud jalataldu.

Udu ei lahtunud sel hommikul ruttu, sest idataevas oli suurde sompa tõmbunud. Metsaladvad kihisesid tuulevaikuses. Mitmest suunast kuuldus kurjailmalindu, kes kääksatas sabapidi ukse vahele jäänud kassi kombel. Ka piliseva häälega sinikaelpart laskis endast kuulda, ta meelitas poegi pesast kaugemale lendama. Mets hällitas koidueelseid hõllandusi, kuni mootorijorramine võttis võimu enda kätte, aoagset vaikust lõhkudes.

«Meie viime teid edasi,» lubas ülemus, kellel oli sõbralik ja soe süda. Ta armastas inimesi ja ta tahtis kimpusolijaid alati jõudumööda aidata. Kuidas sa jäta vanamehe ja noore naise keset metsa maha!

«Täname ette,» sõnas vanatohter valget õlgkaabut kõrgele tõstes.

Margareta ronis kähku nagu kass autokasti ja keeras end Mureli selja taha heintele pikali. Tal oli üksainuke soov — saaks siit põrgust kiiremini kaugemale. Hullumeelse hirmuga kartis ta pommitamist. Margareta vihkas oma kodulinna. Ta oli veendunud, et lennukid sihivad aina seda. Mujal nad ei kipu nii suurt häda

tegema. Ta vihkas ka oma ema, kes sundis teda õhu-
häirete ajal haigemaja laost pampe koju tirima. Eelmi-
sel nädalal oli ema teda peksnud ja tagunud, nui-
mise põhjust salgamata. Ema väitis, nagu asuks Mar-
gareta mõistus alumisel ihukorrusel ja vaja see sealt
üles nupu sisse kolkida. Siis ta lubas tütre paraja paiga-
tulise veega üle kõrvetada, poisse veetakse koju, aga
mehele minna ei mõista. Margareta teadis, et tema ema
oli sõnakas naine, ja sellepärast plaanitses ta juba pike-
mat aega põgenemist. Aga seni ei olnud tal kuhugi
minna. Ta oli paljas nagu näljarott, igast kandist kodu
külge köidetud. Poisid, keda ta armastas, ei saanud teda
naida. Neil polnud naist kuhugi panna. Mis puutus pul-
madesse, siis Margareta ise ei igatsenudki tanu alla.
Ta tahtis pidudel käia, tantsida, laulda, talle meeldis
suudelda, poisse hulluks teha ja ise hulluke olla, aga
selle kõige juures polnud ta veel ühegi kallikesega aset
jaganud. Ka tema oma ema ei uskunud, et Margaretal
oli lillutamise tee veel lõpuni käimata.

Murel magas. Nõnda nagu masinad liikuma hakkasid,
läksid tema silmad looja. Ta oli punaarmeele plaskust
januse isuga rüübanud. Ühe jala peale ja teise jala
peale ja võidu terviseks ka. Kui oled surnust üles tõus-
nud ja eluga surma maha tallanud, astub sinu hing
varvaste vetrudes pilveservale. Murel hõljus ebareaal-
setes unenägudes. Ta naeratas unes, ta kolis püha tõsi-
dusega vastavastatud maailmas, kus arm on hirmu üle
isandaks.

«Kui kaugele me teid viime?» küsis ülemus, kui nad
olid juba tükk maad sõitnud.

«Leningradi,» vastas Margareta. Aga vanatohter ei
kuulnud küsimust ega ka kostmist.

«Leningradi?»

«Just-just! Ja-jaa!» kinnitas Margareta. Ta luiskas,
et nad pidid sõitma rongiga, aga on ju parem, kui
jõuavad päralt autoga. Kinnises autokastis valitses vilu
videvik. See oli ainulaadne sõit Margareta elus. Ta
sirutas end aeg-ajalt Mureli selja taga. Auto küljelaud
toksis tema puusa, mis oli veel hell ema tugevatest toh-
lakatest. Kui Ella oma last vemmeldas, siis tegi ta seda
sihukese mõõduga, et mõikaks ka mitmeks ajaks ette.

Nüüd lendas Margareta pommide, varastatud pesu-
pampude ja sedelgarihma hirmsast reaalsusest armu-
puhtale rohumaaale. Ta oli nagu kägistavatest päitsetest
valla rabelnud pire sälg, kes tormab, pea seljas, metsa.
Margareta mõnules, et auto viib teda kodust kaugele,
ja ta soovis, et kaugus oleks võimalikult suurem, nõnda
et üleelatud õuduste kajagi ei küüniks enam kannule.
Möödus Toomemäe rist, möödus lõunaaeg, möödus
pärastlõunagi. Saabus uus loojanguaeg, uus lõhnadest
tulvav suveöö. Kes on pikki teid sõitnud, need teavad,
kui mõnusasti rataste rudin võib inimest äiutada. Vahe-
peal sadas ka vihma. Piisad krabistasid furgooni vinee-
rist katusel.

Siis hõikas keegi: «Jõudsiime päralt!»

Autod tasandasid käiku ja Margareta lükkas ust
katva presendi kõrvale. Ta nägi, kuidas üks punane
trammivagun loksus risti üle sõidutee. Tänav näis
lõputu masinate voolus, taevast aga sähklesid helgi-
vikatid. Margareta laskus vanatohtri kõrvale ja saku-
tas teda.

«Doktor! Oi, sa otu-totu. Meid toodi Leningradi!»

«Möh?»

«Me oleme Leningradis!»

«Ät-ät-ät! Ole aga pealegi! Ole sa pealegi!» vastas
Murel. Ta upitas end korraks istukile, ei taibanud veel
mõhkugi ja proovis mõnuga teist külge pöörata.

«Narva väravad,» teatas keegi sõduritest.

«Narva väravad?» elavnes nüüd Murel. Temas ärka-
sid minevikumälestused, mis olid paraku veel olevikust
tugevamad. Doktor Murel elas noormehena seitse suve
ja seitse talve ühtejärke Peterburi linnas. Igal püha-
päeval käis ta Narva väravate taga patseerimas. Kau-
banaised karjusid: «Pirukad, kuumad pirukad!» «Kel-
lele moosiga? Kellele riisiga?» Oi, sa sutikas, küll need
olid maitssvad! Nii häid kusagil mujal maailmas ei
tehta.

«Narva väravad!» pomises doktor Murel, nende
sõnade uut tähendust ja uut mõtet taipamata.

«Kuhu me nüüd läheme?» küsis Margareta asjalikult.

«Ät-ät-ät! Jah, kuhu meie läheme?»

ISAMAA ILU HOIELDES

1

Sale Mäelo ei uskunud viimase minutini, et kalli Väino ja poolnõdra vanatohtri päästmine osutub praktiliselt võimatuks. Ta oli läbinisti veendunud, et rahaga annab kaubelda ja maailma naba paigast kõigutada. Teiseks uskus ta eesti soo rahvuslikku patriotismi, mis aastases kommunismiohus tugevnenud ja karastunud. Ta ise oli raha ja kavalate manöövrite abil suhteliselt kergete haavadega pääsenud. Sõja puhkemine äratas temas rahuldustunde, millesse oli põimitud kättemaks nagu efektsete brokaatjuttidega siidriie. Sale vihkas, aga ta oskas end valitseda, targalt ja targu käituda. Tema silmis sai Jõgiste plika «üheks niisuguseks subjektiks», kes muutub eesti asjale hädaohtlikuks.

Emand Mäelol oli mitu plaani, kuidas Väinot vanglast vabastada. Ta uskus fanaatiliselt oma pojasse. «Saaks ta revolvri ja kümme kuuli, siis jääksid nende vangivalvuritest märjad plekid järele,» kinnitas ta Raul Murelile. Aga ka Raulist polnud nii suurt abi, nagu silmapilk parajasti nõudis. Juba väikesest peale pidas Sale oma poega paremaks, targemaks ja vennapoega andetumaks, viletsamaks. Nüüd, otsustava heitluse päevil konutas Raul metsas. Tädi ja vennapoja vahel puhkesid ägedad tülid. Sale oleks kas või tahtnud, et Raul oleks oma mehed kokku võtnud ja vangimajja sisse murdnud. Raul aga piirdus harvade linnaskäikudega. Ta ei käitunud selle Katrigagi nõnda, nagu vajadus nõudis.

«Sa ei saa aru,» kordas Raul tüütuseni.

Sale käed sügelesid, et tee kas või suurele mehele tuupi, mine käsitsi kallale.

«Ma saan aru!» karjus ta.

Metsas redutamise päevad andsid Raulile palju mahti taevasse vahtimiseks ja tuleviku üle mõtete mõlgutamiseks. Oli nii kuradimoodi kena kuulata kodumaa tuule juttu, kodumaa metsade koha, kodukeelt. Kõik inimesedki paistsid välispidiselt endised ja vili ka lokkas põldudel vana moodi. Raul töötas raadiojaamaga. Aga tema ülesanne oli mikroskoopiliselt väike käimasolevas kommunismi hävitamise ristosõjas. Oma meelest oleks ta tahtnud palju rohkem välja paista, aga Raul rahustas end, et tema aeg veel saabub. Vastandina Väinole oli ta ettevaatlik mees, kes vaenlasega ärplemisest võlu ei tundnud. Selleks hindas Raul liiga kainelt jõudude vahekorda. Partneri sissekukkumine muutis olukorra eriti täbaraks. Ta liikus ringi nagu juuni-kuine kägu oksalt oksale. Peamiselt peatus ta Lätimaa metsades ja seda fakti varjas Raul isegi tädi Salome eest.

Raul tahtis Katrist oma agenti teha. Esimese kohtumise järel oli ta edus kaunisti veendunud. Mida päev edasi, seda enam hakkas ta kahtlema. Katri laveeris ja pettis. Mine sa hullu tea, järsku läheb veel kaebama? Seda viimast fakti kinnitasid haarangud Sura metsades.

«Ma ei tohi temas eksida! Pean tõe jälile jõudma,» mõtles Raul.

«Lähevad! Juba lähevad!» tormas Sale Mäelo neljanda juuli hommikupoolikul Rauli metsaredupaiga punkrisse. «Valda tuli telefonogramm. Aktiivil kästakse tähtsamaid varandusi ühes võttes teele valmistuda... Ooh...» langes ta kummuli ja võppus nuuksudes. «Kas mina näen veel elusalt oma poega? Ei enam! Olen ta südames juba mulda süngitanud... Oooh...» Sale rappuvad õlad meenutasid kalmukünkaid. Usna varsti aga tõusis ta jalule ja kuivatas pondunud rusikatega silmist pisaraid.

«Kütame kohe linnal!» ütles ta.

Raul ajas end okstest asemelt üles, laadis relva ja kostis:

«On vist jah aeg.»

«Me peaksime enne sakslaste jõudmist omavalitsuse taastama. See astuks nendega kontakti ja peaks juba

võimu esindajana läbirääkimisi üks ühe vastu...» kõneles Sale allasurutud hasardiga. Ta peatus, sest tulevikuperspektiivis seisis palju lahtisi otsi. Sale tahtis, et Raul temaga asjad läbi arutaks. Ta vihkas vennapoja vaikimist. Nema ju olid nüüd maakonna eestluse süda.

«Võib-olla halastab jumal, võib-olla päästab ta meie kallid...» nuutsatas Sale.

Raul naeratas kummaliselt. Ta meenutas, et tädi vanasti jumalat ei uskunud.

Sura vallamaja juures avanes neile lootusrikas pilt. Maantee oli tühi. Aga Raul pelgas ka tühja teed. Sellepärast keeras ta sõiduki läbi metsa kulgevale kõrvalteele. Ümberringi lasus umbne, põletav tardumus. Üksnes tuulehood painutasid kõrgemate kaskede latvu kergelt looka.

Maakonna täitevkomitees tõmbas Raul sini-must-valge lipu kellatorni tippu.

Sealt keerasid nad parteikomiteesse ja astusid ettevaatlikult hiilimisi vanast ajast tuttavatel treppidel. Et ümberringi valitses hääletu tühjus, tikkusid kõhedad tunded südamesse. Näis, nagu oleksid kõik inimesed kommunistidega ühes jooksnud ja sakslaste eest plehku pistnud. Raul leidis Kati Kuimeti laua alt valvekor-dade päeviku ja uuris ahnelt selle sisu. Kabinetid olid lukustatud ja palja käega juba polsterdatud uksi valla ei tee.

Julgeoleku majja sisenes Raul üksinda. Ta vabastas Ella Tuvikese kartsakongist ega jõudnud temalt lähemaid teateid pärida, kui tuli surmani kohutatud Sale, kleidisaba jooksmise hõlbustamiseks pihus. Raul arvas, et tädil on Väinost halbu uudiseid.

«Tagasi! Tagasi tulid!», ägas aga Sale Mäelo.

«Kes? Kus?»

«Parteimaja ees peatus musttuhat masinat...»

«Ei või olla!»

«Ma nägin Ässa nina ja Jõgiste tüdrukut pükstes.»

«Katri ka?»

«Mis sa siis mõtled!»

«Mis ma mõtlen?» kordas Raul küsimust.

«Aiaväravas saalivad patrullid, miilitsa ette seati

tunnimehed,» lisas Sale. «Iga minut võidakse siia tulla...»

Päikesetera kastis alumist serva ehapuna rüppe, kui pühiti tagasi Surasse. Udu heljus üle suure luhahainamaa, seda veeväljaks moonutades. Linna kohale kerkisid vahetevahel tulejoad. Aga lahingut seal nähtavasti ei käinud.

«Kas sakslane tõesti tagasi löödi?» küsis Sale tumedalt.

«Sõjas on õnne ja ka ebaõnne,» ümises Raul.

«Mis me nüüd teeme?»

«Ootame!»

Võimatu oli tegevusetult istuda. Ka Rauli haaras hasart. Ta ei teadnud midagi kindlat ja sellepärast võttis tema kujutlusvõime vaba voli. Rohkem kui surma kartis Raul sissekukkumist. Viimastel päevadel ei julgenud ta enam raadiosaatejaamagi kasutada. Talle küll kinnitati, et punased peilida ei mõista. Aga see osutus jaburaks loriks.

Uue hahetuse aegu istuti pikkvankrile. Ja nüüd võtsid nad kursi Lätimaale, Saksa sõjaväele vastu. Sale meisterdas kiiruga sängilinast valge lipu, mis seoti troska istme külge. Ette ninale pandi väiksem — sini-must-valge. Mootorratast nad kasutada ei saanud. Tšekistid olid ju bensiinile päka peale pannud.

2

Taaniel ei olnud õnneseen, kelle elu käib mõeldult ja määratult. Ta unistas liiga palju. Aga kes siis jõuabki kätega kõike korda saata! Unistused ja argipäev. Need kaks asja ei käi ühelgi inimesel koos. Kes niisugust kiitu kinnitab, see keksib ja suurustab. Vallamajas soovitati ka Taaniel Tuvikesel kui aktivistil fašistide eest lahkuda. Tema aga läks linna ja pugest kartulikeldrisse peitu. Kodu maha jätta Taaniel ei tahtnud. Ta oli Maailmasõja ajal Venemaal olnud. Seal võis elada. «Mis nüüd saab?» mõtles Taaniel niiskel põhul külitades ja ölekõrt järades. Südame ajas täis, et Ella koju ei ilmu-nud. Saaks nõu pidada. Kus ta kolab? Enda poole

hoidja ja saamahimuline oli ka Taaniel, aga ta pidas piiri ega tikkunud paljaste näppudega hõõguvatelt sütelt kartulit välja õngitsema.

Lehm ammus laudas lüpsmist. Perenaine aga oli just kui maa alla kadunud.

Taaniel käis aeg-ajalt tänavaäärse aia taga põõsastes kuulatamas ja Ellat ootamas. Tuleks või Margaretagi. Aga mõlemad valmistasid talle üksnes tuska.

Ta laulis üminal, iseenese julgustamiseks:

«Võib küti kuul sind leida iga tund
ja elu läind, kui oleks näind vaid und...»

Kui lõpuks jalgvärava kääksatus kõrvu kostis, kui ta kuulis üle muru kõmavaid jalaasteid, peitis Taaniel pea põhku. Ta kartis Ässa, kartis Toome Ilmarit, pelgas väevõimuga Venemaale viimist, hävituspataljoni tihmist, naisest ning tütrest lahutamist. Et Ellat ega plikat koju ei tulnud, pelgas Taaniel nende surma. Ta arvas, et naine ja tütar müttavad haigemajas. Vaatama minna Taaniel kartis. Üks perekonnast peab ju ka kodu hoidma. Aga ukсед kõlksusid, võtmed kriginisid, laudavärav lükati valla ja vissitati lehma. Ella... Tema ise... Oi sa jutt! Õnne õnnistus!

«No, mis sa siin!» kurjustas Ella nagu alati oma teisepoolega. Paremate sõnade vahetamise aja olid nad kaugele aastate vahemaa taha jätanud.

«Ma... jah... mina... Kus on plikuska?» küsis Taaniel.

«Tema ei kao! Aga Raul Murel on tagasi!» käratas Ella.

Taaniel teadis seda uudist juba ammu, aga ta oli harjunud naise ees suud koomal hoidma.

«Vanatohter ka elus...» ägises Ella veelgi õelamalt. Alles kolmandana suutis ta endast kõnelda. Raul ja vanatohtri kohalolek vapustas tema hinge tugevamalt kui sada surma.

Taaniel nõjatus uksepiidale ja piilus ühe silmaga tänavat.

«Mis nüüd?» küsis ta.

Nõumees ja peamine otsaline oli nende peres naine.

Asjad, millele Taaniel kõige paanilisemalt mõtles, olid Murelilt saadud nipped-näpped: noad-kahvlid,

lauahõbe, veidike kristalli, voodipesu, samovar ja hõbenupsudega magamistoa kummuti peegel. (Niisugune luuasi oli olemas ka proual, kelle juures Ella nooruses teenis!) «Oh, kas oli vaja seda kõike ahnitseda!» Taanieli käed kiskusid krampi.

«Kus Äss?» küsis Taaniel.

«Tema on üles poodud!» vastas Ella pühalikult. See lause ja see mõte välgatas Ella peas nagu pattude andeksandmise tunne armulaual.

«Ilmar?»

Ella tõmbas näpuga üle kõri: «Läbi!» Mis seal muud olla saigi! Sõja kohta liikus kõige hullemaid ja vastukäivamaid kuuldusi. Ella ülespiitsutatud fantaasia lõi alatasa omalt poolt paanikat juurde.

«Vana lontrust!» äigas ta Taanielile. Elu oli Ella meelest korraga üks jõe film, kus inimesi tapetakse ja taga aetakse. Selles kõiges süüdistas ta oma «uppunud kukke», kes ei mõistnud elada.

«Ära sa!» Taaniel kohkus verest, mis põselt alla niri- ses. «Saatana silmamuna!» asus ta ootamatult enese- kaitsele.

«Nad sind ka poovad!» ähvardas Ella. Aga seda ta ei mõelnud tõsiselt. Tigedus, mis tema hinges mässas, otsis väljapääsu. Ta pidi oma viha kuhugi kallama ning «uppunud kukk» ju oligi selleks olemas. Kuigi see kõik oli nende abielus üsna tuttav asi, ärritus Taaniel seekord tõsisemalt.

«Ära vehi, ütlen ma!» karjus Taaniel.

«Sina ütled minule?»

«Hoia oma kõndid minust kaugemale!»

Ella ei mõelnudki jätta, ta alles hakkas meest käsile võtma. Tema viha ei lahtunud nii ruttu. Majas oli ju temal absoluutne ülevõim. Mis niisugune vastuhakkamine tähendas!

«Aga ma sulle...» sisistas Ella ja nad tammusid paar tiiru ümber Ristilt toodud tammepuust söögilaua. Taaniel taganes ees ja pidas naise iga liigutust silmas.

«Oota sa, suurte kõrvadega supilontrust!» röökis Ella. Kogu tema vägisõnade tagavara purskas Taanieli pihta.

Taaniel ei hellitanud enam lootust, et naine võiks nii kõrge temperatuuri järel ligemal silmapilgul alla jätta. Nende kaklused olid mõnikord mitu päeva väldanud. Ta tegi paar petlikku haaki tagatoa poole ja vup-
sas siis läbi köögiakna õue, jalgadele kõva pressi peale surudes. Aga jooksmas oli ta pikkade koibade tõttu mehine mees. Aias Taaniel seisatas hetkeks. Ella ilmus uksele. Siis pani Taaniel tulise jutiga tänavale ja tuhat-
nelja raudteejaama poole. Tal ei olnud mõttes kuhugi sõita. See tee lihtsalt juhtus jalge alla. Öhtu oli vilu-
võitu, ümbrus tardunud. Ta ei näinud tänavatel hingelistki ja see oli õudne. Suured tuuled rebivad metsa-
puid juurtega maast lahti, nad on võimelised mujalgi katust pealt tõstma. Mis siis veel kõnelda inimesest, kes küll istutab metsad ja majadki ehitab, tuuled aga suudavad teda üsna tihti oma heaks ja halvaks lõbuka edasi-tagasi loopida. «Võib küti kuul sind leida iga tund ja elu läind, kui oleks näind vaid und...» Taanielile viirastus, et kõik linnarahvas ongi juba vagaks tehtud. Teda ümbritses vaikus, milles oma jalaasted tundusid hobusekapjade plaginana. Ta oli veendunud, et Ässa ja Ilmarit pole enam elavate killas.

Jaamas liikusid raudteemehed siia-sinna. Koostati mingit rongi. Vedur sussutas, haakija pusis puhvrite kallal. Aegapidi sai Taaniel aru, et nad valmistuvad ära sõitma. Siis süüdati kitsarööpmelise depoo taga õli-
paagid põlema. Lillad tuleleegid purskasid taevasse. Taaniel ronis pikemalt mõtlemata vagunisse, kus juba kükitas inimesi. Need aga tegid ruumi. Keegi koguni pakkus suitsu.

«Kas olete juba kuulnud, et meil ei ole enam ka Ässa ja Toome Ilmarit?» küsis Taaniel. Kui on põrgu, siis olgu täielik! Jah! Teadku kõik! Taaniel ootas mõni aeg oma põrutava uudise mõju, aga talle ei vastatud. Vagunirattad raksusid. Rong hakkas liikuma. Taaniel ei teadnud, kuhupoole tema eluvanker nüüd küll jõn-
kab.

Suurejõe silla juurest kihutasid Ilmar, Taurov ja Valdek maakonna teedele luurele. Teised jäid laagrisse.

Hilisõhtul saabus välkudes-paukudes pataljoni juurde tagasi volinik Karl Reier, kes oli vahepeal käinud inst-
ruktioone hankimas. Ta kinnitas, et sõjal enam edasi sõita ei lasta. Rinde asukohast polnud tal just ettekujutust, selle asemel haistis ta igal pool reetmist. Reier noris pisiasjades, puhudes neid suureks. Ta komistas igal sammul nagu kammitsas raskeveohobune. Iseenese teadmata ei usaldanud ta enam iseennastki.

«Autodele! Linna tagasi!» käratas Reier Ässale.

Teedel aga liikus parajasti taganev jalaväekolonn.

Kui Ilmar, Taurov ja Valdek teiste juurde jõudsid, läks sõnadega löömaks.

«On vaja õhku lasta sillad, panna põlema kütteõlid, mida pole võimalik ära vedada,» ütles Taurov.

«Minu korralduseta ei tee teie midagi! Mina vastu-
tan!» karjus Reier.

«Igaüks meist vastutab!»

«Anarhiat tahate teha?»

«Tahan sõdida!» vastas Taurov selga pöörates.

Linna tagasi jõudnud, jättis Reier oma käsutusse kümne-
mehelise kaitsesalga. Ta tuulas komitee ruumi-
des, võttis telefonikõnesid valdadesse, kust vastasid juhuslikud inimesed, enamasti naiste hääled. Nii palju sai kindlaks, et sakslast veel tõesti kusagil ei ole. Kord Toomet, kord Leiust süüdistades lubas Reier kõik vastased krantsid oma käega maha lasta. Võtta said ka hävituspataljoni mehed, igaüks, kes näole juh-
tus.

Valdek vedas autoga sõjaväelaost laskemoona ja relvi. Seal polnud enam tunnimeest. Katri istus truult kabiinis ja vahtis tumma igatsusega linnatänavaid. Aga ta ei julgenud Valdeku kõrvalt lahkuda, kartis Rauli, kes võis vastu juhtuda. Ja mis saab siis?

Ilmar ja Taurov käisid jällegi nagu rautatult paaris. Nad süütasid raudteesõlme küttelaod.

Nad lasksid kooperatiivi reservuaarist bensiini mustaveetorustikku.

Nad avasid leivajahulaod ja kauplused, et igaüks võiks võtta, mis meeldib, mida tarvilikuks peab.

Oli kuupaisteta valge suveöö. Ilmar ja Taurov jalutasid tänaval ja vaatasid, mis näha oli. Sauna tänava nurgal, seal, kus tee tõusis natuke märke, seistuti ja uuriti ümbrust. Päev oli kuum olnud. Vihm ärgitas küll tulla, aga jäi tulemata. Ohk lehkas õlihaigusest. Suits kandus linnale.

Märgates üle tee silkavat ja hoovivärava nurka pugevat naist, oli Ilmar vanakuradi kärmusega jaol ja haaras eidel tukast.

Ta sai kätte hirmust poolsurnud Marie, endise Mäelode teenija ja Katri oma ka.

«Palun halastust! Palun armu!» ulus Marie ja paiskus põlvili.

«Mis kurja te tegite?» küsis Taurov lähenedes.

Marie võbises ega saanud sõnakestki plögisevate hammaste vahelt. Kui tungivalt nõuti, kui teda turjast ülespoole sikutati, punnis Marie kogu jõust vastu, laskus koguni käpuli ja laapas paluvalt Ilmari säärikuid. Katri ja Valdeku lahkumisest saadik peata, ahastuses ringi jooksnud, oli ta niisuguses seisukorras, et surma ka enam ei kartnud. Aga surra sealjuures Marie ei tahtnud. Oli olemas mingi seesmine jõud, mis ikkagi elu järele janunes.

«Härä Toom! Andke mulle andeks! Ma ei ole midagi kurja teinud,» pöördus ta Ilmarit ära tundes veidi julgemalt tema poole. «Kui ei usu, küsige Katrikeselt. Tema ise, Valdek, ütleb ka hea sõna. Nad mõlemad on kuldaväärt südamega inimesed. Niisuguseid enam elu sees ei näegi!» Nendesse sõnadesse valas Marie oma suure leina ja rängema elupettumuse. Miks ikkagi Katri teda kaasa ei võtnud! Kõik, kõik oleks Marie ära kannatanud, isegi palka poleks tahtnud...

Ilmar tundis ja Taurov aimas Katri nimetamist kuuldes, kellega neil on tegu. Mulje, mis Marie avaldas, oli aga kõike muud kui meeldiv.

«Kas Katrikene on ka tagasi?» küsis Marie Ilmarilt suure hirmuga, aga vaatas siiski vilksti ka Taurovile otsa.

Sedasama ta ümber teatriiaia ja parteimaja passiski.

«On!» vastas Ilmar südametäiega. Saagu teada! Mis sellest!

«Kas ta koju ei tulegi?» küsis Marie ähmiga.

«Mis siis?»

«Ma tahaksin teda näha!»

«Misjaoks?»

Marie avaldas harva, väga harva oma mõtteid. Pikk elu oli tema sellest moest lahti harjutanud. Kui sa head teenijakohta tahad pidada, siis oled sunnitud leivavannema silmist soovid lugema. Aga sinu oma tahtmine on sealjuures tahmane. Nüüd aga pigistas olukord Mariet niisuguste tangidega, et ta unustas piirid.

«Tal oleks vaja mind kaasa võtta!» ütles Marie.

Ilmar mühatas seda kummalist soovi kuuldes. «Ogarraks läinud!» mõtles ta.

Taurov, kes eestikeelsest jutust aru ei saanud, palus Ilmarit tõlkida.

«Pataljoni tahab astuda!» lausus Ilmar pilkamisi.

Taurov kallutas pea viltu ja vaatles Mariet terasemalt. Ta nägi midagi, mille jaoks Ilmaril silmi polnud: armastust ja kiindumust. Eit vaatas ainiti Ilmari suu sisse, sealt hingeõnnistust oodates. Pilukil, ripsmetud laud, punaseks nutetud silmad ja lõdvalt kortsus nagu põlesid mingi suure soovi tules või ihas.

«Sa oota, kuni me tagasi tuleme!» sõnas Taurov Mariet õlale patsutades. «Küsi temalt, mis uudiseid ta linnast teab?» käskis Taurov Ilmarit.

«Tühje turujutte tahad taga ajada? No — tead sa!» pomises Ilmar.

«Turg, sõbrake, on ka elu! Ja ära solva eite! Kõnele inimese moodi, lahke näoga. Oma sapp vala kas või minule!»

Kohmetunud ja järelemõtlik ilme paistis küsimust kuuldes Marie näolt. Ta ei osanud vastata. Uudised? Linna uudised? Eks neid ole nüüd nii kuhjaga, et hirmujudinad muudkui püsisid seljas, jalgade värin ei jäänud neljandat päeva järele. (Täpsemalt öeldes, sellest minutist, kui Katri pakid ja seljakotid ära viis ja isegi jumalaga jätta unustas.) Kuidas ja mida seletada oli aga niisugune kunst, millest Marie korrapealt jagu ei saanud.

«Kas bandiidid linnas ringi liiguvad?» täpsustas Taurov.

Marie hakkas ruttu kaupluste röövimisest kõnelema, sest see oli tema arvates kõige kuritegelikum omavoli. Taurov lükkas Ilmari tahapoole ja purssis ise:

«Raul? Raul Murel? Sale Mäelo?»

Nüüd juba taipas Marie, mis mehi huvitas. Ta sai jutusoonele. Käinud kõik need päevad poolmagamata ja söömata ringi, oli tal kõikidest köögitreppidest ülevaade. Oskuse märkamatuks jääda oli ta ju Mäelode majas omandanud. Aga härra ja proua tegusid, käike, minekuid ja tulekuid tähele panemata poleks teenimine võimalik olnud. Sellepärast teadis Marie nüüdki, et Raul tõmbas oma käega lipu maavalitsuse vardasse. Sale aga pühkinud sealjuures taskurätikuga pisaraid. Marie oli silmanud sedagi, kuidas nad õhtul, siis, kui «meie omad» tagasi tulid, käbedalt ja ülepeakaela minema kihutasid. Nad lahkunud Lätimaa teed Hargula poole. Ju sinna! Kuhu siis mujale? Marie oli väikinud, iseenesega neli pikka päeva üksi olnud. Sellepärast puistas ta südamest hirmu, millest koledamat olla ei saanudki. Kõneldes ja meeste läheduses seistes tuli jupphaaval tagasi julgus. Sel põhjusel püüdis Marie juttu venitada nii pikaks kui vähegi võimalik.

Kui Marie seletas, et doktor Murelit peetakse mahatapetuks, vastas Taurov:

«Ütle kõigile, et doktor elab!» Eit tundus kodune ja Taurov ei suutnud teda enam teietada. See aga oli tema juures suur poolehoiumärk.

«Viige mind Katrikese juurde,» haaras Marie Taurovil varrukast.

«Oota! Sinu juurde tuleme!» kostis aga Taurov.

4

Valdek sai nii palju sõjamoona, et iga hävituspataljoni võitleja kohta tuli kolm püssi ja puud padruneid. Nõnda rehkendas Katri. Sellis mahajäetud laos leidis kuulipildujaid, neljakümne viie millimeetriseid mürakaid

ehk suurtükke ja kaks õige kummalist miinipildujatki. Uued mudelid. Selliseid polnud ükski mees, isegi mitte Taurov, ihusilmaga näinud. Nad ei mõistnud, kuidas nii suur varandus jäi ula. Et kõik kastid relvadega seisid laokil ja uisapäisa, paistis pilk evakueerimise moodi. Ju vist taheti ladu ära vedada, aga ei jõutud.

«Ilmaril on nutti!» kiitis Valdek. «Tema tunneb asja!»

«Kuidas ta lao asukoha teada sai?» küsis aga Reier umbusaldades ja üle tema näo jooksis pahatahtlik põlastus.

«Eks kindral Valdov vist juhatas...»

«Mis tähendab juhatas? Kuidas ta tohtis? Kes ta niisugune on?»

Valdek vaikis. Kes olekski suutnud kurjast Reierist üle karjuda.

«Peabandiiti ei suudeta tabada!» kisas Reier veelgi talumatuma häälega.

«Isa ka temal jalutab maanteel ringi,» sõnas Valdek süngelt, aga paha soovimata. Ta teadis Murelile langevatud kohtuotsust, mis pidi olema täide viidud, ja Murelit maanteel trehvates polnud Valdeku imestusel piiri. Et Ilmar ja Taurov käitusid taltsalt, Taurov koguni Murelit teretas, vaevas Valdekut hea tüki aega segane tunne. Avameelne ja salatsemist vihkav Valdek oli viimase aasta jooksul nii paljude ameti- ja riigisaladuste vastu põrganud, et surmamõistetud mehe elusolek tundus pigem hea kui halva sensatsioonina.

«Milline isa? Kelle isa?» küsis aga Reier.

«Eks peabandiidi isa. Doktor Murel!»

«Ei ole võimalik!»

«On noh! Ise nägin!»

«Ja teie lasksite tal ära minna?»

«Kuulge — ise lasksite!» ägenes nüüd Valdek. Kui keegi tal närvid mustaks ajas, kaotas ta võime sõnu valida. «Toom ja Taurov nägid teda ka. Nad ei teinud teist nägugi. Aga teie siin süüdistate mind! Mina Murelit ei arreterinud ega vabastanud. Ise mõistsite surma ja kinkisite vist ka elu.»

Reieri mälu polnud inimeste suhtes ustav. Alles Valdeku rameda, müristava jutu ajal taipas ta, kelle

ümber keerles vaidlus. Niisiis hulkus surmamõistetud rahvavaenlane ja isamaareetur vabaduses? See vast oli uudis! Reier pigistas huuled triibuks. Hambad vajusid nagu tangid kokku. Valdek, kes aimas paha, jälgis teda kohkunult, aga vihkavate silmadega. Kõige vähem kannatas ta omameestevahelisi hõõrumisi. Valdek ei mõistnud, miks ei saa ühe suuna inimesed, ühe asja eest võitlejad sõbralikult kõik selgeks klarrida.

«Taurov ja Toom minu juurde!» kamandas Reier.

Aga ei leitud kumbagi.

«Ma lähen patrulle vahetama,» pomises Valdek algavast tülist juba ette kõrini tüdinenult.

Kui aja äraseisnud vahtkond tagasi jõudis, kobis ka Valdek parteikabineti põrandale Katri kõrvale. Üsna pea tuli Taurov ja otsis mõlemat taga. Ta tõstis magajatest ja magama asujatest üle ronides jalgu kõrgele.

«Kuuled sa, unimüts!» sakutas Taurov Valdekut. «Ma tuln su naisega juttu ajama...»

«Lasete endid mõlemad kinni panna! Reier siin juba pröökas su peale. Hoia end tema eest!»

Katri tõusis minekule. Ta arvas, et keegi vajab esmaabi. Valdekul jäi seesama mulje ning ta ei pärinud Katrit enam midagi.

5

Tibutas vihma. Mõlemal pool maja sammusid tunnimehed. Pargi kallakulisel perval magasid mõned poisid, kes tubast õhku antvärgist nina tõttu põhjasid. Jaamapoolne taevaskollendas alt üles viskuvast valgusest. Põlevkivi lõõmas veel ikka.

«Kas teie Marie on hea inimene?» küsis Taurov, seisatades puude tumedas varjus.

«Hea või halb? Aga miks ta peab olema hea või halb?» Katri kehtas õlgu ega suutnud ette mõelda, mis juttu Taurov ajada kavatseb.

Polnud sel Mariel viga midagi! Nõnda Katri Taurovile ütleski. Ja üsna kindla sõnaga. Üldse silitas igavene tülitsemine ja salatsemine ka Katrit vastukarva.

Taevaskollendas madalamale, aga kuu paistis läbi hõredate pilvede.

«Ta armastab lobiseda? Eks ole? Aga kuidas arvate, kas ta oskab keelt hammaste taga pidada? Või käib niisugune asi üle jõu?»

«Kes teile rääkis, et ta on lobamokk?» küsis Katri pahuralt ja kahtlustas kohe Ilmarit.

Mis Taurov nüüd kõneles, hämmeldas Katrit sootuks. Ta unustas suugi lahti ja tundis, kuidas uudne imelik elevus südamesse vajus. Sündis midagi suurt ja kummalist, mille õige tähendus sai selgeks alles palju, palju aega hiljem, siis, kui asjal iseenesest enam tähtsust polnudki.

Oma korteris toast tuppa käies, trepist üles Marie juurde minnes, tema ukse taga koputades ja vastust oodates liikus Katri nõnda, nagu jalad kandsid. Saamata tavaliselt häälelt sissekutset, laskus Katri keldrisse, varjendisse.

Marie lõsutas tagumises latris põhukotil. Tema ees põles küünal. Ta luges käsipõsakil raamatut. Katri arvas, et Marie tuhnib piiblit, sest mida muud vanemad inimesed ikka loevad.

Katrit nähes ja ära tundes varjas Marie kätega näo, nagu kardaks ta nägemust või vaimu, kes ei ilmu esmakordselt. Aga kui Katri naeratas, settis Marie laugele pisar. Ega ta isegi aru saanud, miks oli tung nutta.

«Katrikene! Lapsukene!» pomises ta mitu-mitu korda. «Kuis sa nüüd küll elad? Oi, kullakene! No, kuidas sa läbi saad? Pää läheb puruks, kui mõtlen. Mis sa ometigi! Jää siia, minu juurde! Las tema läheb!»

Katri istus Marie kõrvale põhukotile.

«Kui ma nüüd veidike ära käin ja siis tagasi tulen, kas võtad mu vastu?»

«Mis sa ometigi nii küsid?»

«Aga Marie — kui ma tulen salaja ja sind võidakse varjamise eest vangistada?»

«Võh, kuus sa küll niisugust juttu ajad!» Marie sasis ootamatult Katri õlgadest ja riputas end tema kaela.

Mingi arusaamatu hellus pugus Katri põue. Marie nuttis tema najal.

«Tule öösi vai päeval. Saada märgikene. Vastu ka lähen. Küll ma kõik su heaks teen,» lubas Marie kogu hingega. Teades Katri seisukorda — Valdek ise oli talle nimetanud, et perekonnas oodatakse juba last — hindas Marie seda usaldust väga kõrgeks. Üksi jäänud, meenus Mariele, kuidas ta oli Katri ja Valdeku juures elanud. Ei olnudki teenija. Oli nagu ema. Sa tegid küll teiste tahtmist, aga nemad nagu pelgasid sinu tahtmist ka sõtkuda. Söö, mis tahad! Keeda, mis tahad! Riidle veidike ka ja vigurit teevad vastu, aga ikkagi kuulavad sõna. Päriskad oma lapsukesed.

Katri silistas Marie juukseid, põski:

«Kuula nüüd! Lepime niiviisi kokku — kui sinu juurde tuleb mõni inimene ja kui ta küsib ükskõik mida osta, kas leiba või piima või koguni palub öömaja ja pakub selle eest paigutatud raha, rublaline või kolme rublaline on tal sini-must-valge paberiribaga paigutatud — tead, see lint, millega lillepotipabereid kinniseoti ja surnupärgadele ka tarvitati —, siis ta toob sulle minult sõna. Sina küsid: «Te olete päris eesti mees?» Tema vastab: «Paber ei loe midagi!» Edasi juba aita teda, sellepärast et su abi tuleb minule. Utle, kallis, kas mu jutt sulle nüüd meelde jäi?»

Keeruline see paistis ja Marie ei saanud aru, miks niisugune keerutamine vajalik oli, aga ta kordas oma täpise meelepidamise võimega kõik ladusalt ja täpselt järele. Oli ju Marie Mäelode majas nii palju juuda keerde näinud, et Katri väikene vigur polnud sellega võrreldes muud kui naljamäng.

«Saada lapsukene minu juurde!» sosistas Marie. «Usu, ma hoian nagu oma hinge! Su oma ema ka nii ei hoia!»

Katri noogutas ebamääraselt, tummalt.

«Nüüd ma annan sulle natuke raha!»

«Oi, ära parem anna! Sul läheb omal vaja! Küll ma leian töökese ja ära elan!». Aga ometi soojendas hoolitsemine Marie südant.

Katril oli Marie juurest lahkudes niisugune mõte, et polekski paha tema hoole alla tulla. Nüüd nägi ta Mariet uut moodi. Varem vaatas Katri Mariele ülalt alla. Ta ei suutnud teda parima tahtmise juures oma-

suguseks pidada. Mariet enda tasemel nähes ei tundnud Katri end allalangenuna, vaid nad mõlemad olid tõusnud kusagile kõrgusesse, «teadjate inimeste» ringi. Asi polnud ju kes teab missuguse tähtsusega. Ja Taurov oli ainult öelnud: «Meil võib siin ustavat inimest vaja minna. Kui sobib, siis võtame selleks sinu Mariet!» See oligi kõik. Millal vaja läheb ja kellele — Taurov ütles, et seda näitab aeg.

Tagasi Valdeku juurde läks Katri välispidiselt ühegi muutuseta, tavalisel keksivõitu ja töölt koju lonkija sammul. Pikali heites ja Valdeku juures sooja otsides valetas Katri oma parema äratundmisega täiesti usutava lookese Taurovi sootuks rikkis närvidest: «Naera või puruks! Limpsis nahka pool pudelit eeterpalderjani. Sellest polnud küllalt. Tegin talle rahustava süsti. Kupuklaasid panin ka kuklale.» Valdek ei taibanud, et Katri soolas üle. Ta naeris vaikselt ja mõmises. Teise suur häda leevendas veidike ka tema rahutut olekut. Natuke naeru läks terviseks. See, et niisugune julge inimene nagu Taurov ei häbenenud ja otsis abi, parandas Valdeku halba enesetunnet. Ta sai nagu paremini aru, et raske olukord valitseb igal pool.

Kui Valdek uinus, vahtis Katri lahtiste silmadega lakke.

Seni oli pataljoni olek vaid viienda rattana Valdeku sabas tolknemine. Katri hoidus alateadlikult Assa, veel enam aga Reieri eest ja kartis, et nad kihutavad ta koju tagasi. Ka Ilmar kõoritas, nagu oli tema üldtuntud viis. Öde ja sanitaarpauna ei vajanud keegi. Poisid nokkisid Katrit tagaselja Leiuse abiventiiliks. Seegi solvas natuke. Mis nüüd järsku Katri elujõudu ergutas, oli teadmine, et teda siiski vajati. Talle oli antud osa ja see oli tema osa. Seda tuli kanda mitte abiventiilina, vaid üksinda. Katri mõtted ei heietanud kanglastegusid. Aga tarvilik tahtis ta igal tingimusel olla.

Ohk toas oli sumbunud. Katri võttis tasa, Valdekut äratamata, teki ja mõtles pargimurule pikali heita.

Üksi oli tal nüüd parem kui kahekesi.

Uksel tõukas teda Reier jõhkralt tagasi.

«Tõusta!» röökis Reier. «Õuele rivistuda!»

Tekkis mulje, et lahing algab. Katri kohkus. Ta kartis, et vaenlane seisab siinsamas, parteimaja taga. Reier silmitses kõiki äärmise põlastusega. Paistis, kuidas ta inimesi silmadega nuhtles. Iga tema näojoon, mütsi alt paistev juuksesäbru kaasa arvatud, heitis meestele midagi ette. Nagu see ongi loomulik ja inimesepärane, kartis igaüks, et üldsusele kallaletung puudutab just nimelt teda isiklikult.

Lõpuks rivi valmis saanud, kamandas Reier pataljoni valvele ja käis ise revolvrit vibutades teiste ees. Ei teatud, mida mõelda. Äss hoidis silmad saapaninadel. Valdek aga laskis jalga, ronis autosse ja tõmbas ka Katri enda kõrvale. «Las märatseb end tühjaks,» ütles ta presenti ülepea tõmmates.

«Pataljoni kamandan mina,» karjus Reier resoluutselt.

«Kamandagu ometi. Nagunii ajab kõik ülepea pörgusse,» pomises Valdek.

Oli päikesetõusueelne tund. Ilm uinus vesihallis, venivas pudrus. Parteimaja, park, puud ja tänavad sulasid ühte. Taeva ning maa vahel ei paistnud mingit piiri.

Reier käskis Taurovi ja Toome enda ette tuua.

Aga neid polnud jällegi varnast võtta. Nad olid bandiite püüdma läinud. Nii öeldi Reierile. Puudusid veel kümme meest, neist pooled julgeoleku omad, Reieri otsesed alluvad. Läinud oli ka julgeolekuosakonna poolteisetonnine furgooniga veoauto, ainuke, mis oli seisnud tühjalt.

Kuigi asjast teadjad ausõnaga kinnitasid, ei uskunud Reier, et Taurov ja Ilmar sõitsid haarangule. Niisugune mõtegi tundus talle pentsik. Ta naeris ilgelt:

«Nad deserteerisid! Nad läksid üle! Selle eest tuleks teid kõiki maha lasta!»

Veel enne, kui Reier süüdistuskõne lõpetas, tulid aga süüdistatavad tagasi. Nad olid tõepoolest Hargulas käinud ja vallamaja mastist sini-must-valge kaasa toonud. Taganevalt sõjaväeüksuselt sai Taurov rinde olukorrast viimaseid teateid. Vaenlast oli nähtud kümne

kilomeetri kaugusel linnast. Selle tõttu ei riskeerinud nad laant kammida, vaid kihutasid linna.

«Minu järel!» kamandas Reier mõlemad Ässa kabinetti.

«Kuidas viisite täide tribunali otsuse?» küsis Reier Taurovilt.

«Oiguse ning seaduse nimel!»

«Millise õiguse? Millise seaduse?»

«Kommunistliku!»

Taurov raius sõnu nagu täagivõitluse torkeid.

Reier vaikis kõige õelamat kurja kuulutades.

«Süüdlane sai karistuse, süütu vabaks. Ma vastutan oma tegude eest.»

«Pange relv lauale!»

«Ei pane! Läheb sõdimisel tarvis!»

«Parteipilet siia!»

«Ma sain ta kümme aastat enne teid!»

«Töötõend! Töötõend lauale!»

«Selle võite saada! Sellel on teie allkiri! Selle andsite teie minule!»

«Te olete arreteeritud!»

«Ei ole!»

«Jätke järele, seltsimehed!» palus Ilmar tungivalt.

«Välja!» käratas Reier Ilmarile.

Taurov seisis harkisjalu. Ilmar vaatas korraks sõbra otsa ega liikunud paigast.

«Noh!» kiirustas Reier.

«Mis noh?»

«Relv!»

«Mis relv?»

«Käsku kuulata!»

«Teil ei ole õigust minult relva võtta!»

Taurov taganes. Üle tema näo libises pahaennustav vari. Aga ta ei haaranud kabuuri, vaid tõmbas põuest kulunud, nahkse rahatasku.

«Minu revolvri võtab ära see, kes andis!» sõnas Vadim Taurov jahedalt ja näitas Kalinini enda allkirjaga revolutsioonilise relva kandmise luba.

Taurov avastas kolmekümne aastail Baltikumi piiril teenides diversantide jõugu ja sai saagiks nende Marconi-tüüpi raadiojaama. Et ta tegutses oma vaistu

ajel ja et üks kinnivõetuist osutus suurekaliibriliseks salakuulajaks, autasustati Taurovit ordeni ja isikliku relvaga. Oli tol korral ka jutuks kõrgemale ametikohale edutamine. Aga just üleviimise eel oskas Taurov ühe vastutava seltsimehe põlu alla sattuda ja jäeti paigale. Tõtt ütelda ei soovinud ta ise ka järjest keerulisemaks muutuvasse pealinna. Oleks veel Leningradi — aga sinna teda ei võetud, sealgi istusid mõned, kes teda ei seedinud.

«Paber teid ei päästa. Olete vaenlane! Te vabastasite omavoliliselt bandiidi. Sellest jätkub teie ülespoomiseks! Käed raudu panna!»

Aga käeraudu polnud olemas, välja arvatud need, mis Raul Mureli tarbeks Taurovi enese taskus.

Keegi ei liikunud paigalt.

Reier vahtis oma mehi kuutõbise ilmega. Talle näis, et tema sõna ei kuulata enam. Aga asi seisis ka muus. Esiteks kostis ruumi mürinat, mis võis olla kõue-, aga niisama hästi ka suurtükimürin. Teiseks jooksid tunnimehed teatama, et linna olid ilmunud mingid röövijad või rüüstajad, kes esimese ootamatu ettevõtteks korjasid hävituspataljoni patrullidelt ja tunnimeekest pooled püssid ning padrunid. Räägiti veel lehma tapmisest. Sauna tänava äärses pargisopis pidid põlema teatri pehme polstriga toolid supikatla all.

Reier jooksis treppidest alla, hambad ristas ja silm munad peast välja tungimas.

Iga Taurovi näotõmme peegeldus Ilmari otsmikusoonte tuigetes.

«Rahulikult!» ütles aga Taurov, kui nad teiste kannul õue rühkisid. «Kui ma oleksin teda kartnud, siis oleks vanatohter hauas puhanud ja mulle võib-olla orden rinda kinnitatud. Tõde tean mina. Ja tõe eest ei võta ma esimest korda leili, sõbrake!»

«Ta lõi su rivist!»

«Riviskäijat ei saa rivist välja lüüa! Niisugust jõudu pole olemas!»

Mindi natuke aega vaikides. Taurov maigutas üksnes suud.

«Elame veel!» sõnas ta käega Ilmari õlale patsutades.

Keset muruplatsi oli suur lõke. Tõepoolest, elegant-selt tantsiva leegiga põlesid teatrisaali toolid tuhaks. Kahele hargile toetus kaks raudkangi ja kangidel tulelõoma kohal auras pada.

Üks habetunud taat astus ette ja ütles rahumeelega enda olevat ülema selles väeosas, kes siin suppi keedab. Reieri poole vaatas ta kõõrdi ja seisis tema ees ühe küljega, teine käsi puusas. Vahetevahel kobas ta harjumuslikult taskut, ilmse kavatsusega rätti võtta ja nina nuusata. Aga taskurätti nähtavasti polnud. See oli kadunud. Sellepärast tõmbas ta õhku harilikust tugevamini sissepoole ja pühkis paar korda käeseljaga vuntse.

«Ah siis teie olete hävituspataljon?» küsis ta Reierilt.

«Ei ole teie asi küsida!» kähvas volinik vastuseks.

«On ikka natukene! Kui tahad teada, kes ma olen, siis pead täpselt vastama, kellega on mul au kõnelda,» teatas vanamees kohutavalt ülbe rahuga.

Reieri ees oli temast kraad kangem vastane.

«Hävituspataljon?» küsis vanamees nüüd teistelt, mitte enam Reierilt. Aga hävituspataljoni punase käesidemega poisid, kes Reieri käsul püsse laskevalmis hoidsid, näisid talle meelepärased. Silmakarvade vahelt läigatas soosiv pilk. Vanamehe huuled tõmbusid muigele, tema näost paistis suur seesmine heldimus, otsekui nutmapuhkemise-eelne alateadlik väratus.

«Poisid, meie sõdime veel!» ütles ta.

Reier karjus vanamehele revolvriotsa nuusutamiseks torgates:

«Enne hävitame marodööritajad, nõukogude relva au määrijad!»

Nagu Reier sai need sõnad suust, virutas piirivalvemeeste ülem hoobi ta kaele. Revolver kukkus kauges kaares maha. Keegi jooksis kähku tule juurest relva üles võtma. Sellest järeldus, et toidukeetjad ei seganud üksnes tuld, vaid võtsid suurema hingepoolega vahejuhtumist osa.

«Kas teie seas kommuniste on?» küsis ülem hävitus-pataljonlastelt.

Katri seisis erilise, kangestava pingel all. Küsimust kuuldes sundis ja tõukas ta Valdekut ettepoole. Vaaruv vanamees aga tuletas mõningal määral Jõgiste Matsi meelde. Ta oli just niisama pahur kui isa pangaveksleid pikendamast tulles. Katri pingutas mälu, kuna vanamehe kogu, rüht ja käeviipamise komme tundusid kohutavalt tuttavad. Oli pime. Ümbrust valgustasid vaid lõkketule leegid. Pargipuude varjud raskendasid nähtavust. Ühe hetke vältel vaatas vana sõdur aga Katrile otsa. Sel pilgul langes tulekuma otsejoones mehe näole.

«Kindral... See on tema... Aga kuidas muutunud...» pomises Katri. Ta silmad tõmbusid rahutuks nagu elavhõbe.

Valdovi riided olid kortsus, kõrbenud. Pluus lotendas pükstel. Võõrihma ei olnudki. Jalas olid tal küll need-samad lampassidega püksid, aga säärikud ei läikinud enam. Tundus, nagu oleks ta käinud läbi paduvihma, tormi, või tõusnud hauast, varingu alt.

«Tere!» sirutas Valdov Valdekule käe. «Kas ei tunne enam ära?» Siis pöördus ta Reieri poole ja sõnas lühidalt: «Sina ära omadele haugu!» ning jätkas kõnelust Valdekuga. «Eile meid oli kuussada. Praegu on kuuskümmend. Toidu varume ise. Kuule jäi veel üks. Minu parabellumis. Sellepärast, noorem vend, saa kõigest aru ja ära pane midagi pahaks! Süüa on vaja ja pad-runeid tuleb ka jagada.»

Kui Valdov kõneles, vesistusid Katri silmad. Ta võitles sooviga Valdovi karvaseid põski suudelda. Et Katri oli päev läbi relvade ja sõjamoona vedamist näinud, siis pidas ta end sel alal juba suureks asjatundjaks ja sõnas kähku:

«Meil on püsse ja kuule ja kuulipildujaid. Suurtükk ka. Aga pole, kes oskaks sellest õieti lasta.»

«Ole sina vait!» tõrjus Valdek Katri tahapoole. «Ära topi igale poole oma ninat! Kui just siin pead olema, siis mine sega supipada!»

«Ära temaga riidle! Sul, vennas, on väärt naine!» kallistas Valdov Katri ja päris oma autojuhi tervise järele.

«Elus!» vastas Katri.

«Tänu sinule ja su arstile. Kas ta läks sanitaar-rongi?»

«Viisimel!»

«Tubli! Elu läheb kõigele vaatamata edasi.»

Leius püüdis laost leitud relvadest aru anda. Tal läksid relvaliikide nimed segamini. Sõjaasjandusest oli Valdekul vähe aimu. Vangis istumise tõttu jäi tal isegi suundaeg teenimata.

«Lööme jõud ühte!» sõnas Valdov pikema viivitusega.

Millal Reier lahkus, ei märgatudki. Nüüd aga ilmus ta tagasi, automaat rihmaga kaelas ja umbes kakskümmend pataljoni võitlejat kaasas, — ka õieli püssidega. Reier käskis kõigil käed üles tõsta. Tal oli sees niisugune hoog, et läbi kiviseina murdmine näis tühi-asi.

Kõik lõkke ümber seisjad vajusid kaugemale, hoidusid kõrvale. Reieri ette jäid hõreda leegiga põlevad kõrverad toolijalad ja supipada. Katlast levis vürtsi lõhna. Kaane alt tõusev aur paistis udust heledam.

«Käed üles!» sihtis Reier revolvriga Valdovit.

«Ära jahmerda!» palus Valdov põrmugi kartmata, aga tüdinenult. «Vaenlane on kümne kilomeetri kaugusel. Mine, pöruta seal!»

«Ma lasen su, koerapoja, maha!»

«Mees — kas sina oled mees?»

«Ma olen kommunist!»

«Ei paista välja. Paanikategija sa küll oled!»

Tekkis valuline vaikus. Puud mühisesid. Eemal vilistas keegi «Seal Siberis Baikali taga...». Noorevõitu sõdur asus väljakutsuva ülbusega suppi segama. Mõla ots käis igal ringil Reieri poole. Sel minutil seisis Reier peaaegu üksinda ringi keskel. Ta sihtis tõesti Valdovit. Aga teda ennetati. Supisegaja jõudis käe kõrvale lüüa.

Kõlas lask ja nagu niidetult langes maha üks hävituspataljoni võitleja.

Siis välgatas Valdovi parabellum.

«See oli mu viimne kuul. Läks asja ette! Praegusel ajal ei saa teistmoodil» tühises Valdovi hääl tumedalt. Keegi torkas Katrile kateloki ja lusika pihku.

«Sa söö, õeke! Ja ära vaata sõda!»

Kuidas Katri ka tahtis ja püüdis suppi suhu saada, tilkusid lusikataied värisest käest põue ja rinnale.

Äss oli vahepeal kuhugi kadunud ja tuli tagasi, nagu ja kõnnak nagu surmakutsaril. Ta ei saanud huulte tugeva võbina tõttu korralikult kõnelda ja kokutas nagu sokk, keda lõõg kähgustab.

Valdov pakkus Ässale Reieri dokumente.

«Kes käskis dokumendid minu kätte anda?» küsis Äss kohmetudes. Ja ta pakkus Reieri parteipiletit Valdekule.

Valdek tõrjus ega võtnud vastu.

«Mis viga? Räägiti, et sa oled parteikomitee sekretär. Kas ei ole enam?» küsis Nikita Valdov.

«Ma ei pea end asjaosaliseks!»

«Milles sa end asjaosaliseks ei pea?»

«Selles... mis siin juhtus. Ta oli ikkagi partei liige,» kogeles Äss.

«Mis ta sul oli?» tigenes Valdov, haaras Ässa pihust pileti, viskas tulle ja ütles:

«Paber põleb, aga partei elab!»

8

Raatuse kell lõi. Katri luges kolmeni. Ta seisis partelmaja trepil, ei tahtnud sisse minna ega soovinud ka väljas seista. Ta mõtles elust ja surmast, andeksandmisest ja armastusest. Põsed kuumasid, süda tuksus paisunud rinna all. Katril oli sügav korts laubal ja ta vaatlus kõike, ilma et ta kedagi või midagi oleks näinud. Oli inimene ja ei olnud enam inimest. Kas Reier langes või hukkus? Kas ta ise kaevas endale haua, nagu teda meenutades kõneldi? Katri ei mõelnud kuriteost ega karistusest, vaid arvustas nagu peegli ees seisja seda, mis sealt parajasti tagasi peegeldus. Teda solvas, kuidas Reier pröökas ja vehkis. Nõnda siis — ju ta ise oma elukella vedru katki keeraski.

Raatuse ajanäitaja kõma ei jõudnud vaikida, kui mitmelt poolt hakkasid kostma jupilised viled. Patrullid signaliseerisid. Aga mida nad vastastikku teatasid?

Maja ees ja majas algas ka häire. Automootorid turtsusid, käivitati masinaid.

Piilurid tõid sõna, et üks fašistide motoriseeritud üksus liigub juba äärelinna tänavail.

Mehed jooksid Katrist mööda siia-sinna. Tema aga seisis nagu halvatud. Kajasid käsklused ja korraldused. Katri seisis ikka veel, täiesti unustanud, kuhu ta minema peab. Kõik tuli nii järsku ja mõte lakkas töötamast. Valdekut polnud näha. Ta vaatas hädiselt ringi ja otsis teda. Nikita Valdovi hääl aina kamandas. Jäi mulje, et teda saab korraga mitmesse kohta.

Katrile vajutati selja tagant üks konnakülm raskus pähe. Ta ehmus kükakile ja katsus mõlema käega kukalt. See oli kiiver. Ja Valdovi karvased põsed olid nüüd tema pilgu ligidal, nõnda lähedal, et kibe tubakalõhn lõi Katri ninasse. Kuidas Katri autole jõudis, jäi talle mõistatuseks, sest ta ise ei taibanud järsku midagi ja tema eest mõtlesid teised.

Kolonn hakkas liikuma. Tänavad tuiskasid selja taha. Ohk vuhises üle pea. Auto hüples nagu perutav hobune. Katri ärkas erksaks siis, kui tema kõrval kõneldi Ilmarist ja Taurovist, kes olid jäänud mootorrattaga kolonni lõppu. Valdek ütles need sõnad Ässale. Niisiis — nad olid Valdekuga üheskoos, peaaegu kõrvuti, ja seegi oli ükstupuha. Enda ümber terasemalt vaadeldes nägi Katri jalge ees sanitaarpauna punast risti. Aga keegi lösutas jõodipudelite ja sidemete kotil. Katri pahanes väga. No on aga inimene! Ta ei tunne, mis külje all! Pressib rohud puruks! Katri sikutas paunarihma ja tagus kotil külitajale rusikaga selga.

Tagapool viskusid üles tulesähvakad.

Seal tulistati lühikeste vaheaegade järel.

Valdek ütles Ässale, et Valdov sõidab viimases masinas — ja katab teiste teed. Imelik! Millal ta sinna läks! Katri ei suutnud ja ei püüdnudki asja selgitada. «Mis tähendab teiste teed katta?» mõtles ta ega tihanud kellegi käest lähemalt küsida.

Kui kümnendal kilomeetril, teisel pool jõesilda peatuti, arvas Katri, et oodatakse Ilmarit, Taurovit ja Valdovit. Maantee langes linna suunas laugjasse orgu ja tõusis jõe vastaskaldal kurvi tagant märke. Käänaku

alasti, punakaskruusane perv oli kõrge. Üleval kasvas männimets. Autolt maha roninud, tundis Katri, et kindlal maal seismine on pagana mõnus.

Ülevallt männikust paistis mõlematpidi loogetega maantee kaugele. Jõe kohal hõljus udulinik. Seal, kus pidi olema linn, polnud näha muud kui tumeroheline sakiline riba metsa ja laineharjalised pilvevallid üle metsasakkide.

Lahingu alguse momenti Katri ei märganud. Pau-gud kõlasid juba linnast väljasõidu ajast alates. Nii palju kui ta võis aru saada, lasksid omad, mitte sakslased. Sellest vist tuligi, et Katri ei kartnud. Siis, kui ragin õige tihedaks läks, heitis temagi kivi taha süvendikku pikali, paun kui suur varandus süles. Maa võpatas alatasa, aga mitte nii tugevasti kui pommitamise ajal. Ainuke mõistlik tegu, mis Katri neil minuteil tegi, oli vati kõrva toppimine. Aga käed sealjuures ei värisenud. Vastupidi, Katri kohmitses aeglase asjalikkusega ja tema kaks suurt pärani silma vaatasid kiivri alt nagu üksainus. Ta mõtles Ilmarist, Taurovist, Valdovist.

Laskmine käis lainetena: sekund vahet ja laratus, sekund vaikust ja jälle. Kui all karjuti, kui kostis juba oigamist, ei suutnud Katri kivi taga püsida, vaid roomas sennapoole, kust hädahõiked kuuldusid, ja nägi, kuidas Valdov — see nüüd oli tõesti tema ise — õien-das kuulipilduja juures. Oi, kui hästi ta seda asja mõis-tis, sest kuulipilduja muudkui täristas. Ilmar oli ka seal-samas. Ta vinnas kaste padrunitega Valdovi kõrvale. Läheduses paistis veel mehi, kõik irdakil suudega, näo-tul viisil naervad. Katri ei teadnud, et ta ise muigas samasuguse jäiga, põlastava õelusega, suunurgad alla-poole, hambad alahuulde puretud.

Äss koogutas kuiva kraavi põhjas üsna maadligi ja oli haige või oimetu. Katri nägi, et Hermann'i süda oli läinud pahaks. Teades, et igaüks peab midagi tegema, veeretab Katri enda Ässa kõrvale ja hoidis tema nina all nuuskpiirituse pudelit kui kõige kindlamat välis-pidist südamepööratuse-vastast vahendit. Kus selles madinas aega oli mõnd sissevõtmise rohtu otsida! Her-mann aga kääritas, et ta pole haavatud, ja laapas rämpse

tõukega Katri heasoovlikku kätt. Pudel kukkus maha, klaaskork veeres kuhugi. Katri haaras ruttu mõlema käega, et päästa, mis vähegi võimalik. Niisama palju tal seda kümneprotsendilist ammoniaagilahust oligi. Terav lõhn tungis närvilõpmeid erutades ninna, sest osa pudeli sisust loksus Katri pihku. Ta aevastas ja see oli ergutavalt hea. Pea tõmbus silmapilkselt selge-maks.

Äss roomas eemale. Mingu ta kus kurat! Õige siin häda teda tohterdada!

Perve all karjuti metsikult hurraa, paugud lajatasid vaheajata, kees üleüldine, seninägematu ja senikuul-matu märul. Kui Taurov õlgade vahele tõmmatud peaga üles tõusis ja õieli püssiga, samuti pööraselt röökides, otseloodis alla sööstis, ajas Katrigi end põlvile, kindla tahtmisega järele minna.

Ta nägi maanteed, silda ja inimesi, kes jooksid. Katri nägi punakaslilla leegiga põlevat autot. Siis — üsna perve all väherdas töbi otsaga soomusmasin. Seda juba pidas Katri tankiks. Aga roomikute alla visati just üks tuline särtsatus ja jõledus võpatas ülespoole, nagu põleks maa tema all. Katri tundis, et silmad tungivad peast. Ta äigaski korraaks käeseljaga üle silmnäo. Tanki otsa ronis — tanki otsa ronis Valdov. Nüüd nägi Katri, et see oli tema. Hetkeks, ühe plahvatuse ajal paistis Valdovi habemes, kohlatanud nägu nii selgelt, et selles eraldus iga korts ning kiireke. Tema avatud suu oli hüüdmise asendis. Siis pimestas suur valgus Katri sil-mad.

Laskmine vaibus.

Tuul ajas metsa kohal rābaldunud pilvi ja püüdis neist valle vaalida. Taevas selgines ja idas uuristasid punased jutid potipõhja värvi metsa kohale pikipidi triipe.

«Pataljon, kuulata minu käskiust!» kamandati kume-dalt.

See oli Ilmari kärisev hää.

«Taganeda!» kuuldus üsna ligidalt mõistmatu korral-dus.

«Kuhu?» küsis Katri arusaamatuses.

«Sulle öeldakse ja sina kuula!» tõreles keegi sõdur.

Ta tiris Katri püksitagustpidi kraavi ja näitas näpuga metsa poole.

«Aga teised?»

Sõdur jooksis ees ja Katri tema kannul. Ta tahtis kiiremini Ilmarit, Valdekut ja Valdovit näha.

Koidukuld suudles päikese tulist serva.

Hävituspataljon kaotas langenutena kolmkümmend neli meest. Haavatuid oli kaheksa. Viimaste seas oli ka Valdek.

Piirivalvepataljonil oli kümme langenut, nende hulgas — seltsimees Nikita Valdov.

9

Lahkuti kiirustades sillalt, kuna oli karta vastase suuremate vägede ilmumist. Ja kõneldi, nagu oleks pataljonil lahinguleil (nõnda kutsuti millegipärast laske-moona) juba lõpukorral. Katri ei taibanud, kuidas seda nii palju kulus. Ta oli kogu aeg arvanud, et laost vee-tud koormaist saab võtta sõja lõpuni.

Kolonn oli nüüd ühe saagiks saadud masina võrra pikem ja peatuti kümmekond kilomeetrit eemal kõrges mastimännimetsas, nelja tee ristil. Katri hakkas paluka-varrelisel metsaalusel haavatutega õiendama. Aga ta ei saanud parata, et käed tikkusid nüüd rüppe langema. Kaks poissi viibisid sügavas teadvusetuses, kaks korisesid oigamisega pooleks, ühel mõlema jalaluu murre.

Kõige vähem viga oli saanud Valdek. Tema läks oma jalgel kuni metsani, aga siis varises ka kokku. Ja tuldi ütleva, et Katril tuleb viivitamatult haavatutega lah-kuda, Tartu haiglasse sõita.

«Sa jääd minu juurde!» palus Valdek.

«Jään, jään!» lubas Katri tõrksalt. Valdek tüütas teda.

«Ära nii palju ringi jookse! Mõtlege meie lapsele!»

Ja just sellele polnud Katril põrmugi meeles mõelda. Juulikuu keskpäeva õhk küpsetas metsa vahel. Katri aga külmetas. Üks värin lõppes varvastes ja teine juba algas turjalt. Ta tundis end väsinuna ja tahtis kas või natukenegi aega üksi olla, julgust koguda. Lahingu ajal

ei kartnud ta sugugi. Nüüd aga oli kogu südidus nagu peoga pühitud. «Kuhu jäid Ilmar ja Taurov? Kuhu nemad jäid?» mõtles Katri ja käis alatasa maanteed piilumas. Ta vahtis silmi pilutades metsaserval lösu-tavaid meestesalku ega teadnud, kuidas või kust rahu saada. Valdek aga tänitas selja taga, palavikuläige sil-mades. Nõnda nagu Katri tema juurde läks, klammer-dusid Valdeku sõrmed Katri randmesse ja heaga Valdek kätt enam vabaks ei andnud.

«Ma ei luba sul kooserdada,» virises ta.

«Aga ma ju pean!»

«Ei pea sa midagi!» kähvas Valdek peaaegu vaenu-likult.

Sõdurid, kes ligidal istusid, küünitasid kaela. Katri punastas piinlikkusest. «Ole ometi mõistlik,» sosistas ta. Valdeku kahvatu nägu virildus tigidaks grimassiks. Ta tundis teravamalt kui kunagi varem vastuolu, mis Katri sõnade ja tegude vahel valitses. Ja see äratund-mine tekitas palavikust tuhat korda rängemat vaeva. Ta sihtis ainiti Katri silmi ega suutnud enam kõnelda.

«Ma annan sulle rohtu,» ajas Katri end väevõimuga sirgu.

«Rohtu?»

«Niisugust, mis palavikku vähendab.»

«Ära aja alpi! Või niiviisi! Siis ma tõusen püsti...»

Valdek püüdis ennast jalgadele upitada, aga langes nagu nott tagasi, valusad torked rinnas ja pea nagu kii-gel pöörlemas. Katri soris sanitaarpaunas. Ta tempis mikstuuri. Tropp sai kõva, see sisaldas palderjani, eet-rit, piiritust ja paraja portsu barbamüüli. Rohtu sega-des näis Katrile, et ta on Valdekust tuhande penikoorma-taha kaugenenu, ja üksnes kohusetunne takistas ja hoiatas teda haigeravitsemise harjunud piiridesse.

Uinuti avaldas ruttu mõju. Valdek jäi sügavasti magama.

Metsaalune vanutas päeva viluks, aga kärbsed voo-risid värske vere lõhna peale parvedena kokku. Teeris-tille kaevati langenutele ühishauda.

Keskpäevane taevaskõrgus oli selge. Puude latvade vahelt paistvad helesinised lapid sillerdasid silmi pimestades. Et veidi liikuda ja võppuvat hinge rahule sundida, lon-

kis Katri metsa all. Talle tundus, et käies on kergem kui haavatute juures kükitades. Mis teha sai, oli neile juba tehtud. Oigamised purustasid valusamalt Katri kuulmekelmeid kui püssipaugud. «Tahaks üheks minutiks, üheks ainukeseks minutiks rahu. Et võiks mõelda,» igatses ta. Aga sihuke õnn oli praegusel hetkel kättesaamatu. Samal ajal ei teadnud Katri, millest ta oleks tahtnud sellel ainukesel rahuminutil mõelda.

Katri noppis mõne mustika. Need olid peened ja kibedad, jätsid keelele sipelgahappe maitse. Kusagil väga kaugel sõitsid lennukid. Mulla loopimise sahin oli kole, dam kui lennukite undamine. Männid hauakaevajate taga seisisid rooduna rivis. Võimatu oli vaadata, kuidas labidatäied lendašid ja liivahunnik mändide all aina kerkis. Sedavõrd valmis haud. Katri keeras jalapealt ringi ja läks metsasügavusest paistva kuusetihniku poole, nagu võiks seal süda kergeneda.

10

Katri nägi, kuidas Äss sammalt puujuure ümber kahe käega kokku mätsis. Nõnda plätsutavad lapsed liivakooke. Ka Hermann Äss oli keeleotsa huulte vahelt välja unustanud nagu mänguhasardis põngerjas. Aga ometi oli Ässa ja mängivate jõnglaste vahel nii suur vahe, et seda märkasid isegi Katri ähmased silmad. Mehega näis olevat midagi väga pahasti. Äss võbises nähtavalt. Ta kehtas õlgu ja vahtis pelglikult ringi.

«Mis temaga lahti on?» arutas Katri endamisi.

Äss tagus rusikatega meelekohti. Ta lapsas kukalt, nagu sääske tappes või parmu peletades. Siis kiskus säärikud jalast. Ta raputas ka kalifeed maha ja asus frentšinööpe noaga eest lõikama. Kolmanda nööbi lõikamise ajal nägi Katri hetkeks Ässa õõnsalt naeratavat, kuid samal ajal maailma elust irdunud nägu. See veel puudus! Katri kahtlustas, et Hermann Ässa on tabanud üleelatud hirmu mõjul närvihaiguse hoog. Ta jooksis abi otsima. Üksi juba hullule ei ligine. Hull võib lüüa ja tappagi.

«Äss on haige. Tulge mulle appil!» hüüdis Katri eemalt hävituspataljoni võitlejaid. Need aga vastasid loriga, Hermann Ässa pihta pilkeid loopides.

«Ta on hull!» seletas Katri.

«Ta pole kunagi eriti tark olnud!»

«Õndsad on vaimust vaesed!»

«Hermann saab meil kindlasti taevariiki!»

«Mitte nii, nagu teie mõtlete,» karjus Katri. «Ta on päris mõistuse kaotanud. Haige... Närvihaige... Saage õigesti aru... Ega see ole naljaasi. Naerda ei ole siin midagi! Aidake ruttu kinni võtta. Minge tema juurde hea näoga! Ühegi paha sõnata!» kamandas Katri kärsitult. Ta käis meeste kõrval ja näitas koguni ette, kuidas tuleb seda liiki haigele ligineda, hirmus vihane, et mehed irvitasid õppuse võtmise asemel.

Oli tegu, enne kui Äss püksid jalga tagasi lubas venitada. Aga frentšist enam asja ei saanud, sest Hermann oli selle aja sees, mis Katril kulus meeste kutsumiseks, siiludki risti ja põiki läbi lõikunud.

Ässa häda suhtes ei tundud respekti, temaga tehti halba nalja. Keegi kahtlustas koguni simuleerimises. Katri meelest oli see inetu.

«Haige kulul nalja ei tehta,» tõreles ta.

Siis nägi Katri samblal oma jala ees Ässa käänispeaga taskunuga ja kummardus seda üles võtma. Nuga maast haarates silmas Katri männijuurika alt paistvat valget riidetükki. Selle välja tõmmanud, pudenes sealt Ässa parteipilet.

Katri avas kaaned, vaatas Hermann nägu pildilt, tema paksude tähtedega allkirja — ja võpatas. Teine lehekülg oli rida-realt täis Ilmari nime. Rutaka käega, kiirustades kirjutatud Toomed. Palju Toomi. Ilmar tõendas oma allkirjaga, et Äss oli tasunud liikmemaksu.

Katri torkas Ässa parteipileti oma pluusi taskusse ja sulges hoolega nööbi.

Ta ei soovinud hilisematel aegadel ega hilisemas elus meenutada, kuidas möödus see päev, kuidas oli jõudu nii palju üle elada. Aga üht ei suutnud Katri mingi hinna eest unustada. Kindral Nikita Valdovi matust. Siis kui sõdurid tõstsid ta hauda, nuttis Katri nagu kõik

teisedki, avali hingega, aga pisarateta. Reast ritta käis vaikne pomin, nagu tõkestatud hingamine.

Kui muld langes kuuseokstele, tõstis Katri silmad ja nägi, et Valdov seisab päitsis ja polegi hauas. Üles tõusnud! Teine Nikita Valdov oli jalutsis, kolmas seal samas — kõik need habemikud mehed olid tema nägu. Ei — mitte üksnes nägu, nad olid tema ise — viiekümnekordselt. Nad ju erinesid temast, olid vist nooremad ja peamine silmapete oli sõja esimesel päeval kasvama lastud habe — aga sarnasus oli siiski nii suur ja hoopis milleski muus kui habetunud põskedes. Katri tajus seda ümber püssiraua kronksukiskunud sõrmi vaadates. Ta ei mõistnud, mis see küll olla võis, aga tundis kõigi meeltega mingi suure jõu olemasolu.

IGAL OMA TEE

1

Tartusse jõuti hilise pealelõuna leitsakus ja tolmus. Linn ise näis juba liikuva sõjaväelaagrina, igal tänava-nurgal voorid ning jalaväeosad, autod ja suurtükid. Päris äärelinnas kohtasid nad laulu ja labidatega kindlustustööle minevat naiste kolonni. Kõneldi, et ümber linna kaevatakse tankitõrjekraavid. Katri käskis autol sõita Maarjamõisa väljale haiglasse. Kõige kiirem oli tal Ässaga. Kogu tee ajas mees seoseta juttu. Tema häälistles automürinaga. Katri jälgis teda murelikult, sest jutukuse suurenemisega süvenesid haiguse tüsistused. Ei — ta ei teeselnud. Teda oli tabanud raskeim, mis inimesele võib osaks saada. Järsud tõmblused vasaku kolmiknärvi piirkonnas algasid ja raugesid. Ka Ässa keel ei kuulunud enam sõna.

Valdek magas. Sõidu ajal virgus ta mõnest tugevammast pörutusest, naeratas, nagu näeks und, silitas Katri kätt ja uinus jälle.

Haigla ees ei tahtnud Äss heaga trepist üles astuda. «Minul on vaja minna parteikomiteesse,» vaidles ta segaselt. Kogu ümbrus oli tema silmis ähmane. Veel jalul püsiv Hermann Äss oli seesmiselt täiesti kokku langenud. Ta tundis, kuidas sündmused lohistasid teda, ja alistus jõuetuna.

«Oli kuulda, et siin saab saunas käia. Pesemata ei kõlba komiteesse ilmuda,» sundis Katri tungivalt.

Äss näis mõtlevat, kuidas see asi päris on. Ta kallutas pea viltu ja nõustus. Puhtust oli ta alati armastanud, nii hingelist kui ka ihulist.

Äss jäigi närviosakonda, kuid ka Tartut evakueeriti juba. Katri saadeti haavatutega, nende seas ka veel ikka sügavas unes viibiv Valdek, jaama rongile.

Pikk sõjaväeautode kolonn sundis neid Riia tänaval peatuma. Katri seisis autokastis ja vahtis pärani silmaga ettepoole. Ka kõnniteedel tulvas inimesi. Siis aga märkas ta Ilmarit ja Taurovit, kes olid mootorratta poolenisti kõnniteele tõmmanud. Katri ronis autolt maha ja hakkas Ilmari suunas trügima. Teda valdas vastupandamatu soov kas või kordki veel Ilmariga kõnelda.

«Noh?» küsis Ilmar ja see sõna kõlas kohe norimise moodi.

«Ma tahtsin sulle need edasi anda,» kogeles Katri Ässa dokumente pakkudes. «Ta on haigemajas,» lisas ta ja hakkas kiirustades seletama, kuidas kõik oli juhtunud.

«Või läks hulluks,» pomises Taurov. «Nõrgavõitu närvid! Temal mehikesel katkes see niit, mis teised niidid koos hoiab.»

«Küll ta paraneb,» arvas Katri ja märkas Ilmari verist põske.

«Sa oled haavatud?»

«Ei ole! Või olen siiski!» muigas Ilmar ja võttis kobamisi Katri käe pihku.

«Ma viin haavatud rongile ja tulen teiega,» sõnas nüüd Katri kähku. Ta kartis, et Ilmar lahkuks ja nad ehk enam ei kohtugi. Ilmari rõivaist, tema juustest, kogu olemusest hoovas metsa lõhna, põldude lõhna, kuivava heina lõhna, need olid mälestused, mida ta ei tahtnud käest lasta.

«Sul tuleb ära sõita!» ütles Ilmar rangelt, kuigi ka tema silmist paistis see verevirvendus, mida sõnad ei suuda seletada.

«Tahaks tagasi tulla!»

«Mine juba, minel!» nõudis Ilmar, aga ei märganud kätt lahti lasta.

Ilmari pehmet, summutatud kõlaga naeru kuuldes kaotas Katri aru. Ka Ilmar ei jõudnud enam Katrit trotsida ja ennast sellega petta. Kui on mullas puhast kulda, koorub see alati ootamatult helkima. Ta sasis Katri ligemale, tunnete hoolimatult voli andes.

«Kuulge teie!» koputas Taurov mõlemale korraga õlale. «Ehk aitab! Protseduur tikub pikaks venima.»

«Sõda lõpeb! Elame veel!» ütles Taurov Katrile jumalagajatul.

«Me elame veel!» kordas Katri.

«Elame,» kinnitas Ilmar omalt poolt ja vaatas lahkuvale Katrile järele.

2

Esimene, keda Katri jaamas nägi, oli Olesja. Siis ta silmas ka sanitaarrongi ja Koganit.

«Kuule sina, Katri! Nüüd su pihku võtan! Kus on potid?» karjus ja kurjustas Olesja juba eemalt. «Lubasid saata, aga ei saatnud!»

«Mu mees on haavatud!» vastas Katri küsimusest mööda.

Haavatutega õiendas Olesja väga vilunult, kohad rongis valmistas tema ja näitas kätte ka Katrile kupee ning magamisaseme enda vastas. Talle tundus, et mehe haavatasamine on Katri segamini ajanud. Sellepärast püüdis Olesja Katriga lahkelt ja lohutades kõnelda, mis alguses õnnestuski. Saanud temale omase kõike teada tahtmise tuhinaga tuttavaks hävituspataljoni lahingulooga, muutis aga Olesja kohe tooni.

Kui rong juba liikus, ilmus ta uuesti Katri ette:

«Su mees sai eile öösel haavata, aga potid pidid saatma hoopistükis siis, kui olime teie vastikus linnas. Ei klapi su vabandus!» noris ta.

Katri turtsatas ja vaikis. Tal polnud veenvat vastust anda.

«Nüüd siis itsitad?» sõitles Olesja.

«Ei itsita!»

«Kuule sina, Katri! Mul on silmad peas. Nendega näen ma kõike, mis vaja. Kohe jagame töö pooleks. Sa saad kuus vagunitäit mehi, neist ühe raskelt haavatuid. Tahan näha, kuidas toime tuled, vana laiskvorst nihuke! Tervemad ja paranenud on hullemad kui need, kes vajavad potitamist. Igas jaamas loe ühekaupa üle, et mõni maha ei jää.»

Katri noogutas igapidi nõus olles. Ta nautis veel tagantjärele kummalist raugust, mis Ilmariga kohtu-

mine järele jättis. Sulgenud silmad, tundus Katrile, et ta on varjuunest virgunud. Talle näis, nagu oleksid tagasi tulnud valmiva rukki lõhnalised suvepäevad ja Jõgiste kummaline karjatanum, paljajalu paterdamise maa.

«Kas hakkad tööle?» pinnis Olesja.

«Ma vaatan.»

«Sa vahid pimesilmi ja näed vist vaimu? On sul kahju kodust lahkuda?»

«Ei ole!»

«Oi sina pudrunui! Rõõmustad?»

«Ei rõõmusta!»

«Sa ise ei saa vist ka endast aru? Hakka liikuma! Mine vaata vähemalt oma meest. Ta vist igatseb su järele!»

Valdeku uni jätkus. Katri luges pulssi, kohendas aluskotti ja tekki. Ta istus viivu aega Valdeku kõrval, higist otsaesist kuivatades. Igal asemel lamasid mehed Jood lõhnas, karbol lehkas. Vaguni õhku lõika kas või noaga. Aknaklaasil pinises üks siniste tiibadega porikärbes.

Olesja püsis nagu takjas Katri sabas.

«Või sina oled siis pärisõde?» usutles ta, nagu ei suudaks niisugune mõte tema pähe mahtuda. «No saab nalja...» lisas Olesja varjamatu alahindamisega, pööras jutu mujale ja küsis: «Kuhu sa magama heidad? Järsku siia oma mehe kõrvale? Jumala eest, mina küll teeksin sedaviisi. Ta on sul tõeline? Sinul on vist kõik kole tõsine? Aga mina armastan naeru ka. Jah! Naeru ma armastan elus üle kõige. Raskuste puhul võib ka üsna hea eduga laulda.» Vastupidiselt kinnitusele näis Olesja morn ning kärsimatu, kurjusekortsiki ristipidi otsaes.

Nad kihutasid parajasti peatumatult ühest pooljaamast mööda. Katri suutis ähmast nimesilti lugeda ja sai aru, et sõit läheb Petseri — Pihkva suunas.

Võis olla poolööaeg. Seljataha oli jäänud kolm või neli jaama. Katri ei suutnud enam väsimusele vastu panna, käis veel korra Valdekut vaatamas, tuli tagasi ja viskus riides, üksnes säärikuid jalast võttes, kõvale asemele siruli. Uni tuligi, aga kauaks seda ei jätkunud. Mingi tasane kõnekõmin hakkas häirivalt kõrvus surisema. Pilguks valdas Katrit karussellil kiikumise tunne.

Üsna kähku muutus meel erksaks ja taju selgeks. Ta oli näoga seina poole maganud, viskas end teisele küljele ja silmas kohe ternespiima värvi akna kohal nagis Olesja seelikut. Aga vastasasemel pikutati paaris. Olesjal oli öökülaline. Nad hoidsid teineteist kaisus ja olid muu maailma unustanud. Seda polnud nende jaoks enam olemaski.

Hämmastunud Katri tõusis ja paugutas kupeeukse väljastpoolt kinni. Olesja puhkes lõkerdama. Ei temal olnud Katri vihasamisest muud kui kõige lustilisemat naeru. Uks klõpsatati seestpoolt lukku. Ja Katri oli nii sama hästi kui välja visatud.

Ta nühhis käeseljaga higise aknaruudu selgemaks ja silmitses valgevalus maastikku. Metsad ja niidud harvade talumajadega paistsid hallid ja hallased. Helelillas taevas rippusid pilved nagu vattkaunistus, mis peab kujutama jõuluaega. Rong kihutas parajasti kõrgel mäeveerul. Seal, kust pidi varsti päike tõusma, oli taevas juba eelnevalt punane, lilla- ja kollasejutiline.

Olesja ilmus natukese aja pärast, naerev ja ülbelt reibas. Tema roheline sõduripluus oli nii kõvasti võõrutud, et kõrged rinnad ulatusid kaugele ette. Poiss lonkis teise vagunisse. See oli üks haavatutest. Noormees käis kühmus õlgadega. Ta oli Olesjast pea võrra pikem, aga lõdvavõitu, nagu kõik need, kes on pidanud mõnda aega tegevusetult asemel lamama.

«Kas te olete abielus?» küsis Katri.

«Ta saab minu meheks,» sosistas Olesja ujedalt. «Ma armastan teda. Ma võin, kui tahate, üle kogu rongi, üle maa, üle selle vastiku sõja karjuda, et armastan oma Jurkat. Ja ta polegi Jurka, vaid Juri Vladimirovitš Malõšev, tehnikumi lõpetanud inimene. Nooremagronoom. Kui see loll sõda poleks alanud, oleksime üsna varsti kusagile sovhoosi uusi seemnesorte aretama sõitnud. Hargneva peaga nisu. Kas oled sellist näinud? Ei ole? Mina ka veel mitte. Aga Jurik on. Ta usub, et see annab suurt efekti. Nüüd paneb sõda kõik nahka...» Olesja puhkes nutma ja surus pisarate peitmiseks rusikad silmadele. «Nagu varasta temaga kahekesi oleku aega, nagu oleks armastus kuritegu... Meie vahel on kõik ilus nagu pühapiltidel. Aga seda ei usuta!»

«Ise siunasid hiljaaegu ärimeest, kes rongi tikkus. Kas nüüd vead tervet meest haavatu maski all?»

«Ta sai haavata!» õiendas Olesja solvunult. «Kui kahtlustad, koorin ta su ees paljaks. Sa näed siis, et on armidki. Kas meie oleme süüdi, et Jurik nii ruttu paranes? Kuhu ma ta siis nüüd panen? Kas viskan rongist välja? Ja nimelt kuhu? Niipea kui võimalik, lahkume mõlemad koos armeesse. Seda sa saad näha!»

«Võib-olla teie armastus jahtub?»

«Südametu pudrunui! Kas arvad, et sõitsin paljast valust mehe järele tema juurde piirile? Tal ju jäi kõigest pool aastat teenida. Aga mu süda aimas, et mingi pahandus juhtub. Kas tead, kus ma olin kahekümne teise juuni hommikul? Oleksid sa ise ninaga vastu saksa tanki otsa seisnud, nagu meie Jurkaga, ei sa siis kahtleks. Kes seal terveks jäi? Aga saad aru, et me oleme tugevad ja üks haav ei võta meie elu välja. Me elame, meie lapsed elavad ka! Pea need sõnad hästi meeles!»

Katri vaikis ja vaatles küsivalt Olesja õhetavat nägu.

Olesja jätkas süngeid meenutusi:

«Piirivalvepunkt oli meie asulast kolme kilomeetri ringis. Ma olin sõjaväekaupluses müüja. Me käisime tol igavesti neetud laupäevaõhtul veel kinos ka. Ja film ajas vihale. Poiss jättis pildil tüdruku maha. Komissar pidas meile enne seanssi vahutava vestluse, et mitte-kallaletungileping Saksamaaga on aus värk ja sellepärast võib kurja und kartmata uinuda. Ta koguni hoia-tas, et võimalikkude, kohaliku tähtsusega püssipaukude puhul ei tohi paanikat teha. Hommikul tulid pommid. Siis alles anti häire, et kallaletung. Hitler loopis lend-lehti ja lubas kümne päevaga Moskvasse jõuda. Täna on viieteistkümmes sõjapäev...» luges Olesja näppudel ja ohkas.

Nad vaikisid kaua. Rong kihutas. Olesja näolt paistis mure, tigheidus ja õelus, aga üle kõige siiski tahe elada. Ja see viimane tunne oli tugevam, kõik teised üksnes varjud või varjukesed. Vahetevahel esitas Olesja Katrile mõne küsimuse Eestimaa kohta ja jutustas oma isast, emast, lapsepõlvest ja kodust, mis pidi Donimaal asuma.

Jõudis Petseri jaam.

Pahaendelised aimdused, mis jälitasid Abe Koganit Aili lahkumisest saadik, muutusid Petseris juba narriks paanikaks. Ta mõistis täielikult, et Eerika Graude tagasitulek takerdus segiläinud sõiduplaanide taha. Aga miks nad ei helistanud? Telegramm oleks ka hiljemalt kahe päevaga kätte tulnud. Kujutlusse tungisid vägisi hirmsad pildid, üks vaevavam kui teine. Ei jõudnudki päralt? Said teel pommitada ja lamavad kusagil haigemajas? Kogan kartis kõige rõhkem poja fašistide kätte jäämist. Petseris sai ta teada, et sanitaarrong saadetakse Leningradi asemel Siberi raudteele. Sellest tõmbusid närvid krussi.

Jaama komandantuuris nägi Kogan haavatuid, kes sanitaarrongi ootasid. Üks seotud randmega vanem jaotas parajasti toitlustuspunktist saadud kuivikuid, tükksuhkrut ja tubakat. Mähistes sõdurid seisid järjekorras. Teised lamasid sealsamas põrandal kägaras ja siruli, seljakotid pealuseks, sinel aluskotiks ja katteks.

Keskealine, allapoole rippuvate vuntsidega komandant hoidis oma võimulõiku — jaama — mõlema käega ohjadest. Vasakus pihus telefonitoru, kõneles ta selgelt ja pikkamisi järgmise vaksaliga: «Tähendab, teil on korras? Minul ka on korras!» Parem käsi tagus samal ajal paberitele pitsereid. Vahepeal jäi aega ka highi pühkimiseks ja silmile tikkuva mütsi kuklasse kohendamiseks. Eest avatud pluusikaeluse vahelt paistsid kohvpruunid rangluud, sassiskarvane rind ja tükike triibulist madrusesärki.

«Tähendab, annate platsid kahekümne üheksale mehele?» pöördus komandant kohe Kogani poole ja korraldas ise vastust ennetades: «Tervemad võivad koridorides lõsutada. Ühele, Sergei Nikolajevitš Danilenkole, palun korralik küljealune! Kõigi mugavustega, mis teil seal olemas... Temaga on sedaviisi... Miski ei võta verejooksu kinni... Saate aru, natike tõsisevõitu asi...»

«Milleks, vennad, transporti koormata...» vaidles kahe hääl ühe sineli alt. «Ka siin on... kodumaa

muld... Jätke mulle kolm... granaati... Püüan elada... kuni nad tulevad...»

«Selle kolme kõmatusega ei otsustata sõda, sõbrakesed! Meie emake kodumaa nõuab sinult enamat... Terveksaamist ja rivisse pöördumist!»

«Ei maksa... lolliks teha! Ise taipan... ei ole enam lootustki.»

«Ma sulle juba ütlesin, Sergei Nikolajevitš, rongis on tohtrid ja õekesed. Küll nad panevad plaastrid... Kust vaja, sealt nõelutaksegi... Omad seltsimehed ümberingi... See on niisugune lootus, mis ialgi ei peta...» Nende sõnade kinnitamiseks jutustas komandant pikalt ja põhjalikult oma Kodusõja-aegsest haavatasaamisest ja õdedest, kes teda siis armsalt-kenasti terveks põetasid.

Veel enne, kui Kogan jõudis heita pilgu raskelt haavatule, täitus tema enda rind tohutu lootusega. Ta nägi läbi akna perroonil pikka, sirget naisekuju. Selja tagant paistsid kõrged õlad ja mustad, kaelale kooldunud juuksed. Ülemõde Graude. Tema ise. Selles polnud mingit kahtlust. Kogan fikseeris kukalt, mis tundus sel minutil maailma kõige meeldivama kuklana. Haara kahe käega ja kallista! Kui ta ometigi ringi keeraks, kui ta seisataks! Mingi sõjaväeosa korratu rivi marssis põiki üle vaksaliesise. Hallikasroheline sõdurite rida ja nende seljakotid katsid hetkeks kogu vaatevälja. «Ära lähe! Inimmurrus ma teda enam ei leia!» mõtles erutatud Kogan, väljus kähku ja viskas oma kõige pikemate sammudega talle järele.

Järgnevatel minutitel mõlkus Kogani peas vaid kaks mõtet: naine ja poeg. Ja mõlemad eraldi. Kogani haaras tervenisti Aili pilt. Ta nagu nägi tema nägu, tundis tema lähedust. Kogan isegi kuulis Aili häält ja see jonnis — selleks, et siis järeleandmisega kiindumuse suurust kinnitada. Ailis nautis Kogan valitsemishimu, aga poeg valitses üle mõlema. Enne lapse sündi ei uskunud Abe Kogan isaarmastuse olemasolu ja pidas seda literatuuriks, mida romantikud ja rahvuslased püüavad inimesele kunstlikult külge pookida. Viimasel aastal ja parteisse astumise järel häbenes Kogan naist ja last nii tugevasti armastada, nagu ta tegelikult armastas. Ta püüdis selle tundega võidelda, kuid asjata.

Levis kummaline arvamine, nagu oleks naisega kõrvuti käiminegi väikekodanlik. «Õiget kommunisti minust vist ei saa,» mõtles Kogan sageli enese kohta. «Äss ei tule isegi pidulikule koosolekule naisega. Toom ei võtagi naist. Teistviisi pole vist võimalik jäägitult tööle anduda? Ainult Taurov näib olevat teistsugune. Tema ei häbene armastust...»

Oma naisega seaduslikult abielludes kartis Kogan väikekodanlusele lõivu maksta. Ailit ei jätta ta miski hinna eest maha. Sellepärast ei omistanudki Kogan registreerimise aktile suurt tähtsust.

Eerikani jäi veel kümme sammu ja Kogan avas suu hüüdmiseks, aga hõigata siiski ei jõudnud. Tagaaetav ise kiikas korra üle õla ja Kogani otsa sihtisid võhivõõra naise küsivad silmad. Doktor Kogan kahmas mõlema käega peast kinni. See ei olnud meeleheide, vaid tugev tung meeleheitest jagu saada. Ta paiskus kannapealt ringi ja tõttas rongi poole. Sanitarid tõstsid hoolikalt kandraame vagunisse, aga Abe Kogan karjus nende peale:

«Ettevaatlikult!»

Danilenko tõsteti esimesena lõikuselauale. Tal olid jala- ja puusahaavad. Naharäbalate, süldiks tardunud praagatuse ja järjest peale nõrguva värskes, venoosse vere tõttu polnud aru saada, mis tal seal oli ja mida enam polnud. Danilenko huuled sinetasid nagu mustikate söömise järel. Põsed ripnesid allapoole. Neilt oli kadunud päevitus ja kõik teised värvid, jättes järele vahakollase, ja isegi see helenes läbipaistvaks. Pulsi rütm pidas mõningal määral vastu, aga nõrgalt, äärmiselt nõrgalt. Oli selge, et südamele polnud enam seda, mida soontesselaiali pumbata ja uuesti tagasi tõmmata: Danilenko oli kaotanud poole või isegi rohkem oma verest.

Kogan vaatles Katrit, kelle punetavad käed liikusid automaatselt, mõttelt abi vajamata. Katri kallas kindla ja eksimatu liigutusega Danilenko reiele vesinikülihaependit. Ta teadis, millist lõikusriista arst parajasti

vajas, ja ulatas selle just nõndaviisi, et mugav oli kätte võtta. Määratud tampoonid krapsas Katri otsekui hiirt tabav kass ja viskas kähku eemale kasti. Noh, need liigutused olid tal reflektorsed. Kuid siiski oleks Kogan tahtnud Olesjat, kes seisis samuti medõena rongipersonali nimekirjas, selle lõikamise juurde appi. Kogani arvates polnud Katri-tüüpi naisel hinge, vaid instinktid. Katri elas üksnes loomusunniga ja sarnanes sellepärast kodustatud, dresseeritud loomaga, kelles peitus metsikuvõitu tuum. Haava sidudeski oli ta robustne, aga tegi mähise nii, et aina kiida. Tema käte all muutus elav ihu esemeks. Niisugune kui tema ei mõtle teise inimese valust. Maailma tunnetas ta võttes, aga anda käis loomusunnile risti vastu. Kogan vaatas, kuidas Katri sidumist lõpetades Danilenkole selja keeras ja luges mitte üksnes silmadega, vaid ka sõrmedega arstiriist. Et kõik oleks alles! Et arst kääre säärede ei unustaks! Nüüd ta lükkas jalaga mustade mähiste kuhila eemale. Koristamine on ju sanitari töö. Katri vaatas, kas kandraam on kohal. Opereeritu tuleb asemele toimetada.

Olesja korjas samal ajal needsamad sidemed pange ja kattis kaanega. Ta jälgis iga joont Danilenko näol ja vahtis läbipuurivalt Kogani. Seegi, miks õde Olesja niiviisi tungivalt arsti suust sõna püüdis pigistada, oli Koganile avatud raamat. Küllap ta ootas arsti kinnitust, et Danilenko jääb elama.

Kogan peatas käeviipega sanitarid, kes Katri käsul juba lõikuselaua taha olid asunud. Ta seisatas Danilenko kõrval, luges pulssi, vaatles näojumet ja kolju-luusse taganenud silmi.

«Ta vajaks verd,» sõnas Kogan ja vaatas abi paludes Olesja otsa, millegipärast ette kindel, et isegi Olesja veregrupp sobib haavatule ülekandmiseks.

«Mis veri teil on, õeke?» küsis ta.

Olesja ei taibanud, kuhu arst sihtis.

«Eks vene veri,» vastas ta umbropsu ja punastades.

Kogan luges sellest nõusolekut.

«Kommunistlik noor olete?»

«Aga muidugi! Pionieriea lõpust saadik!»

«Ja teie veregrupp? Verd varem andnud olete?»

Katri muigas halvustavalt. Ta ju teadis, et lapsekandmise kolmandal kuul ei ole vereandmine enam õilis tegu, vaid kuritegu. Aga ta ei hoolinud ka sellest. Katri unustas hetkeks kõik muu peale ühe suure soovi — olla parem ja targem kui Olesja. Teadmata, miks oli tarvilik, veel vähem hädatarvilik Olesjat trumbata, kees Katri selles ihas nagu hasardis. Ta oli jõudnud määrgata, et doktor Kogani silmad Olesjat soosisid. Ja see tekitas Katris kadedust.

«Võtke minult! Ma olen null!» ütles ta Koganile.

Kogan nõksatas ja tõmbas pea selga. Tal näis olevat kahju, sest Katriga kõneldes vaatas Kogan veel korraks Olesjale.

«Millal andsite viimati?»

«Hiljuti...»

«Vahepeal haige pole olnud?»

«Ei!»

«Ja olete nõus?»

«Loomulikult!»

Katri istus kiiresti, Koganilt käsku ootamata seljatoega pingile, tõmbas ise žgutiga käsivarre ülevalt poolt küünarnukki kinni, pingutas sõrmed rusikasse soones verd paisutades ja toetas siis käe teisele rusikale.

Kogan askeldas süngelt nagu saatan, ülahambad huulde hammustatud. Aga ta ei vaadanud Katri sära-vat ilmet, vaid tegi vereproovi. Kogan kallas eetrit Katri käsivarrele ja nühhis naha punetama. Siis ta õiendas haavatu juures. Seda, kuidas jäme süstlanõel tungis veresoonde, vaatas Katri näilise ükskõiksusega. Aga niipea kui kolb imes verd süstlasse ja veri kobru-tas, muutus kõik kohutavaks ja kõhedaks. «Kui palju ta võtab? Kakssada? Kolmsada? Ei, palju rohkem! Miks ta ei küsi minult, kui paljuga nõus olen?» Kõige vähem mõtles Katri tõepoolest Danilenkole, nagu oleks vii-manen olnud sündmuse kõrvaltegelane.

Olesja taipas alles tol momendil, kui Katri veri hakkas Danilenko soonde imbuma, milles oli asi. Ta väljus tagurpidi ja hõõritaval kõnnakul operatsioonivagunist ning pani siis sammudele täispinge peale, üheainsa viskega üle puhvrite, et kusagil vaikselt nurgas end manada.

Kui Katri pool tundi hiljem oma kupee ukse valla tõmbas, tardusid tema jalad. Esiteks olid nii Juri kui ka Valdek sinnasamasse üle kolitud ja teiseks konutas Olesja Valdeku asemenurgas kägaras. Ka Valdek oli ärganud.

«Tule aga tule!» hüüdis Olesja asendit muutmata.

Katri jäi uksele seisma.

«Noh?» viipas ka Valdek kärsitult.

«Küll ma tulen,» vastas Katri. Sel minutil oli Valdek talle koormaks ning terve elu tundus koorma siku-tamisena. Tema ise aga polnud keegi muu kui võhma välja vedanud vana ja mõlemast jalast lonkav hobusekont, kellele anti just piitsa.

«Sa endale paha ei teinud?» küsis Valdek.

«Miks paha?» teeskles Katri taipamatust.

«Lapsele...»

Katri vaikis.

«Ma ei taha, et sa kannatad! Tahan, et mu kõrval õnnelik oleksid! Nii õnnelik, nagu viimasel rahuaegsel ööl Jõgistel...»

«Siis olin tõesti õnnelik!» kostis Katri muiates.

«Arst vist mõtleb, et ma olen rumal ja paha?» küsis Olesja hetk hiljem.

«Vereandmine on vabatahtlik!» vastas Katri kaunis üleolevalt.

«Ja sina arvad, et mina vabatahtlikult ei anna?»

«Kellelgi ei ole õigus sind süüdistada.»

«Aga ma ise? Kuidas küll selgitada, et mul polnud aimugi, mida ta minult küsis. Läbi udu teadsin, olin lugenud, et verd kantakse üle.»

«No — aga sa ju oled medõde,» nähvas Katri.

Olesja kirus halastamata:

«Teist nädalat. Enne, kui sellesama süstlanõela morfiiniga tuharaisse saan torgatud, tulevad endale hiig-piisad otsaette. Ma ei taha üldsegi õde olla, vaid ära laskurroodu minna.»

«Aga koolis ju õppisid anatoomiat?» osatas Katri.

«Kahtlemata! Aga mul polnud seal kahtedest ka puudus ja just see koht jäi nähtavasti kahe silma vahele. Nüüd mine häbige halliks,» tunnistas Olesja avameelselt.

Edasi sõites ei jäänud Katril enam raasugi aega oma hinges sorida. Ka öö möödus silma kinni saamata raskelt haavatute vagunis. Olesja oli samuti rakmes. Temagi jooksis siia-sinna, tegi kõike, õiendas väsimatult. Aga Koganist hoidis Olesja eemale ja küsis aegajalt salamisi Katrilt, kas arst pole tõesti tema kohta midagi halba öelnud.

Surid neli meest, nende seas üks kõhuhaavaga hävituspataljoni võitleja ja kindral Valdovi autojuht. Aga Danilenko jäi elama.

Väikese valge aegu hüüdis Olesja Katrit korraks koridori:

«Tule, vaata! Pihkva paistab. Me sõidame üle Velikaja jõe!»

Kõik, mis aknast nähtus, võttis aga Katri hinge kõhedaks. Linn põles. Tulekahju kuma segunes koidupunetusega. Taevas näis ülevalt kullane ja karrane, kuid see osa, mis paistis läbi suitsu, punas nagu hüübunud inimveri.

«Tead sa, kelleks ma saada tahan?»

«Tuletõrjujaks?» usutles Katri, sest Olesja näost paistis kummaline abivalmidus. Ja mida muud võiks tulekahju nähes mõeldagi.

«Luuletajaks! Kirjutaksin tänasest ööst ja sinust. Kangelasest. Ausõna selle peale! Nagu Puškin, kirjutaksin... Tema vihkas tsaare. Aga mina vihkan sõda!» Olesja luges peast Puškini värssi.

Katri teadis Puškinist üksnes riivatuid anekdoote.

Nõnda nagu sanitaarrong Pihkva jaamas seisma nõksatas, algas pommitamine, mis oli tugevam seni läbielatutest ja vältas otse lõpmatult kaua.

Edasisõit ei läinud nii ruttu, nagu Kogan soovis. Vedur tossutas nende rongi eest minema. Näis, et nad peavad Pihkvas ööbimagi. See ei olnud kuigi meelitatav väljavaade. Mõlemal pool raudteerööpmete rägastikku põlesid kaubalaod. Siingi jagati rahvale ilma rahata suhkrut, leiba, kuivikuid ja makarone.

Lõuna paiku, kõige raskemate haavatute kupees morfiini süstides, kuulis Katri avatud akna kaudu kõnelust, mis kummaliselt tema tähelepanu köitis. Koridori ja esikut koristav Olesja jutles kellegagi, kes tahtis teada, kas sanitaarrong sõidab Eestimaa poole, rinde poole, haavatute järele.

«Ei, tädi! Ei sõida!»

«Aga vedur, näete, tuleb teile just sinnapoole otsa!»

«See manööverdab. Meie oma viidi ei tea, kuhu...»

«Teie, neiuke, võib-olla ei tea pooli asjugi?»

«Tean, tädi, täielikult tean!»

«Teiesuguste teadmist!»

«Eks küsige ülemalt!»

«Mul pole teie ülemaid vaja!»

«Ülemõde Eerika Graude!» karjatas Katri ja oli juba järgmisel minutil Olesja selja taga vaguniuksel.

Eerika seisis relsil, nagu tahaks ta veel pikem olla, et üle kõikide peade vaadata. Tema elegantne hall kostüüm oli kortsunud. Ühe käe otsas tolknes kohvriku, teises siidrätikusse seotud komps, millest vihmamantli varrukas paistis. Jakirevääril oli ta millegipärast ülespidi keeranud ja lõua alt haaknõelaga kinni pistnud. Eerika jalas olid mustad, pikaninalised, surnu omadega sarnanevad sussid. Katrit nähes vidutas Eerika uskumatult silmi. Ta surus oma pakid keha ligi, sest need ähvardasid lõtvunud sõrmede vahelt maha kukkuda.

«Teie olete siin?» küsis Eerika Graude õela imestusega.

Katri seletas tõtates kodust lahkumisest, sõidust, Koganist, Valdekust, kõigest, mis meelde tuli ja Eerikat huvitada võiks.

«Tulge kohe vagunisse!» kutsus ta tungivalt ja sirutas mõlemad käed vastu. «Tulge! Süüa siin on. Tulge ometi!»

«Aga teie ei sõida ju Eestimaale tagasi?»

«Ei sõida! Sealt me tuleme ja viime haavatud tagala haiglasse. Teie võite peaaegu arstina töötada. Meil suri täna öösel neli inimest...»

«Jah, mina võin peaaegu arstina töötada. Aga et surevad — sinna ette ei seisa,» kordas Eerika Graude kibestunult. «Aga mina ei lähe enam teist ropsi fron-

dile. Ei mingi hinna eest! Ühest korrast aitas terveks eluviletsuseks. Kui oleks praegu minu võimja tegemine, ajaksin kõik naised pika luuaga sõja eest ära. Teid kõige enne! Kas kujutate ette, mis teist selle totruse lõpul järele jääb? Varemed, tuhahunnik!»

Et Eerika Graude vaatas ka Olesjale silma, ei suutnud viimane suud pidada, vaid sekkus kõnelusse. Eestikeelsest jutust ta aru ei saanud, aga Olesja aimas toonist, et tädi just ei kiida, vaid on paanikas.

«Kui te just tagasipoole minna tahate, on kõige õigem jala astuda,» soovitas Olesja nipsakalt.

«Jah! Oma jalgel. Teie omad mulle ei passi, neiuke!» lõikas Eerika vahedalt katki Olesja ninakuse. «Mina tean ise, mis ma teen. Kus on Kogan? Kutsuge hull juut siia! Hirmus hea, et teda veel näen. Tooge ta mu ette! Ma olen siin, selles košmaaris tema süü tõttu. Oma lolluse pärast muidugi ka. Sest mina ise pole ka elus palju tarka korda saatnud. Nüüd enam tulle ei lähe! Koju oma kotile — ja kõik!»

Abe Kogan tuli, seisatas, vaatles oma ülemõde vaikides, kargas siis kahe jalaga nagu poisike vagunist, kaisutas Eerikat ja suudles tema mõlemat kätt.

Eerika tõrjus liigsed hellused, taganes Kogani eest teisele relsile ja kandis ette, et sõit läinud hästi.

«Taurovil on tore proua. Meid võeti vastu värske maasikamoosiga. Teie poeg meeldis nende babušjale. Leningradi jaamad olid puupüsti rahvast täis. Kassaluugi juurde tuli ronida üle inimkehade. Tallinna enam pileteid ei müüdnud, aga Pihkvasse sai takistuseta. Kes võis ette teada, et Punajõe! haagitakse vedur eest ja kästakse oodata. Ööpäev või kaks — keegi ei teadnud, kui kaua. Maakeral pole teist nii vastikut urgast kui see Punajõe...» Ta siunas ja sülitas. «Ma heitsin vaksali ooteruumi natukeseks ajaks magama ja nad varastasid mul kingad jalast. Läksin paljajalu paraholkale ja ostsin verehinnaga need kotad. Vastikud küll, aga tugevad. Vahepeal olid nad veduri rongile ette pannud ja minema saatnud. Mina aga jalamees. Siis taheti mind kinni panna ka. Ühe kaubarongiga sain plagama, aga kõigest kaks jaamavahet ja siis aitasid kondiauru mootorid. Sõiduplaanid on siin nagu kapsapuder. Keegi midagi

ei tea, ja kui ütlebki, siis ei või uskuda, sest kõik kukub ikka vastupidiselt välja. Vaadake siis oma värki!»

«Miks ei jäänud te Leningradi?» küsis Kogan.

Eerika Graude tigestus. «Aga miks mina sinna jääma pidin?»

«Kuhu siis minna mõtlete?»

«Imelik küsimus! Koju!»

«Kus on teil kodu? Kas arvate, et teid võetakse Eesti-
maal lilledega vastu?»

«See pole oluline! Ükski vägi ei vea mind enam mööda ilma hulkuma. Olen õnneks nii vana, et mobiilsatsioon ka ei võta.»

Kogan, kes end alati naistest targemaks pidas, püüdis kogu väest Eerikale mõistust pähe panna. Mida enam ta veenis ja selgitas, seda tõrksamaks aga Eerika muutus.

«Rinne on vahel. Te ei pääse läbi! Nagu koju nina pistate, olete arreteeritud.»

«Ärge muretsgege! Rinne läheb üle sadade tuhandete. Miks ta ei või siis ka üle minu minna! Ning siis lähen koju. Ma ei taha seda vastikult jõledat ja äraneetud sõda! Kui julgust ei jätku kuuli pähe kihutada, siis poen keldrisse kapsatünni ja ootan seal, kuni kõik rahule jääb. Ma ei karda kinnipistmist. Iga inimene on terve eluaeg vang. Vähemalt iseenese vang.»

«Kas anda teile broompalderjani eetriga?»

«On teil nüüd medikamentide kulunormid suurendatud?»

«Ei ole!»

«Ärge siis laristage! Üle kulutada ei tohi!»

Eerika Graude vaatas rongidevahelisel teel sinna poole, kus tema arvates oli Eestimaa. Jaamas valitses umbne, tuuletu kuumus. Ohus hõljusid tulised tuhaudemed. Põlevate ladude kandis kisati, karjuti. Sarikad langesid seal raginaga kokku. Suitsusammas tõusis kõrgele ja nõge sadas maha.

Kogan vahetas taktikat ja noomis:

«Mõtlesin, et teil on head närvid. Kas ma eksisin?»

«Teie, mu sõber, eksite sageli. Kes ütles, et sõda ei tule?» Eerika näitas näpuga Kogani pihta. «Miks te mind petsite?»

«Alustada tuleks Hitleri hävitamisest!» möönis Kogan.

«Miks te seda ei tee? Hitler hävitab juute, aga juudid vaatavad ja ootavad nagu lambatalled ohvrikivi ees. Teie ise nende seas. Ei, te pole hull juut, vaid rumal juut!»

«Noh, pole viga! Kõigel tuleb lõpp. Ka fašismil.»

«Ja tahate niisuguse lootusega õndsaks saada?» pilkas Eerika. «Vaadake seda košmaari! Selge maailma ots ja viimnepäev. Noh, olge head! Minul pole enam lusti vaielda. Olen erapooletu inimene. Ptüi — kõigele! Head teereisi!»

Kogan takistas Eerika lahkumist.

«Kuhu te joosta mõtlete? Hulluks läinud...»

«Teie olete kõige viimane, kes tohib mind hulluks nimetada! Kuigi ma end selle reisi järel päris targaks ei pea, mõtlevad kõik aruga inimesed nõnda nagu mina. Hullud on need, kes seda sõda ette ei näinud. Teiega eesotsas, rumal juut!»

Kogan ei solvunud, vaid haletses Eerika Graudet, olles veendunud, et ülemõe närvisüsteemi on põrunud mõra. Ta kutsus tungivalt:

«Ma palun teid rongi tulla!»

«Paljugi, mis te palute!»

«Ma toon teid väevõimuga!»

«Selle sõja verine liha songitakse minuta! Koju lähen ja ei liigu sealt mitte üks samm — välja arvatud surnuaiale. Sinna oleks kõige mõistlikum minna.»

Tagumise tee kaubarong hakkas liikuma. Puhvrid lõksusid veduri järsust tõmbest vastamisi. Eerika kohkus, ta seisis nagu hall verstapost suure tee ääres, kust maruhoog mööda voogab.

«Olge lahke, kui on kiire!» pilkas vihastunud Kogan.

«Prantslased tegid omal ajal suurepäraselt, kui saatsid hullu korsiklase tühjale saarele. Miks juudid Hitlerit kividega Jeruusalemma müüri ääres surnuks ei viska? Kas te olete Aabrami sugu või ei olegi?»

Olesja ärritus ja müksas Katrit:

«Mis ta seal podiseb? Niisugune tuleb otsemat teed kinni võtta! Tõlgi, mis ta latras!»

Lootuses, et temal õnnestub see, mida Kogan ei suutnud, jooksis Katri Eerika juurde ja võttis mõlema

käega ümbert kaela. Ta teadis, et Eerika ei tohi tagasi minna. Katri kujutas ette, millise vastuvõtu Sale Mäelo Eerikale valmistaks.

«Ärge mingel! Tulge tagasi!» palus Katri tungivalt.

Pead selga tõstes raputas Eerika rinnal rippuja maha.

«Mis üldse tähendab — tagasi?»

«Te jooksete peadpidi tulle!»

«Seda ma tahangi. See on mu suurim soov. Aga teie minge edasi! Õnnistagu teid kurat! Mind õnnistas omal ajal jumal ja jäin elama. See ei olnud suurem õnn. Kuradi õnnistusega peaks igal juhul nii surm kui ka elu kindlam olema.»

Ning ta läks — ruttu-ruttu, tagasi vaatamata — just seda kitsukest, vagunitevahelist teed, kus eespool kõige enam suitses. Katri jooksis Eerika kannul, kuni rahvamurd ta silmist viis.

7

Katri otsis vaksali möllus Eerika Graudet, kes kadus nagu tina tuhka. Ta otsustas Eerikale kõik ära ütelda. Nüüd, kus ta nägi oma silmaga verevalamist, olid Katri arusaamad paigalt nihkunud. Kui ta kodumail ei sõandanud Raulist suud paotada, sest see oleks üles tõstnud Katri minevikust paljud mõrud üksikasjad, mis viimastel päevadel sapi kurku tõid, siis nüüd põles ta nagu tael.

Vaksalihoone uksele takerdus inimkehadest prunt. Katri ei saanud hulga aega edasi ega tagasi, kuni paisati lõpuks suure trukiga ooteruumi. Seal aga pistis üks põngerjas kiledalt röökimä ja keegi naine sõitles, et Katri muljub puruks tema lapse. «Andke andeks! Ma ei saanud midagi parata,» vabandas Katri. «Olge te neetud!» sajatas naine lapse nutu saatel.

Katri pääses lõpuks einelauda, kus oli rahvast hõredamalt. Kapsasupi ja värsket leiva lõhn tõi sülje suhu. Ja järsku hüüti teda nimepidi. Leti ligidalt järjekorrast lehvitas talle Taaniel Tuvikene. Peas oli tal raudteelase nokatsmüts.

«Kuidas sina siia said?» küsis Katri. «Kas sa Eerika Graudet oled näinud?»

«Ülemõde?» Taaniel väristas eitavalt pead. «Siit edasiminekul ei ole küll enam miskit mõtet,» lisas ta püha kannataja alandlikkusega. «Sakslane lainetab nagunii igale poole.»

«Miks sa siis üldse nii kaugemale tulid?»

«Toodi. Rongi enam Eestimaa jaamades ei peatatud. Vedurid ja vagunid kütetati ka puhtani üle piiri. Puhas sott. Mõni rullik vahest jäi kuskile vedelema.» Siis müksas Taaniel Katrit ja kõhistas: «Ma saan siit raudteelaste talongidega kümme leiba ja pange suppi. Portsud on toobised. Liha küll sees ei ole, aga mekk on hea. Meie konduktorid võtsid mind oma punkti. Nemad ei mõista vene keelt. Ma ajan nende asju. Seda suppi ei jõua meie kinni vitsutada. Kui sinul nõu oleks, laseksin pool toopi kohe praegu eraldi tõsta.»

«Pole vaja!» keeldus Katri. «Mul ei ole kaussi ega mannergut.»

«Noh, kas leinasõna oled juba saanud?» küsis Taaniel, kelle keel sügeles Katriga pikemalt kõnelema. Kodukandi inimese kohtamine võõrsil on nagu armulaualeib, millest nõrga usuga inimesed hingekinnitust loodavad. Taanieli nägu kattis õnnis rahutus. Ta limpsis keeleotsaga üle huulte, aga pidas ka usinalt oma järjekorda silmas.

«Kelle leinasõnumi?» küsis Katri.

Taaniel noogutas nukralt: «Seltsimees Ässa ja Toome Ilmarit meil enam ei ole!»

«Mis sa räägid? Miks neid enam pole?»

«Nemad vaesekesed jäid äraminekuga hiljaks!»

«Ei ole võimalik!»

«On justament!»

«Paljas patramine!»

«Terve ilm kinnitab nagu ühest suust. Aga ega siis sakslane — omad toimetaksid kõrvale.»

Katri kahvatas. Nüüd hakkas ta kõhklema.

«Hitler pildus siin terve eilse päeva lendlehti, et nemad õigete inimeste külge kätt ei pane,» jätkas Taaniel sosinal. Tema silmamunad läikisid. «Paru-

nitega hirmutamine olevat paljas propaganda. Tuleb välja, et Saksamaal enam paruneid ei olegi. Ma olen siin olnud nüüd kaks päeva ja see vene värk on mul ka sulaselge.» Taanieli rõhutud pilk naalus supitermosele. Tema järjekord jõudis kätte. Ta tõstis kaks piimakannu letile ja luges pominal liit-reid. Siis ta sülitas näpud niiskemaks ja andis talon-gid.

Katri seisis Taanieli kõrval ja külmad ning kuumad lained uhtsid teda üle keha. Tuvikene ladus leivapätsid kotti, sidus suu sõlme ja keeras kandami õlale. «Mugimist jätkub!»

«Kes sulle Ilmarist kõneles?» küsis Katri. Ta tundis järjekordselt, et õnn näitab talle pikka nina. Momendil ei suutnud ta valu ega ärevust tajuda. Üksnes kerge külmavärin kiskus üle terve keha nahka kipra.

«Kõik!» kinnitas Tuvikene.

«Millal ja kus?»

«Juba üle-üleeile,» vastas Taaniel väärika heameelega. Ta kobistas toiduvaru akna alla pingile ja kõõritas kaela venitades perroonile. «Poisid lubasid vastu tulla. Kui neid nüüd kinni ei pistetud? Üks natšalnik käib meile tihedalt krae vahele.»

«Sa ütlesid üle-üleeile?» nõudis Katri ärevalt. «See ju on siis neli päeva tagasi, üks ole?»

Taaniel rehkendas sõrmedel: «Õõ ja päev sõitsime, teist päeva passime siin tagasisaamist. Umbes täpselt justament.»

Katri vaikis ja kaalutles. «Siis see on lorijutt!» plahvatas ta. «Ma nägin Ilmarit alles eile, elus ja terve.»

«Ei ole võimalik!»

Akna taha ilmusid noorte meeste pead. «Kas said hakkama, vana?» küsisid nad. Kui Taaniel laia lõbuga jaatas, kiideti teda väärt spetsiks. Ja Taaniel kelkis, kuidas ta oleks võinud nelja mehe peale ka kahekümne talongid välja kõnelda. Sel ajal kuulis ta, et Katri vandus kurja. «Mis sina ütlesid?» küsis Taaniel.

«Ma ütlesin, et sa valetad!» karjus Katri.

«Mida nimelt?» imestas Taaniel. Ta oli nii palju kõnelda jõudnud, et kõik jutud ei püsinud meeles.

«Me saime rulliku,» kiideti akna tagant. «Nüüd vajutame kondiauru!» Tuvikene ulatas kannud ja leivakoti aknalauale ning ukerdas ise järele. Ta laapas käega veel Katrile hüvastijätuks.

«Valetad!» kisendas Katri. Ta tahtis veel midagi ütelda, aga Taaniel kadus juba silmist. Katri seisis ja vaatles rahvamurdu. Inimesi voogas temast mööda, aga Eerika Graudet ei olnud nende seas.

TULI

1

Inimeste laviin voolas vastu, kuid Eerika trügis ja tõukles kogu jõuga, mis veel järele jäänud, Eestimaa tee poole. Ta oli veendunud, et rongiga edasipääsemise lootus tuleb metsa visata ja üksnes kodarate sitkust arvestada. Kui needki vastu peaksid ja teenistuslepingut üles ei ütleks! Teadmata kuidas sattus ta aga kesklinna ja istus suveaeda pingile hinge tõmbama. Ta kirus end halastamatult: «Ma ei mõista elus orienteeruda, kuidas võin loota, et leian tänavate ja teede rägastikus õige suuna? Hobune peab kodutee meeles, aga inimene on metsloomaks sündinud. Tema kisub padriku poole...»

Kõht lõi marjast, sest hommikusöök ja lõuna olid pidamata. Eerikal polnud leivakoorukest ega kopikatki raha. Pluusi oli ta eelmisel päeval turul maha müünud ja selle eest pätsi leiba ning pool liitrit viina saanud, selle tõttu oligi jakk lõua alt haaknõelaga kinni. Nüüd silitas Eerika seelikut ja rehendas, mis selle eest küsida võiks. Vihmamantli müümiseks polnud rebenenud varruka tõttu suuremaid lootusi, aga seljas käis see hädapärast veel küllalt. Sellepärast tõmbaski Eerika põõsastes undruku maha. Ta vaatles möödujaid ja arutles, kellele kaupa pakkuda. Suurel Oktoobri bulvaril paistsid väljavaated kehvad, sellepärast hakkas Eerika Riia maantee poole minema ja mõtles äärelinna majades õnne katsuda. Raha Eerika ei tahtnud. Kui saaks leiba ja tubakat. Viinast ta unistada ei julgenud, aga pool liitrit puskarit oleks niisama hästi meele järele olnud.

Jõesillal kontrollisid valyurid hoolega dokumente, aga Eerika lipsas osavalt ja salaja teiste vahelt läbi.

Viis päeva, mis ta oma lolli, haleda ja vanas eas armunud südame tõttu Punajõe-Pihkva liinil rändas, olid juba mõndagi õpetanud. Kõigepealt polnud otstarbekohane kodanliku Eesti passi näidata. Sellega kaasnesid sekeldused nagu komplikatsioonid sarlakite puhul. Nõukogude passi Eerika jonni pärast polnud võtnud. Ta ei tahtnud olla mitte mingisugune nõukogude inimene, vaid lihtsalt inimene, kes elab tahtevabaduses ja ei kuula käsku ega keeldu. Taurovi antud komandeerimistunnistus ei olnud mõjuvast blanketist ja kolmest suurest, vapiga pitsatist hoolimata enam tarvitatav dokument, vaid mälestus sellest ebatavalisest reisist. Juba Punajõel seletati Eerikale raudtee julgeoleku-teenistuses, et «sihtkoht on meie vägede poolt maha jäetud». Talle anti resoluutselt nõu tagasi pöörduda. Niipea aga, kui Eerika näitas oma passi, sadas ärevaid, ülekuulavaid küsimusi, mis minetasid ametliku asjallikkuse piirid. «Miks teid komandeeriti?», «Miks ei saadetud oma koosseisulisi töötajaid?» Lõpuks tunti huvi Taurovi välimuse, isegi silmade värvuse vastu. Taurovi «eriliste omaduste» taganõudmine tundus juba pentsik ja Eerika vastas: «Kui te mõtlete eriliste omaduste all ehk seda, kuidas Taurov käitub voodis, siis pöörduge tema abikaasa poole. Olge lahked, siin on aadress. Nii palju kui ma tean, ei saa te mujalt usaldusväärseid andmeid.» Pool päeva väldanud tühja jutu tagatipuks öeldi Eerikale: «Me paneme teid siiski autole ja saadame Leningradi, aga seal juba vaadatakse, mis edasi saab.»

«Ei ole ma teil saata ja vaadata,» mõtles välja-vihastatud Eerika ja kasutas üht valveta silmapilku. Tema suureks õnneks seisjs semafori taga raudteeremondirong ja töölised osutusid niisugusteks, kelle seltsis Eerika oleks tahtnud igavesti rännata. Nad ei küsinud, kes sa oled, kust sa tuled ja kuhu lähed, viskasid viisakuse piirides nalja, pakkusid suitsu ja sõimasid õelal kombel Hitlerit. «Kui Lenin oleks elanud, poleks röövel meie maale pääsenud!» arvasid nad. Kaks ja pool tundi sõitu lahtisel platvormil kruusahunniku otsas kinnitas kummalisel kombel Eerika vaimu, mis Punajõel jageldes kaunikesti väsis.

Ta valis Riia maanteel ühe väikese maja ja kõige madalama õuevärava. Pesu kuivas aias nõõridel ja kits kahe tallega näksis kummelinutte. Eerika lootis, et majaperenaine on vana ja ostab seeliku tütrele või miniale. Noorte naistega kauplemine oleks olnud piinlikum. Aga vastu tuli madonna näoga iludus. Eerika kõhkles hetke, ta ei saanud kuidagi peamist juttu alustada. Siis aga kogus ta julgust, sest häda ei lubanud häbeneda ja aega ka polnud.

«Oi, aga miks te seeliku maha müüa tahate?» imestas noorik.

«Mis ikka teha? On vaja koju pääseda. Söömata mind jalad ei kannal!»

«Tulge ometi tagre! Kostitan sellega, mis leidub.»

Toas oli nikkelvoodi, nuppudega raamaturiiul ja tuhmunud klaasiga seinapeegel. Eerikale meeldis kõige rohkem karaski lõhn. Pätsid pidid olema ahjus või ahjust võetud.

Lauale pandi kitsepiima, sibulalaukudest, kartulist, kapsast ja kurgist tehtud vinegretti ning sepikukäärud, üle värsket sepikupätsi lõigatud, täitsa töömehe viilukad. Eerika ei mallanud sundimist oodata ega märganud enne järele jätta, kui kauss tühi ja piim otsas.

«Kas segan teile veel? Ma sain täna poest terve liitri päevalilleõli. Jätkub...» küsis noorik kaastundlikult, sest ta oli teraselt vaadelnud Eerika ablasi söömist.

«Võiks küll — õige natuke...»

Teine salatikausitais läks samuti isuga paigale.

«Nii head toitu ei mäleta enam ammu...» tänas Eerika ja tegi jälle seelikukaupa. Ta küsis nii nappi hinda, et noorik teda sõitles.

«Ma oleksin halb inimene, kui kasutaksin teie täbarat seisukorda, millesse paiskas teid sõda, mida me mõlemad vihkame...»

Eerika ei soovinud võlglasteks jääda.

«Minul neid hilpe jätkub. Kui aga koju jõuaksin. Inimene teeb riided ja ükski riie ei tee inimest. Kui raatsite anda selle pooliku suitsupaki, topsi tikke ja veidike sepikuleiba, olen saanud kuhjaga.»

Noorik naeratas ja noomis:

«Kas teie oleksite mind kõhutäie eest paljaks koorinud? Riie tõesti ei tee inimest!»

Ta andis Eerikale paki suitsu, tikud, leiba ja tõi kõigele lisaks aias kümme värsket kurki. Eerika topis annetuse värisevate kätega kohvrissi, kus polnud muud kui võidunud käterätik, hambahari ja viis numbrit «Pravdat» — Leningradi-käigu meenutamiseks ostetud. Uksel Eerika seisatas ja vaatas naisele otsa, et peab vähemalt näogi meele. Nähes nooriku palgel pisaraid, pigistas kramp Eerika kurku. Ta lahkus kiiresti, taha vaatamata.

2

Suitsune suvepäev kaldus õhtupoolikusse. Ebamäärastest suundadest kajast laske. Eerika ei hoolinud, kui paugutati püsse, kuulipildujaid või suurtükke. Peaasi, et õhk lennukitest puhas püsiks! Ta lonkis pikkamisi ühest tänavast teise ja püüdis raudteele jõuda. Maanteed hargnesid mitmele poole, aga kõik teeviidad olid maha kistud. Ta tahtis iga hinna eest valgevaluga linast välja jõuda, kas või rõugu all ööbida. Kui ta lõpuks ometi raudteetammi ja telefonipostide rida silmas, asusid nii rahu kui ka rõõm südamesse. Eerika uuris arupidavalt ümbrust ning tundis juba Eestimaa teed jalge all.

Veel enne tammile tõusu ilmusid järsku ja ootamatult tema ette sõdurid. Nad kerkisid nagu maa alt. Üks oli nooruke, pahase näoga, aga püss seljas. Teine samasugune kollanokk hoidis tääki Eerika ees nagu piiriks, kust üle ei saa. Pahasema näoga sõdur kandas, et Eerika pööraku silmapilk ümber ja mingi tulud teed tagasi, sest edasi mitte üks samm pole enam võimalik.

Taibanud, et vaidlemine on mõttetu, täitiski Eerika näiliselt käsu. Ta pidas silmas raudteeliini ja mõtles suurema kaarega ringi minna. Silmapiiril paistis mets. See ei võinud väga kaugel olla. Päike toetus kuusesakkidele. Keskaevast tumenes, kasteheinalisel niidul

levis hõre suitsune udu. Eerika jälgis nõokava naeratusega ühest silmanurgast patrulli ja märkis samal ajal teed. Enesekindlus ja tahe eesmärgile jõuda tõukasid nii tugeva survega tagant, et ta ei kartnud mingit ohtu.

Läheduses kisendasid kajakad. Jalge all tundus puhuti maa-aluseid tõukeid. Ja suureks kohkumiseks nägi Eerika jõge ning raudteesilda ega saanud aru, kuidas need tema ette sattusid. Oma teada pidi ta olema Velikaja Eestimaa-poolsel kaldal. Raudteetammi kohale tõusid punased raketid nagu ilutulestik. Kusa-gil eespool käis tõenäoliselt lahing, aga Eerika ei arvestanud seda. Ta pleks läinud kas või tulest läbi, nii suur oli koduigatsus. Mõne sekundi kestel pidas Eerika seisatades aru ega mõelnudki alla anda. Jõudnud paar-kümmend sammu edasi, jooksid tema juurde nõos varjul olnud sõjaväelased, verinoored, väga tigidad ja harimata suuvärgiga.

«Mis, sa, tädi, siin otsid? Seeni pole! On surm! Võigatsed fašistide juurde?» Kollanokkade kombepuudus oli niisuguse asi, mida Eerika kõige vähem sallis. Olgu sõda, olgu lahing, aga vanemat inimest tuleb austada!

«Surma on ennegi nähtud. Mina sakslast ei karda ja tema eest plehku ei lippa.»

«Õige idioot! Ees on miiniväli!»

«Mis loevad miinid!»

«Need pole sul supipott ja pesupali.»

«Piimahabel! Kõrvatagused on sul märjad! Sinu-suguste papad ja mammad olid paari minemata ja ise sa polnud veel projektiski, kui mina kandsin lahinguväljadelt haavatuid. Tema tuleb minule miinidest kõnelema...»

Äkitselt tekkisid mõlemal pool silda, teetammil kera-välgud, mis üles-alla loogeldes kokku jooksid. Hirmus tuge liigutas maapinda. Must ja lilla purse paiskus õhku nagu määratu monstrum. Veel samal hetkel valgustasid raudteed uued tulejoad. Mürisevad plahvatused ja porisadu muutus suuremaks košmaariks, mida Eerika kunagi läbi elanud.

Sild lasti õhku.

Ta ei mäletanud linna tagasi jõudmist. Kõik jooksid pagedes ja tema samuti. Agulimajadest sunniti inimesi lahkuma. Kõneldi, et Pihkva põletatakse maani maha. Sakslane saab ahervared ja kuuma tuha. Eerika uskus, et see on tõsi. Kõmisesid matusekellad. Tema ees pöördusid kaks valju häälega nutvat naist valgete seintega kiriku poole ja Eerika astus nende kannul rinnakust üles kiviaeda. Ta oli nõrkemiseni väsinud, tülinud. Surmatunnikene seisis silme ees. Mis tähtsust on sellel, kus kohas taevasse lennata ja peeneks pihustatult põrmu langeda? Seina ääres konutasid tumedad kogud. Leidnud vabama platsi, istus ta jalgu ette sirutades ja seljaga vastu müüri nõjatudes «Belomor-kanalit» suitsetama. Temasse imbus tunne, nagu oleks Eestimaa tee lõhutud.

Nägemine, kuulmine ja kõik inimlikud aistingud taastuvad ka kõige õudsema hirmu järel. Eerika märkas kuud ja taevatahti. Suur Vanker loovis õige kõrgel. Sellest järeldas ta, et hommik on veel õige kaugel. Umbrust silmitsedes sai kumera kübaraga kirikutorni kuplite nägemisel selgeks ka koht, kus ta viibis. Katedraal. Pihkva katedraal. Kellatorn ja kandilise karniisiga peakirik. Maani mantlis habemik preester väljus just trepi võlvi alt, seisatus seina ääres lõsutajaid vaadeldes, tegi õhku ristimärgi ja soovis: «Puhake jumala rahus!» Eerika naabrid said preestri häälest äratust, tõusid põlvedele ja kukkusid peaga maapinda puudutades palvetama. Üks roomas koguni lahkuva papi kannul ja suudles tema jalajälgi.

Need olid kerjused ja pigem võikad kui haletsemis-väärsed.

Kui aoelse haletuse aegu ilmusid müüri väravasse sõdurid, arvas Eerika, et ka siin algab õhkimine. Ta ei mõelnudki lahkuda, veel vähem uut maratonijooksu kaasa teha, kiskus jalad istmiku alla ja surus end müüri ligi. Kerjusedki jätsid palvepobina ja vaikisid nagu hiired. Kaks meest ronisid kellatorni. Teised kooserdasid kirikuõues. Üks aga valgustas taskulambiga halli seinäärt. Eerika ei pääsenud kiirtevihi sära eest. Ta ei märganud isegi enesekaitseks silmnägu varjata.

«Mis teie siin teete?» küsis kohutavalt tuttav hääl Eerikalt. Küsimus paiskas kõik tunded pahempidi. Sees kumisesid nagu kirikukellad. Ei — mitte kirikukellad, vaid häirekellad.

«Taevaminekut ootan!» vastas Eerika oma harilikul lõõpival viisil ja imestas ise, et ta mõistis veel üldse kõnelda.

«Kas transport on juba tellitud?»

«Selle annate teie!»

«Taevasse küll mitte. Maa peal on just praegu väga huvitav.»

«Mina igatahes eelistan seda huvitavust ülevalt alla vaadata.»

Üks teine, ka kodukandi hääl, nõudis:

«Kes siin on?»

Nüüd ei jõudnud Eerika vastu panna ja tõusis müüri varjust lagedale, kus hämarus hommiku eel juba hõrenes. Taurov ja Ilmar Toom imetlesid teda kui haruldast leidu ja tema vaatles neid jõuetult, erilise vaimustusega, peaaegu vihaselt, et teid ma just ootasin.

«Rääkige ometi, sõge inimene!» sundis Taurov.

«Mis mul kõnelda!»

Eerika vaikis ja põrnitses Ilmarit.

«Kuidas nii — ei ole kõnelda? Ise kadusite nagu maa alla!»

«Hirmus kahju, et tuleb veel maa peal olla!»

«Kogan oli meeletu...»

«Teda ma nägin eile jaamas. Kui nad pole õhku lennanud või ära sõitnud, siis ehk seisavad veel praegugi seal oma rongiga. Ka Katri Leius on seal oma haavatud mehega.»

«Katri?» küsis Ilmar kähku — ja vaikis kohe endasse tõmbunult.

Tartust alates mõtles ta temale, iga pisiasja kümneid kordi meelde tuletades. Ilmar heietas oma mälestusi erilise kiusliku naudinguga. Uuesti puhkenud tuli kõrvetas teda kuumalt. Sõjaolukorras kaotas minevik oma tähtsuse. Juba esimestest püssipaukudest alates elas Ilmar tulevikumõtetega ja selles tulevikus oli Katril kindel osa. «Kui läheks jaama?» ütles ta kähku ja tegutsemishimuliselt.

«Läki!» nõustus Taurov. «Miks teie Kogani juurde ei jäänud?» küsis ta Eerikalt.

«Nad ei sõida Eestimaale.»

«Tulge siis meiega!... Meil on kavas Eestimaale minna.»

Eerika ei uskunud Taurovi juttu ja küsis pilgates:

«Miks te kirikusse tulite? Kas te mõtlesite Pihkva jumalaemalt õnnistust paluda?»

«Ei tea, kas ta annab?»

«Ärge teda ometigi lolliks pidage!»

«Süüa mõtlesime, keha kinnitada. Kui jumalalt abi loota pole, peab oma jõudu arvestama. Pakume teile ka. Tulge!»

«Kui viina on, siis tulen! Muidu mitte miski hinna eest!»

«Käigem enne jaamas ära,» nuias Ilmar.

«Sinul näikse sellega kiire olevat,» tõgas Taurov.

Rong oli lahkunud. Laod põlesid ja öine tuul külvas laiali kuuma tuhka ning sädemeid.

Taurov ja Ilmar käisid veel Tartust oma maakonnas konspiratiivkortereid korraldamas. Teinud ära tüki tööd, sattusid nad aga saksa eelvägede selja taha. Neist möödus juba motoriseeritud jalavägi, kellega kohe vennastusid kohalikud fašistid. Juba arreteeriti paigalejäänud uusmaasaajaid. Pihkvas lõppes Ilmaril mootorikütus ja öö tõttu ei õnnestunud kusagilt uut hankida. Sõiduki nad peitsid ühe mahajäetud kiriku varemesse. Jumala kaitse alla, nagu muigas Taurov. Evakueerumise seisukorras Pihkva oli Taurovile ja Ilmarile väga halvaks uudiseks. Et neil puudus armee luureosadega igasugune side, et nad pidid rinde liikumisest oma tähelepanekute järgi pildi looma ja et vaenlase pealetungimise kiirus aina enam ja enam intensiivistus, polnud Ilmari ja Taurovi meeleolu kiita. Aga nad püüdsid vastastikku nalja heites tuju üleval hoida. «Naera ka surmale näkku! Siis ta kardab ja pistab su eest päkkade välkudes plehku,» ütles Taurov. Neid

tulistatigi Vörust läbi sõites ja ka enne Petserit püüti mootorratast peatuma sundida.

«Kuhu nüüd?» küsis Eerika, kui Taurov seadis sam-mud kirikuõuele tagasi.

«Pruukosti pidime võtma,» tuletas Taurov meelde. «Jumala kaitse all...»

Müüride varjus tukkusid põgenikud. Kirikuuksed olid avatud. Seal käis lakkamatult jumalateenistus. Õues liikusid väerika sammuga ringi vaimuliku seisuse esindajad. Papid käisid kärmelt kellalöövi vahet. Keegi kandis ikooni kaenla all, õnnistegija jalad ülespoole. Õo muutus aeglaselt suvehommikuks. Jõe aur tõusis paksu vällina. Eemal läksid aeg-ajalt sõjaväeosad. Aga nende kolonnid jäid järjest harvemaks ja harvemaks.

Taurov, Ilmar ja Eerika istusid hämarasse nurka. Neil oli leiba, võid, konservi ja viina. Plasku vahetas kähku ja kordamööda rüüpajat.

Nad märkasid küll, et neid jälgiti, aga ei teinud sel-lest suuremat väljagi.

Siis tuli üks papp otsema teed Taurovi ette ja noo-mis:

«Kodanik ülemus! Nii ei kõlba!»

«Aulik isa, või kuidas teid kutsuda! Me võtame söögi-poolist ja puhkame jalgu siin jumala elamispinnal. Seda teie ometi ei keela?»

«Milleks valetada! Te joote viina!» sõnas range papp.

«Mitte ei joo!» vaidles Taurov. «Me mekime veidike. Seda vist jumal ei keela!»

«Teil on kaasas — naine!»

«See on minu laulatatud abikaasa,» tõendas Taurov surmtõsiselt.

Eerika aga sai sellest valest tugevasti puudutatud.

«Ei ole! Mingi abikaasa ei ole ma temale!» karjatas ta ärritatult püsti tõustes.

Neid piiras rahvasumm, enamikus elatanud naised. Kõik nad olid valmis pühaduserüvetajatele paganatele kallale tungima. Sõnagi vastamata tõusid Ilmar ja Taurov ning nende järel ka mõned teised inimesed ja lahkusid. Eerika põgenes veel varem, sest paar ägeda-mat ette tikkusid tema suunas sülitama ja sõimasid suu sisse hooraks.

«Ah teid küll!» noomis Taurov värava taga. «Lask-site meid korterist välja visata! Kuhu nüüd minna? Olen ma siis nii halb, et minu naine olla oleks häbi-asi?» küsis ta ühtaegu lõbusalt ja nukraltki. Taurov märkas esimest korda nende tutvuse algusest saadik, kuidas Eerika silmad välkusid iseäralikult.

«Ma tahan taevasse. Sellepärast ma pühakoja pinnal ei valeta,» vastas Eerika kurjalt. «Tooge mulle see papp siia ja siin ma kinnitan talle vandega, et olen teie ar-muke,» õiendas ta veelgi ebakindlamalt, ise oma äkilist närvide kaotamist põrgu põhja manades.

«Kui see enam aitaks!»

«Lähme jõe äärde!» pani Ilmar ette.

«Oodake — ma tean siin Riia tänavas üht kommu-nisti,» ütles Eerika teisi hämmastades. Ta meenutas madalat maja ning selle perenaist.

«Kommunisti?» kordas Taurov oma kõrvu uskumata, aga teravalt.

Järsus toonis küsimus ei tekitanud Eerikas sekun-diksi kahtlemist, vaid kinnitas veendumust. Ta tundis, et noorik võis olla üksnes kommunist ja ei keegi muu. Sellepärast vastas ta Taurovile torinaga:

«Ei maksa end ainsaks targaks pidada! Teised ka tai-pavad midagi!»

«Tähendab — ta on hirmus inimene?» tõgas Tau-rov.

Nöökav vihje ei leidnud naelapead. Eerika ei häbe-nenud ega solvunud, aga ta vihostus hingepõhjani. Vaat, mil leiti aeg vananenud lugude meenutamiseks! Taurovile hävitavalt otsa vaadates märkas aga Eerika teise muhedalt kissitavates silmades kummalist võidu-rõõmu. Ei tea, mille üle?

«Teie olete hirmus!» pures Eerika Taurovit.

«Aga head kommunistid on siiski olemas?» küsis omakorda Taurov Eerika kõrval sammudes ja teda alt-kulmu piiludes.

Tänavakividel veeresid voorid. Linnatänavail liikus varajasest ajast hoolimata salkadena rahvast. Järve ja jõe õine hingus ei olnud veel haihtunud. Äärmiselt vähe paistis sõjaväge ja sõjaväelasi. Ühes kohas lõhuti kir-vega korterist ja teisel löödi sisse aken. Nende korte-

rite inimesed olid nähtavasti lahkunud ja sissemurdmist ei peetud häbiasjaks või patuks, mida oleks vaja möödaminejate eest varjata. Üle korralageduse aga võidutsesid kõrbehaisud ja vahetevahel kuuldus harva autourinat.

Madala maja aias ei kuivanud enam pesu. Ka kits ja talled magasid laudas. Aga perenaine ise valvas. Ta nagu ootas. Eerika nägi teda kaugelt ja müksas kohe Taurovit. Majaperenaine aga sööstis ise pooljoostes vastu ja tema kõrgete kulmudega nägu ei paistnud enam madonnalik, vaid hirmunud ja ahastav.

Taurov seisatas rohtukasvanud kõnniteel. Ilmar ja Eerika toetusid pisut kaugemal vastu aeda. Vastujooksja nägi üksnes Taurovit ja pöördus tema poole nagu uppuja. Suured, kohutatud silmad anusid meeletu jõuga.

Ka Taurov kohmetus.

«Julia Karpovna? Või siis näen ma vaimu?»

«Ma tundsin teid, Vadim Petrovitš, juba eemalt!»

«Mina aga ei saa lahti tundest, et viirastub.»

«Olen ma siis teie meelest nii kohutav... või vääritu?» küsis Karpovna kiiresti lähemale astudes.

«Liiga kummaline, et tõena võtta!»

«Ma elan nüüd siin!» osutas Karpovna peanoogutusega madala maja poole.

«Kogu aeg? Ja tema?»

«Sellest ajast alates! Aga Klim on ikka Kolõmas. Viimane kiri oli jaanuaris. Kui vahepeal pole mõnd uut otsust tehtud, siis vist ikka elus...»

Julia Karpovna Girina oli võõrkeelte õppejõud instituudis. 1937. aastal mõisteti tema brigaadikomandörist mees kodumaa reetmise eest eluaegsele sunnitööle. Et ta ise oli kuidagi suguluses Leniniga, otsustas rajoonikomitee teda iga hinnaga säästa. «Lahutage kohe ära ja minge kähku teisele!» soovitati Karpovnale. Algul jäigi Karpovna nõusse. Aga büroo sees personaalküsimuse ajal kõneles ta hoopis muud. «Ei, seltsimehed! Teie ei suuda mind veenda. Ta on minu mees. Ma ei usu tema süüd. Reetur ja rahvavaenlane. Aga ütlege mulle, mida ta tegi? Faktid! Fakte teil ei ole!» Karpovna heideti parteist välja ja vallandati töölt. Mõni

aeg hiljem peatas Karpovna tänaval Taurovi ja küsis: «Kuidas on võimalik kommunisti parteist välja visata? Kas ma pean teie arvates ümber mõtlema ja fašistiks saama? Seda te taotlete?» Vastuse jättis Taurov võlgu, aga ta ei suutnud Julia Karpovnat unustada ja mõtles sageli temale. Siis, kui mõned ultravalvsad tahtsid ka Karpovnat kirtni panna, hoiatas Taurov teda ja veenis linnast lahkuma.

«Aga kellena teie siin töötate?» küsis Taurov.

«Ma olen hotellis pesunaine!»

Taurov võpatas ebameeldivalt ja süngenes.

«Töö pole häbi, vaid au,» sõnas Karpovna kiiresti. «Teid aga tahtsin ma paluda... Jumalapärast, aidake! Aidake mul evakueerumistunnistus saada. Ma ei taha vaenlase kätte jääda! Käisin parteikomitees. Seal öeldi ära. Milleks teil sõita? Karta ei ole nagunii midagi! Eile ajasin taga ühte noorpõlve sõpra. Temagi ei julgenud mind evakueerida. Kokku ka ei andnud. Ma tean, et te olete julge inimene! Aidake mind, Vadim Petrovitš!»

«Milleks kuradiks tõendid? Muudkui sõitke ja kõik!» soovitas Taurov.

«Minu seisukorras!» naeratas Karpovna kibestunult. Ta raputas pead. «Kas teie ei arva, et mõni teie kolleeg võib leida, nagu tungiksin ma tagalasse nõukogude võimu kukutama?» Karpovna muigas etteheitva irooniaga.

«Lähme koos!»

«Aga kuhu teie praegu minemas olete?»

«Praegu? Teie juurde!»

«Minu juurde? See on juba pilgel!»

«Ei, Julia Karpovna. See on kummaline, aga ometi tõsi viimse silbini.» Ja Taurov kõneles lühidalt juhtumist katedraali õues.

Alles nüüd märkas Julia Karpovna tuttavat Eerikat. Mindi tupp. Aga Ilmar jäi värava taha autosid passima, tühi bensiiniplasku näpu otsas.

«Ma ei saa aru, ma ei mõista,» ahastas Julia Karpovna. «Seletage mulle teie, Vadim Petrovitš, milleks oli vaja armeelt võtta sõja künnisel komandöride kaader. Eile nägin rindele saadetud väeosi. Ma ju olen oma teadliku elu pikema osa sõjaasjanduse sees elanud ja

taipan mõndagi. Väsinud mehi ajame jala vaenlase motoriseeritud vägede vastu. Kus on meie tehnika? Millest niisugused segadused? Mõistke mind õigesti! Süda valutab kodumaa saatuse pärast.»

Ilmar sööstis tuppa, kaame ja kohkunud ilme näol.

Hetk hiljem möödus majast seinu väristav tanki-roomikute mürin.

Fašistlik vägi veeres. Aga teda polnudki musttuhat, nagu kära lubas oletada. Paar pappi tõttasid hitlerlasi tervitama ja viirukit suitsetama. Ja mõned majad heiskasid valge lipu. Väga kiiresti ja kähku ilmusid plankudele komandandi käskkirjad.

Pihkva linna tabas anastamise tund.

Algas majade läbiotsimine. Ilmar ja Taurov jäid esialgu Karpovna juurde pöranda alla, okupandid ei puudutanud Karpovnat, teda kutsuti koguni komandantuuri tõlgiks. Julia Karpovna nuttis häbist. Taurov aga soovitas tal tungivalt kutse vastu võtta. Rinne jäi top-pama Pihkvamaa pinnale ja Taurov haudus edasipääsemise plaani ning lootis Julia Karpovna kaudu saada komandantuurist kasulikke andmeid.

«Teil aga oleks vaja lahkuda!» sundis Taurov Eerikat. «Tee on nüüd yäba!»

«Küll ma jõuan minna!» keeldus Eerika ootamatult. Ta tahtis ise otsustada ja vihkas käsutamist.

Mõni päev hiljem algas linnas kodanike registreerimine.

«Palun teid, mingel» selgitas Taurov Eerikale taas. «Hiljem äratate kahtlust. Kui teid aga tabatakse koos minuga, peame jagama saatust, mis pole roosiline.»

«Ja teie arvate, et seal kodus oodatakse mind roosidega?»

«Oleneb sellest, kuidas te käitute!»

«Mis tähendab — käitute?» käratas nüüd Eerika häält õige kiledaks tõstes. Ta just ei kartnud, et teda võiksid kodus ebameeldivused oodata, aga minekutuhin oli möödas, koduigatsus nagu peoga pühitud. Tugevasti Julia Karpovnasse kiindudes oli Eerika juba üht jalga pidi õige omapärasesse osasse astunud. Omaenese teadmata nautis Eerika Taurovi lähedust. Ta kaitses Taurovit. Perfektse saksa keele valdajana soe-

tas Eerika saksa sõjaväelastega suhteid ja kahekesi Julia Karpovnaga moodustasid nad kaitsevalli, mille taga Taurovit ja Ilmarit aimata ei mõistetud.

«Teie ei sallinud kommuniste...» osatas Taurov targu.

«Pidage oma suu!» sähvas Eerika.

«Ütelge, et tahate kommunistidega oma saatust jagada!» nuias Taurov.

«Ma ei jaga kellegi saatust. Ma elan oma elu!»

«Ütelge, Eerika, et olete minu sõber ja jääte minu pärast!» palus nüüd Taurov.

«Sakslaste pärast jään. Ma ei saa nende tõttu koju minna!»

«Aga mina?»

«Ma ei saa aru, kuidas ma võisin teid ükskord karta? Hani ikka hani! Värisestin hirmust ja pelgasin teid,» purskas Eerika. Siis aga lõppesid sõnad ja ta vaikis viivu, katsudes sobivamat jutujätku leida. Eerika vaatas üles Taurovi silmadesse ja sattus segadusse läbitungivast pilgust.

4

Üheskoos Värska laagrisse jõudnud, määrati Ivanov ja doktor Poola ühte ning samasse polku. Et sellest polgust ülendati komissar korpuse juhtkonda, asus Ivanov tema asemele kui iseenesestmõistetavale postile. Auahnusest vaba Mitronin oli rahul roodu politruki ülesannetega. Poola aga, saanud teada, et polgu vanemal arstil pole õiget velskri haridustki, lõhkes vihast. Selle esimeseks avalduseks oli ühe õhtuse pudruproovi aia taha virutamine. Toit osutus tõepoolest alaväärtuslikuks. Kokk oli kõik kopitanud kotipõhjad enne laagrist lahkumist patta visanud ja tule hooletusse jätnud, nõnda et roiskumise maitse segunes kõrbemise omaga. Tõusis tüli, aga terav ots pöördus ootamatult Poola pihta. Poliitosakonna instruktor Larin viibis parajasti polgus ja — kiitis isegi selle paha pudru ülimalt heaks. «Eesti tööline ei söönud sellistki,» seletas Larin Poolale. «Sina, pörsas, ei tea midagi eesti tööliste elust!»

valas Poola vastu. Kohale kutsutud Ivanov lõpetas küll vahejuhtumi Poola näilise võiduga, kuid Larin tegi Mitroninile ülesandeks pidevalt ja valvsalt polgu pooremata arsti jälgida ja temast õiget informatsiooni anda. Nõnda sunniti Mitronin Poola sabasse ja tänu sellele ei saanud Poola Petserist läbimarssimisel ära putkata, kuigi see tükk oli tal öö ja päev palavalt plaanis.

Lahingusse astus polk kuuendal juulil rännaku pealt.

Marutuli vuhises teist päeva kahel pool maanteed ja polgule heideti nii lendlehti kui ka lennukipomme.

Sõjaväearst Poola väljus kaheksanda juuli hommikul pataljoni sidumispunktist, mis asus nõlvaku varjus vene külamajas. Ta oli kitli seljast heitnud, rihmata, pluusikaelus viimase nõõbini valla. Turi ja rind mustendasid higileemenduse plekkidest, sest kuumus pigistas sellegi võhma välja, mis narmendavas nahas, purustatud kontides ja veres sobramine alles jättis. Poola loopis käsivarsi üles-alla ja virgutab üle lõikuselaua kummardumisest kangestunud muskleid. Jalge all krabises mingi paber. Ta kiikas trükikirja ega viitsinud iga üksiku lipaka pärast kummarduda, vaid kaapis saapaninaga lendlehti koomale ja muserdas peotäie taskusse. Poola ei tundnud sealjuures mingit huvi või uudishimu, ei mõelnudki lugemisele, sest silmad kipitasid joodi ja eetri aurudest. Tal oli hea meel paberist, mis käis just asja ette.

«Mis sa seal üles korjasid?» karjuti eemalt. «Hakkad sõnnikukraapijaks?» pragas Mitronin vihaselt.

«Kultuuri korjan!» vastas Poola.

«Viska maha!»

«Paberit läheb hädasti vaja!»

«Seda fašistlikku plära?» ilmus Mitronin Poola ette, valmis lendlehti ära võtma.

«Ükstapuha. Peldikusse minekuks käib küllalt...»

Alles nüüd taipas Mitronin, milleks Poola lendlehti mõtles kasutada.

Veidi aega hiljem tuli sidumispunkti vaatama polgukomissar ise. Mitronin poleks olnud Mitronin, kui ta oleks doktor Poola teost ette kandmata jätnud. Ivan Ivanovitš Ivanov istus peaaegu et tunnikese sidumispunkti leige ahju ees pingil. Selles ahjus keetsid sani-

tarid vett arstiriistade pesemiseks, sest pliiti ju polnud olemaski. Elekter oli siin olnud. Aga sakslased pommitasid juba nädalapäevad tagasi jaama puruks. Tundus imelik, et Ivanov kõneles palju vähem poliitikast kui Mitronin. Viimane kas ropendas või ladus loosungeid. Vahepealset juttu Mitronin ei mõistnud. Komissari kõne puudutas hellalt seda organit, mis põksub iga inimese rinnas ja millel on olemas omad erilised seadused. Henn Poolas käis mundri selgatõmbamise moment peale progresseeruv atrofeerumise protsess. Ta tegi kogu aeg paratamatult seda, mida teha ei tahtnud, ega jõudnud tagant tõukavale survele vastu hakata.

Polgukomissar Ivanov päris Poolalt kodu, perekonna, sõprade ja tuttavate järele. Sõjaväearst Henn Poola südames hakkas helisema üks imeline nukker viis. Ei ole kodu! Ei ole perekonda! Ei ole isa, ema, õde, vend! Kõige parem sõber? Naabrirahva tõbisabaga koer, kellega doktor Poola kandis alati konte, putru ja kanapuljongit. (Kui praegu ees oleks, küll helbiks isel!) Kas Pitsu tuleb tänutäheks hauale haugutama? Ei tule! Vahemaa on tema jaoks kaugel. Aga koju jõudmisel liiputab ta ilmtingimata niutsudes saba. Poola aga hābenes kehvust. Ta oli varasemas elus vaesuse varjamise selgeks õppinud.

Mitronin pidas oma vestlused, informatsioonid, väkmiitingud ja õppused aina «rahva tahtel», «rahva eest», «rahva nimel», «rahva huvides». See väljendus meeldis Poolale. Ta vastaski Ivanovile pikemalt mõtlemata:

«Minul jäi kodumaale minu rahvas!»

«Ilusad sõnad, seltsimees doktor! Ma tahaksin, et teie rahvas võiks teile uhke olla! See on suurim autasu, mis sõjamees võib sõjast koju viia! Olin Eestimaal. Nägin teie kodumaad...»

«Just nii, seltsimees polgukomissar!» kinnitas Henn Poola ja välispidiselt paistsid sõnad suured ning siirad. Sisemuses aga käisid suitsuneelud. «Märkaks ta ometigi pakkuda,» mõtles Poola. Saanud kolme päeva eest terve dekaadi paberossid, uhkeldas ta sanitaride ja matmiskomando reameeste ees ohvitseri pika varrega suitsudega. Pakid lõppesid otsa enne, kui Poola mõistis kokku hoidma hakata. Nüüd oli ta orastel. Poisid

kuramused käisid maja taga mahorkat tõmbamas. Poola ju ise ütles, et tema ei või seda haisu kannatada. Nüüd juba võis. Aga pläru küsima minna doktor siiski veel ei tihanud.

Ivanov osutus meheks, kes lugese teise inimese silmadest soovid. Märgates, kui aplalt Poola suitsu alla kis kus, tähendas ta: «Sa vist küll suitsunormiga välja ei tule?»

«Täpselt niiviisi, seltsimees polgukomissar! Otsa said juba...»

«Oi sind pagana meedikut!» nurises polgukomissar. «Teistele soovitate suitsetamise ja viina maha jätta. Aga ise? Mina pole sinu mesti mehi kunagi uskunud...»

Poola hüppas kergelt ja krapsti püsti ning küsis:

«Kas tohiks segada seltsimees komissarile ühe tropi?»

«Apteegipiiritust?»

«Piparmünti.»

«Pane palderjani kah!» käskis Ivanov vöbinal naerdes. «Kui sa ise kisud viis pakki suitsu päevas, siis kin nita jah komissari palderjanitilkadega!»

Henn Poola süda liigahtas selle napi aja jooksul teistkordselt. Pähe turgatasid imelikud mõtted: et polgukomissar on sõbramees, et niisugune omavaheline kõnelemine kosutab, et temaga tahaks veel ja veel pikalt ning laialt juttu ajada. Kuradi kahju, et juba minema tõuseb! Alles tuli ja juba läheb!

«Ma tahaksin sinuga, doktor, kõnelda meeste juttu!» tähendas Ivanov. «Luba mulle, et avameelsus sind ei solva!»

Poola hingeniidid elavnesid. Millest siis?

«Palun!» sõnas ta kõhevil tunnetega.

«Ma ei tea, kust kuradi kohast on levinud arvamine, nagu vahiksid sa metsa poole, valmis oma rahvast reetma!» sõnas Ivanov murelikult ja vaatas Poolale silmateradesse. «Ma ei usu, et sa oléksid ise niisuguseks võikaks karakteristikaks põhjust andnud. Võid sa aga mulle öelda, kes võiks olla su laimaja?»

Henn Poola seisis nagu pulk, jäsemed ootamatusest halvatud. Ta pures hirmu survel hambad huulde. Kar-

tus, et komissar näeb teda läbi, vajutas lagipead. Nõnda nagu lahingud algasid, polnud tal enam mahti ülejooksmisele mõelda. Tuli, mis rinnete vahel verd valas ja tappis, oli Henn Poola meelest nii hirmus, et ta kartis peadpidi kuulidele vastu joosta. Punaarmee oli aga kergesti kohanev Poola jõudnud üht serva pidi kokku kasvada. Olgugi polgu noorem arst, aga sidumispunktis oli peremees tema. Terve oma teadliku elu oli Poola aina teistega arvestanud — nüüd järsku arvestasid sanitarid, isegi Mitronin, terve sidumispunkt ja transpordimehed teda. Seisukohast ja käsumise võimalusest hoolis Henn Poola pööraselt. Sellepärast nõrgenesid pisihaaval plehkupistmise mõtted.

«Ma ei tea!» pomises Poola komissari avameelsuse ees.

«Kas sinuga pole keegi sel teemal kõnelnud?»

«Ei!»

«Vaata kurat!» kirus nüüd Ivanov. «Ma olen alati ütelnud, et inimest on vaja usaldada. Me peame kõik asjad selgeks kõnelema. Ära sa mu juttu pahaks pane. Südant ka ei maksa valutada. Küll mina õiguse jalule sean.»

«Teenin Nõukogude Liitu,» vastas Poola pobinal, pisut ametlikult ja teiselt poolt palava pahinaga mõtteid varjata.

«Kas sa need sõnad südamest lausused?» küsis Ivanov tõsinedes. «Kujuta ette, et sõda lõpeb ja me kohtume. Kas tahaksid sel kohtumisel minule, oma komissarile, isamaa teenimisest raporteerida juba tegudega?»

«Tahan küll!»

«Siis viska viis pihku! Mina usun sind!»

«Täna! Täna väga!»

Poola oli Ivanovi lahkudes nagu kuumas saunas tümaks viheldud. Talle meeldis, et teda usaldati. Muule mõtlemiseks aeg mahti ei jätnud. Teda valdas hirmust ülesaamise järgne kergendustunne.

Hiljem pakkus Henn Poola Mitroninile laia žestiga «Kasbekki» ja ütles kaunist iseteadlikult:

«Võta teine veel! Polgukomissar jättis mulle mitu karpi.»

Õhtupoolikul, ägeda tulistamise ajal, jõudsid omal jalal sidumispunkti kolm verist mulgi poissi, nendest üks portupeedega, laia rihmaga. Aga lõkmetelt olid eraldusmärgid rebitud ja aukraad arusaamatu. Nad olid higised, hirmunud ning kõigi peale õelad. Ees pidi põrgukatel keema. See muidugi oli õige ega olnud sidumispunktis rabavaks uudiseks.

Olarihmaga mulgi poiss kiirustas kannatamatult, nutuselt sõimates, nagu kardaks ta verest tühjaks joosta. Sanitar, kes Poolat aitas (velskrit ega õde ei olnudki), pesi vee ja seebiga poisi kukla, lõua ja kõrva-tagused puhtaks, aga Poola ei leidnud haava, vaid tühi-seid kriimustused.

«Kas on palju katki?» küsis haavatu. «Mis te peale panete? Joodi ma ei taha! See kipitab kuradi moodi. Peske vesinikuga...»

Poola vihastus rängalt:

«Sa mine aia taha, pissi pihku ja määri peale! See on kõik!» Nähes, et poiss vinnab salamahti sidemepaki laualt, kärgatas ta: «Marli pane silmapilk tagasi! Või siin varastamas ka! Ja nüüd ker! Järgmine...»

«Doktor, teie olete eesti mees?»

«Olen!»

«Siis lähme ära!»

«Kuhu?»

«Tagasi kodumaale! Siin aga... Ma sülitän sellele kõrgelt...»

«Isamaaline sülg — eks ole? Tahate siis saksa parunite eest püssi lasta?»

«Eestimaale eest! Kultuuri eest!»

«Paigatud pükste ja pastelde eest? Seda annab Eestimaale sakslane. Sõjas olla tuleb! Sellest, kuradi pihta, ei pääse! Siis juba parem nendega, kes sind ikkagi inimeseks peavad!»

«Bolševike sabarakk! Rahva reetur!» Poiss sülitas. Ta hüppas küüru tõmbunult tarast üle ja plagas metsa poole.

Käised üles keeratud, nühhis Poola käeseljaga nina. Ta võttis ette järgmise haavatu. Aga käed värisesid.

Kella seitsme ajal õhtul tõmbas lahing hinge. Kõik aga teadsid, et sakslased peavad õhtueinet ja puhastavad püsse. Kurjaendeline vaikus kipitas kõrvades valusamalt kui raginad ja plahvatused.

Politruk Mitronin passis maanteel raskelt haavatu-tele küüti. Ta silmitses looklevat, madalat teed, poriseks lödistatud rukkipõldu ja pihlakaid. Silla kõrval urvitas saksa tanki kõrbenud kere. Vaenlase eelsalk jõudis juba nii kaugele, ent löödi tagasi. Suurtükilaeng oli maha pühkinud vaatevälja keskel, küla alguses seisva kiriku kuplid ja Mitronin naeratas nöökävalt. Eelmisel õhtul süütasid sakslased leekkuulidega koolimaja põlema. Tulekahju levis ka kõrvalhoonetele. Küla algus oli veel nüüdki suitsuvines. Ahervaremed seisid nagu hauasambad söestunud tüvedega pihlapuude vahel ning Mitronin krimpsutas huuli. Üle terve välja, igal pool mustendasid mürsulehtrid. Ta oleks tahtnud sakslaste õhtusöömaaga segi lüüa ega saanud aru, miks seda ei tehtud. Veokeid ka ei ilmunud kuskilt kandist. Vanem läks juba hommikul väeosa tagalasse ravimeid ja sidemeid välja kirjutama ega tulnud tagasi. Üldse venis kõik teo kombel, aga sakslane muudkui pressis edasi.

Mitronin talus raskelt kodumaale laskunud kohutavat ja hädaohuks paisunud õnnetust. Tal ei olnud suuremat soovi kui laskurroodu pääseda.

Kuigi mürsud ja kuulid teel ei vihisenud ja taeva-alune oli otsesest ähvardusest puhas, tundis Mitronin suuremat hirmu kui tulistamise ajal. Hääletu ja tühi küla kummitas. Sellele lisaks oigasid kaks kõhuhaavaga noort poissi südantlõhestavalt ja arst ütles süngelt, et sinne abi neile enam ei aita. Jõuaks ometi laatsaretti saata!

Tolmune videvik laskus maale ja Mitronini kannatus tõmbus pingule. Ta hiilis rinde poole ja tahtis oma silmaga näha, mis poisid eespool teevad. Lagedat teelõiku pidas sakslane kusagilt silmas ja seal lasti päeva jooksul täpsuslaskudega mitu meest maha. Sellepärast läks Mitronin aedade kaudu, läbi tagaõuede.

Koolimaja varjust avanes vaade lausikmaale, kus kaks teed ristusid — Slavkovitši maantee ja see, mille ääres asus nende küla. Teeristil askeldasid sõdurid. Tagantpoolt paistsid autokolonni varjud. Mitronin võttis mütsi pihku ja nühkis otsaesist ning kuklatagust. Mida enam ta vahtis, seda selgemaks sai, et need polnud omad, vaid sakslased. Nende munder, nende lapi-lise presendiga kaetud masinad, nende maastikuauto ja nende tanketid. Aga kuhu jäi pataljon, kes seda rinde-lõiku kaitses? Viimseni tapetud? Vangi langenud? Ta teadis, et liin kulges piki jõge. Tema ees punetas luht liikumatust vabarnavärvi udust ja ühtki oma polnud kusagil paistmas.

6

«Kuuled sa, meie oleme kõige esimesel liinil!» teatas Mitronin Poolale.

«Ära aja nalja!»

«Nad on teeristil!»

«Aga meie omad?»

«Mitte hingegi...»

«Pole võimalik!»

«Ei ole jah — aga näed on! Ei saa siin enam vah-tida!» rabeles Mitronin.

«Mis see tähendab?»

«Tuleb kaduda! Haavatuid ei või siia jätta!»

«Kaheksa meest ühe vankriga?»

«Kas või seljas!»

Niipea kui pimenes, kiirustati põldude ja metsatee kaudu diviisi tagala poole Slavkovitši suurtee kanti. Maad rehkendas Mitronin kuus kilomeetrit — väikese jätkuga. Poola teadis varasemate rännakukogemuste najal, et jätk tähendab topelt juurde. Kõhuhaavadega noored poisid surid veel enne, kui päike loojus. Plaan-yankrile asetati varustus ja kuus jalahaavadega meest. Poola jootis igale haavatule sada grammi piiritust. Muud rohtu enam polnud.

Metsani ja metsast läbi jõudsid nad suurema vae-vata. Mitronin juba vilistas endamisi «Katjušat». Seal

aga lõppes otse jalge alt puuveotee ja ees oli pehmete kallastega oja, paremal ning vasakul angervaksane mätastik.

Oksarisu, väädid ja toikad tikkusid vankri kodarate vahele. Hobune sikutas ja kiskus. Eesmine rattapaar jäi puujuure taha toppama. Haavatud vajusid üksteise selga. Kuuldus sõimu ja sajatusi.

Mitronin ja Poola uurisid tikutule valgusel kaarti. See näitas koguni kõrgustikku. Aga siin oli ometigi soo.

«Suur tee on — näe, kus... kõige rohkem pool versta,» rehkendas Mitronin.

«Poolteist vähemalt,» hoiatas Poola.

«Sul tuleb siia ootama jääda,» ütles Mitronin. «Ma lähen püüan teelt midagi kinni. Kas või kindrali enda auto konfiskeerin,» ähvardas ta otsustusvõimekalt.

«Kas poleks mõistlikum, et nihkuksime vähehaaval sulle järele?» küsis Poola asjalikult.

«Õigel! Tee nii!»

Mitronin astus paar sammu, tõmbus sirgu ja pöördus järsult, pisut pidulikult tagasi, nagu oleks ta midagi ülimalt tähtsat unustanud ja see välgatas veel viimasel minutil meelde.

«Seltsimees noorem polguarst! Minu äraoleku ajaks võtate komando üle. Kas on arusaadav?»

«Just nii, seltsimees politruk,» vastas Poola kumma-lise kohmetusega.

Maanteele jõudis Mitronin niudeni märjalt. Ta vajus üle oja hüpates vette ja sumas jalgu järel vedades põl-vini poris. Et aga tee oli palju ligemal, kui nad kaardilt vaatasid, vilistas ta varsti oma lemmikviisi «Kõndis kaldal Katjakene kaunis...»

Üks laskurrood läks öö kätte all eesliinile. Roodu politruk teadis Mitroninile juhatada moonavoori, mis pidi peatuma umbes poole tunni tee kaugusel metsas... Veel enne, kui Mitronin voori leidis, äratas tema tähele-panu üks teeäärne sara, õigemini küll tunnimees, kes seal postil seisis. Terasemal silmitsemisel paistsid oks-tega maskeeritud «Emka» ja furgooniga poolteiseton-nine. See juba oli õnn. Mitronin hüppas nagu välk üle tee ja rühkis sara poole.

«Parool?» seati aga püssitikk vastu rinda.

«Ei tea! Vii mind ülemuse juurde!»
«Ümberpöörd ja kasi! Või temale ülemus...»
«Ära semu, jama! Mul on haavatud...» tõreles Mitronin.

Keegi väljus sarast, Mitronin vehkis ja hõikas:

«Hei, seltsimees! Tule siia!»

See, keda ta nüüd nägi, oli vanempolitruk Larin, täies lahingumundris, aga sinel külmapelglikult õlgadel. Kuulnud, milles asi seisab, süngenes Larin. Ta karjus Mitronini peale, et see «kuradi eesti tohter» jättis nüüd haavatud sohu ja deserteeris.

Aga nad ei jõudnud vaatama sõita. Algas kahurite tulevahetus, mis surus kõik elava maadligi. Oli juba olemas vastupanu, oli juba pidurdatud vaenlase edasitungi tempo, millega Hitler sõja esimestel päevadel üle maailma suurustas. Lahingud käisid juba iga küla ja künga pärast...

7

Soo lehkas hapult, lähedal lõhnasid talumatult vänged kailud. Kuupaistest hõbetatud puude kroonid peegeldasid metsaalušele halla värvi külma valgust, mis kord hüples, kord libises laia joonena, nagu pilvi pint-seldavad helgiheitjad.

Henn Poola, kes oli üles kasvanud ja elanud linnas, armastas alati metsa ilust kõnelda. Mets oli tema arva-tes looduse ürgne romantika, kus kõik sünnib ja sureb elujõu tõusudes ja mõõnades. Ürgse romantika sees seistes polnud tal suuremat soovi kui lagedale pääseda. Kõik puud ja kõik kännud piirasid teda vaenulikult. «Mets vestab Mannile muinasjuttu...» armastas ta laulda, aga nüüd soovis Poola vaikust, et oleksid selgemini aimata maantee hääled. Vaevalt püüdsid kõrvad ühe automürina, kui järsk kääksatus või kohinahoog sagis kogu ähmase kuuldavuse segamini ja polnud aru saada, kust kuhupoole sõideti. Üldse kostis pisemgi puhang õises metsas ebasõbralikult, pealesu-ruvalt, et sina, inimene, oled mardikas ega loe meie ees midagi.

«Mehed, lisame siin tempot! Otsime kuivema kohta!»
sundis Poola sanitar.

Samm-sammult venival, vaevalisel ja vajuval teekon-nal oli ta juhtija, asjamees, aitaja, vedas ise ohelikust hobust, kui mõistmatu loom pehmematest kohtadest ülehüppamist üritas. Sattunud värsketele ojast ülemi-neku jälgedele, teadis Poola kaljukindlalt, et need või-vad olla üksnes Mitronini omad. Oh seda rõõmsat kind-lusetunnet, et tee oli õige ja sinnapoole, kuhu just vaja! Kui nüüd oleks keegi tulnud Poolat vastassuunda mine-kule veenma, poleks niisugusel kütsel enam mõjuvõimu olnud.

Eespool paistis rida valgeid poste.

«Poisid, vaadake ka! Kas näete midagi?»

«On nagu... On jah, kurat, teekaitse tulbad...»

«Polnud poolt kiltigi? Kas keegi vaatas kella? Kui kaua me tulime?»

Ei, mitte keegi ei vaadanud kella.

«Läks meil see asi täitsa kiiresti!»

«Just nii, seltsimees sõjaväearst!»

Kraavi ja maantee vahel kasvasid hõredad, keskmise mehe kõrgused männid. Maapind tõusis kõrgemaks ja kindlamaks.

«Me polnudki papist poisid?»

«Ei olnud, seltsimees komandör!»

Poola näol mängles pimeduse tõttu märkamatuks jääv naeratus, mis algas suunurkadest, siirdus silma-desse ja oli selgesti kuulda, tunda ja märgata häälekõ-las.

«Kannatame nüüd veel natuke!» kõneles doktor Poola haavatutele. «Politruk saab meile transpordi ja varsti olete haigemaja valges süngis.»

Ta ise jooksis maantee poole, tahtis vaadata, kus on Mitronin. Tema pimedusega harjunud silmad uurisid halli laia paela, keskelt längus ja mõlemas otsas tõu-sud, silla juures ohutuma liiklemise kindlustamiseks valem rida tulpasid.

Poola vilistas tasakesi «Katjušat» ja lootis, et Mitro-nin annab seda viisi kuuldes endast märku. Süda hakkas tal pervele jõudes kiiremini lööma. Et hommi-kupoolse öö õhk oli hõre, istus Poola maantee servale

ja ootas, vilistas veel ja ootas jällegi. Kuupaistel nägi ta metsadevahelist luhta, isegi heinasaadusid. Vöödid udus pidid olema suure rehaga kokkurullitud kuiva heina voolmed. Niidu keskel mustas oja, kust nad üle maadlesid. Poola kõhatas paar korda kõvasti ja laskis õige pika, peenikese vile, et kuule ometi, me oleme siin! Nüüd juba vaevas teda igatsus, millist Poola polnud tundnud isegi kõige võrgutavamalt «kompvekki» oodates. Pilved ujusid üleval taevas mägedena juba kahvatuva kuuvalguse ette, ja see oli hea. Milleks veel mustlase päike, kui Poola silmad seletasid ööd ja kogu ümbrustki!

Slavkovitši poolt liginev mürin valjenes ja õige varsti veeres pimendatud silmadega auto tulbastiku vahele. Poola tõusis teele, et olgu või kindral ise, aga kinni pean! Ta seisatus ja andis mõlema käega peatumise märke.

«Mis sul vaja?» küsiti autost.

«Lubage ette kanda... Mul on haavatud...»

«Doktor?» kostis äärmiselt üllatunud hüüatus.

«Mina!»

«Aga meie valasime juba pisara, et jäite sakslase kätte...»

Nüüd alles tundis Henn Poola, et autojuhi kõrval istus polgukomissar, nende oma tore vana. Ta kogeles uskumatust rõõmust kidakeelsena, tahtis soliidset raporteerida, aga puterdas nagu piiblisalmi ülesütlev vallakoolipoiss.

Üle metsa tõusid tulised hännad. Varahommikune lahingumuusika timmis mõlemal pool pille. Neli või viis vaenlase suurtükki alustasid üheaegselt tulistamist. Kogupauk langes metsa ja tee vahele sohu. Maad värisema panevad mürsulöögid tõstsid terve pilve muda taevasse. Kohe söötsid ka lennukid. Mürin vajus püstloodis alla. Valgus ka. Hirmus palju potisinist jäigalt helendavat valgust. Plahvatused kostsid sügavalt kändes. Poola nägi niipalju, et auto hüppas kõigil neljal rattal nagu tiibadel üles ja vajus ümber enda tiiru tehes alla niidule. Siis tõusid ka Poola enda jalad maast lahti ja keha kaotas raskuse.

Kui Poola meelemärgusele tuli, valitses ümberringi pilkane pimedus. Tulistati kõvasti, aga kaugemal. Need olid püssid ja kuulipildujad ja miinipildujad — ühte viisi jõledad kõik kokku. Ta pingutas mälu ega teadnud aimata, kui kaua arukaotus oli väldanud. Peaks nagu olema hommik, aga kuhu on kadunud valgus või valgeneminegi? End istukile upitades kompas Poola ümbrust, tundes käte all märga pori. Hingata oli raske, suu ja ninasõõrmed ummistunud. Soolane, lääge lõga vajus hingekõrisesse, ajas oksele. Ta sülitas ja puristas. Käega nägu katsudes tundsid sõrmed porikoorikut otsmikust kuni lõualohuni. «Nägu sisse löödud, silmi polegi enam peas... Ma olen pime... pime mees... pime...» karjatas Henn Poola nagu elajas, kellel puss keres. Aga valu polnud. Ei mingisugust! Silmamunadel lasus halvav raskus. Sõrmi suus niisutades ja ettevaatlikult silmakoopaid nühkides maitstes ta kor-raks näpuotsa keelega ega tundnud vere maiku. Ham-maste all krigises bensiinine, sõmer sodi. Poola sülitas pihku ja laapis nägu, ta kratsis küüntega ripsmetelt poripraaka.

Ei ole suuremat rõõmu maailmas kui pimedas nägi-jaks saamine. Kõik varad, kuld ja kalliskivid ei maksa selle kõrval küünealuse mustagi. Võib ära anda käe või jala, isegi kõrvakuulmise, aga silmad jäägu! Henn Poola upitas ennast jalule. Ta seisis nagu ekstaasis, ainsagi soovita, igatsuseta, ka hirmuta ja kurt lahingu-müra suhtes. Poola vaatas otsejoones taevasse. Lõhe-roosa, poolde masti tõusnud päike, lillajutilised pilved ja hallikassinised metsaladvad hurmasid nõnda, et haara sülle ja kallista.

«Näen... näen... mina näen...» See teadmine võt-tis vilegi valla. Ja ta mõtles kohe Mitroninile, polguko-missarile, oma meestele. Kus nad on? Mis neist sai? Kuhu kõik jäid?

Suurtükitle kogupaugu ja pommitamise tsoon ava-nes Poola ees nõnda mustalt nagu hangunud tõrvaahju sisemus. Kohal, kuhu tema mehed jäid istuma ning ootama, haigutas paistetunud servadega kraater. Käed,

jalad, tõmmus marlimähises reis, üks õlgadelt rebitud pea — ei ainustki tervet korjustki. Kõik oli pihustatud ja laiali paisatud. Ka hobune ja arstiriistapambud.

«Emka» lamas heinamaal küljeli.

«Auuu — aidake!» oiati auto alt.

Poola jooksis üle tee niidule, kuid seisatus ega suutnud kaht-kolme viimast sammu autoni astuda. Hirm, et polgukomissar lamab seal surnuna, kiskus jäsemed krampi.

«Mis sa ootad. Aita, kui suudad!» hüüti autost.

Nüüd oli Poola kärmas, sest kutsuti.

Autojuht oli purustanud eesklaasi ja püüdis end meeletult kapotile vinnata. Ohusurvega sissepoole pressitud uks vajus talle selga ja pigistas ta rooli vahele.

Vihal on võime jõudu ja jõupingutust kümnekordistada. Seda tõde tundis Poola oma turjal ja kätes-jalgades. Kuidas ta ilma vihata oleks jõudnud ukse väljapoole valla sikutada? Autojuht polnud silmnäo järgi otsustades täit kahtkümmendki, aga sitkust oli tal nagu noorel karul. Poisi mõlemad käed jooksid verd. Aidata ta end ei lasknud, vaid sülitas haavakohtadele ja nühkis randmeid vastu püksitagumikku.

«Vaata teda...» osutas autojuht polgukomissarile, kes lamas kummuli kägaras, vereloigus.

«Elab?»

«Ei tea...»

«Elab!» hüüatas Poola maailmatu õnnega.

Tõesti, eluhõng püsis veel komissari teadvusetus kehas. Pulsitused pendeldasid. Elus... elus... elus... Poola mässas kui pöörane. Ta pani välja kõik oma võtted ja võimed, ka need, mille olemasolust veel ööpäev tagasi aimugi polnud. Arstimine oli doktor Poolale esimesest patsiendist alates amet ja rahateenimine, karjäär, aga nüüd tundis ta kutsumust päästa.

«Me peame ta sanitaarpataljoni viima...» ütles Poola.

«Kas teeme kandraami...?»

«No kurat... Kas või seljas! Siia ei jäta!»

Autojuht korjas niidult relvi.

«Milleks sulle need — kuradid?» keelas Poola. «Viska poriauku!»

«Aga millega siis kaitsta, kui kallale tullakse?»

«Seda küll jah! Seda muidugi! Anna õige mulle ka üks...»

See oli esimene relv Poola pihus.

Ta upitas Ivanovi turjale ja rühkis metsa poole. Autojuht juhatas teed. Aga just sara juures sattus vaenlase tuli neile uuesti selga. Poola taarus paar sammu ning vajus siis oma kandamiga pikali. Silme ees läks mustaks.

Teadvusele tuli Poola välihaigemaja telgis, mõlemad jalad sidemes. Alles siis, kui teda külastas Mitronin, kuulis ta, et ka Ivanov jäi eilu, aga Larin oli surma saanud.

Kümnendal juulil evakueeriti Henn Poola ja Ivan Ivanov tagalasse paranema. Nad viidi jaama, kus ootas sanitaarrong, mis korjas sellelt liinilt haavatuid.

ÜLE JÕE

1

Pihkva saatis sanitaarrongi minema ühe viimase ešeloniga. Linn jäi maha tuulevaiksesse tulelööma. Vaguniakende taga hüplesid veel kaua tahmaudemed. Taevast kolletas ja linna siluett kadus punetavasse udusuppi. Igas järgnevas jaamas algasid uued ning venivad seisakud, sorteerimised, vagunite juurdehaakimised. «Ega midagi,» mõtles doktor Kogan. «Me peame haavatud kokku korjama!» Sealjuures vihkas ta viivitamist. Kõik ei edenenud sugugi kärmusega, mis oli omane temale. Kõik teod ja toimetused mõtles Kogan alati kaugele ette. Nagu kruubipuder kapsastega, taples ta paar korda päevas, aga endamisi. Jaamades käitus Kogan kõigiti viisaka mehena. See aga polnud kerge. Enese vaoshoidmine nõudis temalt aurujõudu, hobuse omast jäi juba piskuks, Kogani välispidiselt rahuliku ja vaid pisiasjades noriva kesta sees põles kõrvetav palang. Mure naise ja lapse saatuse pärast langes õlgadelt, et uutele katsumustele ruumi anda. Ta käis iga tund visalt komandantuuris ja toitlustuspunktis ning uuris olukorda. «Tüütu nagu juut,» öeldi vahel tema kohta. «See ma olen,» vastas Kogan solvumata. Vagunites visiite tehes oli tema näol hädaohte trotsiv mask. Aga oma kupees üksi olles vahtis Kogan taevast ja rebis mõlema käega peast juukseid.

... Kümnenenda juuli hommikul valitses vagunites süinge rahu. See polnud muretusest, vaid morfiinist, mida Kogan ohtrasti kulutas. Ravimid sulasid näppude vahelt, aga ta ei suutnud koonerdada. Tema enese meeleolule rohtu ei olnud. Kogan viskles nagu karu puuris. End ühest südamevalust jõuga valla ropsides takerdus ta ilmtingimata teisele. Rong oli haavatuid täis nagu

pereheitmise-eelne taru. Surm tikkus igasse vagunisse. Palja peoga sa tema vastu ei astu ja skalpelli vikati-meest ei peljanud. Kogan tahtis valju häälega pragada südant kuhugi välja valada, aga niisugust paika ei olnud.

2

Niipea kui rong mõnes jaamas peatus, jooksis Katri kuuma vee kraani otsima. Sellega tulid sõdurid ja sanitarid kärmelt toime ja asi ei seisnudki kuuma vee vajaduses, vaid mingi võitmatu jõud kiskus ja sundis Katri liikvele. Vagunid kuumasid. Hapniku nappus muutus järjest talumatumaks. Rong surus Katri nagu kitsas ürp, mis pressib õlgu, turja, abusid. Valdek nõudis, et Katri magaks tema kõrval, ükskõik kas teki all või peal. Aga just seda soovi ei suutnud Katri täita. Ta kas veetis öö koridoris või siis külitas vagunipõrandal teki-virnal. Pärast väsitavat loksumist ja Valdeku umbusklikult uurivaid pilke soovis Katri jäsemeid sirutada, rinda täis hingata, omaette olla. Igakordne vagunist pääsemine mõjus nagu tuliselt lavalt allatulek ja külma karastavasse vette sukeldumine.

Ilmar jäi iga jaamavahega kaugemale ja kaugemale. «Võib-olla me enam ei kohtugi,» mõtles Katri. Aga Ilmar oli jätnud järele midagi, mis oli Katri senises elus vajaka — rahuldatud hinge. «Valget lille koduniidult võtsin narmasta ... Armastab, ei armasta ...» Need härdameelsed read kirjutas Ilmar Katri salmi-albumisse, kui ta vangist saabudes Jõgiste aida trepil mornitses. Miskipärast meenus see värss Katrile just nüüd. Ta imes seda nagu imalmagusat suhkrupeedisii-rupit. Nüüd teadis Katri, et Ilmar teda armastab, ja ta ise oli see, kes narmastas, sest oma lähedusse ei soovinud ta neil päevil ka Ilmarit. Puhtaks pestud sääred ja randmed, jaheda tuulekese hoovused, tükike rahulikku taevast ja teadmine, et rong temata liikuma ei pääse, oli küllaldane vastukaal elu karmusele. Vahetevahel libistas Katri kätega üle pilia, piki üska ja vaatles uuri-valt oma varju. Ta püüdis kindlaks teha, kuivõrd on

tema välimus juba muutunud, ja rahustus iga kord, sest midagi polnud veel märgata.

«Mis sa mõtled?» peatus Olesja sageli Katri kõrval.

«Ei midagi!» kehtas Katri häiritult õlgu.

«Kuidas — ei midagi? Aga sa muigasid omaetel!»

«Mul vist on niisugune irevil huultega nägu?»

«Ära luiska! Huuled seisavad sul mõlematpidi!»

Olesjaga olid nad niivõrd sõbraks saanud, et alatine terav sõnelemine ei jätnud järele vimma, vaid süvendas vastastikust poolehoidu. Nägelesid mis nad nägelesid, aga nagu seljad pöörasid, lahkusid teravused, üksmeelele maad andes. Katrile meeldis, et Olesja püüdis temalt agaralt kõike õppida. Ka ei olnud tema see, kes nõokimist alustas. Olesjal oli niisugune hammaste proovimise mood ja Katri ei suvatsenud talle torkeid ja näkse kinkida, vaid vastas puremisele puremisega. Vanemõe kohustesse määras Kogan Katri. See koht aga andis ka võimu. Olesja omakorda ei unustanud, et tema oli rongis ammu enne Katri. Mihuke lobamokk ta oligi, aga haigetega tuli Olesja vilunult toime. Sellepärast sokutas Katri ka Valdeku Olesja hoole alla ja tundis sellest suurt kergendust.

«Ütle mulle õige tasa kõrva sisse midagi head,» palus vahetevahel Valdek. «Ütle, et mind armastad!»

«Ära ole alp!» pahanes aga Katri.

«On sul vastumeelt neid sõnu lausuda?»

«Või veel! Aga milleks paganapärast?»

«Rõõmu vilukst!»

«Me pole enam poiss ja plika!»

«Sa ei armasta!» süüdistas Valdek haavudes.

«Lori puha!» turtsatas Katri ja kibeles kiiresti minema.

Mis tähendab armastus? Palja sõnade tegemisega elu ei elata. Küsimus seisis nüüd olemises või mitteolemises. Sa võid särki õigetpidi või pahupidi kanda, aga eluga on kord juba niiviisi, et miski vägi tõmbab sind eest ja sa silkad järele. Katri uskus alateadlikult saatusesse ja armastas oma saatust trotsida. Nüüd ta elaski ebamääraseid turtsumise hetki ja oli üheaegselt pahur ning rahulolematu. Rong pidi sõitma Siberisse. Päralejõudmise ajaks on Valdek terve. Katri ei tead-

nud, mis neist edasi saab. Oleks ju võinud Valdekule kõrva sosistada: «Armastan sind hullupööra hirmsasti!» Aga Katri polnud niisugusteks jaburateks naljadeks tuju. Teda väsitasi operatsioonid, vere mõrkjas lõhn ja see, et ta oli sunnitud igal ööl mitu silmapaari jäädavalt kinni vajutama. Sageli torkis meeli kohtumine Taaniel Tuvikesega. Tal oli kahju, et ta küüntega Taanieli nägu segi ei kratsinud. Niisugune lurjus! Ilmar on tugev, teda ei võta ka seitse surma. Siis veel Rauli kamp... Ilmar puhub nad laiali. Niisugused mõtted andsid jõudu, mida Katri vajab enam kui Valdeku lapsikut armastust.

Asemel lamades muutus Valdek pikkamööda liiga tundlikuks. Teda ärritas, et ta ei saanud Katriga enam intiimsemale jutule. Esimest kohtumist, tutvumist ja sõpruse algust meenutades selgus Valdekule, et Katri oli pisut tõrkuv ka mõrsjana, aga siis peitusid selle taga peibutused, mille abil ta suutis Valdeku üha tugevamini võrku köita. Kuigi Valdek alatasa suurustas aidalakkades kolamise ja muugagi, oli Katri tema elus esimene naine ja ainuke armastus, mingi omamoodi purjusolek, mis ei lahtunud. Siis kui ta Katri oma pruudiks ja noorikuks pidas, ei tundnud Valdek kiivuse raasugi. Ta oli kindel, et Katri süda kuulub temale ikka ja alati ning igavesti. Sellele, mis ta sai teada Katri minevikust, heitis Valdek üleolevalt käega. Nüüd aga ilmusid vaimusilme ette pildid, mis kippusid seespideks virvarriks paisuma. Koikusse aheldatu olukord muutus vangistuseks, aga vangimaja kartsastki põrgulikumaks. Ta mõtles oma elu risti ja põiki, edasi ja tagasi läbi. Valdek pahanes ja süüdistas ennast, aga ta ei suutnud parata, et kahtlused piirasid teda tiheda ringina.

«Ütle, miks sa mulle naiseks tulid?» küsis Valdek Katriilt. Ta vihkas segaseid vahekordi ja soovis saada selgele otsale.

«Sa võtsid, sellepärast!»

«Luiskad! Su mõtted on mujal!» põristas Valdek.

«Jah! Ma muretsen ärasõidu pärast. Me peame siit jaamast veel haavatuid peale korjama. Autod ei tule ega tule,» vastas Katri.

Valdek keeras äkitselt suu seina poole. «Kui sa ei kannaks minu last, ma saadaksin su kuradile,» kähistas ta.

«Küll on hea, et sa ei saa saata!»

«Ütle selgelt välja, et sa ei taha enam mind!»

«Tahan küll!»

«Valetad!»

«Ei valeta!»

«Siis ei mõista teid, naisi, isegi vanapagan mitte.»

«Tema mõistab, aga sina ei mõista.»

Valdek tõstis ägedalt pea ja vaatas Katrit verd täis valgunud silmadega. Siis tõmbas ta Katri käed pihku.

Pingelises vaikuses, mis jällegi nende vahele sigines, taipas Katri, et Valdekut valega ei lepita ja tõde tikub ükskord nagunii päevavalgele. Aga ta tahtis kõik seda laadi arutlused võimalikult kauge maa taha lükata.

«Ole nüüd rahulik,» keelitles Katri. «Palavik teeb sind pahuraks.»

«Ei tee! Ma ei saa olla rahulik, kui sina tont teab kus ringi kolad. Võid endale häda teha! Püsi paigal!» nõudis Valdek.

«Sa ütlesid ise alati, et naine on abielludes vaba. Nüüd aga tahad mind nõõri otsas hoida.»

«Ära keeruta! Küsimus pole selles!»

Katri muigas. Ta näis külm nagu kala ja tüdinenud ilmega.

«Olen ma sulle koormaks?» küsis Valdek.

«Terve elu on praegu koormavedamine,» ütles Katri ja laskis jalga niipea kui võimalik.

3

«Vaata, meie vedur haagitakse ühe teise ešloni ette,» märkas Olesja ja jooksis Katri juurde pahast tõsiasjast teatama. «Tule tunnista sina ka! Vaja viivitamatult ülemat alarmeerida!»

«Nad annavad meile mõne teise,» kõhkles Katri. Aga ärevaks muutus temagi. Aeg venis nagu tigu. Rongid aina lahkusid. Haavatutevoor, keda nad ootasid, ei jõudnud ega jõudnud kohale. Toitlustuspunktist anti neile suppi ja tatraputru piimaga, Katri viisutas lõuna

ajal kõhu nii täis, et vaheliha vajutas kopsudele ja hingamisruum jäi kitsaks. Hiljem nõjatus ta vaguniaknale ja vahtis, kuidas naabruses, evakueeritute ešlonis üks ema sülelast põlvel kiigutas.

Vedur tossutas neist nelja tee kauguselt mööda. Juht viipas õlise käega.

«Kuhu sa; Dima, pöörutad?» röökis Olesja ja sibas veduri kõrval.

«Äraaaa...!» hüüdis juht mütsilotti kergitades.

Kogan ägestus asjast kuuldes. Ta nühkis kuklalt higi. Kuumuse ja hirmu lõõsk ühinesid palavaks saunalavaks. See, kuidas jaamas tema teadmata kamandati, ajas hinge pilgeni. Raudteesõlmes seisis kümned koosseisud edasisaatmise ootel. Aina pealevoolavad rongid tekitasid ummiku, kus iga ešloni juht pidi enda eest kõvasti seisma. Kogan ei teadnud, kas jaamaülemal on õigust «tema veduriga» omavolitseda, ja ruttas korraldaja juurde selgust saama.

«Sa vaata,» kutsus Olesja Katrit. «Meie vedur haagitakse seniitväe meeste ette. See kaalikapea ja porgandinaga on nende ülemus. Aga mina talle nüüd ütlen!» Oma vihas ei läbenud Olesja pikalt oodata. Asja uurida ning targu mõelda ta ei mallanud. Tema arust oli sanitaarrong kõige tähtsam.

Seniitväeosa ülema nimi oli Pavel Sergejevitš Rjadnin. Väikese kasvu tõttu sarnanes tema ümmargune pea tõepoolest tumekollase kaalikaga, aga nina seisis sirgelt pruntis põskede vahel. Tal olid suured, karvadesse kasvanud silmad ja need muutsid näoilme kavaldavaks. Jaamas orienteerus Pavel Sergejevitš haruldase kodususega. Olesja, kes käis seniitväelaste ešlonis oma normitubakat tükksuhkru vastu vahetamas, oli saanud Rjadninilt juba kord pilgata ega suutnud seda unustada.

«On üks pudrunui!» ütles Olesja Rjadnini kohta. «Ta käis kindlasti jaamas mehkeldamas ja rääkis jaamaülema tummaks. Need vennad on selle paiga pealt kuulsad. Kõneand on neil kõigil niisugune, et harilik inimene palju suud avada ei saagi...»

Rjadnin tuli just toitlustuspunktist ja Olesja pöördus tema kallale.

«Miks teie meie veduri ära võtsite?» küsis ta.

«Missuguse — teie veduri?» Rjadnin kehtas õlgu ja tahtis kauge kaarega mööduda.

«Rinne on sealpool, aga miks teie tagala poole pageda tahate?» hammustas Olesja.

Katri seisis truult Olesja kõrval, käed püksitaskus ja jalad jõnglase moodi harkis. Katrile vastuoksa meeldis Rjadnini olemus, sest temas oli midagi pagana tuttavlikku. Järsku avastas Katri oma hämmastuseks temas mõninga sarnasuse Valdoviga, kindral Valdoviga. Mõlemad käisid ettepoole õõtsuva sammuga, mõlema jalad kooldusid väljapoole.

Rjadnin krimpsutas Olesjat vaadates nägu. Ta mõtits ka Katrit pika pilguga ja viimasel oli tema silme all ootamatult hea seista.

«Sina, piigake, pea pudrumulk kinni! Sinu pea ei jaga veel paljutki,» vastas Rjadnin Olesjale. Oli näha, kuidas ta pikemat vaidlust väarikaks ei pidanud.

«Või minu pea ei jaga!» ägestus Olesja. «Miks teie oma torud presendi all hoiate? Laske siinsamas üks raisakull alla! Nad soristavad teile kaela, aga teie, onuke, vaid maigutate.»

Rjadnin läks näost laiguliseks.

«Pea suu! Ma olen kakskümmend aastat Punaarmee teeninud. Sinusugust ülemjuhatajat ei vaja.»

Staaž ei avaldanud Olesjale mõju.

«Minu isa ja ema tulid kakskümmend aastat tagasi Kodusõjast ja mina olin neil seljas. Nõnda siis võtke arvesse, et olin enne teid Punaarmees.»

«Üks sõna veel ja lasen su kartsa pista!»

«Ärge hirmutage!»

«Viisteist päeva nurjatu suuvärgi eest!»

Olesja prunditas punaseid mahlakaid huuli. Ta keeras üht ja teist külge, ei suutnud paigal seista, vaid tammus jalalt jalale.

«Ma vilistan teie ähvardustele,» sähvas ta.

«Oota sa — kohe ma leian sulle võimu. Küll on harakas!»

«Alles ähvardasite ise kartsa pista ja nüüd otsite juba võimu...»

Rongide vahelt ilmus nähtavale doktor Kogan, müts pihus ja rind kiirest käigust loõtsutav.

«Kas need on sinu omad?» küsis Rjadnin Olesjale ja Katrile osutades. «Jumala eest, ma traageldaksin sellel tsöörikul kolmveerand suud kinni. Ta laseb tatraveskist poole kiiremini...»

Kogan naeratas heatahtlikult. Ta ütles Rjadninile:

«Autod haavatutega tulid juba. Me hakkame enne loojangut liikuma.»

Olesja taipas, et ülem polnud Rjadninile pahane, kuid tundus kummaline, et ta oli veduri äraandmisega leppinud. Siis, ülemuste edasist kõnelust poole kõrvaga ja käigu pealt püüdes, selgus Olesjale kohutav prohmakas. Seniitväeosa ja sanitaarrongi valmistati ühise ešelonina teele. See veel puudus!

«Kas ma seda võisin uneski arvata,» kohmas ta äärmiselt vastumeelselt Katrile. «Nüüd see pudrunui asub mu lagipähe elama...»

«Miks ta sulle ei meeldi?» küsis Katri imestades.

«Kust mina tean! Ise nägid, mihuke ta on! Ole kindel, ta tikub meie vagunitesse ka kamandama. Meie tohter ju ei mõista võimu käes hoida. Mina tema asemel poleks neid seniitlasi sappa võtnud. Kas nad ei või siinsamas sõdida?»

Katri ruttas teiste ees uutele haavatutele vastu. Masinad peatusid kaubaplatvormide juures ja sanitarid seisis seal juba kandraamidega ootel. Vahel juhtub, et inimene kahtleb omaenese silmades. Katri seisis sellise segaduse ees, kui esimene kandraam tema ette tõsteti. Ta käsutas kogu aeg kindla sõnaga sanitare, aga pilku kandraamile heites ununes Katri suu paokile ja sõnad takerdusid kurku. Ta vaatas ja vaatas ega suutnud tere-tadagi, nii suur oli tema üllatus. Kandraamil lamas Henn Poola.

«See olen mina,» noogutas väike arst väga armastusväärselt.

«Uskumatu!»

«Sõja ajal juhtub uskumafusi!»

«Kust te tulete?»

«Ma ei tule. Mind tuuakse... Aga teie muudkui muutute ilusamaks!»

«Noo,» muigas Katri.

«Silm puhkab su juuste kullal...» deklameeris Poola paatosega.

«Doktor, teie olete luuletama ka hakanud?»

«Viletsalt kukkus välja?»

«Peaaegu! Mulle luule ei meeldi.»

«Aga mis teile meeldib?» Poola pilgutas silmi ja hakkas hoolega sõnu valima. Ta vahtis vasakule ja paremale, ilmselt kartes pealtkuulajaid.

Katri kehtas õlgu.

«Ma palun, et võtaksite mu oma osakonda või oma vagunisse, oma hoole alla,» jätkas doktor Poola häälega, mis võnkus pehmelt nagu liblikatiib. Ta kõneles ruttu ja mõne sõnaga lahingust, kus ta haavata sai, enese märkamata pisut juurde pettes. Üks väeosa leht oli temast juba kümme rida kirjutanud ja Henn Poola tahtis, et Katri sellest ka teaks. Ta rääkis kogu aja ega andnud Katrile mahti suudki avada.

Viimaste haavatute seas ronis presendi alt maha pikk, laiaõlgne komandör, lahases käsi rätikuga kaela seotud.

«Katerina Matvejevna!» hüüatas ta.

«Ivan Ivanovitš, teie?»

«Vaat, kuidas meie teed jällegi ristusid! Mägi ei saa mäega kokku, aga inimene inimesega alati.»

Katri noogutas heast meelest.

«Väärt tohtri soovitasid minule, Katerina Matvejevna! Ma võlgnen tema kaudu sinule oma elu.» Ivanov kallistas terve käega Katrit.

«Ka mina võlgnen teile,» ütles Poola. «Ma võlgnen terve saatuse.»

Katri vaatas korraks rongi poole ja nägi vaguniakna juures Valdeku pärani silmadega nägu, mis paistis sinetatud pesu värvi. Pikk ja kõhn pea ning lügas õlad moodustasid kurvalt kurja pildi. Valdek oli suu kitsalt kokku pigistanud. «Kui ta poleks haige, siis ma alles ütleksin,» mõtles Katri ega teadnud sealjuures, mida nimelt ta oleks tahtnud Valdekule öelda. «Mitte mina pole muutunud, vaid tema ise on hoopis narr ja imelik. Saab terveks ja muutub endiseks! Tont teab, kas

muutubki?» Ta mälus neid mõtteid edasi-tagasi ja meeleolu muutus sandiks.

«Poola toodi meie rongi ja Ivanov ka toodi...» ütles Katri Valdekule.

«Ma nägin!»

«Poola ütles, et lahingud olid ägedad... väga ägedad...»

«Lahingud on alati ägedad!»

Valdek tõusis istukile ja tõmbas järsu, hoolimatu liigutusega Katri enda kõrvale. Ta pani käe tema lõua alla, pööras ta näo enda poole, Katri silmi sihtides. Katri vaatas vastu tülpinult, etteheitvalt.

Vältas terve igaviku, kuni Valdek Katri vabastas, asemele heitis ja lakke vahtima jäi. Nüüd alles näis ta mõistvat Ilmarit ja põhjusi, miks Ilmar Katril minna laskis — Katri on kerglane, kes pole sügavamaks tundeks suutelinegi. Nähes teda doktor Poola ees, meenus Valdekule käoema, kes ei pea pesa. Valdek vihkas sel minutil Katrit, aga ta ei tahtnud temast vabaneda. Ei — üksnes mitte seda! Valdek vajab teda nagu igapäevast leiba, nagu õhku, milleta ükski inimene ei saa elada. See äratundmine tegi Valdeku pahuralt mürgiseks ja umbusaldavaks. Ta kartis mõeldagi seda, et Katri tema kõrvalt ära võetakse.

«Sa oled väsinud?» küsis Katri peopesaga Valdeku otsaesist kraadides. «Palju öhtul temperatuur oli?»

«Küsi Olesja käest! Tema teab!»

«Valdek!» hüüatas Katri etteheitvalt. Aga nähes teise tuhmunud pilku, jättis ta lause pooleli ja istus Valdekule lähemale, käed nõutult rüpes. Kattega lambi kalk valgus langes Katri näole. Vari väreles vastasseinal. Ta nägi Valdeku sissepoole tõmbunud ilmet. Silmad ja suu, mida ta nii hästi tundis, olid järsku peaaegu võõrad. Valdek näis rusutud. Katri lohutas teda paari sõnaga, tegelikult aga kartis ta, et Valdek jääb haigemaks ja toob talle senisest rohkem muret kaela.

Rong liikus tugeva nõksuga paigalt, rattad ruttasid ühetoonilise taktiga veerema. Valdek hakkas ootamatult oma noorusest kõnelema. Ta tuletas meelde isa ja ema, kes ammuilma kabeliaias. Õed-vennad ka olid lastena puha surnud, nõnda et ta neid vaid nimepidi mäle-

tas. «Ma igatsesin alati oma perekonda. Teised said vangimajja kirju ja pakikesi. Sina ei mõista, mis see tähendab. Vabaks saades joobusin kõigest — et kurat mind võtaks, ka sinust. Midagi läks aga viltu.» Valdeku hääl oli vaikne ja pahaendeline. Ta näis mingil otsusel olevat. Katri jälgis tema näoilmet ja ootas meeletlikult mõnd mõistlikku ettepanekut, mis lahendaks umb-sõlme. Nad pidid kokku jääma, sest nad ootasid last. Valdek ei saa teda meelevaldselt kõrvale heita! Mis veel välja ei mõtle! Katri nägu tõmbus naerule, mitte sellepärast, et olukord talle nalja valmistas, vaid tal oli kombeks raskuste puhul tõnnimise asemel pigem naerutada. Katri vihkas pisaraid. Need seisis tal õige kaugel, sest nutu oli ta juba plikapõlves unustanud.

Akende taga kihutas suveõine kõrgete sakkidega mets.

«Mine magama,» soovitas Valdek surutud rahuga ja mõtles tagasi päevadele lähemas minevikus. Ta silme ees seisis kerge, naljatlev Katri, kes koputas aknale ja sisenes uksest nagu kimp toomeõisi, puhas, valge, uimastav. Tookord ei suutnud ta temast ainustki paha kõmu uskuda. Valdek oli Katrist loonud omamoodi ülistatud mõttepildi ja taipas nüüd, et sellist Katrit polnud olemaski.

«Kuhu?» küsis Katri.

«Sinna, kus sa kõik eelmised ööd oled maganud.»

«Koridoris ja pesupunkris.»

«Tähendab, seal oli hea ja siin paha?»

Valdek uuris Katrit altkulmu. Ta tahtis oma tumedates tunnetes eksida, ise süüdi olla, Katri puhtaks pesta, aga see ei õnnestunud. Tühjast tõde ei ammuta, sest seal seda ei ole ollagi, mõtles Valdek. Pingelises vaikusel kuuldus vedurirataste ruttamine ja naaberkupes venitas keegi laulujoru «Suveõhtu sosin vahel veenab, et sa oled unistus ja luul...»

Siis võppus vagun tugevast tõukest, aga rong kihutas vilest andes edasi. Katri taipas, et väljas pommitati. Akendetagune lõi silmipimestavalt valgeks. Nende kohal põlesid lennukilt süüdatud laternad. Kupee muutus kooljakambrilikuks. Rongi mürin mattis lennukite hääled. Seda kohutavam oli teadmine, mis on pea kohal.

«Jää siia!» lõõtsutas Valdek Katrit niiskesse kaissu tõmmates.

«Ma pean olema raskete haavatute vagunis!» kähistas Katri end jõuga valla rebides.

Rong jäi seisma. Ohutõrje hakkas töötama.

Lennukeid oli kaks või kolm. Katused kõrisesid, kuulipilduja rapsis alla kuuma rahet. Vagunid olid nagu alasti märklauad. Kergemad haavatud lahkusid rongilt ja jooksid piki kraavi metsa varju. Katri seisis trepil ja aitas meestel alla ronida. Keegi komistas ja Katri hüppas maha teda aitama.

«Pikali! Heida pikali!» karjus Olesja Katrit allapoole tirides.

Aga Katri ei saanud seda käsku täita. Ta silmas vaguniuksel Valdeku, kes teda hüüdis. «Ta tuli mulle järele. Oi, milline lollus! Lähen ja kihutan ta tagasi!» välgatas Katri peas. Mõte aga ei jõudnud teoks saada, sest üks pommipõmakas langes üsna ligidale niidule. Läbi mullasaju suutis Katri veel Valdeku kukkumist märgata. Lennuk tulistas jällegi kuulipildujast, aga Katri kavatses möllu kiuste Valdeku juurde jõuda. Ta saigi mõne sammu edasi, kui miski tõstis ta üles ja paiskas siis vastu maad. Katri kuulis kaugusest metsiku looma karjatust ega taibanud, et see hääl tuli ta enese suust.

Siis algas tuim hääletus, mis pimenes sügavaks ööks.

Ta rippus sinilillas, plinkjas udus, mis muudkui vuhises karusselli kiirusega üle pea põrgusse ega viinud teda kaasa nii kiiresti, nagu ta õhupuuduse käes vaevelles igatses. Ees ja taga, paremal ja vasakul, igal pool, kuhu Katri vaatas, istus Toome vanaema ja laulis sedasama ühte laulu «Surmalats on inemine...» Põrgusõit piinas vapustavalt. Päike loojus kogu aeg, aga ei läinud siiski looja ja hoidis maailma kohal roosalilla võika videviku. Pommitati, pommitati, pommitati... Saksa lendurid olid viletsad. Ei nemad

saanud pihta! Ega midagi, peab ise vastu jooksmal! Ta rabeles ja püüdis kõigest väest vihisevate plahvatuste sisse söösta. Aga ei lastud. Keegi takistas nagu viimane peletis. Tema käed ja jalad seoti kammitsasse. Katri puhus nõnda nagu veel vähegi jõudis, et need põrguväravad ometi kuidagi avaneksid, et pääseks sinililla udu ja Toome ämma laulujorina küüsis. Ohku ei jätkunud. Lämmatas. Keegi neelas õhu eest ära.

Läbi pimeduse kuulis ta võrdlemisi selget kõnet.

«Doktor, kas ta ootas last?»

«Jah! Nii see oli. Ta tõesti ootas last.»

«Aga mina ei aimanudki. Oh, kas ma sellisel juhul oleksin tal lasknud nõnda palju askeldada! Kui ma oleksin vaid teadnud...»

«Mina ka ei teadnud!»

«Aga miks siis mitte? Kuidas on see võimalik? Kas siis, kui ta Danilenkole verd andis, märgata polnud?»

«Siis kõige vähem!»

«Miks ta teid ei usaldanud?»

«Võib-olla häbenes ja kartis?»

«Mida? Oelge, doktor, mida? Mina oleksin tema asemel, pea seljas, rind ees, ringi käinud ja nõudnud, et kõik mu ees kummardaksid! Olgu pealegi äraneeetud sõjaaeg... Sülitan sellele!»

«Ta vist püüdis oma õnne ainuüksi endale hoida.»

«Mis tähendab — ainuüksi endale?»

«Jagamatult.»

«Oli see siis varastatud? Kas ta lõi oma Valdeku mõnelt naiselt üle? Kas Valdekut jääb kaks naist leinama?»

«Seda mitte, õeke!»

«Sellisel juhul polnud midagi häbeneda või karta. Oleks tulnud usaldada teid ja... mind ja... Aga nüüd pean mina end süüdlasena tundma, et ise tuhkagi ei taipa...»

Katri kuulis kajaga segunevaid hääli ja need tegid talle igalt poolt, üle terve keha torkivat, väljakannatamatut valu. Ta puhus ja pigistas, püüdis vastata, vastu vaielda: «Hatad ei saa saamagi lapsi! Sellepärast polnud midagi ega kedagi usaldada! Pidage oma suu

ja ärge suremist segage! Kas ma siis sedagi heategu pole ära teeninud?» Karussell pööraski nagu käsu peale ja palvet kuulda võttes pea allapoole, jalad ülespidi, tegi väsitavaid, rammestavaid tiire ja piinamine ei lõppenud ühti. Katri polnud enam Katri, vaid Toome ämm. Ta istus Arnut, ei, mitte Arnut, vaid Valdekut, ei, mitte Valdekut, vaid Ilmarit oodates kõrgel pervel, kukkudes sealt kogu aeg põrguhauda, millel põhja polnudki.

Üks hää! ütles imeselge helinaga igavikust:

«Tulge kõik ruttu, ruttu vaatama! Ees juba särab jaam tuledes. Imeilus! Siin ei pimendata! Siia sõda ei küüni.»

«Tuli? Tuled?» Katri kiskus end istuli. Ta vahtis ringi ega näinud midagi muud peale valgete palakate ja lahmis mõlema käega takistusi eest. Käed liikusid. Küll oli see rõõmustav. Ta sirutas ka jalga. Ja seegi allus tahte käsule, kuigi hädaga pooleks. Tõusmine jäi aga tühjaks sooviks. Nüüd märkas Katri, et keegi oli ta linadega aseme külge sidunud.

«Kuuled, sina Katri! Kas vehid ja rabeled jälle? Kas ma pean su veel kõvemini koiku külge köitma? Sul oli üle neljakümne kraadi palavikku! Haav on kerge. Selle pärast ära muretse. Said vaid õlast näksata. Ma andsin sinule verd...»

«See on vale! Mitte midagi ei ole!»

«Sõbrake, praegu on sul ka täpipealt kolmkümmend seitse ja üks kriips. Püsi ilusti teki all! Ma toon sulle kõik, mis sa iganes soovid, siia voodiäärele. Ära muretse, küll läbi saame...»

«Valdek?»

«Sa pole praegu ainuke, kes leinab...»

«Niisiis Valdek on tapetud,» taipas Katri. Ta oli seda kogu aeg teadnud. Nüüd aga pöördus ta kummuli ja nuttis võppudes.

«Ära nuta!» keelitas Olesja ja ruttas Koganit kutsuma.

«Doktor, Katri tuli teadvusele!»

«Magama jäänud. Sellest saab nüüd sonimiseta uni,» nentis Olesja tagasi tulles. Ta kummardus üle Katri ja kohendas suurte, sitkete kätega vaipa.

Ei, Katri ei jäänud magama. Ta just ärkas teadvusele, mäletas kõik ja see oli palju, palju painajalikum kui sinilillad uduse une lummutised. Rongirattad rappusid ja ase rappus, keha tundus purustatud, õõnes, tühi, piht selgroo külge kleepunud.

«Jäta tõnnimine!» keelas Olesja. «See teeb sind haigemaks.»

«Ennäe kantseldajat! Ma ei saagi terveks.»

«Hakkad jälle oma lorijuttudega. Mu kõrvad huugavad neist... Terve see kaks nädalat muudkui hüppad pervest alla põrguhauda koos Toome ämmaga. Tohter tõlkis minule ja Pavel Sergejevitšile su loba — Pavel Sergejevitš sai ka haavata. No küll oli see üks vastik öö!»

«Katjakenel!» hüüti kõrvalasemelt.

Katri piilus laugude alt hüüdjate poole. Pavel Sergejevitš ta ei suutnud meelde tuletada. Vastasnaril lamas karvane, punase suuga nägu, aga kissis silmad nagu imed helkimas.

Olesja vatras ja tüütas Katrit:

«Pavel Sergejevitš kogub oma suhkruportsud sinule. Ivan Ivanovitš käib sind alatasa vaatamas. Tema käsi kooriti juba lahasest. Doktor Poola on elus. Danilenko ka elab. Ta ostis sinule eelmisest jaamast müraka arbuusi.»

Teiselt asemelt tõusti istukile ja suditi Olesjat: «Kuuled sa, tsõõrik Olesja! Mine õige eest! Ma ise õiendan Katjušaga. Minu kõrvad ajavad pilli sinu suurest jutust. Mis siis veel haigest kõnelda! Ega see Jurik sind ei võta! Jumal hoidku iga meest niisuguse patraja naise eest!»

«Võtke teatavaks, et olengi ta naine!» uhkeldas Olesja.

«No-nool! Ma tean, et magate veduri kivisööpunkris. Aga see veel ei loel!»

«Ja kus siis olla, kui aseme andsime teile, Pavel Sergejevitš! Pole üleüldsegi tähtis, kus magatakse. Peaasi on armastus!»

«Kuule sina, tsõõrik! Peaasjad on müts ja mõistus!»

«Aga kui südames pole armastust, siis ei ole ka inimest, vaid pudrunuit!»

Olesja keerutas ringi ja kummardas. Tema määrdu nud näos läikisid mustad, säravad silmad. Veel enne, kui Rjadnin jõudis vastata, oli ta läinud ja koridorist kõlas Olesja riid. Ta taples sanitaridega, aga polnud aru saada, mis põhjusel.

Rjadnin vangutas talumatult pead. Seda, et Olesja tikkus alati oma sõna peale jätma, ei võinud ta põrmugi kannatada. Järele minna ja õiendamist lõpuni õiendada haavatud jalad ei võimaldanud. Olesja oli see, kes ta pommitamise järel üles korjas ja rongi tiris, sellest ajast tundis Rjadnin Olesja vastu omajagu respekti. Sellepärast nihutas ta end Katri lavatsi kõrvale ja hõikas Danilenkot:

«Poiss, kuhu sa jäid arbuusiga? Lõika väikesed viilud! Kui onu Pavel ise talle annab, siis süüakse kõik ära! Niiviisi... Lase nüüd suul käia ja süda läheb sul kohe tahedamaks! Elujõud tuleb tagasi!»

Katri lutsis väsinult arbuusilõiku ja ohkas sügavalt:

«Milleks elujõudu veel?»

«Aga kuidas siis selleta? Sind ootab sinu töö!»

«Mind ootab töö?» küsis Katri uskumatult ja pea-aegu et trotsiga.

Rjadnin sirutas mähises jala vastasasemele ja silus valutavat reit.

«Tsõõrik on meil nii ülepeakea aiste vahel, et ta pole vist selle viimase kahe nädala jooksul minutitki leidnud silmade pesemiseks. Ninaotski nagu nõgikikkal. Lihane ema ei tunneks teda ära. Kui sina kosud ja abiks hakkad, saab teine ometi aega seelikut parandada. Seegi ähvardab tal seljast laguneda. Aga tema mõõtudele parajaid kalifeesid juba naljalt ei leia. Sellepärast on sul elujõu kogumisega kiire. Rindeasjad on hirmus halvad, kallike... Põetamist on oi kui palju!»

Katri muigas Olesjat sõduripükstes ette kujutades. Ta mõtles, et temagi peab varsti midagi niisugust jalga tirima.

Ta oli nüüd puupaljas, niisugune, nagu Malle ta Jõgiste põlluserval ilmale tõi. Kõik Katri asjad, kõik tema kleidid ja kingad ja palitud olid tuhana kusagile niidule hajunud, sinnasamasse, kuhu jäi ühishaud Valdekuga. Katri silmitses valget särki, mis kattis tema

keha, vaatas katelokki, millega Olesja kandis talle süüa-juua. Siis ta sulges silmad ja oli jällegi korraks kodumail, Toomemäe all kullerkuppude sees. Jah, ta tahtis kõigest väest kord koju tagasi jõuda. Teadmine, et nüüd istuvad pervel Toome memm ja Mats ja Malle, valmistas Katrile piina. Ta soovis nende ootust õigustada, ta tahtis mäest üles ronida ja tanumajalgrajalt lehvitada. Katri tundis kodunurmede kutset ja see oli nii päratu tugev, et maailmas ei saa olla teist taolist jõudu. Peab elama! Ema ei pea sind asjata ootama! Olgu see tee ka kui vaevaline, aga ta saab maha käidud. Katri avas silmad ja sosistas: «Tere, ema!» Korraga tundis ta kummalist sõprusringi, mis teda ümbritses, virgutas, sundis ja kutsus nagu eestpoolt vilkuvad unistuste tuledki.

Rong sõitis üle silla.

SISUKORD

Kodutanumad	5
Õnnetänavad	19
Uürike öö	46
Kõige pikem päev	68
Sõidab, sõidab sõjaratsu	102
Mured murravad	122
Tuiskab toatagune	158
Tugevate hingede aeg	183
Isamaa ilu hoieldes	208
Igal oma tee	239
Tuli	260
Üle jõe	288

Вахер Луйзе Яановна
ФРОНТОВАЯ СЕСТРА

Роман

На эстонском языке

Оформление Л. Валлимая - Марк

Издательство «Ээсти Раамат»

Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetajad F. Issak ja E. Lehiste

Kunstiline toimetaja J. Palm

Tehniline toimetaja H. Tüksamäe

Korrektorid L. Golberg ja M. Ojamaa

Ladumisele antud 20. VII 1965. Trükkimisele

antud 23. IX 1965. Paber 54 × 84, 1/16. Trüki-

poognaid 19,25. Tingtrükipoognaid 16,2. Arves-

tuspoognaid 16,0. MB-06063. Trükiarv 32 000.

Tellimise nr. 2108. Trükikoda «Ohiselu», Tallinn.

Pikk t. 40/42.

Hind 73 kop.

7—3